

Wagga férfi.

TIZEDIK FEJEZET.

NÉMET KELETAFRIKA.

Reichard: Durch Ostafrika. Leipzig, 1892. *Baumann* O.: Usambara und seine Nachbargebiete. Berlin, 1891. *Meyer* H.: Ostafrikanische Gletscherfahrten. Leipzig, 1893. *Thomson:* Expedition nach den Seen von Centralafrika. Leipzig, 1886. *Baumgarten* J.: Ostafrika und das Seegebiet. Gotha, 1890. *Sturtz-Wangemann:* Land und Leute in Deutsch-Ostafrika. Berlin. 1890. *Raddatz:* Die Suahili Sprache Leipzig, 1892. *Hore* E. C.: Tanganyika, eleven years in Cental-Africa. London, 1892. *Kaerger* R.: Tongaland und die Kolonisation Deutsch-Ostafrikas. Leipzig, 1892. *Le Roy* A.: Au Kilima-Ndjaro. Paris, 1893. *Baumann* O.: Durch Massailand zur Nilquelle. Berlin, 1894.

Rögtön a gyarmatosítási láz kitörésekor 1884-ben helyet biztosított magának a német a szuahéli parton. Egy pár rajongó ifju kezdte meg a munkát, Dr. Peters vezetése alatt szerződéseket kötve a jámbor néger fejedelmekkel és főnökökkel. Pár hó alatt Magyarország fél területének megfelelő vidéket helyeztek német védelem alá s Bismarck a tiltakozó zanzibári szultánt hajóhad elküldésével fenyegette meg. Az uj gyarmatalapítók azonban nem értették dolgukat. Kapkodó eljárásuk, pedans vámkezelési szabályaik és a helyi érdekek mellőzése ellenszenvet költöttek fel, mely már 1888-ban nyilt lázadássá alakult. A német kormány Wissmann által rendet csinált, a

lázadás vezetőiként szerepelt arab fanatikusokat megölette, a partokon s egy pár belföldi ponton erőségeket állított fel s a szomszéd angolokkal s portugálokkal szerződéseket kötött.

Így keletkezett a német keletafrikai birodalom a tengerpart és a Tanganyika tó között. Hatalmas ország egy millió km² területtel s legalább 4 millió lakossal. De mint a legtöbb afrikai gyarmat, ez is csak névleg német birodalom, nem ugyan azért, mintha bensejét nem ismernék, hiszen Afrika legismertebb vidékei közé tartozik, hanem mivel a németek hatalma tényleg csak a német partvidékre terjed ki, a többi helyeken a nép egészen önálló avagy a németek előtt itt már uralomra jutott arabok vezetése alatt áll. Még a német bureaukratikus rendszeresség sem mert eddig tovább menni, mint hogy a partvidéken fővárost szemelt ki s egy pár kerületet alkotott a nevezetesebb kikötő városok neveivel.

Német Kelet-Afrika mesterséges alakulása daczára lényegileg földrajzi egész, mert a nagy keletafrikai fennsík alsó részéből kerül ki, mely a Zanzibártól Abesszíniáig terjed. Ez az alsó rész átlag 1200 m. magas. Afrika három hatalmas folyója ered ebből a fensikból: a Nilus, Kongo és Zambezi, de mind a három a nyugati oldalról fut más-más világtájék felé különböző tengerekbe, a keleti oldalon ellenben itt még oly jelentékeny másodrangu folyók sincsenek, mint Brit-Kelet-Afrikában, hajózásra egyik sem alkalmas. A politikai állam határa nem ugyanazonos a physikaiéval. Nem említve a partvidéket, mely elég széles, dél felé a fensík határa jelentékenyen messzebbre terjed, a nyugati részen elterjedő Tanganyka tó már a fensíkon kívül esik 750 m. aránylagos mélységben s észak felé a német birodalom határa messze felnyúlik a fensík nagy vulkanikus középrészébe, hol az örök havasok vannak.

A fensík igen határozott lépcsőzetekben emelkedik fel a tenger felől. Nem közvetlenül a tengerparttól, sőt a parti sík némely helyen 300 km. széles, de azután, hogy megkezdődött, egészen szabályszerü az emelkedés, csak egyes helyeken törnek keresztül rajta a sziklás folyó szurdokok. A rendszeresség ritkán vonzó, itt sem. Esetlegesség csupán, hogy a tropikus növényzet itt-ott parkalaku szép képeket alkot, a legtöbb változatosságot a dombok és a falvak ligetes környezete teremti meg. A síkságon gyakori a mocsár és a nádas; esős időben nagy területeket önt el a viz, a szárazság idején pedig szokatlan nagy a kopárság. Egységes növényzet a nagy területen épen nincs. Nemcsak az évszakok, de a talaj különfélesége s a fensíkon

nem épen egyformán huzódó hegylánczok geologiai alakulása is határozó e tekintetben. A nedves völgyekben vannak rendes erdők, de leginkább a kopár szavanna terjedt el. Legközönségesebb fák a mimoza és akáczfajok, melyek többnyire parkszerüleg megoszolva jelentkeznek, a hegyek közelében kaktuszszerü euphorbiák és aloek csatlakoznak hozzájuk s egy-egy kúszónövény. Vannak azonban egész sivatagszerü puszta helyek s sós talaju vidékek is. A mocsarak az időjárás szerint változnak. Az Ugombo-tó, mely esős időszakban 5 km. széles s $1^1/_2$ km. hosszu, szárazság idejében alig marad félennyi. Más helyeken a folyókon a Niluséhoz hasonló fűtömegek vannak, mintegy utazó szigetek, melyek a folyó tükrét folyvást szükebbre szorítják.

A talaj változatossága csaknem minden utazónak feltünt. Burton a Zanzibártól a Tanganyka-tó felé vezető uton 5 egészen önálló jellegü vidéket különböztetett meg. Először jő a 130 km. széles alacsony partvidék, azután a hegyes Usagara, mint valami Ghat, majd száraz és terméketlen síkság. A negyedik vidék ismét dombos termékeny fensík, melyhez végül alluvialis sík csatlakozik. Ez az oka, hogy minden utazó talált itt részleteket, melyek hazájára emlékeztetnek, a zord hegyvidéktől kezdve az idylli parkképekig és a visszariasztó sivatagig.

A talaj különbözősége változatossá teszi az éghajlatot is. A tropikus fekvés állandósága itt-ott mutatkozik a hegységekben, 6 havi esőzéssel s ugyanannyi száraz idővel. A parton ellenben 4, sőt 8 évszakot lehet megkülönböztetni. Az esőzés a Tanganykánál szeptemberben, Unjamveziben novemberben kezdődik. Pedig ez az esőzés oly fontos dolog e vidéken, hogy sokan évek helyett esőzés (masika) szerint számítanak. A nedvességet leginkább a délkeleti monzun szél idézi elő, mely az esőkorszakot megkezdi és bezárja rendesen viharokkal és jégesőkkel. Az erősen tűző napsugár ködbe és füstbe burkolja ilyenkor a levegőt s enyhíti a hőmérsékletet. Az esőzés után következő időszak az erős kigőzölgés miatt nagyon egészségtelen. Legjobb a teljesen száraz korszak, bár ilyenkor forró a nappal, hideg az éjszaka.

Mindamellett Németország gyarmatai között méltán első helyet foglalhat el ez a tartomány. Éghajlata tropikus, de nem oly forró, mint Kameruné, 45° C-on felül nagyon kivételesen emelkedik a hőmérő. Az európai ember, miként a tapasztalat mutatja, alkalmazkodás következtében igen jól megélhet itt is, sőt vannak egyes helyek,

különösen a Kilimandzsaro környékén, hol pompás otthont szerezhet magának. A vadak gazdagsága igen nagy, esős időben madarak is óriási számmal vannak s a növényzetet illetőleg már Speke 30 évvel ezelőtt 196 használható fajt jegyzett fel, sokkal többet, mint amennyit Afrika más részeiben találtak. A legtöbb hely termékenysége igen nagy, néha valóban mesés. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy az ország különböző törzsei már kivétel nélkül mind megismerkedtek a műveltség áldásaival s igen csekély kivétellel hajlandók a békés életre s hogy az országot keresztül-kasul járják évtizedek óta a karavánok, a biztató jövő szemünk előtt fog állani.

Nem tagadható azonban, hogy ez a jövő még kissé messze van. A talaj szeszélyessége megnehezíti a vasutak építését, melyek Német-Kelet-Afrika felvirágoztatásához annyira szükségesek volnának s az évszázadokon át gyakorolt rabszolgakereskedés megmételyezte a nép erkölcseit és szokásait s ezért nehezen megy át a polgárisodás útjára. Közönségesen az arab kultura hatásának tartják ezt s theologiai szempontból (hiszen a missionariusok a gyarmatokban mindenütt nagy hatással vannak) ennek a „pogány“ hatásnak teljes megsemmisítését sürgetik, mint a haladás előfeltételét. Tény, hogy Német-Kelet-Afrika, melynek nagy része felett nemrég az arab eredetü zanzibáriak és rabszolgakereskedők uralkodtak, ma is arab hatás alatt áll, de ez a hatás tényleg jótékony s a négerek műveltségéhez közelebb rokon, mint a kereszténységé. A rabszolgakereskedés jogilag eltöröltetett, bár tényleg rejtett alakban még évtizedekig fenn marad s bizonyos, hogy ez a változás a keletafrikai arab kereskedőknek nemcsak legjövedelmezőbb foglalkozását rontotta meg, de létalapjukat is megtámadta. Mindamellett tény, hogy a keletafrikai arab nem fanatikus, mint a legtöbb más mohamedán s képes az uj viszonyokhoz alkalmazkodni, a keresztényekkel jó barátságban élni, ha és a mennyiben megélhetése meg nem nehezíttetik. A négerékénél magasabb műveltségök s bizonyos tekintetben előkelő jellemvonásaik nagy és fontos szerepet biztosítanak számukra.

Nem maguk az arabok, hanem a rabszolgakereskedés volt az oka, hogy Német-Kelet-Afrika előnyös helyzete daczára nem virágozhatott fel s hogy itt nagy néger birodalom nem keletkezett. Talán egész Afrikában nem volt oly könnyen hozzáférhető a belföld, mint itt Zanzibarból s a parti kikötő városokból, mert a hajózható folyamok hiánya csak látszólagos gát, az éghajlat és talajviszonyok ellenben kedvezők voltak az előhaladásra. Bizonyítja ezt az a körülmény

is, hogy a XIX. század nagy felfedező utazásainak jelentékenyebb része itten kezdődött meg s még napjainkban is évről-évre egész serege a karavánoknak kezdi meg itt utazását, felfedezők, hódítók, missionariusok és kereskedők egyaránt.

A *karavánok* összeállítása rendesen Zanzibárban történik és pedig mint azt csaknem minden utazó művében olvashatjuk, nagy nehezen szokott sikerülni. Régebben minden karavánnak négy külön csoportja volt: a) a teherhordók (pagazi), b) a fedezet (aszkari), c) a szolgák

Keletafrikai karaván.

és d) a vezetők vagy tolmácsok (vanjampara). Az előbbieket rendesen csak a Tanganyka-tóig vagy Kilimandzsaroig lehet szerződtetni s a legjobb teherhordók Vanjamveziből valók. Útnak indulva elől a rendesen csak egy láb szélességü ösvényen 10—12 fegyveres halad egymásután, azután jő a zászlóvivő, majd egy pár fegyveres s utánna maga az európai utazó, kit ismét fegyveresek s azután a teherhordók vezetője (Kirangozi) követ, ki rendesen díszes tolléket visel s cso-

magján egy lábával odakötött kakas van, mely a hajnalt jelzi, midőn indulni kell. Ezután jönnek az utazó személyes szükségletét hordó egyének, tovább hosszu sorozatban a többiek, majd a nők és gyermekek, végül ismét fegyveresek. Két-három óránál tovább egyfolytában sohasem haladnak s így még kedvező időben sem tesznek 20—30 kilométernél hosszabb utat, de ezt is csak ismert vidéken.

A karavánok élelmezése, mivel sokszor több száz avagy épen ezer emberről van szó, nagy nehézségekkel jár s még nagyobb nehézség azok rendben tartása és a betegek ápolása. Mindamellett a vasút kiépítéseig a drága teherhordókat nélkülözni nem lehet. Lovak, ökrök s öszvérek a czeczelégy miatt használhatlanoknak bizonyultak s a belga kormány kisérlete Keletindiából hozott elefántokkal szintén meghiusult. Ma már különben a zanzibáriaknak meglehetős olcsó bérük van. Az egyszerű teherhordó 5—6, az aszkari 6—9, a vezetők 19—20 dollárt kapnak havonként, melynek felét rendesen előlegként adják nekik.

Nagy nehézségekkel jár az útiköltségnek természeti árukba átváltoztatása, mely szintén Zanzibarban vagy környékén történik. Teleki utazásánál, kinek karavánjában 25 számot és 283 teherhordó volt, 944 tehercsomót szállítottak. Egyedül a fehér pamutkelméből (merikáni) 600 darab volt, egy-egy 26—36 méter hosszu, a sötétkék kalikóból (kaniki) 250, a szép kármin vörös kelméből (bendera asszilia) 100 darab. Üveggyöngyöt vittek 2800 kilogrammot, vasdrótokból 100 tehercsomót s ezenkivül legalább százféle játéktárgyat, ékszert, apró iparczikkeket. Mindehez jöttek a sátrak, ruhák, fegyverek puskapor, élelmiszerek. orvosságok, szerszámok, csolnakok, italok stb. Mindezekből a tárgyakból, különösen pedig a csereeszközökből, a beutazandó vidék viszonyaihoz képest különböző minőségüeket kellett beszerezni s igen természetesen mindent jegyzékbe venni és igazságosan kiosztani. Igy például a Zanzibarban beszerzett üveggyöngyök közt volt első sorban legnagyobb számmal az ugynevezett maszai gyöngyök, $2-2^1/_2$ milliméter átmérőjü gömbölyü üvegek, vörös, kék vagy fehérszinüek, voltak továbbá ugynevezett ukuták, azaz borsó nagyságu, kék fényü párizsi gyöngyek, szambaj nevü rosz minőségü fehér porczellán gyöngyök, murtinarok azaz zöldre, kékre vagy világos barnára festett egy centimeternyi üvegkarikák, továbbá szép fehér, chamois és kékszínü majdnem borsónagyságu ugynevezett keleti gyöngyök, a Dsagga államok számára egészen finom apró karminvörös és türkiszkék üveggyöngyök s

végre a nagy mboro nevű üveggömbök. S ez a sok válfajta sem volt elegendő, mert a különböző izléseket nem lehetett kielégiteni.

A nagy csomagok felszedése, az utrakészülés, lecsomagolás, sátrak verése, ételek készitése, vadászat az élelmi szerek kipótlása végett, igazságszolgáltatás nagyon sok időt vesznek igénybe s talán még ennél is többet az alkudozások az egyes törzsek főnökeivel, kik

Szuahélik.

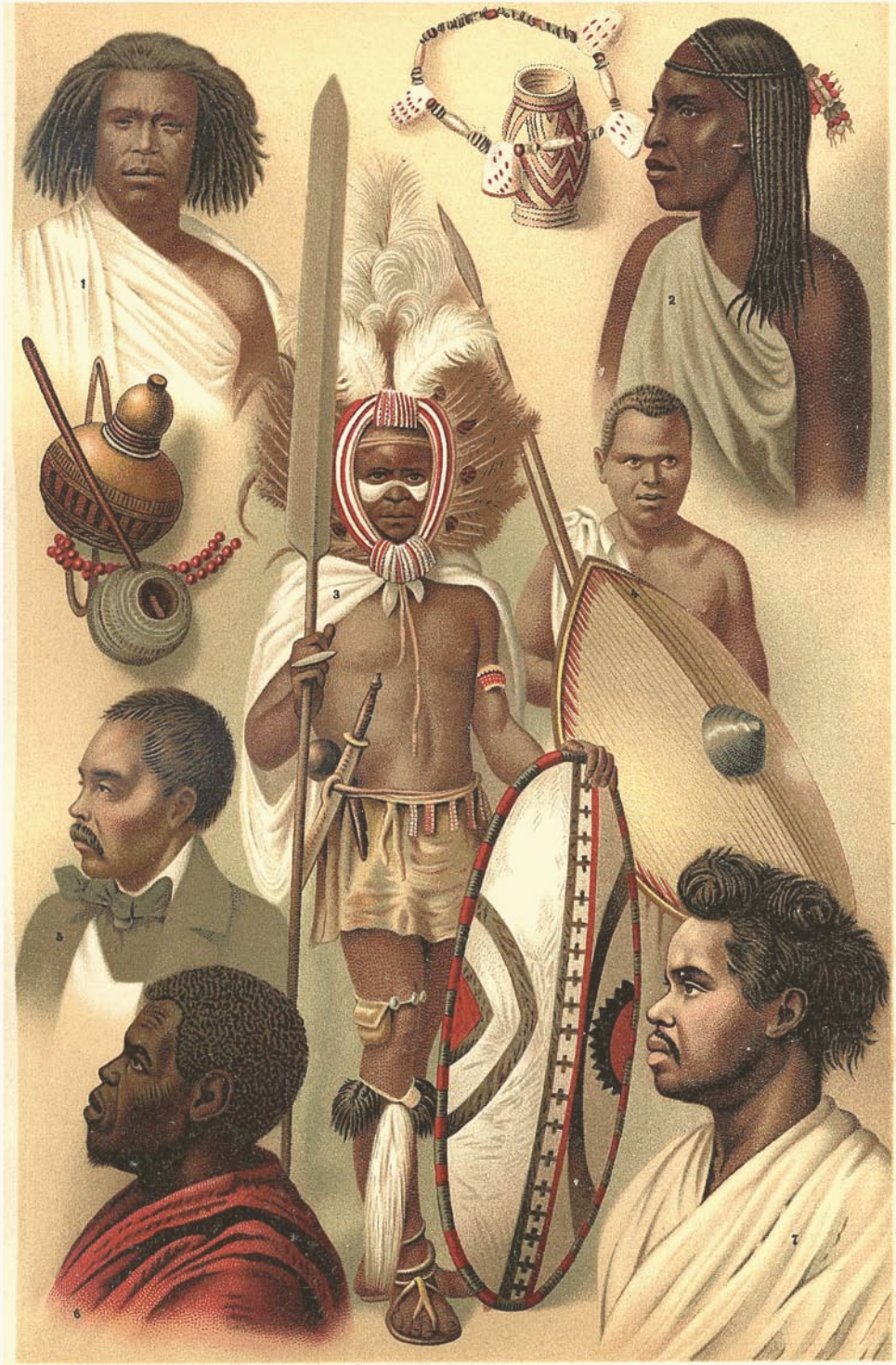
minden apró községben vannak, s közös jellemző sajátságuk, hogy az idő becsét épen nem ismerik s mivel a karavánokból élnek, de természetes ravaszságok következtében is, minél többféle dolgot igyekeznek tőlük kizsarolni.

Elképzelhetjük ezek után, minő nagy változás fog történni Német-Keletafrikában s ezzel együtt Afrika nagy részében, ha a jelen-

legi karaván kereskedés megszünik, a minthogy természetesen megkell szünnie.

A karaván életmód s a századokig divatozott rabszolgakereskedés olyannyira átalakította a partvidéket s a karaván ok utja mellett lakókat, hogy ma már egészen önálló faj keletkezett itt, mely az arab és néger között áll, de nagyon kevert, semhogy egységes faji jellegü volna s hogy eredetének alkatrészeit felismerni lehetne. Nagyon valószinü, hogy az itt lakók többsége eredetileg Afrika bensejéből való. Ők maguk már elfeledték rabszolgakoruk idejét és ősi hazájukat s a partlakókkal együttesen *szuahéli*knak nevezik magukat, még ha arab eredetüek is. Az arab vér azonban nem mutatta jótékony hatását az alacsonyabb fajjal keveredve, legfelebb itt-ott a nemesebb testtartásban. Általában a mai szuahéli erős szép termetü, inkább kövéres ember, kidülő melle s szép arczvonásai vannak. A vagyonosabb osztály az arab szokásokkal arabos külsőt is nyer, míg a szegényebbek, különösen a parti falukban lakó vamrimák, kik Zanzibár élelmezéséből és a vámokból élnek, sokkal inkább néger alakuak. Az ily parti falvak rendesen egy pár tuczat oszlopos tetözetü agyagkunyhóból állanak, melyeket keskeny gyalog ösvény köt össze az alacsonyabb fekvésü parttal. Minden kunyhónak kerített udvara van, melyben a nők, gyermekek és háziállatok tanyásznak. Ha fagalyból vagy deszkából készült emelet van a kunyhón, az vagy hálószobául vagy áruraktárul szolgál. Minden faluban van továbbá egy-egy nagyobb raktár, továbbá rabszolgatelep vagy szegénynegyed méhkasalaku kunyhókkal. A falu lakosai az áruk ki- és berakodásával foglalkoznak. Még a szegényebb mrima is arabszerüleg öltözködik s dárdával vagy pálczával jár. Az asszonyok csak kivételesen fedik be arczukat, de orrlyukaikban gyakran hordanak ékszereket. Hajdiszitésük különböző: némelyek leborotválják hajukat a homlok és fülek mellett, mások tekercsekben szedik, ugy hogy a fej dinnyéhez hasonlít s akad olyan is, ki szarvacskákat csinál haján, bár ezt barbár szokásnak tartják.

A szuahélik általában véve szenvedélyes s nem ügyetlen kereskedők. Maguk számos karaván ot vezetnek a kontinens bensejébe s különösen a Tanganyika felé vivő uton s a tópartján több telepet tartanak fenn. Nem ritka eset, hogy a szuahéli egészen idegen népek között telepedik le. Régebben szuahélik voltak a rabszolgakereskedők ügynökei is, kik az egyes néger törzsek fejeit háborura és rablásra birták, hogy minél több rabszolgára tehessenek szert. Ma a változott

KELET-AFRIKA LAKÓI.

1. Szomali férfi. 3. Masszai harczos. 5. Hova. 7. Szakalara.
2. Szomali nő. 4. Vaganda. 6. Zanzibári Szuáheli.

viszonyok és az itt nagy mennyiségben tartozkodó missionariusok sokat változtattak a helyzeten, mindamellett a szuahélik kereskedői jellege állandó maradt s vele együtt a kobor hajlam. Némely utazó

Szuahéli nő.

is elősegítette ezt. Igy Stanley igen sok embert vitt innen a Kongohoz utitársul s később mint utkészítő munkásokat.

Német-Keletafrika partvidékét a német kormány, miként már említettük, öt kerületre osztotta fel, ezek: Tanga, Bagamojo, Dar-es Salem, Kilva és Mgan. Mindenik kerületi székhelyen és ezen kivül még Saadani, Pangani, Masinde, Lindi, Mikindi, Mosi, Mpuapa és Tabora városok kaszárnyáiban egy-egy zászlóalj katonaság is van, melynek feladatai közé tartozik a közigazgatás vezetése. A katonatisztek csaknem kizárólag németek. Végül van egy birodalmi székváros is, Dar-es Salem, hol a kinevezett kormányzó s egyuttal katonai főparancsnok lakik.

Földrajzi szempontból mindezen helyek között a karavánok két leginkább használt kiinduló pontja Pangani és Bagamojó a legfontosabbak, továbbá Tabora, mely már a belföldön van s szintén a karavánok keresztező pontja. Mivel Panganiból főkép a Kilimandzsaro és Victoria Nyanza, Bagamojoból pedig a Tanganyika-tó felé vezetnek a karavánutak, helyesnek látszik ezeket azokkal együtt tárgyalni s egyelőre a partvidék többi helyeit ismertetni.

A SZUAHÉLI PARTVIDÉK.

A birodalom székvárosa *Dar-es Salem,* hogy ezzel kezdjük, igen jelentékeny hely, az arab felkelés előtt 10 ezernél több lakosa volt, mindamellett kikötőnek elég rosz, bár neve egyenesen „béke kikötőjét" jelent. Nagyobb hajók egyátalán nem juthatnak a kikötőbe, kicsinyeknek a bemenetel nehéz, bár benn teljes biztonságban vannak a hajók, mivel az öböl nagy és mély. Ennek és a közelében levő kopaltelepeknek köszönheti nagy népességét s azt, hogy már a zanzibári szultánok ide akarták birodalmuk székhelyét tenni s ezért itt nagyobb palotát építettek, mely azonban 1870 óta félig készen romokban hever. Általában sok rom és félig kész épület van a városban, melynek legnagyobb épületei a kaszárnyák. Különben a város sík környezete csinos, minden oldalról baobabfák s kókuszültetvények környezik s a távolban igen kellemesen hatnak a hegyláncok.

Régebben teljesen vetekedett vele *Kilva,* mely a tengerparton egy kis szigeten fekszik s kitünő kikötőjével egykor tekintélyes ország székhelye volt, melynek királyairól egész 1010 Kr. u. vannak adataink. Még ma is hatalmas romok emlékeztetnek a régi főváros erődeire s nagy mecsetjeire. De a romokból ma már csak egy pár

kunyhó s óriási fák vannak. A rabszolga-kereskedésből élő lakosok, kiket az angolok jó kikötőjük miatt nagyon sokat zaklattak, már a század első felében visszahuzódtak innen mintegy 10 tengeri mérföld távolságra északfelé a sekélyes és csak csolnakok által megközelíthető partvidékre, hol Kilva-Kivindge nevű várost alapítottak.

Kissé jobban megőrizte ősi dicsőségét *Lindi*, melynek ma is mintegy kétezer lakosa van. A város védett öbölben, de mocsaras vidéken fekszik, bár sokkal magasabb parton, mint a többi kikötő városok. Nehány lapostetejü kőháza van, de többnyire pálmalevelekkel fedett néger kunyhói. Régi emlékei közé tartozik egy portugál erőd romja. Ujabban a Nyanza-tó környékével élénk kereskedelmi összeköttetése van.

Legközelebb van, csaknem szemben, Zanzibarhoz *Szadáni*, a Vanis nevü folyó torkolatánál. Igen lapos és mocsaras a partvidéke A tengeri hajóknak már 5 km. távolságra horgonyt kell vetniök s még csolnakokkal is csak egy kilométernyire lehet a parthoz közeledni. Szadánit az arab felkeléskor elégették s ma a sziget katonai erődön kivül csak egy pár kunyhóból áll, melyekben a szigetek szolgálatában levő néger munkások laknak.

Érdekes s sokat emlegetett hely észak felé a Pemba-szigettel csaknem szembe fekvő *Tanga*, a Muoni folyó torkolatánál egy kis szigeten, mely a tekintélyes Tanga-öböl partjától alig egy puskalövésnyire van. A szigeten régi erőd van, a parton pedig csinos hegyfokon arab telep. A környék kellemes és termékeny, a lakosok Uszambara népeivel igen élénk összeköttetésben állanak.

A többi parti helyek igen jelentéktelenek, bár mindenik város, sőt az apróbb községek is igyekeznek többé-kevésbbé nyomorult kikötőiket felhasználni, hogy az élénk forgalmu partvidéken keresethez jussanak. Egy helyet azonban nagysága miatt külön kell felemlítenünk, ez a Lufidzsi delta torkolatával szemben, attól 50 km. távolságra eső *Mafia* sziget, az egyedüli a partvidék nagy szigetei között, mely a németek tulajdona maradt. Nagysága csaknem Pemba szigetével egyenlő, de rossz kikötője miatt nem oly fontos, sőt bár Zanzibar szomszédságában van, egészen elhagyatott. A benszülöttek állítása szerint több tó van a szigeten, melyekben nagyon sok viziló él. A sziget főhelyén nehány indiai kereskedő lakik s itt készítik Kelet-Afrikában a legfinomabb szőnyegeket.

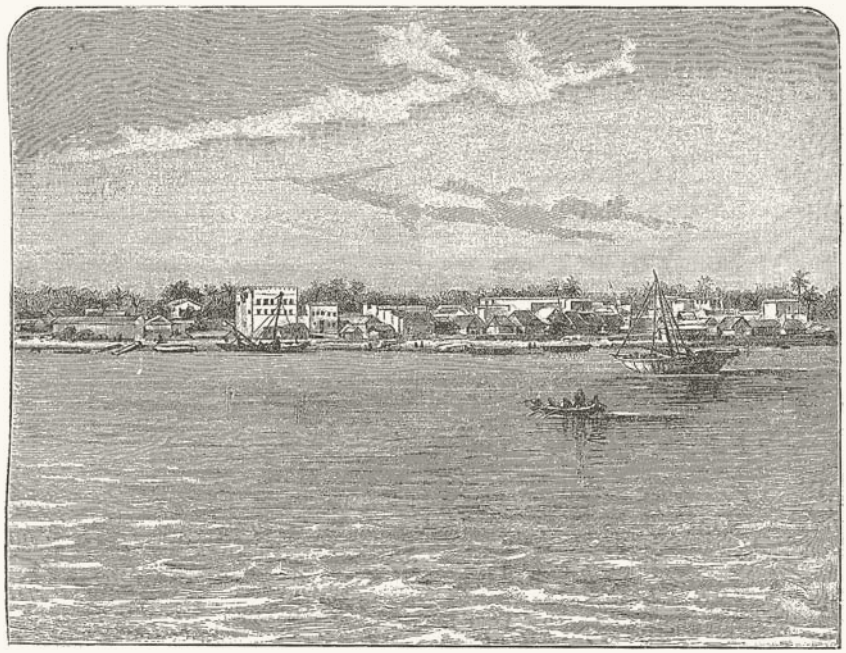
PANGANI ÉS A KILIMANDZSARO FELÉ VIVŐ UTVONAL.

A karaván̈ok északi góczpontja, *Pangani*, a hasonnevü, vagy másként Rufunak is nevezett folyó torkolatánál van, nagy kiterjedésü mangrovemocsarak között, miért éghajlata egészségtelen. A mindenható kereskedelem mindamellett mintegy 5000 állandó lakót hozott itt össze s ezek száma folyvást szaporodik. A házak nagyobb része barna agyagkunyhó, de van köztük mintegy harmincz nagyobb korallsziklából épített, fehérre vagy sárgára meszelt kőház, északi oldalán pedig terjedelmes kokuszpálma ültetvények. A hegységgel szemben az e helyen 250 méter széles folyó jobb partján egyszerü hosszu kunyhósor, Benenni falu fekszik, mögötte pedig meredek, itt-ott függőleges sziklafalak emelkednek.

A Pangani folyó, mely különben a nagyobb keletafrikai folyók közé tartozik, egy darabig hajózható, de azután vizesések és szigetek meggátolják rajta a közlekedést. Partjain terül el az *Uszambara* hegység s egyike Afrika legszebb hegyvidékének, hol a meredek sziklák, a dombos vidék, fensík s zárt hegyi katlanok gyors egymásutánban váltakoznak s hol nem egy helyen madárfészek közt függenek a falvak, a hegyek csúcsain; részben, hogy a lakosok a maszáiak üldözésétől megmeneküljenek. A terület nagyobb részét hatalmas őserdőség borítja, a többi ültetvényekkel van tele s a talaj általában termékeny. Lakosai, a vaseguhák, világos szinü, erőteljes emberek és igen munkás nép. Földmüveléssel és baromtenyésztéssel foglalkoznak. Királyuk absolut uralkodó, személyek és vagyon felett feltétlen ur, kinek 400 főből álló testőrsége van s e mellett több száz felesége. A pompás fekvésü s kitünő éghajlatu országban több német s angol gyarmatos telepedett le s nem valószinütlen, hogy ezért már a közel jövőben virágzásnak fog indulni.

Az Uszambara hegység alja meglehetős mocsaras s utána nyugat felé kopár sivatag következik, melyet azonban gyakran váltanak fel ligetek s vadászó helyek s csakhamar látható lesz a 8—900 m. magasságra emelkedő Pare hegység, melynek alján tövisbozótok és mocsaras rétek vannak. Ezek a bozótok csaknem lehetetlenné teszik az előhaladást, embert s állatot, mint pók hálójával a legyeket, fogják meg. Néha még a nagy fák héja is ilyen tövises s a liliomfajta kereklevelü füvek szintén veszedelmesek. A hegység alján már félvad népek vannak, a *vaparék*. Rubázatuk cserzett kecskebőr, a melyet derekuk köré kötve kötényül használnak s nyakuk körül fehér vagy

kék gyöngyökből nehéz füzért viselnek, melyhez járulnak még a fülönfüggők, a kar- és lábpereczek, s az asszonyoknál csigamódra tekert tányéralaku nyakgyürük. Fegyverök csak nyil s tehetetlenek a maszaiakkal szemben. Különben a vidék nagyobbrészt néptelen, terméketlen bozótpuszta, melyet a benszülöttek nyikának neveznek. A vörös laterittalajból, a mely erősen porzik és felrepedezett, nagy forróság sugárzik ki, a tövises akáczfák fonyadtak és csaknem egé-

Pangani.

szen levéltelenek; a durva, száraz fű egyes csomókban csak itt-ott takarja a földet s viz a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

Északnyugati irányban innen a Szimbóhegy közelében van az *Angata Lehulenga* ország, melynek kitünő legelői vannak s egyuttal sok vadja. Tulrajta a Pare Kicsingo hegység mellett van a kis, de meglehetős hosszan elnyult *Dsipe-tó,* melynek viztükrét a sürű nádas miatt alig lehet látni. Emellett emelkedik fel a Ngvenno-hegység. A Dsipe-tó a vizszegény országban a vadállatok éjjeli találkozója s

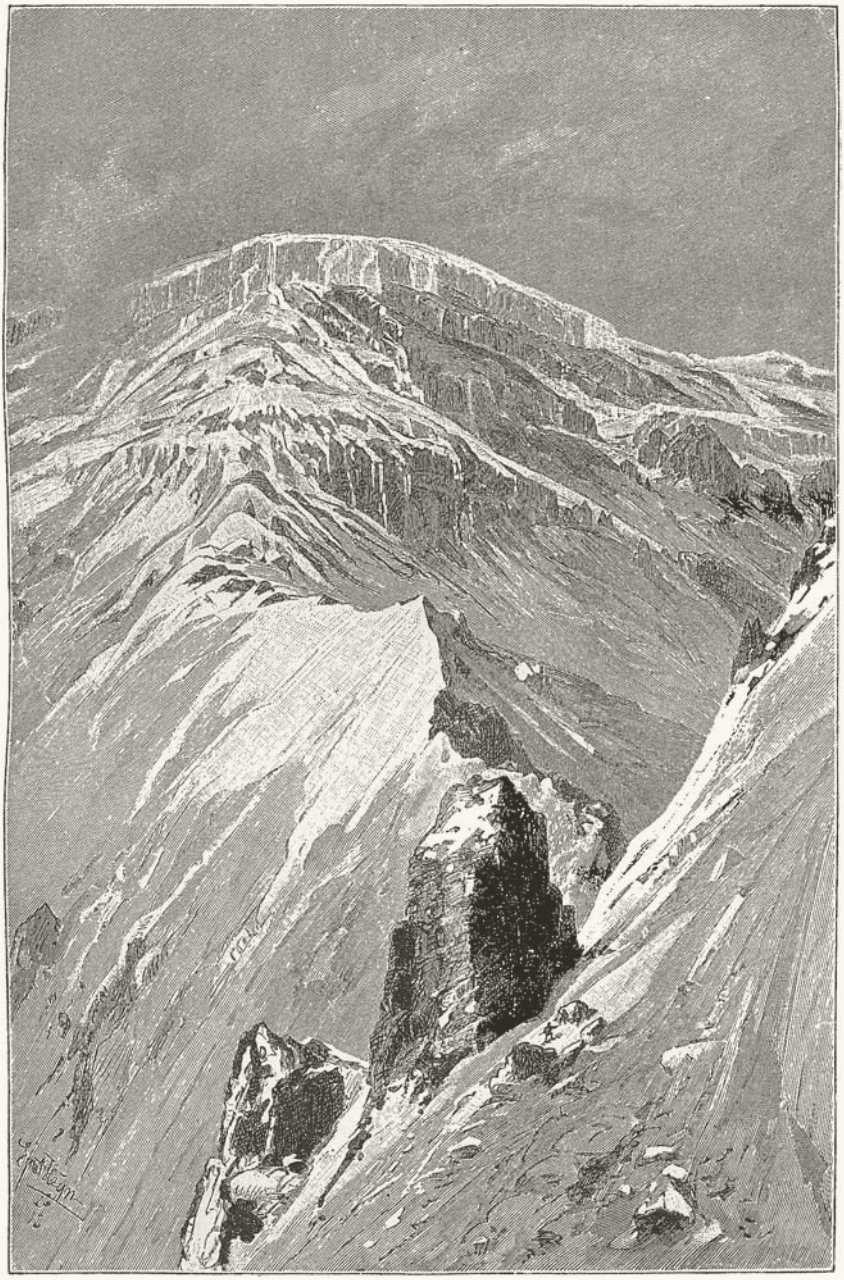
így a vadászok valódi paradicsoma; a tóban magában nagy számmal vannak harcsák és sügérek, valamint krokodilusok és vizi lovak.

A tó környékéről már jól lehet látni a hatalmas Kilimandzsaro havast s ezzel megkezdődik az erdőség is. A növényzet zöldebb és bujább lesz, az erdő fái magasabbak és összefüggőbbek, megkezdődik a kúszó növényektől behálózott bozót s végre egészen körülfogja az utast a sötét, nyirkos-nedves őserdő, hol sokszor csak erőszakkal lehet utat törni.

Az őserdő közepén fekszik Afrika bensejének egyik paradicsomi helye, *Taveta*, ültetvényekkel körülvéve. Békés, boldog földmüvelő nép lakik itt, valóban bezárva az őserdőbe. Minden oldalról sürü, csaknem áthatolhatlan növényöv veszi körül a telepet, csak három keskeny, kanyargós gyalogösvény vezet keresztül, melyek végén nyers fatörzsekből készített erős és elzárható kapuk vannak. A benszülöttek kunyhói, miként a madarak fészkei, elszórtan, árnyékos fasorok között állanak s ha az ember megakarja találni, keresnie kell; a kukoricza-, jámsz- és czukornádföldek szintén el vannak rejtve. Csakis a banána, e fő kenyértermékük foglal el nagyobb területeket és alkot sürü, árnyékos berkeket, mivel óriási levelei a többi fák védelme alatt épen maradhatnak. Egész hálója a mesterséges csatornáknak öntözi az ültetvényeket; egy óriási koronáju ősrégi fa, melyet a tisztáson meghagytak, vásártanyául s gyülekező helyül szolgál. Taveta lakóinak száma alig lehet több 2000-nél, nyelvük a vaparékéhoz hasonlít, modoruk és öltözetük azonban nagyjában a maszaiakét utánozza, még fegyvereket is hordanak, egyenes kardot és fabuzogányt.

A KILIMANDZSARO ÉS KÖRNYÉKE.

Közép-Afrika hegyóriását, a Kilimandzsarot, Rebmann látta meg először 1848-ban, Decken, Johston, Teleki s mások hiába igyekeztek feljutni a csúcsára, melyet a német Mayer Jánosnak sikerült 1889-ben megmásznia s ennek örömére a legmagasabb (6010 m.) csúcsot, mely a németek birtokában levő hegyóriások közt a legmagasabb, Kaiser Wilhelm csúcsnak keresztelte el. Környékén számos európai utazó tartózkodott hosszasabban, oldalán már tudományos észlelő-állomást is létesítettek s így nagyjában alaposan ismerjük, a minthogy neve Közép-Afrika nevezetességei közt a legismertebbek közé tartozik.

A Kilimandzsari csúcsa.

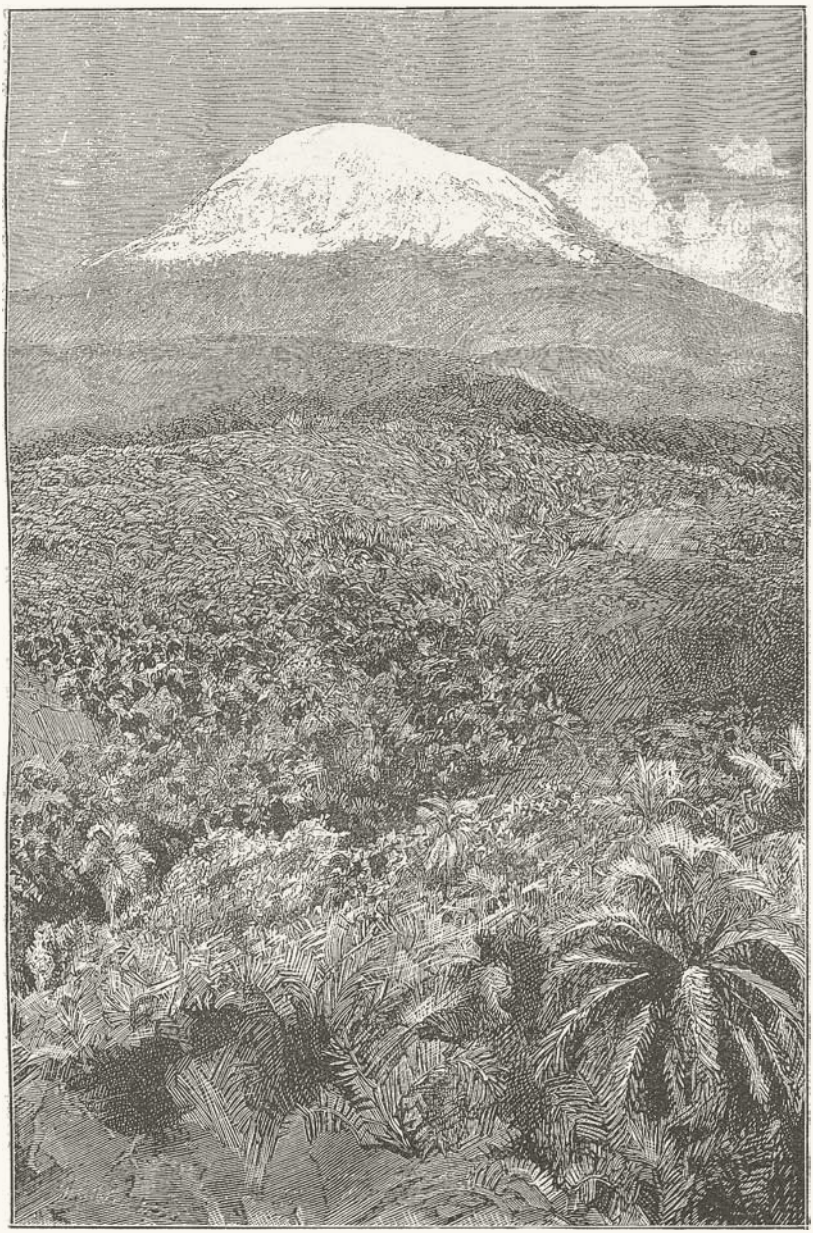
Az örök hóval borított hegy, melynek neve a szuahélik nyelvén a gonosz szellem hegye jelentőségű, határozottan kialudt vulkán s vízválasztó az indiai oczeán és a Victoria-Nyanza között. Alaptervezetét körtemetszettel lehetne összehasonlítani: keskeny vége északnyugat felé messze kinyulik. Leghosszabb átmérője 100 km., legnagyobb szélessége 50 km. Két nagyobb csúcsa van: nyugat felé a magasabb Kibo, domalaku tetőzettel, keletre az alacsonyabb Kimavenzi, melynek alakja rendkivül meredek s szaggatott sziklagerincz. Geologiailag ez az utóbbi a régibb, lávafolyások és kitörések nevelték nagygyá, mignem a földalatti erők képtelenek voltak a lávatömeget a tetőig emelni s az a kraterben megmeredt, mig a vulkani erő a Kiboban uj utat tört, de alakja nem alkalmas arra, hogy a hó állandóan megmaradjon rajta, mig a Kibo kupján északon 5700, délen pedig csaknem 4000 m. magasságig örök hóterület van, mely a tetőn a délamerikai nieve penitente alaku lesz rendkivül szaggatott és törmelékmezőhöz hasonlóan. Jégárak sok helyen láthatók rajta s az északi oldalon 150 cm. magas barna hamukúp emelkedik ki a hótömegből. Még érdekesebb a Mavenzi, melyet 4700—4900 m. magas gerincz köt össze a Kiboval. Sajátságos lávakupja és hamudombja a legkülönbözőbb alakot s szint mutatják. A Kibo főkraterje 2 km. átmérőjü s 200 m. mélységü.

Csodálatos e nagy hegy növényvilága. A tropikus éghajlatnak teljesen megfelelő buja növényzettől és pálmaerdőktől egész az örök hóig csaknem minden átmenetet megtalálunk rajta, mintha a hegyre menve az egyenlítőtől a sarkövig terjedő vidéket utaznánk be. Az északi oldal kissé szegényesebb a monzun-szelek irányának megfelelően, valamint kevesebb vizü is, de jellegük egyenlő. Mayer hat vegetationalis zónát különböztet meg: 700—900 méter közt fás puszta, 900—1900 méter közt lombos erdő, 1900—3000 méter közt őserdő, 3000—3900 m. közt legelők, 3900—4700 m. cserjék és azontúl 6000 méterig csak elszórt zuzmók. A teljes növényzet körülbelül 4000 m. magasságban végződik s itt a tájkép csaknem melancholikus komoly jelleget ölt. Messze távolban kő uralkodik, a homokos és kavicsos talajon nagy, sötétszürke lávatömbök vannak s a hideg ködöt támaszt minduntalan. A nap és éj hőmérséklete közt levő különbözet szétrepeszti a lávatömbeket s minduntalan megváltoztatja a sziklák alakjait, melyek gyakran tekenősbéka héjához hasonlók. A nagy tömbök közt gyakran gyökeret ver egy-egy cserje és virág, de élete nyomoruságos, holott közvetlen alatta pálmaligetekben jár a meztelen

néger. De ez a tető halotti némaságában hatalmas és mindenekfelett nyugodt.

A hegy éghajlata kitünő, termékenysége rendkivüli s ezért nagy számmal laknak rajta, sőt egész az őserdők határáig teljesen rendes ültetvények vannak. A hol az ültetvények véget érnek, 3 méter magas cserjékké nőtt zsályafajok, diónagyságu, vörös gyümölcsöket termő szederféle bozótok, páfrányok és ericeák vannak, az utóbbiak különösen nagy számmal Ezen a bokros vidéken túl hirtelen, minden átmenet nélkül, kezdődik az őserdő, egészen sajátságos alakban. Meglehetősen elkorhadt s a mesésen buján tenyésző élősdi növényekkel folytatott küzdelemben pusztulásnak indult fatörzsek vannak mindenütt. Bütykös, aránylag alacsony és elnyomott öreg fák erős ágaikat messze kiterjesztve állanak sürün egymás mellett. Hatalmas kuszónövények ölelik át a törzseket, szövik be az ágakat és ily módon lelánczolják az óriásokat, a melyeken azután a mohok, zuzmók és páfrányok kis világa terpeszkedik el. Törzsek, ágak és kuszó növények egyaránt viselik nehéz moh- és páfrányterhöket, a zuzmók pedig 1—2 méter hosszu lánczokban és füzérekben lógnak le róluk vagy pedig sürü fátyolként függnek mindenfelé. Kétségbeejtően buja fünemü flóra, közbe-közbe ragyogó szinü virágok, orchideák és afrikai ibolyák, főképen pedig lycopodiaceák és kardalaku páfrányok takarják mindenfelé a talajt, a hol a szerteszét heverő pudvás romok helyet hagytak. Ezen tisztes őserdőben még a legragyogóbb déli időben is komor, zöldes félhomály van, a siri csendet semmiféle állathang, semmi madárdal vagy bogárzugás nem zavarja meg, az ember sem képes utat törni benne. Az üres helyeken és tisztásokon azonban előtörnek a nagy állatok. Elefánt, bivaly, orrszarvu még az őserdők körén felül is előfordul s nem ritkán lehet látni nyomaikat a hóban. Az ily állatok rendesen nem is félnek már az embertől s nyugodtan nézik a vadász közeledését.

Az emberi lakásoknak az őserdő von határt, de ezen belül sürün laknak. Mamba, Szamanga, Marangu, Kilema, Kirna, Mocsi Tela, Kis- és Nagy-Arusa, Dsagga, Uzeri, Kimangélia s más nevü apró királyságokat emlegetnek az utasok. Mindenik kis ország baromtenyésztő s földmüvelő egyuttal. A banana fő kenyértermékük; emellett tenyésztenek babot, kukoriczát, eluzinát, batatát, meg rózsaszin virágu dohányt. Állataik közt szarvasmarhák, kecskék s juhok a leglényegesebb, méhet is sokan tartanak. Életmódjuk s kunyhóik nagyobbrészt a maszaiékéhoz hasonlók, kiket általában nagy tiszte-

Pálmák és hó.

A Kilima-Ndzsaró Mosi felől.

letben részesítenek, bár rettegnek tőlök. Sokan valóságos rablók s nem egy európai esett áldozatul kincsszomjuknak. Legjelentékenyebb közöttök a *dsagga* törzs, mely Tavetától északra lakik s rabló természetü. Duveyrier hite szerint ez a törzs annak a nagy rablónépnek maradványa, mely a XVI-ik században a Kongo államokat elpusztította. Ha igaz is, természetük nagyon megváltozott. A növényétel és a táj szelidít, a rendes földmüvelés higgadttá tesz s ha a gonosz maszaiak nem volnának, talán már fegyvert sem viselnének. Harczias

Dsagga falu.

életük emléke gyanánt megmaradt azonban a királyok zsarnoki hatalma. Királyé a föld és ember, a vámok, a portékák, egy szóval minden, az ujszülött arra van szánva, hogy neki szolgáljon, a leányoknak ő választ férjet. Különben a dsagga nép igen csinos s lakásaik is elég tiszták.

A Kilimandzsaro vidékén, bár a hatalmas hegytömb az előtte elterülő síkság felől nézve minden más hegy felett kiemelkedve magá-

nosnak látszik, sok tekintélyes más hegy van, így a Pangani forrásai körül elterülő tekintélyes Meru. Még nagyobb nevezetessége a hegytömbnek a sok csinos tengerszem jellegü hegyi tó, köztük a Dsala és Balbál; mindkettő háromszög alaku, sötét kék vizü s festőileg szép erdős hegyek által környezett, valószinüleg régi kraterek helyén. Nevezetes volt régebben e hegység, mint az elefántagyarak gyüjteményeinek helye, a honnan azok forgalomba hozattak. A hím elefánt agyara (bori és viboru) kevesebb becsü, mint a nőstény agyara (galasa), mely lágyabb, ruganyosabb s különösen billiard golyók készítésére alkalmas. Ma már ritkább a készlet, de azért még ma is lehet itt 50 kgr. sulyu agyart, melyért Zanzibárban 1200 frtot fizetnek, 1—2 forint áru vasdrót karikáért s gyöngyfüzérért vásárolni.

Német-Kelet-Afrikához tartozik még nyugat felé a Victoria-Nyanzának déli részén elterülő vidék, melynek nagyobb részéről már a Nilus forrásairól szólva megemlékeztünk. Ezt az egész vidéket Speke általános, de felületes rajza kivételével csak azóta ismerjük, mióta Stanley 1888 végén, Emin pasa érdekében tett utazásából erre felé tért vissza. A felfedezések azóta is nagyban szaporítják ismereteinket erről a vidékről, legutóbb (1894) Götzen gróf fedezett fel itt egy még működő vulkánt s egy nagyobb tavat, a Kvot. Maga Stanley jelentékenyen gyarapította a földrajzi tudományt annak kimutatásával, hogy a *Victoria-Nyanza* jelentékenyen tovább nyulik, mint Speke hitte, mert végső csúcsa a déli szélesség 20°48' alatt van alig ezer km. távolságban a Tanganykától. A csúcshoz közel Ururiban tekintélyes missio telep van.

Legtekintélyesebb törzsek ezen a vidéken a *vazinzák*, kik hegyes, de termékeny vidéken laknak s apró csapatokra oszlanak fel, ugyanannyi korlátlan hatalmu szultánnal élén. A nép élénk összeköttetésben áll a szuahélikkal, de azért csaknem meztelenül jár s müveletlen, a mi annál feltünőbb, mert Karagve is szomszédságukban van. Kissé civilisáltabbak a *vakambák*, bár náluk is csak az ijj és nyíl a szokott fegyver, melyet növényi méreggel tesznek hatásosabbá. Mindkét törzsnek cziczomája aránylag sok és elég csinos. Lágyékukat vasvagy rézlánczocskák avagy gömbölyü, vékony rézdróttal sürün körülcsavart 8—10 millmeter vastagságu zsinór övedzi. A lábikrák fölött vastag rézdrótból több tekercset viselnek. Lábikráik alsó részét a bokáktól kezdve fölfelé 10—16 centiméternyire fehér mászai gyön-

gyökkel sürün körülkötik, mely ugy tünteti fel őket, mintha harisnyájuk volna. További cziczomáik még a kar- és nyakpereczek, a mely utóbbiakról nagyobbára nagyszámu finoman czizelált különböző átmérőjü kerek rézlapocska lóg le; ilyeneket nem ritkán homlokukon is hordanak. Feltünő a vakamba nők viselete. Ezek hajukat sapkaalakban meghagyják és a többit körösközül lenyirják. Minden egyéb szőrt a testről gondosan eltávolítanak, a mire kis fogó szolgál, a mit nyakukra akasztva hordanak. Mellöket, a mennyiben a nyakon viselt különböző karikák el nem takarják, szabadon hagyják. Csipőiket 50—70 sor borsó nagyságu, vastag, kék gyöngyök övezik. Mindez a bársonyfogásu, csokoládébarna bőr felett pompásan emelkedik ki és a fiatal leányoknak igen szép külsőt kölcsönöz. Öregebb asszonyok durván cserzett kecskebőrt kötnek lazán bal vállukra, jobb oldalt pedig csomóra kötik; hátul hosszu, keskeny darab bőrt hagynak lelógni, a mi fecskefark alakban végződik.

Bagamójó s a karavánút a Tanganyka felé.

Német-Kelet-Afrika másik nagy parti kiinduló városa *Bagamójó* mely Zanzibárral a legsűrűbb összeköttetésben van, igen jelentékeny hely, több mint 10 ezer lakossal. Távolról igen szép helynek látszik mert a kokuszpálmák s banánok közül mindenütt kicsillámlik egykét nagy fehér kőépület. Természetesen más a város képe közelről nézve. Szűk, bűzös utczák, levelekkel fedett vályog-kunyhók s a nagy kikötőkben mindenütt feltalálható rondaságok fogadják az utast. De vannak már művelődési jelek is. Dar-es-Salemből vasutvonal vezet ide, egyes épületekben villamvilágítás van s a kikötőben, bár a hajók 3 km. távolságra állapodnak meg a parttól, nagy raktárak. Legjelentékenyebb a várostól jó távol a franczia missionariusok hatalmas épülete, a keletafrikai missiok anyaintézete, melyben állandóan 600 részben rabszolgaságból kimentett gyermeket nevelnek. Különben a város, melyben sok vagyonos arab és európai lakik, épen nem minta egészséges hely, különösen a közeli Rufu (Kingani) torkolata mocsaras, bár másrészt az Uszagara hegyláncz közelsége enyhíti a forróságot.

A Bagamójóból nyugatra vezető nagy karavánút, mely alatt azonban rendesen csak egy láb széles gyalogösvényt kell érteni hidak, töltések és más mesterséges javítások nélkül, a Rufu folyó mellett

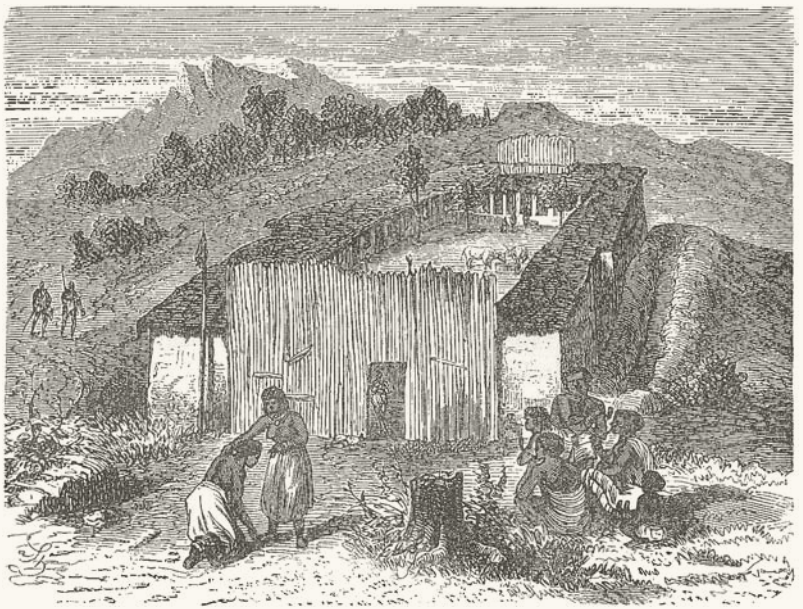
megy nyugat felé. Legelőször a *vazaromok* földjét érinti, mely tele van mocsárral s azután a békés *vakutakákét*, hol a rabszolgakorszak miatt gyér népesség mellett egész sereg vadállat található, különösen sok antilop és bivaly, a talajt pedig sok helyen 4—5 m. magas fű borítja. Nem oly régen még valóságos háborúkat folytatott a két rokon nép, vagyis inkább a hatalmasabb vazaromok rablóhadjáratokat folytattak a vakutakák ellen, hogy rabszolgákat szerezzenek a zanzibári kereskedőknek. Ma mind földművesek s békésen szállítják a mezei termékeket és a kecskéket egymás mellett a parti vidékekre, avagy együtt mennek be a városokba munkát keresni.

A vazaromok lakása nádból és fahéjból készül, alakja istállóra emlékeztet s főbutorai egy 120 cm. hosszu, 40 cm. széles pad, zsámolyszék, famozsár, cserépedények s gránitlap a gabona őrlésére. A szegényebbek méhkasalaku kunyhókban laknak. Főhelyük Zungonero, élénk karavánszerájjal, igen látogatott hely; lakosai némileg műveltek, de azért zsirral meg okkerrel festik testüket s bizarr frizurákat hordanak, mint más négerek. Különösségük, hogy nagyon szeretik az előkelő neveket s az utazókat, kiktől különben meglehetős nagy adót szednek, keresztszülőkül hajszolják s esetleg még ajándékokkal is fogdossák.

Szomszédaik sokkal jelentékenyebbek és hiresek, ezek a *garák* vagy vasagarák, kiknek országát Usagarának hívják a hasonnevü hegységről, mely a fensík kezdetét jelzi. A hegység csúcsai 1800—2100 m. magasságra emelkednek s egészben véve délről északra menő három párhuzamos hegylánczból áll. Keletről nézve a hegyek lassu emelkedésök következtében nem látszanak oly magasaknak, mint nyugatról. A völgyekben sok viz van s gazdag növényzet; a talajt fekete termékeny föld borítja, az alatta levő kőzet gránit, zöld kő vagy jegeczes pala, de sokszor homokkő. A hőmérséklet enyhülése az utazókra igen kellemesen hat, sőt mintha az állatvilág is megélénkülne. Van a hegyek közt egy érdekes geysir is. Az ország némely részei valóban pompásak.

A *vasagarák* szegény, félénk népség, mely nagyobbrészt nehezen megközelíthető helyeken nagy, négyszögü fakunyhókban (temba) lakik, melynek ajtónyilásai az udvarra néznek. Félig nomádok vagy talán csak félénkségből kerülik az idegeneket. Öltözetük csipőkendő vagy épen csak övük körül rakott fű, mint a pápuáknál, némelyik nyakára csodálatos rézsodronyokat rak, melyek 2 lábnyira nyulnak ki vizszintesen. A faluk előljárói kitüntetésül fezt vagy suráti sipkát

hordanak. Fegyverük nyil és dárda. A karavánúttól távolabb eső hegyekben erőteljesebb és bátrabb nép lakik, de idegen törzsbeliek is tömegesen költöznek be országukba. A karaványok kedvencz megállóhelye Ruruma, a legmozgékonyabb lakosságu s igen gazdag hely. Makubikánál 815 m. magasságban csodálatosan szép a tájkép. Festői, sőt magasztos hegycsúcsok és kupolyák emelkednek mindenfelé. A látóhatár szélén hosszu vonalakat veszünk észre, egyik kékebb, mint a másik s köztük várrom alaku szakadékok vannak. Az alattok

Vaniamuezi lak.

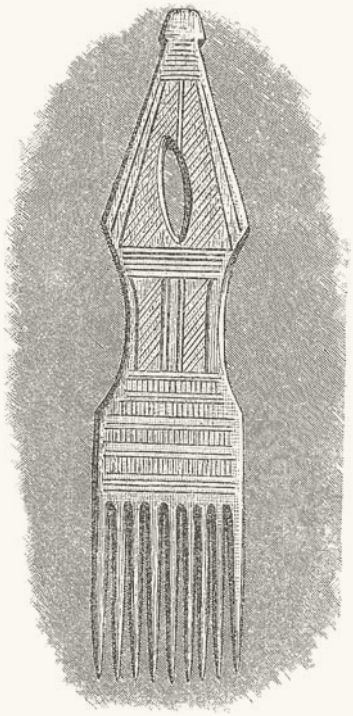
levő völgy ősi parkot mutat, melynek egy része, hol a lakosok a füvet leégették, még sötétebbnek látszik.

Nyugat felé következik most *Ugogo*, egy kis, dombos hegyvidék, melynek lakói, a vugogok, apró falvakban laknak, de azért mindenik falu megköveteli a karaványoktól a maga adóját. Köztük élnek a rablótermészetü vadirigok is. Az Usagara hegység nyugati lejtőjén van egy nevezetes missiotelep, *Mpapva*, mely ujabb időben igen előkelő kereskedelmi teleppé lett. Körülötte igen sok földmüveléssel és baromtenyésztéssel foglalkozó benszülött lakik, csaknem

mindegyik tembékben, melyek itt 7—10 láb hosszu, vályoggal kitöltött gerendaházak lapos s szintén vályoggal bevont tetővel. A négyszögü tembe udvarán vannak éjjel a barmok s a kis kivülre vezető ajtót erős fakapuk zárják el vagy épen lőrések is vannak rajtuk. A szobáknak csak az udvarra van kijárásuk. Különben a tembék igen piszkos és rendesen nagyon nedves helyek. Az ország főhelye, Ugogo, sokkal elhagyatottabb s egyes más vidékek határozottan a kalahári sivatagra emlékeztetnek száraz s kopár jellegük miatt. Az ilyen helyeken a talaj rikító sárga szinü, csak a kisugárzó só és egyes tövises bokrok vagy kelebassefák alkotják a változatosságot. Viz nincs, csak vizmosások. A szegény lakosoknak tüzelőül trágyát kell használniok. De azért a vugogok általában vendégszeretők s vadságukban vitézek. Más helyeken ismét nagy mocsarak vannak, így a Makata és Sunjo mocsarak. A kis ország nyugati határán végre ismét magas hegyek emelkednek fel, de nem egységesen, hanem isolált csúcsokra s apró dombokra oszolva. Majd azután, már az ország határán túl, Unjamvezi felé, erdős és bokros, de vizszegény vadon következik, a 200 km. szélességü *Mgunda Mkali* (forró mező). Mimozák, kaktusok, aloek és euphorbiák nőnek a kavicsos talajon, közben számos vizmosás és vizmeder van, de rendesen szárazon. Ezen a kietlen helyen telepedtek le ujabban a vakimbuk, kik ügyesen tudják a nagy vadakat vermekben fogni. Északi szomszédaik a vahumba rablótörzs, a mászaiak rokonai s szintén pásztorok.

Ugogotól nyugatra terül el Német-Kelet-Afrika legnevezetesebb vagy leggyakrabban emlegetett tartománya, a hires „holdország", *Unjamvezi,* a hol, mint a Tanganyka, Ukereve és Nyassa felé vezető karavánutak keresztezőpontján, csaknem minden karaván megfordul s ezért kereskedelme szokatlanul élénk. Unjamvezi egykor nagy birodalom volt, alig kisebb terjedelmü, mint Anglia, de a kereskedelmi fontosságát felismerő arabok igyekeztek azt megnyirbálni s áskálódásaik következtében több apró országra bomlott szét. Legnevezetesebb ezek közül az észak felé az Ukareve vizválasztóján eső Usukuma (éjféli föld), melyet a délre fekvő Utakamával (déli föld) ellentétben neveznek így. Ha valaki madártávlatból nézné a tartományt, az erdőkön kivül biborszinü lombszőnyeget látna, itt-ott az ég minden irányában elterjedő csupasz síkságokkal csikozva s köztük csonka kúp alaku hegyeket. Ha azonban csak szük látkörre szoritkozik tekintetünk, csaknem egyhangunak s prózainak látjuk a vidéket, bár épen ebben a végtelen egyhanguságban van a magasztos jelleg. A fák levelei

a szivárvány minden szinét mutatják, távolabbról azonban sötétkék, ködös alakjuk van, mely ábrándozásra késztet s a rendkivül változatos vadnövényzet olykor gondosan ápolt angol parkra emlékeztet. A folyókon, különösen a Malagarazin, úszó szigetekre emlékeztető fűbozótok vannak, melyek mellett a folyók vize csak csatornának látszik. A tavak és mocsarak partjain a buja nádasban hatalmas emlősök tartózkodnak óriási számmal, első sorban viziló, bivaly, zebra, zsiraf és vaddisznó, de e mellett tömérdek a vizimadár, a gólya és darufajok, melyek a tömérdek galambbal és szalonkával egész éjjelen át éktelen lármát csinálnak.

Vanjamveziek fésűje.

A lakosok, a *vanjamvezik*, nagyon fel tudják használni a sziget előnyeit. Külsőleg pedig nem mutatnak sokat. Sötétebbek, mint szomszédaik, a vugogok és usaromok, nem tudnak oly jól öltözködni s nincsenek oly erős fegyvereik. A férfiak, ha mezei munkára vagy utazásra mennek, rendes csipőkendőjükön kivül kecskebőrt kötnek fel vagy vállaikra vagy csipőikre, a nők pedig gyapotkendőket viselnek, melyet a kar alatt a mellen felül összekötnek. A legtöbben kitörik alsó metszőfogukat s a felső két metszőfog között háromszögü lyukat készítenek. Mindkét nem hord gyöngyöket a nyakon, zsirafszőr gyűrűt (sambo) a karon, a kar alsó részén pedig a nők réztekercset, a férfiak nehéz rézgyűrűket. Mindkét nem erősen iszik és dohányzik, de a dologban szintén serények. Legelterjedtebb vetemények a tengeri és rizs, mely utóbbit az arabok nagyban azért tenyésztik, mivel a vanjamvezik nem szeretvén, nem lopják el. A gyapotot saját készítésü szövőszékeiken dolgozzák fel, vasolvasztásban és kovácsolásban ügyesek, ezenkivül mint kereskedők és teherhordók messze földön megfordulnak. Vannak sajátságos házi szereik: balták,

kapák, kalapácsok. Ilyen a képünkön látható fésü. Az araboktól igen sokat eltanultak s nem egy közülök, ha távol járt hazájától, arabnak vallja magát s épen oly kereskedő szellemü lesz, különösen a rabszolgakereskedés kedveért képes rablóhadjáratokat folytatni. Egységes birodalmuk nincs, az egyes főnökök között gyakori a nő.

A vanjamvezik között lakó arabok nehezen szokják meg az éghajlatot s rendesen tartózkodnak a húseledektől, hogy lázakat ne kapjanak. Máskülönben életük kényelmes és vidám, nagy négyszögü tembékben laknak, melynek egyik oldala gyakran nyilt s bokrokkal eltakart. Az épületnek nincs külső ablaka, de vannak lőrései, hogy megtámadás esetén védelmezni lehessen. A négerek tembéje rendesen kerek vagy tojásdad s czölöpkerítéssel bír, tetejére gerendákat, füvet s felül földet tesznek; a benső rész két szobából áll, egyikben az embereken kivül a házi állatok és patkányok laknak, a másik kamaráúl szolgál. Az arabok kamarája rendesen külön épület s ezekben élelmi szereken kivül mindenféle portéka van, még gyógyszerek is, melyeket szövetért, gyöngyökért, lőporért s más csereeszközért árusítanak el az utazóknak és benszülötteknek, de rendesen ötszörös áron, mint a mennyi Zanzibárban divatos. A legtöbb arabnak nagy háreme s számos rabszolgája van, kik közül egynehány rendesen különféle iparággal foglalkozik.

A legjelentékenyebb hely ezen a területen *Tabora* (6000 m. magasban), melyet Kaseh-nek is neveznek egy forrásról, hol egykor igen nagy elefántcsont- és rabszolgavásárokat tartottak. Az egész környéknek neve Unianiembe (Kapa föld). Mintegy 5000 főre menő lakosságában igen sok az arab, kik között ismét nem egy jelentékeny vagyon felett rendelkezik. A portugal Tanganyka felé vezető összes karavánutak itt jönnek össze s ez nagy élénkséget ad a helynek. Közelében is számos jelentékeny hely van. minők Kui-Kuru, a király városa öt körkerítéssel, északnyugatra Urambo és Serombo, hol egyenkint 5—5000 ember él külön király alatt. Mindenütt az arabok és a mohamedanismus az uralkodó. A birodalom egykori fővárosa, Usagozi, szintén eléggé jelentékeny hely.

Unjamvezi határán túl a talaj jelentékenyen süllyed s nagyon gyakoriak lesznek a mocsarak, melyek környékén, különösen a Malagarazi folyó vidékén, tömérdek szunyog kínozza az utazókat. A folyó környéke sötét agyag, korhadt növényekkel fedve; jobb partján meredek hegyek vannak s meglehetősen néptelen; a viz felett sürü magas fű nő, ugy hogy több helyen a füvön lehet járni s lábunk

alatt be nem sülyed, bár nyáron a forróság a növényzetet kiszárítja. Baloldalt buja mezők vannak, majd erdőségek.

A TANGANYKATÓ ÉS KÖRNYÉKE.

A Tanganykató (gyülekezőhely) 40.000 km² területével nemcsak nagysága által nevezetes, hanem mivel, mint a középafrikai nagy tavak között a legrégebben (1858) ismert, ma pedig legalább keleti partján a legműveltebb is. Gőzhajók járnak rajta egész sereg más bárkával, partjain egész közönségesek a missioi és kereskedelmi telepek, itt-ott csinált utakat találunk. Falvak, ültetvények, a halászok csónakai Afrika közepén szokatlan élénkséget adnak a vidéknek, mely feltünővé lesz, ha a partokon a tropikus növényzetet, az óriási mangrove erdőket s másrészt hőségtől elpörkölt síkságot és mocsarat látunk, dél felé pedig csaknem havasi hegytömkeleget.

A Tanganyka déli részén hegyes szögbe végződik, bal oldalról azonban ékalakulag szárazföld nyomul be a tóba s 300 m. magasra emelkedik; csúcsán sötétzöld fák vannak, kellemes ellentétben a szürke és piros homokkő partokkal. Távolról látható a pompás kis Pombeta öböl a környező festői hegycsoporttal, melyekben két szép vizesést is láthatunk. A tájkép szépségét emeli három smaragdzöld sziget. Jobb oldalt a part fokozatos ferde lapokban emelkedik fel a nagy Lambalamfipe hegységig, mely 2000 méternél jelentékenyen magasabb. Közben-közben valóságos fjordok is fordulnak elő. Északon a tó már 50—55 km. szélessé lesz, partját a magas Goma-hegylánez szegélyzi s távolabb még más elhalványuló hegylánez látható. A partvonalat számos festői öböl, szakadék és bejárat teszi változatossá. Egy ily kis öbölbe ömlik a Luvulunge, mely a Kungve magas hegységéből meredek, kavicsos mederben, szakadékoktól környezve jő le, egy másik már szélesebb öbölbe a Lubugve. Az öböl partján 700 m. magas hegyek emelkednek tetőtől talpig nádas növényekkel, vad füvekkel s ezüst szinü magas fákkal benőve. Msamba sziget körül a part tele van rendkivül nagy gránit-szirtekkel, melyek egymás fölé emelkednek s rendkivül meredekeknek látszanak, de minden hegy mellett egy-egy öböl van s a hegyekről jéghideg hegyi patakok futnak le. Az ellentét az égboltozat kék szine, a hegyszakadékok sötétsége s a komor hegyek között, melyeknek csucsát mintegy sisak-

diszítésül magas fák borítják, első pillanatra feltünők s nagyon élénkíti a tó környékét.

Thomson valóságos tündérországnak nevezi a Tanganyka környékét, különösen ha azt a Nyassa felől jöve az egyhangu vidék után pillantjuk meg. A megtört partvonal, a fenyegető sziklafalak az előhegyekkel és szigetekkel, közben-közben egy öböl vagy fjord, ezenkivül az enyhe levegő, a növényzet illata, a tömérdek madár dala csodálatos hatással vannak az utazóra. Az élénk zöld szin a falombokon minden kigondolható változatban, a piros homokkőszirtek és a tiszta kék tó vize oly szinvegyület, mely mindenkor harmonikus hatásu. Nagyobb szigetek sehol sincsenek rajta, de a partokhoz közel tömérdek apró szirt van, mely hangulatot kelt. Hozzájárul mindehhez a vulkanikus jelleg és a különben elég ritka vihar, midőn a mosolygó tó felkorbácsolt tengernek látszik, sőt rövid, csapkodó hullámai talán még veszélyesebbek, mint a viharzó oczeánéi. Szokatlan mélysége is feltünő, 6—800 méterig mérték már.

A tó fekvése hosszan elnyuló. 660 km. hosszaság mellett 180 km.-nél sehol sem szélesebb, egyes helyeken pedig szélessége egy harmadrész annyi. Egészben véve nagy mélyedésben fekszik, 800 m. magasságban a tenger szine felett, valószinü azonban, hogy déli része, mely magasabb fekvésü, egykor önálló tó volt s gáttörés egyesítette a nagyobb viztömeggel. Még most is van a déli részszel párhuzamosan egy kisebb tó, a *Rikva* vagy Hikva, körülbelül 1300—1500 m. magas hegyekkel körülvéve, melyek oly meredekek, hogy csúcsaikról köveket lehet a tóba dobni s ezért csak két ponton lehet a tavat megközelíteni, a Makafu folyó torkolatánál és egy keskeny, mocsaras földnyelven át.

Legnevezetesebb physikai jelensége a Tanganyka tónak, hogy viztüköre emelkedőben van, Cameron szerint azért, mivel a beleömlő patakokon s vizzuhatagokon kivül még földalatti források is táplálják. Az egész környék mintegy óriási, vizzel telt szivacshoz hasonló s sok helyen lehet látni a vizet a kövek között előcsörgedezni. A talajemelkedés és süllyedés elméletét is alkalmazzák a sokak által észlelt, de még nem elég világosan kiderített tüneményre. Tény, hogy nyugoti kiömlése, a Kongo egyik forrásvizeül szolgáló Lukuga több izben megakad folyásában s ezért kétesnek is tartották egy ideig, hogy a tóból ered.

A tó partján levő helyek közt kétségkivül a legjelentékenyebb *Udzsidzsi*, a déli szélesség 5-ik foka alatt a keleti parton, Közép-

Afrika egyik legnevezetesebb kereskedelmi piacza. Mint kikötőhely nagyon szerencsétlen fekvésü. Partja lapos s a csolnakokat be kell huzni a szárazföldre. Különben e helyet csak ujabb időben választották, mivel a tó áradása elöntötte a nyugatra másfél kilométernyire fekvő várost, melynek némely maradványait, különösen az olajpálma törzseket, alacsony vizállásnál még látni is lehet a viz tükre alatt. Az uj városban szintén sok az elhagyatott ház, sőt igazán szólva nem is város e hely, hanem egy félszigeten fekvő tanyák összesége,

Udzsidzsi Stanley korában.

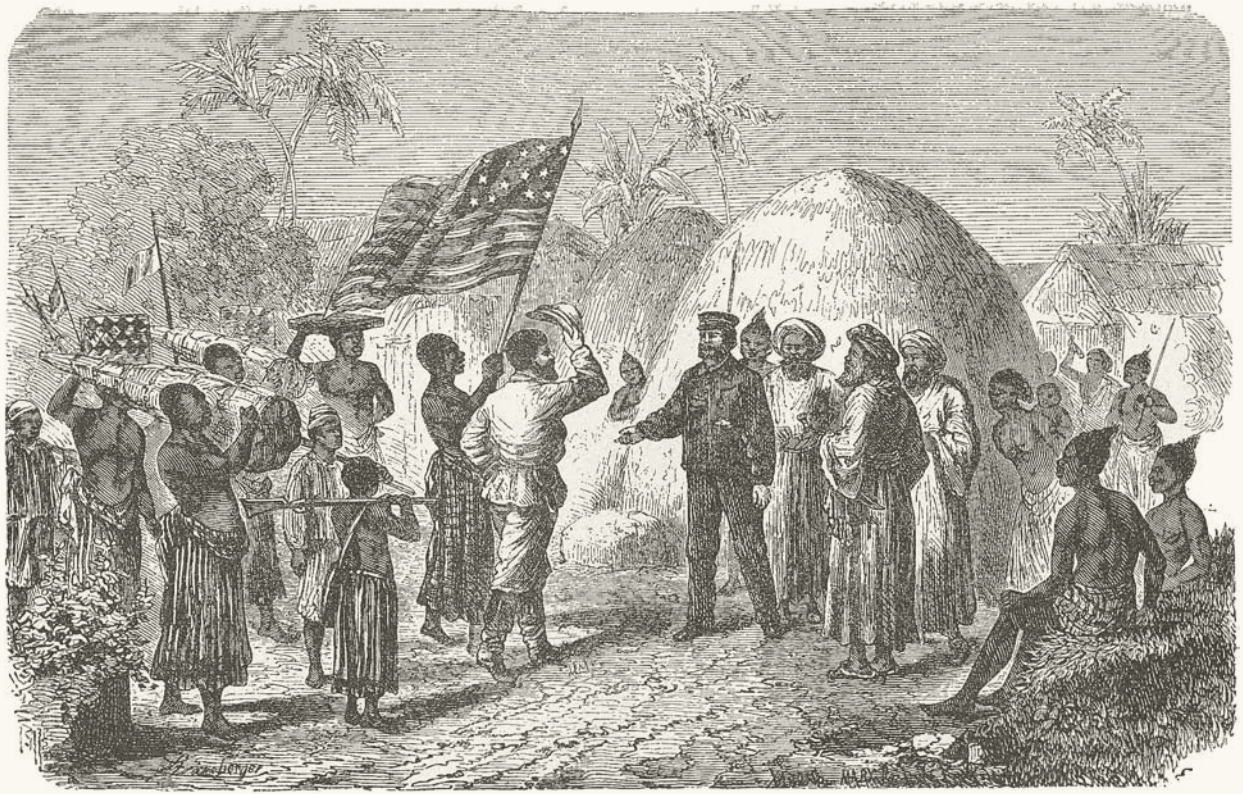
melyek közepén egy pár tekintélyesebb arab és keresztény kereskedő áruháza van. Indiai nagyfedelü bungalov, lapostetejü tembe, négyszögü sárkunyhó s méhkasalaku kunyhók vegyest fordulnak elő többnyire kertek között. 1880-ban, midőn még hat hónapba került, mig a tengerparttól ideérkeztek s egy tonna áru szállítása 6—8000 koronába, a piacz rendkivül fontos lett. Ma már az ezer km. távolságot rendes karavánok is megteszik 4—5 hét alatt s az utiköltségek, bár a sok vám és a czeczelégy pusztításai nagyon megnehezítik, jelenté-

kenyen apadtak s így az egyes kereskedők monopoliuma megszünt s helyette rendes napi vásárok jöttek, melyeken minden kapható. A vásáron a váltópénzt 10—10 üveggyöngyöt tartalmazó füzérek teszik, a mi ezüst pénzünknek a szövetek és rézkeresztek felelnek meg; az aranyat rabszolgák, szarvasmarhák és elefántcsont helyettesítik.

Udzsidzsi és környéke lakói a *vadzsidzsik*, erős, hatalmas, de épen nem szelid nép. Kiváló hajósok, jól tudnak úszni és buvárkodni. A halat sajátmaguk készítette hálókkal fogják vagy épen dárdákkal. Fegyvereik bárdok, török, dárdák s nyilak, de e mellett lőfegyver is. Öltözetük a rang szerint nagyon változó, a szegényebbek megelégesznek állatbőrökkel is. Nagyobbrészt az arabok szolgálatában állanak vagy mint halászok tengetik életüket. Lakásaik nagyobbrészt méhkasalakuak, de vannak szögletes kunyhóik is s mellettök olajpálmák, banánok, itt-ott kokuszpálmák, de mindenesetre különféle vetemények.

Udzsidzsiről szólva, mellékesen megemlítjük azt is, hogy 1871. nov. 10-én e helyen találta fel Stanley a már akkor elveszettnek hitt Livingstonet. E találkozás nevezetes esemény Afrika belsejének kikutatása történetében nemcsak Stanley regényes kiküldetése miatt az amerikai „New-York Herald“ lap költségén, de mert jóformán Livingstone megtalálása költötte fel Európa művelt közönségének nagy érdeklődését az afrikai dolgok iránt oly fokra, hogy ezentúl folyvást emelkedett. A nevezetes eseményt mellékelt képünk illustrálja.

Visszatérve a Tanganykához, ki kell emelnünk még *Karema* állomást, melyet az Afrika felfedezésének történetében egykor nagy szerepet játszott nemzetközi afrikai társaság alapított (1879), részben magyar pénzen is, mivel a társaságnak szász Koburg Fülöp herczeg kezdeményezésére Magyarországon is volt fiókja. A gyarmat azonban nem tudott felvirágzani s egyedüli haszna az volt, hogy a vidéken néhány hasznos növény ültetését meghonosította. Még sokkal inkább dél felé jelentékeny népes hely a *Kirando* öböl a vufibák tartózkodó helye s egyuttal számos európai telepé. Kissé keletre innen van *Mmpimbve* hegyvidék, igen termékeny talajjal s két meleg forrással. Egészen délen van *Liemba* kikötője, mely kerek alakjával kraterre emlékeztet s hires arról, hogy a vizi madarak myriádjai szokták ellepni. A kikötő mellett van *Kateté* város, a varunguk székhelye s nem messze innen *Zombé*, mely 1500 m. magasban igen egészséges hely, településre különösen alkalmas, mivel a czeczelegyek sem

Stanley és Livingstone találkozása.

MŰZEUM
KÖNYVTÁR

hatolhatnak ide. Zombé lakosai igen szorgalmasak, különösen a nők a szövésben nagy ügyességet mutatnak.

A TANGANYKA ÉS NYASSA KÖZÖTT.

Német-Kelet-Afrika déli része a partvidékről szintén fokozatosan emelkedik fel a nagy fensík felé. *Makula* még teljesen sik vidék, pompás rétekkel és mocsaras vidékekkel, melyeken hatalmas banán ligetek s ültetvények terülnek el, de folyvást láthatók nyugaton a fensík meredek hegyei, északon pedig Ukinga és Konde vulkanikus emelkedései. A talaj meglehetősen művelt, rizs, tengeri, babültetvények mindenütt találhatók. Az urak általában arabok, kik rabszolgákat, elefántcsontot s más árúkat szállitanak a tengerpartra. Dumpálma általános, pandanus pedig a mocsaras vidéken fordul elő, hol igen sok a pávián és a nagy kigyó. Nyugat felé hatolva lassan emelkedik a talaj, de egyuttal fogy a tenyészet élénksége s a *vakukve* törzs hazájában már általában megszünnek a gazdag ültetvények, de helyettök még pompás rétek vannak, melyeket számos hegyi patak s egy Lukuvira nevü nagyobb folyó öntöz.

E határvonalat a *Rufuma* folyó alkotja, melyet kezdetben távolabb, később közelebb hegylánczok szegélyeznek. Torkolatához közel van a Csidia-tó, melynek vize áradáskor a Rufumáéval egyesül. A folyó tele van vizilovakkal és rabló madarakkal, melyek itt a krokodilusokat is megtámadják. A vizzuhatagok csak feljebb mutatkoznak, de a sok nádas, homokpad és uszó fa már az alsó folyásnál megnehezítik a közlekedést. Közvetlenül a hajózás megszünte előtt meglehetős tágas sikság terül el, melyen apró vulkanikus eredetü dombok s árnyas ligetek vannak. Ezután a sziklák annyira összeszoritják a folyó medrét, hogy a bennszülöttek is csak nagy kerülővel, fáradságos hegyi uton vihetik át csolnakjaikat a legközelebbi hajózható helyre. A folyótól a Nyassa-tó Kotakota-öböli kikötőjéhez azonban elég jó út vezet.

A fensíkon a Munboga-hegyláncz 2500 m. magasságra emelkedik, de a Nyika folyó vidéke felé, melynek völgye az egy ezer méter magasságot sem éri el, gyorsan sülyed, de azután ismét csaknem 2000 m. magasra emelkedik a *Singambo hegységben,* mely a valódi vizválasztó a Nyassa és Tanganykató, továbbá a Zambezi és Kongo között. A hegység nyugati része lassan sülyed s alján van

Msvilo, Inyumvanga fővárosa, hol azután a dombvidék s tulrajta ismét hegyek kezdődnek meg.

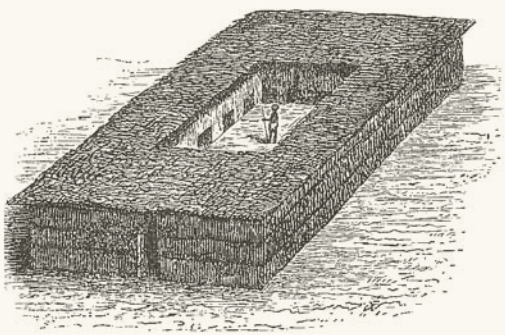
Ez a hegyes vidék egészben véve meglehetős egyhangu. A völgyek nem elég szélesek, a dombok nem változatosak, őserdő nem fordul elő benne, sőt a folyó partjain kivül, hol jelentékeny iszap halmozódik össze s állandóan nedves levegő van, az utazó nagyobbrészt csak törpe fákkal találkozik, melyek törzse alig vastagabb az emberi czombnál. Szerencse, hogy mocsarak hiányában moskitók sem kínozzák az embert. A hegyek alkata a síkság felé vulkanikus, a Tanganyka közelében azonban piros vagy szürke homokkő vagy quarcz. A tenyészet is nagyon kevéssé változatos, még a kukoricza és köles is ritka, csak az ulunguk földjén terem jelentékeny menynyiségü dohány és gyapot, mely utóbbiból a szegény bennszülöttek durva vásznat készítenek.

A népesség, miként azt a rabszolgakereskedés elterjedése s a délről többször benyomult harczias zulutörzsek kalandozása megmagyarázza, a legtöbb helyen nagyon gyér és elszórtan lakó. Bizonyos az, hogy többé-kevésbbé mind rokon egymással, bár minden községnek külön királya s külön neve van, melyeket az utazók, különösen Thomson, feljegyeztek ugyan, bár azóta valószinüleg a legtöbb uj nevet visel vagy el is tünt a föld szinéről. A kelet felé lakó törzsek nagyobbrészt harczias, durva emberek, erősen szőrös testtel és arczczal, csaknem kizárólag pásztorok; a nyugatiaknál ellenben a félénkség uralkodó, tulnyomólag földmüvelők s több ruhájuk és ékszerük van, mivel a kereskedőkkel gyakoribb összeköttetésben állanak. A Rufuma alsó vidékén lakó *makondák* kaffer eredetüek, jellemző, hogy már náluk előfordul az ajakékitésnek pelele név alatt ismert alakja, bár inkább csak a nőknél.

A különféle törzsek között szétszórtan él egy sajátságos faj, a *babisák,* melyeknek külseje igen gyakran a hottentottákéra emlékeztet. A nők testök hátuljának felső részét meztelenül hagyják s arról merev szarvasmarha darab csügg le; fogaikat élesre köszörülik s hajukat hátul hálóba fonják, azonkivül az itt nagyban tenyésző molombavafa piros lisztjével bekenik. Jellemző sajátságuk a homlok és az ajak tetoválása, de karikákat az ajakban nem hordanak. A babisák igen ravaszok és hazugok, a közönséges kérdésekre sem felelnek egyenesen, minek oka az, hogy a rabló masituktól nyomatva, mindenkitől félnek. Lakóhelyeik legtöbbnyire erdőtisztáson vannak s itt tenyésztik a közönségesen használt kölest. Egyes törzsek azonban

még a földművelést sem űzhetik elnyomóik miatt s ezért vad gyümölcsök, gyökerek és gombák a táplálékaik. Baromtenyésztésük igen gyarló. Kunyhóikat, melyek között a főnököké csak nagyságuk által különbözik a többitől, czölöpkerítéssel veszik körül. A főnököknek csak csekély hatalmuk van, de sok nejük, kik befestett arczczal, fejszét tartva szoktak tánczolni ünnepies alkalmakkor, midőn a férfiak nyilakkal jelennek meg. Sajátságos szertartásuk, hogy üdvözlés esetén tapsolva és erősen csámcsogva hátra felé hajolnak, ugy hogy hátuk csaknem a földet éri. Azok a babisák, kik még messzebb nyugatra a Bangvelo és Moero tavak környékén, tehát már a Kongo állam területén, élnek s kiket mocsári babisáknak neveznek, több tekintetben különböznek a hegyi lakóktól, bár ők is rendesen rejtőzve élnek a mocsarak között s termitabolyokat használnak őrtornyokul. Ezek füleiket különös módon díszitik, hasonlóan a damarákhoz.

A többi törzsekkel, melyek az ugynevezett Nyassanégerekhez vagy a nagy kaffer családhoz tartoznak, lesz alkalmunk az angolok és portugalok keletafrikai birtokainak leirásánál találkozni, mely birtokok délen különben is jelentékenyen összeszoritják a németek birodalmát.

Tembe lakás Ugogoban.

Livingstone.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

PORTUGÁL-KELET-AFRIKA.

Le Teillais: Etude sur les colonies portugaises. Paris, 1872. — *Barth* Hermann: Ostafrika vom Limpopo zum Somalilande. Leipzig. 1876. — *Livingstone* Dávid: Missionsreisen und Forschungen in Südafrika. — *Rankin* D. J.: The Zambezi Basin and Nyassaland. Edinburgh, 1893. — *Oliveira* Martius: Portugal em Africa. Porto, 1891. — *Monteiro* R.: Delagoabay. London, 1891. — *Jung* Emil: Die Portugiesen in Ostafrika. Deutsche Rundschau. XII. évf. 1889. 49–55. l.

DÉL-AFRIKA egyik legrégibb gyarmatához jutottunk. Csakhamar azután, hogy a Jóreménység fokának felfedezése által Afrika ismeretére egész uj világ keletkezett, 1505-ben szilárd állást foglaltak a portugalok Dél-Afrika keleti partjain. Mozambik és Szofala voltak az első elfoglalt helyek, csakhamar következtek Kilva, Mombaza, Melinde s más városok. A portugalok leverték az itt már gyö-

keret vert mohamedánokat, erődöket építettek, factoriákat létesítettek s különösen azután, hogy 1607-ben a hollandok támadását visszaverték, úgy látszott, mintha Kelet-Afrikában ők maradnának a kizárólagos urak.

De csak látszott. Ma már Portugal keletafrikai birtoka a legjelentéktelenebb az összes itt letelepedett európaiaké között. Nem azért bukott el, mert az anyaország tudvalevőleg igen kicsiny. Holland gyarmatai 65-ször, Angliáé közel 100-szor oly nagyok, mint maga az ország. De elbukott a nagy erkölcsi sülyedés következtében, mely a portugál népnek ujabb történetét jellemzi szemben Henrik herczeg, Vasco la Gama és Albuquerque tetterős és vállalkozó nemzedékének életével. A mult század elején már megkezdték a szétbontó munkát az arabok s oly gyorsan, hogy 1740 óta már teljesen kiszorították a portugálokat az északi részekből, melyeken ma az angolok és németek az urak s a partvidékük ezentúl Delgado-foktól a Delagoa-öbölig terjedt, mint jelenleg is. A belterületen a hollandok és angolok igyekeztek a jelen században hódítani, az utóbbiak évtizedeken át sürgették a Delagoa-öböl átvételét is, mig végre Mac-Mahon franczia köztársasági elnök, mint felhívott biró, 1875-ben ezt véglegesen a portugaloknak itélte. De az angolok nem nyugodtak. Uj és uj követeléseket állítottak fel a matabalák földjére és a Shire folyó vidékére nézve s az igazságtalan követeléseknek, mivel a hatalmas ellenfél fegyverére is hivatkozott, a kis portugal kénytelen volt engedni. 1891-ben megkötötték a „szerződés"-t, mely a portugálokat keletafrikai birtokaiknak (igaz, hogy részben csak képzelt birtoknak) jelentékenyen nagyobb felétől megfosztotta s egyuttal örök időre lehetetlenné tette, hogy a Dél-Afrika nyugati és keleti szélén levő gyarmatok valaha egyesüljenek.

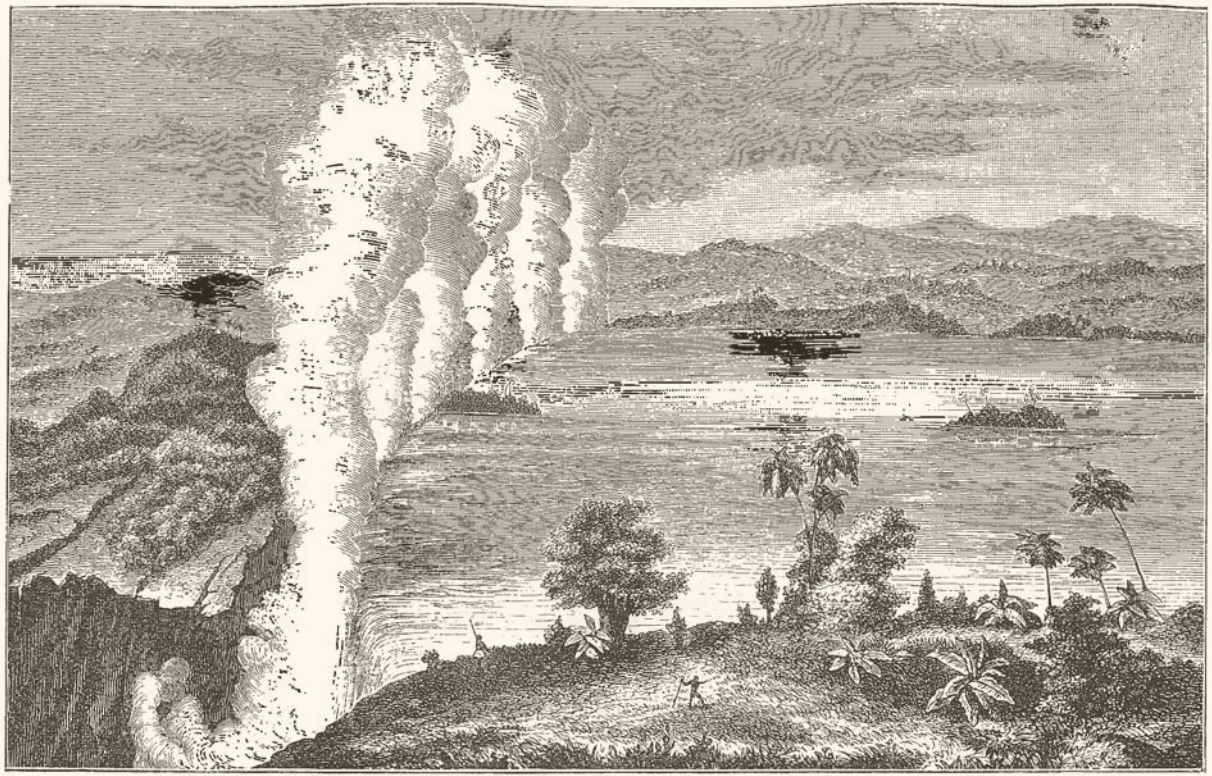
A mai gyarmat nagysága körülbelül 768.740 km^2, tehát majdnem harmadfélszer oly nagy, mint a magyar korona országainak területe, lakosainak száma azonban legfeljebb másfél millió. Hivatalos czíme „Estado d'Africa Oriental" s két tartományból áll, melyeket fővárosaikról Mozambiknak (Moçambique) és Lorenzo Marqueznak hivnak. A nagy terület határai a következők: Északon Német-Kelet-Afrika felé a Rovuma folyó alsó része, továbbá a Msindzse folyó torkolatától képzelt vonal a Nyassa-tóig. A határvonal a tó partján a $13^1/_2{}^0$ d. sz.-ig vonul, azután a Csiuta- és Sirva-tókon át a Shire-folyóig megy, a hol annak vizválasztója van a Zambezi felé s e vizválasztón halad a 14. fokig. Innen délnyugatra fordul a

Loangve folyó torkolatáig. Itt átmegy a Zambezin a 16. fokig s azután keletre fordul a 33° k. h. Gr.-ig s végül innen délre a $18^1/_2$ d. sz.-ig s a Manika fensíkon át a Sabifolyóig s onnan délnyugat felé Transvaalig s a tengerpartig. Egy pillantás a térképre mutatja, hogy ez a határvonal a Zambezi két partján jó messze benyuló keskeny szalagon kivül jóformán a tengerparti síkságra szorul s a fensíkból nagyon kevés része van.

Az uj gyarmat kormányzása 1891. szept. 30-án kelt alkotmány szerint egy három évre kinevezett királyi biztos alatt áll, ki felváltva lakik a két fővárosban; külön kormánytanácsa van s két követet küld a lissaboni tanácsba. Vannak miniszterei és külön kormányzói, de ezeknek csekély hatalmuk van. A pénzügyek állandóan rosszak s az anyaállam évtizedek óta reáfizet a gyarmatok közigazgatására. Az 1894/5-ik költségvetésben a bevétel 1,355.880 milreisra (egy milreis á 2 frt 33 kr) a kiadás 1,555.138-ra irányoztatott elő. A kereskedelmi behozatal 400.000, kivitel 60.000 milreis. A közigazgatás nyomoruságos, a társadalmi és közéleti viszonyok a legnagyobb mértékben patriarchalisak. Ujabban azonban jelentékeny lendület történt főkép az által, hogy a Delagoa-öböl Pretoria felé (1892-ben 88 km.) s továbbá Sofalától Salisbury erődig (1893-ban 120 km) vasutak épültek, a táviróhuzalok hossza 450 km. lett s ezenkivül számos csatorna és vasut építése van tervben. A gyarmat 19 kerületre oszlik, melyet ezredesi ranggal biró kormányzók igazgatnak. A kerületek nevei és székhelyei a következők:

Cabo Delgado	Ibo
Mozambik	Mozambik
Angoza	Angoza
Quilimane és Sena	Quilimane
Szofala	Szofala
Chiloane és Brazaruto	Chiloane
Manica	Villa Guveia
Inhambane	Inhambane
Lorenzo Merquez	Lorenzo Merquez
Tete és Zumbo	Tete.

A gyarmat legnagyobb nevezetessége a **Zambezi,** Kelet-Afrika legjelentékenyebb folyója, mely 2660 km. hosszuságával s körülbelül másfélmilló km^2 vizterületével a Duna nagyságával hasonlítható össze. Délre nehány tó, mocsár és a Limpopo folyó határolják területét, nyugatra azonban csaknem egész az Atlanti oczeánig terjed s észak

A Viktória vizesés.

felé a Kongo medenczéje alkotja határát, olykor rendkivül alacsony vizválasztókkal. Fő forrásfolyójának kezdetben a Kabompót tartották, jelenleg a Liambey-Libát, de lehetne a Lungo-Bungot is venni, mivel ez ered leginkább nyugat felé a Lusaze földön 19° k. h. és 13 d. sz. alatt. A Liba a Kaombahegységben (25° k. h.) ered s később a Liambey nevet véve föl, egyesül az északkeletről jövő Kabompoval és az északnyugati Lungo-Bungoval. Midőn a kontinens bensejéből a délafrikai medenczébe jut a 18° környékén, egyszerre 45 sellőt (Kataina Mololo) alkot, majd magába véve a Kuandot, keletre fordul s ezt az irányt csak a torkolat táján hagyja el. A Kuandonál 940 m. magas s ezután is több vizesést alkot, melyek közt egy, a *Viktória vizesés* a földgömb legszebb látványai közé tartozik.

A Kuando torkolatánál a már ekkor 274—400 m. széles és 6—13 m. mély folyó elhagyja az itt 30—40 km. széles sikságot s 60 kmt halad apró zuhatagokat alkotva. Két nagyobb sziget három részre osztja fel a folyót, mely itt 1808 m. széles s óriási viztömegei 119 m. magasból omlanak le függélyesen egy hasadékba, mely felül 100 m, alul 44 m. széles s 1600 m. hosszu s azután a sziklafalak között kanyarogva vezető csatornán fut tovább kelet felé. A főesés a Victoria, melyet a benszülöttek Mozi-oa-tuniának (füstölgő viznek) neveznek, 400 m. távolságra van a jobb parttól, mig a keleti vizág 10—15 apró zuhatagra oszlik fel. Középső részében közel 400 m. széles viztömeg ömlik le egyszerre 120 m. mélységbe. Az esés felett számos sziget van gazdag, tropikus növényzettel s a partot is erdőségek boritják, köztök hatalmas pálmák. Az esés közelében a viz repülő gyorsasággal halad, úgy hogy hullámai mintegy forrni látszanak s ezt a képzelődést még inkább megerősíti az, hogy a fekete sziklatömegek között bezuhanó viztömeg finom fehér fátyol vagy felhőalakot vesz fel, melynek homályában eltünik a sziklák egy része s még kisértetiesebb a lezuhanó viztenger moraja. Időnkint, ha lenézünk, a sűrű ködből fel-feltünedeznek zavaros formák, óriási, borzasztó romokat vélünk látni. Ezek roppant magas szirtek csúcsai, melyeken a víz szétlocscsan, hogy habbá és porrá legyen. A szigeteket és a folyóban levő sziklákat sűrű növényzet boritja, de a növényzet zöld szine sötét és egyhangu; egyedül egy-két csoport pálma igyekszik magasra emelkedő koronáival megtörni a látvány egyhanguságát. A vizesés közelében a soha meg nem szünő köd mindent nedvessé tesz, az örökös menydörgés folytonosan hallatszik a mélységből. Mindezek együttvéve oly bámulatos hatást idéznek elő a

szemlélőre, hogy igen sok utazó, kiknek mindkét természeti csodát közvetlenül volt alkalma látni, a Victoria vizesést nagyszerübbnek mondja, mint a Niagaráét. Különösen bámulatos a mélységből kihallatszó üvöltésszerü hang, mely megrendíti az agyvelőt is s szintén csodálkozást kelt, hogy az óriási természeterő a sziklákat pozdorjákká nem rombolja össze.

Jóval a Victoria-vizesésen túl is mindenütt meredek sziklafalak között halad a Zambezi, folyvást kanyarogva és egyes helyeken kisebb-nagyobb sellőket alkotva. Midőn kissé szabadabb lesz, szigetek lepik el medrét, de azért nem futhat zavartalanul, Zumbo mellett ismét vannak zuhatagjai, majd a Pajori torkolatánál ujból syenit- és gránitfalak által képezett szorulatba jut, melynek 183—213 m. magas sziklafalai közt is 2—300 m. széles ágyat vés magának. Tetenél a meder 1000—1200 m. széles lesz ismét s ezentul folyvást nő 3200 méterig. A Shire torkolatánál két nagy ágra oszlik, a keletit Quaqua, a nyugotit Koama vagy Luabo néven nevezik. Mindkettő sokszorosan ágazik el s így az egész delta 8000 km^2 területet foglal el.

A Zambezi számos jelentékeny mellékfolyója közül, melyek általában balról a belföldi fensíkról erednek, csak egyet emelünk ki, mely nem legnagyobb, de kulturtörténeti szempontból legfontosabb. Ez a Nyassa-tóból jövő *Shire*. A folyó 420 km. hosszu, de ezen idő alatt, 450 km. esése lévén, két tavon megy át, a Pamalombvén és a Manzen s számos kisebb-nagyobb zuhatagot képez, melyek közt leghiresebb a *Murchison zuhatag*, melyet a Nilus hasonnevü esésével nem kell összetéveszteni, bár mindkettőt ugyanazon egyén, egy hires angol geolog tiszteletére nevezték el. A benszülöttek Mamvirának nevezik, 360 m. hosszuságban 20 foknyi esése van itt a hullámoknak, veresesszürke syenitsziklák között, melyeket fentebb finom homokkő követ. plutoni kőzetekkel egyesülve. A zuhatag igen szép, de a hajózást, melyet az angolok a Shire folyón meghonosítottak, lehetetlenné teszi s ezért már műutat készítettek annak megkerülése végett.

A többi folyók, melyek Portugal-Kelet-Afrika területén át jutnak az indiai oczeánba vagy a mozambiki-csatornába, a legtöbb igen rövid folyásuak. A délafrikai felföld déli vagy keleti lejtőjén eredve, csakhamar elérik a tengerpartot, még leghosszabb a *Sabia,* mely 500 km. folyás után Szofalától délre ömlik a mozambiki csatornába. Legjelentékenyebb azonban s egész kis vizhálozatot alkot a *Limpopo* vagy krokodilus folyó, mely észak felé ívalakulag messze kanyarodva

háromszor oly utat tesz meg, mint a milyen hosszu légvonalhossza. s igy 1400 km. hosszu folyásának monarchiánk területének megfelelő vizhálózata van. Mellékfolyói közül a Mariko, Nyl, Stroom, Lipialue vagy Olifánt és Sassa a legjelentékenyebbek. Partjait sajátságosan hatalmas fák veszik körül, ákáczok, ficusok, kiuliák, holott a környéke általában kopár s sok helyen a lesült halványsárga fű között széles, zöld szalagként tünik fel A part sürü bokrai és nádasai a kopár környezettel szemben tropikus vidékre emlékeztetnek. Torkolatánál mintegy 100 km. távolságig gőzhajóval járható, de a fensikon a Tolo-Azime-esésen túl egymást követik a zuhatagok s ezek elzárják a további utat.

A Zambezi és a Limpopo közt elterülő vidéknek jellegét egy északnyugotról délkeletre sülyedő 1500 m. magas fensík alkotja, mely kézujjalakulag ágazik el meredek emelkedésekre. A többi hegyek, bár olykor elég jelentékenyek, nem képeznek hegylánczokat, hanem inkább övszerüleg helyezvék el, mintha a csaknem eltünt gneiszképlet kemény granitmaradványai volnának. Általában a hegyeken meglátszik a régiség s ezzel együtt a riasztó egyformaság.

A folyamhálózat rövid ismertetésével kapcsolatban kell megemlékeznünk a *Nyassa-tóról* is, melynek jelentékeny része tartozik ide. A tó 550 km. hosszu, 25—55 km. széles s némely részén 200 m. mély. A viz a parton halványzöld, közepén sötétkék; a partok igen meredekek, különösen nyugaton és északon 2000 m. magasnál is több, némely helyeken azonban több kilométer széles sikság fekszik a part és a hegység között. Egészben véve a tó felföldi mély ároknak tünik fel. Livingstone Olaszország alakjával hasonlította össze. A déli öblök szétszaggatva huzódnak dél felé s köztük Livingstonia félsziget nyulik be. Sziget csak délen és keleten van; azok is kicsinyek. Nyugat felől számos apró folyó ömlik a tóba, északon, mivel a hegyek oly meredekek, hogy a part hosszában még gyalogösvényre sincs hely, több folyó vizzuhatag alakjában ömlik be. Mint más hegyi tavon, itt is rendkivül erős viharok dulnak, különösen szeptember és október hónapokban.

A nagy kiterjedésü terület, melyben mocsaras sikság, hegyvidék és kopár, dombos rész, valamint egyenes fensík váltakoznak, természetesen igen különböző *éghajlatu*. Egészben véve azonban három évszakot lehet megkülönböztetni: hideget, forrót és esős időszakot. A hideg korszak május, junius és juliusban van, a forró augusztustól októberig tart, a többi esős időszak. De azért az esőmennyiség ritkán

haladja tul az egész évben a méterátlagot. Némely nap épen nem esik s ritkán az egész napon át, csak rövid ideig tartó zápor, melyet forróság előz meg és követ. Néha 8—10 nap egymásután sincs eső s ilyenkor a növényzet sokat szenved. A forró korszak végén minden kopár és poros, a légkört kék köd borítja s igen felhős. A mint bekövetkeznek az esőzések, mesés gyorsasággal változik meg a tenyészet. Még nem is nedves a légkör, már zöld fü borítja a dom-

Szövő madarak.

bokat s réteket, a levegő megtisztul a füstalaku ködtől s messze távolba vagyunk képesek látni, különösen kora reggel pompás üde a levegő. Nem csoda, ha a benszülött szentségnek (boitsepho) tekinti a záport, mely megtisztít mindent s éltető erőt ad a levegőnek. Sok fa hajtása, különösen a felföldön, kezdetben barna, sárgás vagy szegfü szinü, mint a mi őszi lombjaink s csak azután lesznek világos zöl-

dek, ha a levelek megnőnek. Ragyogó fehér, skarlatpiros, sárga virágok mindenütt láthatók s egyes biborpiros fák, mint az erythrina, önkéntelenül magukra vonják a figyelmet. A majomkenyérfa fehér virága gyakran még az eső előtt feltünik s tömegesen vonja magához a rovarokat és a lepkéket.

Nem egy növény valóságos jellegül szolgál a környéknek. A Shire mocsarak közelében hiresek a leleb pálma (Borassus flabelli formis) ezrei által alakitott erdők, melyeknek szürke törzsei és zöld lombjai a tájkép jellegéhez tartoznak. Ez a legyező pálma fajokhoz tartozó fa rendkivül hasznára van a benszülötteknek. Rostos belének édes fűszeres íze van, elefántok és emberek kedvelik. Gyümölcsét a benszülöttek földbe rakják, míg csirázni kezdenek, s ekkor eszik meg, íze ilyenkor a burgonyáéhoz hasonlít. Ebből készítik a pezsgőhöz hasonló ízű, de épen nem részegitő pálmabort a gyümölcs erjedése utján avagy ugy, hogy a fa bensejébe botokat furnak s a nyilásból kifolyó nedvet cserepekben felfogva megerjesztik. Néha az erdőkben külön kunyhókat épitenek az emberek, hogy a fának áldásait felhasználják.

Kevésbé általános az *állatvilág* változatossága, de a Zambezi alsó folyásánál és a Nyassa környékén valóban mesés gazdagsága van az állatoknak. A hangyák és méhek a szó szoros értelmében megszámlálhatatlan mennyiségben fordulnak elő s egyes helyeken, különösen a Shire mocsaras vidékein a gázló madarak is mesés számmal találhatók, különösen pelikánok, daruk és ruczák. Közöttük is van nehány feltünő alak, a kígyó nyakú madár (Plotus) és az ollócsőrű (Rhynchopi), melynek alsó csőre egy centiméterrel hosszabb, mint a felső. Az énekes madarak főkép a falvak körül tanyáznak. A legnevezetesebb madarak közé tartozik a *szövő madár* (Plocei), mely tömegesen lep el egyes fákat, ugy hogy a fészkek nagy száma néha a lombokat is eltakarja. A mesterséges fészkek rendkivül tartósak, oly annyira, hogy némely telepen 3—4 nemzedék fészkei vannak egymás mellett, bár ezek a fészkek igen gyakran az ágak ingó végén avagy élősdi növényeken találhatók, sőt nem ritkán közvetlen a viz felett. Az anyamadár ily módon védelmezi kicsinyeit a nagy számu majmok és a kigyók ellen. Feltünő a szövő madár pompás tollazata által. Sárga és halvány piros a legközönségesebb színek, vannak fekete, piros, szürke és hófehér tollúak is. Fejük rendesen sötétebb, hátuk zöldes vagy pirosas sárga, hasuk tiszta sárga vagy piros, különböző változatokban.

Igen gazdag a mocsaras vidék nagy állatokban. Livingstone egyetlen nap, vadászati czélok nélkül, látott egymásután egy elefántcsordát s vele együtt nagy csoport gyöngytyukot, majd több száz gerliczét, ludat és kacsát. Napfelkelte után egész sereg antilope haladt el a karaván mellett, majd egy csomó vizi kos (Cobus) s később ismét más faju antilopok. Nyolcz óra tájban körülzümmögték őket a czecze legyek s csakhamar nehány bivaly (Bos caffer) vonult el gyors szaladásban előttök. Dél felé ismét láttak nehány elefántot, egy csomó zebrát s több vizi kost. Egész napon át felfeltüntek a majmok és a vaddisznók. Este oroszlánok és hyenák hangját hallhatták s egyuttal tömérdek madár zaja hangzott fel. Apróbb állatok, köztök mérges kigyók, skorpiók nagy számmal voltak s ezenkivül egy mocsárban vizi ló s krokodil is mozgott. Más utazók is hasonló állatbőségről beszélnek. Nem ritka eset, hogy egész karavánok heteken át tisztán vadászatból élnek s egyike a leghiresebb utazóknak, Selous, három évtizeden át vadászott Dél-Afrika különböző részeiben. Vannak egyes vidékek, hol a házakat egyenesen czölöpökre építik, hogy könnyebben megvédhessék magokat az oroszlánok és leopárdok ellen s talán azért is, hogy az elefántokat a vetésekről elriaszszák.

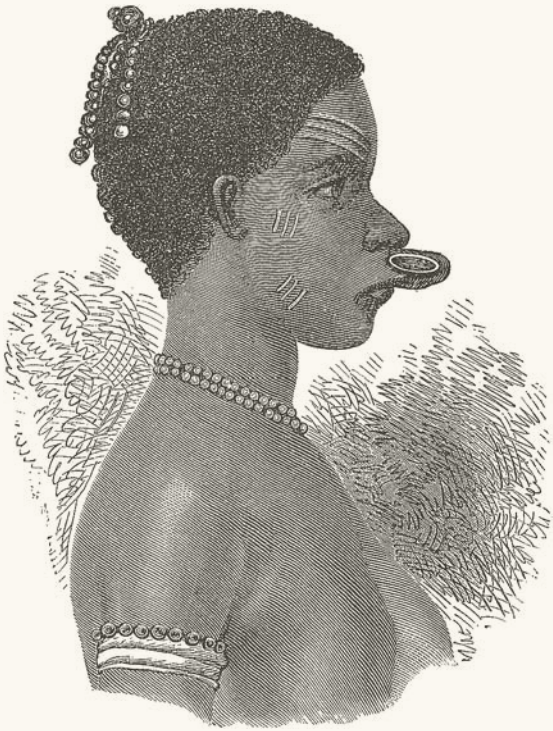
Mindamellett, mint sok minden másban, a Zambezi folyó itt is határvonalul szolgál, mely Közép-Afrikát Dél-Afrikától elkülöniti. A baromtenyésztés (természetesen nagy része a czecze legyek miatt) a Zambezi környékén ismeretlen, itt az emberek földmüveléssel foglalkoznak. Mig lenn egy-egy kaffer fejedelemnek tizezrekre menő csordája van, a Zambezi partján alig van mutatóul egy-kettő, s a tejet, mely a déli lakók főeledele, itt egyátalán nem ismerik. Sokat tesz a vidék is. A déli szárazabb és vízben sokkal szegényebb részeken nem ismerik a halászatot s egészen mások szokásaik és házi szereik. Livingstone az első európai, ki délfelől jött át a Zambezin, előadásának csaknem minden lapján egészen uj dolgokat s uj szokásokat jegyez fel, sokszor egészen ellentéteseket. Más maga a nép is, más a falvak külső alakja, sőt részben a természet is, hiszen valóban a Zambezi a határa a forró vidéknek, mely embert és természetet egyaránt átalakít.

A legnevezetesebb törzs északon a Zambezi felett a *manganja* (vanyassza, maravi, matumboka, macseva). Egykori országukat, mely a Sirva-tótól a Loangva folyóig 5 fokon át terjedt, a vaszituk már régen tönkre tettek, de a nép megmaradt eredeti lakóhelyén. Alázа-

tos és ravasz, mint az elnyomott népek általában, de szorgalmas, rendkivül ügyes és szertartásosan udvarias. Öltözetük nagyobb részt kecskebőr, vagy otthon készült gyapotszövet. Nagyon cziczomázzák magokat s különösen a férfiak hajdiszitései csodálatosak. Bivalyszarvak, csillagos koszoruk, hosszú hátranyuló czopfok, parókák, fahéjjal kibélelt kosáralakok egészen közönségesek. Mások leborotválkoznak s ismét mások valóságos fészekké vagy toronynyá változtatják fejüket. Meglehetősen elterjedt dísz, a nőknél a *pelele* vagy ajakgyürü, oly annyira, hogy régebben ezt a „díszt" a nők nyilvánosan mindig hordták, kivévén, ha rokonaikat gyászolták. Már kis korában átszurják a leányok felső ajakát az orr válaszfal alatt s egy kis darab fát tesznek bele, hogy a seb ne forrjon össze. A fát lassankint nagyitják s végre 6 cm. átmérőjü gyürüt vagy ólom lemezt tesznek bele, mely a fekvő ajkat egészen előre nyujtja. A Rovuma mellett ezt a sajátságos ékszert még a férfiak is viselik. Ezenkivül hordanak még a manganják karukon, nyakukon s lábukon vas vagy réz gyürüket, s néha nagy fülbevalókat is. Az arczot tetoválják rendesen egyenes vonásokkal a homlokon és pofán, a melleket és hasat pedig görbe, néha hegyesszögü vonalakkal. A fogakat is kireszelik külömböző módon. Fegyvert nyilvánosan nem viselnek, de vannak mérges nyilaik s igen erős dárdáik.

A manganják általában földmüvelők s e tekintetben rendkivül ügyesek. Itt nemcsak a nők dolgoznak a mezőn, hanem gyakran az egész falu és pedig a déli forróság kivételével egész nap. Nem elégesznek meg a szántóförddel, hanem egyszerü fejszéikkel erdőt is irtanak ki s a levágott fát meggyujtva hamunak használják. Minden család termel gyapotot, melyet maguk tisztogatnak és szőnek meg ujaikkal vagy vashengereken, végül saját maguk készitette orsókon. Szorgalmuk oly nagy, hogy némely helyen az iszapokba homokot hordanak s abba ültetik a tengerit, a nők a vetéseket száraz időben tökhéjból készült korsókból megöntözik s a férfiak a fagalyakat nyesik meg, hogy az alattuk levő növény elegendő világosságot nyerjen. Nagy munkaidőben a manganja soha sem vállalkozik teherhordónak vagy más szolgálatra. A földmüvelésen kivül szorgalmasan gyüjtik össze a vadmézet, a fák gyümölcseit s különféle fahéjakat, melyekből szövetet készitenek. Állattenyésztésük korlátolt, leginkább szeretik a kecskéket, a szomszéd matumbokáknál ellenben baromfi is van sőt a galambok számára az egyptomiakéhoz hasonló galambduczot találunk. A nők sört és pálmabort készitenek. Ezenkivül szenvedélyes halászok.

A manganják falvait euphorbiák, bambuszok vagy fügefákból készült sövények keritik. A kunyhók kerekdedek, de néha portugál hatás alatt négyszögüek. A falu végén árnyas helyeken van a tanácskozó hely s ezen kivül külön erdők is, hova veszély esetén menekülnek. A falvak helyeit gyakran változtatják s néha papyrusnád közé egészen elrejtik. A legtöbb falu egészen csinos, sőt szokásban van itt-ott a manganjáknál, hogy naponként fürdenek a folyók-

Manganja leány a Shire mellől.

ban. Czölöpökre épitett házak mocsáros helyeken szintén nem ritkák.

Az ügyes és szorgalmas nép iparüzés tekintetében sem utolsó. Kést, kapát, gyürüket, dárdákat, nyilakat tömegesen készitenek kereskedelmi czélokra. Számos olvasztó kemenczéjük van, nagyobbrészt termita bolyokban elhelyezve. A rézzel nem tudnak oly jól bánni, mint a vassal. A kovácsokat nagyra becsülik, ellentétben más nége-

rekkel, gyakran falusi előljárók is kerülnek ki közülök. Vannak továbbá szövők, kosárkötők, fazekasok, sőt sófőzők is. Mindezen árúkkal azonban alig üznek kereskedést, mivel azt eleinte a rabszolgakereskedés, később a vagaokkal folytatott háborúk s végül az Európából tömegesen hozott árúk versenye csaknem tönkretették.

Jelentékeny vonás végül a mangánjáknál az udvariasság. Még a hatalmas főnökök is a szokásos tapsolással, mint üdvözlettel, lépnek alattvalóik kunyhójába, a mely udvariasság azonban nem gátolta meg őket, hogy ugyanazon alattvalókat 2—4 rőf szövetért eladják a vagaoknak. A köznép is folyvást köszön egymásnak és tapsol. Fejük felemelése jelenti az igenlést. A nők aránylag nagy tiszteletben részesülnek, mivel kisebb számmal vannak, mert sokat rabolnak el. Az igazságszolgáltatás nevében adja el őket saját főnökük. Kétes esetekben divatos az Isten itélet méregpohár kiüritése alakjában.

A manganjákkal közel rokon a *badema* faj, mely szintén földmüvelő és halász, de amellett ügyesen fogják a vadakat hálókban és csapdákban. Rendkivül félénkek s még a manganják is kiraboljják őket. Erőteljesebbek a Zambezi déli partján lakó *banyaiak* (banabiák), kik közé tartoznak a bambirik, sidemák és banajoak. A portugálok barna szinük és erőteljes testalkatuk miatt régebben ezeket tartották Afrika legszebb négereinek. A nők hordanak pelelét, de ez igen kicsiny s ólomból van. Szorgalmas földmüvelők, kovácsok és aranyások. A puskákon kivül még most is használják a mérgezett nyilakat és dárdát. Kunyhóik gyakran czölöp épitmények. Érdekes államszervezetük. A főnököt rendesen egy családból választják, de az egyenes utódokkal szemben előnyben részesülnek a volt főnök nejének gyermekei, mivel a négereknél a primitiv népek között általában elterjedt anyajognak megfelelően ma is uralkodó az a nézet, hogy a nők szülése biztosabb jele az eredetnek, mint az apaság. Az uj választás előtt lefolyt időt törvénytelen állapotnak tekintik, különösen az idegen kereskedőkkel szemben. Az uj főnök kapja tulajdonul az elhunyt nejét és gyermekeit, de azokat nem szabad rabszolgák gyanánt eladni. Örökösödési háborúk gyakran vannak s a régi főnök gyermekei uj országokat alapitanak, melyeknek külön nevük is van. A nők helyzete kedvező, sőt gyakran ők a család fejei.

A Zambezi torkolata felett a legnépesebb törzs a *makua*, kiknek területe a torkolattal öt szélességi fokon át a Rovumáig terjed,

de természetesen sok apró törzsre oszlanak, kik mind sajátságos tetovirozás által különböztetik meg magukat. Legelterjedtebb a félhold alakú seb a homlokon. Nyelvük is lehetőleg egyforma. Köztök laknak a harczias *vagaok*. A makuák rendesen jóindulatú, családias érzelmü emberek, kik meglehetősen ragaszkodnak szülőföldjükhöz, mig a vagaok igen erkölcstelnek, hazugok és kóborlók. A makuák

Rabszolgák szállitása.

társadalmában a patriarchalis vonás az uralkodó, a vagaok ellenben despotikus hatalom alatt élnek. A hegyek között lakó *maviák* félig vadak, egészen meztelenül járnak, csak uton vesznek fel csipő övet. A pelele mindkét nemnél divatos.

Az eddig ismertetett népfajok között szétszórva számos harczias- és rabló faj él, nagyrészben a zulukafferek népcsaládjának

töredékei, melyek katonai szervezetüket itt is megtartották s rablásaik által a Nyassa-tó környékének meglehetős rossz hirnevet szereztek az európaiak előtt. Athleta termetük, vad arczuk, csípőik körül kötött párduczbőrük s paizsaik meglehetős rideg külsőt kölcsönöznek nekik. Lakóhelyük a háborúskodás következtében gyakran változik s néha nevük is. Ezt a zavart még inkább növeli az a körülmény, hogy nem egy esetben más néger törzsek is igyekeznek rabló természetüket utánozni. Ilyenek például a Rovuma mellett lakó *mavitik*, kik a gindo-törzs elvált csoportjai s kik Thomson megjegyzése szerint a zulukhoz csak annyira hasonlitanak, mint az oroszlánbőrbe bujt szamár az oroszlánhoz, különben valóságos gyáva, komisz és hazug banda, mely zulu fegyvereivel, hadi tánczával tüntet, de a földmüvelést a rabló életért egészen abban hagyta. Ilyenek továbbá a *valunguk*, kik egykor békés földmüvelők voltak, de egy főnökük, ki sokáig élt a vatuták fogságában, megtanitotta őket azok harczi szokásaira s a gyáva négereket ezentul külső megjelenésük által adózóikká tették. Ezek azonban ma már visszatértek ismét a földmüveléshez s régi állapotukra csak a kunyhókban általában megőrzött ökörbőr-paizs emlékeztet.

Ezeknek a rabló törzseknek hatása alatt fejlődött nagygyá pár évtizeddel ezelőtt Zanzibártól Szofaláig a *rabszolga kereskedés*. A zanzibári kereskedők szorgalmasan felkeresték az ily törzsek főnökeit, kik aztán rögtön rabolni mentek a manganják és más törzsek közé s pár nap alatt rabszolgákat szereztek össze, kiket aztán a kereskedők rögtön átvettek és lánczba verve vittek a tengerpartra. Ez okból még ma is egészen néptelen a portugáli Keletafrika jó nagy része, hol pedig tüzelő helyek s más emlékek mutatják a sürü népességet. A viszonyok javulása óta azonban ismét kezd népesedni a terület, különösen pedig a manganják földje a Zambezi vidékén a legsürübb népességü területek közé tartozik, a hol ennek következtében a vadállatok is jelentékenyen megritkultak.

A legismertebb a rabló törzsek közt a *vatuta*, kiknek egyes csapataival már a Tanganyka vidékén is találkoztunk, másik állandóan betelepedett részével pedig az Usambara hegységek között. Az arabok annyira gyülölik ezt a rabló törzset, hogy a magános vatutát meggyilkolni kötelességöknek tartják, épen ugy mint a kigyók kiirtását. Másrészt Stanley nagy elismeréssel szól róluk, mivel sokkal ügyesebbek, bátrabbak és erősebbek, mint más négerek. Közel rokonok a *vahehék*, kik rabló hadjárataikat szintén messze kiterjesztet-

ték a középafrikai fennsikon. A vatuták egy alakját hadi diszben képünk mutatja.

Délen a portugál területen, mivel itt a fehérek aránylag gyakran fordultak meg, a rabló törzsek, különösen az ugyanezen Szofalazuluk már aránylag kevéssé szerepelnek. Hatalmasak ellenben a matabelek, kik azonban nagyobbrészt a nyugati angol területen laknak s ezért róluk ott fogunk részletesen megemlékezni. Apróbb törzs a *barokva*, mely a batongákkal rokon, valódi vad és elhagyatott nép, mely rablásból és tolvajlásból él s emellett mérgezett nyi-

Mtuta.

lakkal vadászik. Szomszédjaik a *barokák* a Limpopo északi mellékfolyóinál, szétszórva élnek magános kunyhókban s nyomorultan tengetik életüket halakkal, tekenős békákkal, ragadozók által megölt vadhussal, gyümölcsökkel és gyökerekkel. Talán még megvetettebb faj a *balempa*, melyet Mauch zsidó eredetűnek tart. Elkülönülten élnek nagyobb falvakban, körülmetélkednek, csak „kóser hust“ esznek, de másokkal nem érintkeznek s különösen szenvedélyes kereskedők. Veres szemüek s nem egészen fekete börűek. Nevezetes e

nép ügyessége, hogy drótsodronyokkal vonja be a botokat és a dárdák nyeleit.

Kapcsolatban ezzel a néppel említhetjük meg, hogy Portugal-Kelet-Afrika déli partjairól sok időn át azt tartották, hogy a bibliában Salamon névvel kapcsolatos *Ophir* tartomány itt vala, mely hitet az itt talált aranybányák nagyon megerősítettek. A portugálok a legelső hódítás óta több izben igyekeztek a mesés hirü bányákhoz eljutni, de ez csak Galvao de Silvának sikerült 1788-ban. A bányák főkép Manicaföldön vannak, melynek fővárosa *Massappa*, a Jura hegység alján. Már az első foglalás után igen nevezetes kereskedőtelep s egyuttal katonai erőd vala, melyeknek azonban Silva csak romjait találta meg. A portugalok az aranybányákat rabló módon kezelték s így rövid idő multán abba is hagyták, az érczet Tetébe, Szofalába vagy Mozambikba szállították. Ujabban az angol területen még gazdagabb aranybányákat találtak s ezenkivül Mauch nagy érdekü régi romokat is, melyekről később fogunk megemlékezni.

Portugal-Kelet-Afrika partját, melynek alapos ismeretét a portugálok sok százados itt tartózkodása daczára igen jellemzően csak napjainkban kezdte meg az angol O'Neill, ki mint konzul tartózkodott közöttük, általában a hatalmas *mozambiki csatorna* szegélyzi, mely szokatlan mély meder Afrika szárazföldje és a nagy Madagaszkar sziget között, mely egészen önálló kis ország. Ez a csatorna nevezetes arról, hogy szokatlan gyors folyása van, 1800—3000 m. félóra alatt, de a mellett dél felől ellenárama is. Elegendő széles mindenütt, de a szárazföld felé a korall partok meglehetős szabálytalanúl helyezkednek el, tömérdek szigetet alkotnak s a hajózást veszélyessé teszik. Viharok sem ritkák, mivel a lapos part és az emelkedettebb belföld széljárása igen gyakran ellentétes. Ez az oka, hogy a sok kikötő nagyobbára használhatlan, sőt még a nyilt tengeren is, p. Ibo mellett száz kilométernyire a parttól zátonyokat találnak.

Mindezekkel szemben a tömérdek eső a part egész hosszában — igen csekély kivétellel — eléggé gazdag növényzetet hoz létre, itt-ott még valóságos őserdőket is. Még gazdagabb az állatvilág, különösen oly helyeken, hol az emberek nem laknak tömegesebben, oly gazdag, hogy a nagy vadak, oroszlán, párducz és hyena nem ritkán különös védelemre kényszerítik az embereket s a termeszek

egyenesen kényszerítik őket lakóhelyük megváltoztatására. Gaza vidékén még ma is egész csordákban lehet találni az elefántokat és bivalyokat. Nevezetes azonban, hogy a part sok helyen egész kopár, terméketlen s csak egy pár kilometer távolságban kezdődik meg a növényzet.

Legismertebb a partvidéken a *Zambezi torkolata*. Öt főága van. Ezek közül a legdélibb Luabonak van legtöbb vize s bár ennek torkolatát is elzárják a homokzátonyok, legalább öt hónapon át könnyen járható. Leginkább közlekednek azonban az északi ágon, mely-

Banána ültetvény a Zambezi torkolatánál.

nek végén hosszu tengeröböl mellett a tekintélyes Quelimane kikötő város van, csakhogy ez az ág nem mindenütt hajózható s e czélra a Qua-qua folyót kell felhasználni s ezenkivül ujabban készített mesterséges csatornákat. Ha a viz áradóban van, az egyes deltaágak között levő területeket elborítja az áradás, uj mocsarak s ezek között uj csatornák képződnek, ugy hogy a viz labyrinth alakja csaknem évenkint változik. A folyó hozta homok eljut az Oczeánba s annak

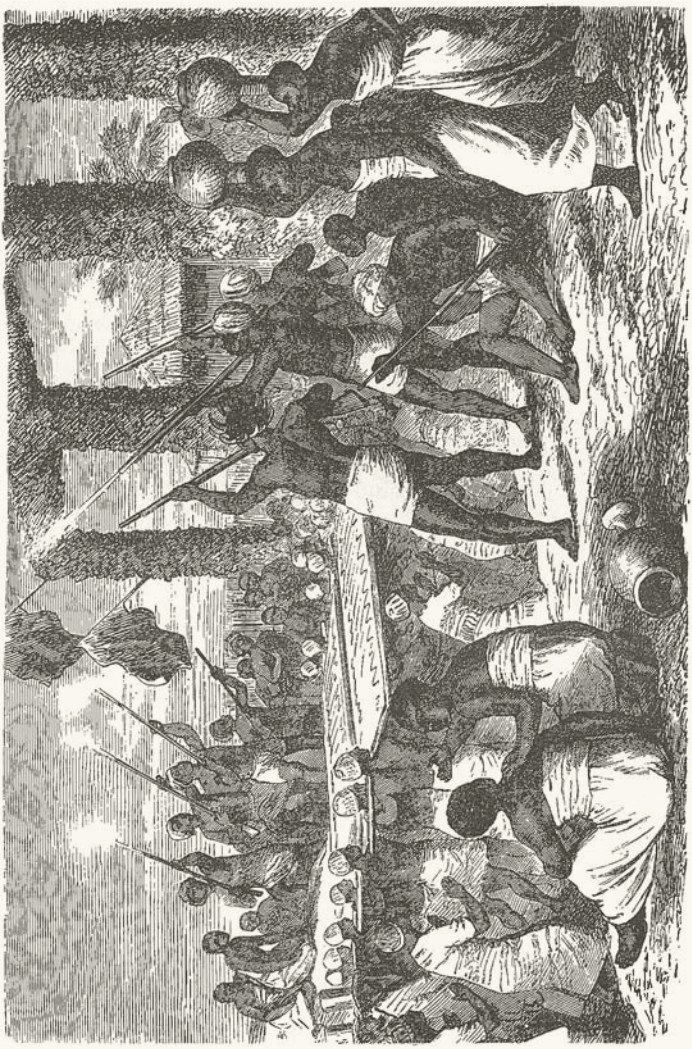
partján nagy homokzátonyokat alkot, melyeken át a hajók alig járhatnak. Egyes önálló patakok és folyók is keletkeznek a delta ágazatai között s ezek az ágazatok egész a Shire torkolatáig folyvást változnak. A folyók vize piszkos iszappal telt s partjai gyakran összevegyűlnek a mocsarakkal. Magától érthető, hogy e területen a mangrove-erdőségek az uralkodók. Pandanus, datolya, haraszt s más növény csak hézagtoldója a manglefáknak, mely ezrével emeli fel magas gyökerét az iszap felé s mely alatt, miként azt Közép-Amerikában is láttuk, a rovarok, kagylók és moskitók myriardjai tenyésznek, kiapadhatlan éléskamra gyanánt a vizi madarak számára. A mangrove-erdőség fokozatosan előnyomuló gyökerei, az iszapok között eledelt kereső s ezért a homokot kiválasztó rákok napról-napra növesztik a szárazföld területét s állandóbbá teszik a talajt.

A delta óriási (8000 km.) területén, mely kétszerese Pozsonymegyének, természetesen gyér a népesség. Mocsarak s mangroveerdők nem alkalmasak a tartós emberi lakások alakulására. De azért mindenütt van ember, részben azoknak az egykori rabszolgáknak utódai, kik szomoru fogságukból megszökve itt találtak menedéket. Sőt egyes helyeken, hol a talaj emelkedése következtében az áradásoktól kevésbbé lehet tartani s a mocsarakból főkép a szüzi termékenységgel biró iszap maradt hátra, virágzó ültetvények vannak és gyönyörü banana-ligetek, melyeknek lakói csak elvétve érintkeznek a nagy világgal.

A torkolatnál fekvő tekintélyes *Quelimane* (hivatalosan Sao Martinho, a benszülötteknél Csuambo) tulnyomólag kaffer város, fehér lakossága főkép katonákból s hazájukból száműzött portugal gonosztevőkből áll. A város jelentéktelen s nem is népes (legfölebb 5000 lakos) de környéke tele van tanyákkal s kisebb falvakkal, melyek vele összeköttetésben állanak. Oly helyeken, hol a talaj már mocsaras, a házak gyakran állanak faoszlopokon s a lakók létra segítségével mennek fel szobájukba.

A tömérdek mocsár és sziget mellett elhajózva, lassankint ismét népesülni kezd a vidék s mutatkoznak egyes nagyobb ültetvények, köztök egy óriási 50.000 hectár terület felett rendelkező, de nagyon elhanyagolt opiumtenyésztő társaságé, majd *Szena* állomásnál, mely katonai és kereskedőtelep, megkezdődnek a hegyek, pirosas homokkövek, s nem messze innen a Shire torkolatához közel van *Supanga* hol egy óriási baobab árnya alatt nyugosznak a vidék nagy kikutatója, Liwingstone nejének († 1862) hamvai, ma is gondosan ápolt sirban.

A Shire folyó torkolatán túl a Zambezi már kitünő közlekedő eszköz, a legnagyobb gőzhajók is kényelmesen járhatnának, mind a mellett a part meglehetősen elhagyatott. Egyetlen nevezetes hely

Lakodalom Tetében.

Tete, hol közel tizezer ember lakik, bár a portugalok és más fehérek száma pár százat alig tesz. Az európai városrész sziklatalajon áll, kőházakkal s 4 m. magas fallal kerítve, melyen belül állandó

katonaság él s nehány régi ágyu is látható. A négerek kunyhói gödrös és görbe utczákon oszlanak meg, itt-ott azonban egyes indigoföldek és más ültetvények szakítják félbe a házsorokat. A folyó partja csaknem állandóan élénk, bár a rabszolgaság megszüntetése és a szomszéd aranybányák gazdagságának apadása nagyon csökkentette a kereskedelmi életet. Mindamellett Tete, melynek közelében Panda Mokua dolomit hegynél a Zambezi hajózását már megrontják a katarakták, a környéken lakó négerek büszkesége. Alig van törzs, melynek képviselője nem telepedett volna le itt, hol annyi előttük ritka kincset találhatnak. Jellemző azonban, hogy ebben a néger Párisban a művelődés csaknem képtelen gyökeret verni. Iskoláit a missionariusok vezetése alatt jóformán csak a fehérek használják, európai társadalmi életnek nyoma sincs. A feketék elhozták magokkal különféle babonáikat, még a messze nyugaton divatos kigyóimádás sem ismeretlen. A babona kiterjed a fehérekre is, kik komolyan üldözik itt a boszorkányokat, ünneplik az esőcsináló bűvészeket s egyházi körmeneteket rendeznek a szárazság ellen, valamint bálványszobrokat tartanak a betegségek és a megigézések elhárítására. A félvad nép természetesen kitünő a dorbézolásban, fekete és fehér egyaránt, az utóbbiakat legfeljebb az éghajlat veszélyeitől való félelem kényszeríti egy kis mérsékletre. A részegeskedés általában elterjedt s minden alkalmat megragadnak lumpolásra. Különösen nagy dinom-dánommal ülik meg a lakodalmakat, midőn a zene, körmenet, lövöldözés, diadalivek, tánez s más eféle egészen napirenden van.

Tetén tul a belföld felé portugal területen már csak egy helyet neveznek városnak, *Zumbot*, de ez épen nem érdemli meg a város nevet, a minthogy hosszu időn át magok a portugál hatóságok is egészen magukra hagyták az itt lakó négereket s kőházaiknak romjait a jelen század közepén már eltemették a fák és bokrok. Zumbo a Luanguánok a Zambezibe ömlésénél festői szép helyen fekszik s kereskedelmi szempontból nagy jövőt lehet neki jósolni, ha a környékén levő angol telepek tervben levő vasuthálózata elkészül, mivel a közlekedésnek Afrika nyugati partjaihoz s a Kongo forrásvidékéhez innen természetesnek látszik.

Jelenleg a portugalok erkölcsi hanyatlásán s a Zambezi nehézkes közlekedő viszonyain kivül még egy igen jelentékeny akadálya van a vidék felvirágozásának s ez egy egyszerü rovar, mely a Zambezi alsó folyásánál nagyon elterjedt, a *czeczelégy* (Glossinia morsitans). Dél-Afrikában általában elterjedt állat ez. Valamivel nagyobb

mint a közönséges légy. Külsőleg hasonló a méhhez, hátsó torán 3—4 sárga harántvonással. A kis állat csipése megöli a lovat, a szarvasmarhát, a juhot és a kutyát s ezért megakadályozza a baromtenyésztést, megnehezíti a közlekedést és a vadászatot. A vadaknak nem árt, sőt a borjuknak sem, valamint a kutyák is életben maradnak, ha kizárólag vadhússal élnek. Szerencse, hogy ez a veszedelmes állat meglehetősen kimért határok között él, sokszor egy pataknak egyik oldalán sohasem fordul elő s terjedése aránylag lassu.

Kevéssé nevezetes Portugál-Kelet-Afrikának parti része, hol jóformán csak egy pár kikötő város érdemli meg a felemlítést s azok is inkább százados multjok alapján őrizték meg hirnevüket.

A Rufuma folyó mellett, mely határfolyó a német területtel, nyilt, parkszerü erdők vannak, váltakozva müvelt területekkel, gránit hegyekkel és apró tavakkal. A legjelentékenyebb hely Moemba, hol mintegy ezer kunyhó van s különböző ültetvények, de sem itt, sem más helyen nem lakik európai egy pár missionarius kivételével. Egy pár kereskedő van a part mellett fekvő *Ibo* szigeten, mely 30 szigetnek központja s a szuaheli karavánok egyik induló pontja a Nyassa-tó felé.

Szintén szigeten fekszik a dél felé következő nevezetes hely, *Mozambik*, melyről mint fővárosról, az egész gyarmatot közönségesen Mozambiknak szokták nevezni. A sziget csak 3 km. hosszu s egy pár száz méter széles a Mocsaril nevü nagy és biztos öböl mellett. A várost az arabok alapították, de ma már a néger kunyhókon kivül, melyek a sziget déli részét foglalják el, csak portugál stylu házak vannak s velük együtt egy kis, Sz. Sebestyénről czimzett erőd. A város előkelő kereskedő hely, főczikkei kaucsuk és elefántcsont, nevezetes azonban, hogy Angliával s Francziaországgal sokkal élénkebb forgalma van, mint Portugallal, sőt talán még Bombayval is. A lakosok túlnyomólag makua nyelven beszélnek s ezt a nyelvet használják a missionariusok is. Nevezetes, legalább afrikai viszonyok közt, hogy e városban nehány tudományos társaság is van, köztük földrajzi társaság s könyvek és hirlapok jelennek meg területén. Nevezetesebb épületei a kormányzólak, püspöki székesegyház, vámház, arzenál s nehány kereskedőtelep. A város utczái szükek, de aránylag tiszták. A körülbelül tizezer főre menő lakosságból alig 300 európai.

A várossal szemben a parton szintén van néhány kereskedőtelep, Mossoril, Conducia és mások s a dombos vidék állítólag egészséges és alkalmas a gyarmatosításra.

A Zambezi torkolatától délre a legtekintélyesebb hely *Szofala* (1300 l.) a part legnagyobb bemélyedésénél, a hova az aranytermő Manica hegység több folyója ömlik. Kedvező fekvése azonban csak látszólagos, mivel kikötőjéhez az erős tengeráram miatt hajók alig juthatnak.

A város tulajdonkép csak kunyhóhalmaz egy félig romba dőlt erőd oltalma alatt. Egykor, az arabok korában, tekintélyes hely volt s érdemes feljegyezni, hogy az arabos Szofar szóból gondoltak a salamoni Ophirra, annál inkább, mert a mellette levő Sabi folyó Saba királynőre emlékeztetett.

Délre menve Siloane, Bazaruto kis erődök után ismét van egy fontosabb hely *Inhambane* (3000 l.), melyeknek elég jó kikötője van. A város domb oldalán csinosan épült s környéke is határozottan művelt.

Vannak itt czukornád, kokuszdió, thea, cinchona, kaucsuk, kopal ültetvények, melyek a telepnek elég szép jövőt igérnek. Lakói közt vannak hinduk és mahomedánok nagy számmal, még mecset is van a városban.

Gazaföldnek, melynek lakói tulnyomólag zulukafferek, ez a város kereskedelmi és társadalmi központja.

Több száz kilométernyi távolságra nyúlik még innen délre a portugál tengerpart, közbe esik a tekintélyes Limpopo folyó torkolata, mindamellett már ezentul csak egy tekintélyesebb hely van *Lorenzo Marquez* a Delagoa öböl mellett s azt a helyet is csak 1867-ben alapitották egy utazó nevéről, ki 1544-ben itt portugál kereskedelmi telepet létesitett. A város 39000 km.^{2} területü vidék központja, hol közel százezer ember lakik s ezért forgalmi jelentősége nagy, annyival inkább, mert a Delagoa öböl a portugál gyarmatnak legkényelmesebb kikötője s mert a telep igen közel van, bár meglehetős nagy hegyek által választva el tőle, Transvaal köztársasághoz, hol már művelt európai eredetü lakosok vannak. Az uj város egyenes széles utczákban épült ki s ezért kellemes hatásu, bár kőházai csak földszintesek. Van egy pár erődje is. Fekvése a sok mocsár miatt egészségtelen, de csatornázás s eucalyptus fák ültetése által már is javitották a helyzetet. 1887 óta 91 km. hosszú vasutja van a határig, melyet a Pretoria felől jövő vasuttal szándékoznak

összekötni. Czukornád- és kávé ültetvények vannak a város körül, az öbölben tekenősbékákat halásznak. Kereskedelmi összeköttetése Transvaallal és Natallal eléggé jelentékeny, a közeli partvidékkel banyanhinduk tartanak fenn összeköttetést, főkép pálinkát vive az itt lakó batongáknak, kik különben nem egészen müveletlenek. A városnak mindenesetre szép jövője van s nem csoda, hogy a Delagoa-öbölt a portugálok oly elkeseredetten védték a hatalmas angolok ellen.

Kókuszdió ültetvény Mozambik mellett.

Matebele fiú.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

ZAMBEZIA.

Mather E. P. Zambezia, Englands Eldorado in Africa. London, 1891. *Richter* J. Evangelische Mission im Nyassalande. Berlin, 1892. E. *Mohr:* Nach den Victoria-fällen des Zambezi 2 köt. Lipcse, 1875. *Serpa* Pinto utazása Afrikán keresztül. Átdolgozta: dr. Brozik Károly. Bp., 1884. *Colquhoun* A.: Matabeleland. London, 1893. *Greswell* W. Parr: Geography of Africa south of the Zambezi. London, 1892. *Bent* J: The ruined cities of Mashoneland. London, 1892.

Angolok tették reá kezüket újabban Délafrika középső részére gátot vetni a portugálok ősrégi és a németek új gyarmatai terjeszkedésének. 1890-ben a Nyassatótól egész a Fokgyarmatig minden az övék volt, kivévén azt a csekély földszalagot, melyet a Zambezi partján a kis Portugália magának megmenthetett. A terület óriási. Még ha az 1885 előtt megszerzett becsuan vidékeket a Molopo és Nosob folyóig, tehát a 22-ik szélességi fokig, a Fokgyarmathoz számítjuk is, 1,604.480 km^2 nagyságúnak kell tennünk a megmaradt részt. Ötször oly nagy terület ez, mint a magyar korona országaié, oly rengeteg vidék, hogy a németek, francziák, ángolok és olaszok európai országai együttesen elférnének benne. Igaz, hogy a népessége a legtöbb helyen igen gyér, talán két millió ember sem lakik az egészen s a délkeleti rész valóságos sivatag, kietlenebb még, mint a Szahara is, másrészt azonban vannak egyes részei a Nyassa-tó mellett

s a matebelek földjén, melyeket pompásaknak mondhatunk s Afrika legszebb jövőt igérő területei közé bátran számíthatunk.

S mindezt jóformán nagyobb anyagi áldozatok nélkül nyerte a brit birodalom. Missionariusai és kereskedői előkészítették a talajt, a Rhodes Cecil fokföldi kormány által alakított részvény-társaság nagy ravaszsággal és bámulatos kitartással egész sereg tudatlan és előre nem látó benszülött fejedelemmel „szerződéseket“ csinált a protectorátus elismerése iránt, határvillongások okot szolgáltattak az előnyomulásra s a kedvező politikai viszonyokat felhasználva a kis és gyenge Portugált is megijesztéssel engedményekre kényszerítették s végül természeti határok szolgáltak ürügyül arra, hogy a területet ismeretlen vidékeken kiegészítsék. Természetes, hogy mindez még nem befejezett tény. A papiroson átengedett tartományokat másodszor is fokozatosan kell meghódítani. De ebben is szerencséjük akadt egy hatalmas szövetséges megnyerése által. Matebele földön aranyat találtak és az aranyláz mozgásba hozta a különben lassú gyarmatosító társadalmi tényezőket. Épen az új terület szivében élénk élet kezdődött. Erődök épültek, posták, utak, s ujabban már vasútvonal is épül s a vasúti sin Afrika bensejében erősebb kapocs, mint bárhol másutt. Valósággal azonban még csak ez az aranyterület és a Nyassának már régibb idő óta művelt vidéke tényleg az angoloké, a többi helyen ők csak névleges urak. Annyira névlegesek, hogy még egységes neve sincs hivatalosan az újterületnek. Zambeziának csak az irodalom keresztelte el s ha hivatalosan irnak róla, legfelebb Zambezi területnek mondják, de rendesen külön említik meg az egyes részeket nagyrészt a bennszülöttekről vagy épen egyes néger fejedelmekről elnevezve. Nyassa és Shire vidékén kivül emlegetik Matebelet, Mashonát, Barocse országot, Khama vagy Szecsele birodalmát, Kalahari vidéket s más neveket. Még központi hatóság sincs s a legfontosabb aranytermő vidéken, hasonlóan a Keletindia meghódításában oly nagy szerepet játszott kereskedelmi társasághoz, állami felügyelet alatt álló magántársaság vezeti a közigazgatást, sőt

Matebele férfi.

az a magántársaság valóságos háborút is folytatott s miként kitünt, egészen önző politikával s embertelen vérengzéssel.

Egységes képet az óriási területről lehetetlen adni. Legáltalánosabb jellemvonása még az, hogy nagyobbrésze a nagy délafrikai fensíkon fekszik, melyet a Keletafrika fensíktól a Zambezi mélyedése különit el. De maga ez a fensík sem egységes jellegű; világosan lehet megkülönböztetni benne a matebelek vidékét s a sivatag környékét.

A *matebele fensík* a 22° foktól, tehát a baktérítő vidékétől hat szélességi fokon át átlag 1200—1300 m. magasságban huzódik délkelet felé convex ivalakban a Zambezi irányában kevéssé világos lépcsőzetekben ereszkedve le erre és a tengerpart irányában. Nyugotfelé sülyedése már világosabb, bár szintén lassú. Nagy kiterjedésű gránittalaju síkságok és azután homokhegyek váltakoznak. Némely helyeken valóságos sziklatengerrel találkozunk, a gránit-tömegek a látóhatár egész területén össze-vissza dobálva tünnek fel, melyek között egyes magasabb szirteket látunk, mintha félig rombadőlt tornyok avagy elhagyatott várak lennének. Ily helyeken a talaj kopár, terméketlen, a kövek oly simák, mintha csiszolva volnának, csak a sziklarepedésekből emelkednek ki tövises euforbiák és aloek, melyeknek merev alakjaik nagyon illenek az általános képhez, mivel még orkánok alkalmával is oly merevek és mozdulatlanok, mint a körülöttök levő szikla. Csaknem az egész fensíkon találunk különben magánosan álló meredek toronyalaku sziklákat, melyek néha szakadékok szélén avagy gömbalaku kőtömbökön nyugszanak, ugy hogy szinte attól kell félnünk, hogy a legelső fuvalat a mélységbe dobja őket. Máskülönben a vidék alakja az éghajlati viszonyok szerint változik. Száraz időben kopár pusztaságot látunk magunk előtt, esős időben pedig vidám virágos réteket s csak a víz medrek közelében mutatkozik a talaj állandónak.

A második terület, melyet rendesen *Ngami medenczé*nek neveznek a közepén fekvő nagy tóról, valóságos medencze magas kerettel, mely a vizeket csak két helyen bocsátja át, északon a Zambezi vizesésénél s délen a Hygap és Nosob kifolyásánál. A medenczének legmélyebb pontja (740 m. a tenger felett) a keleti részen van s a Soa sós mocsarat alkotja. A legtöbb folyó ily mocsarakba ömlik vagy épen a homokban vész el. Ezért aránylag kevés a vizes hely, az utas kénytelen napi utját a vizállomások szerint szabályozni s emberek lakása apró területekre szoritkozik. Még maguk a mocsarak

és tavak is folyvást apadni látszanak, homokos, sivatagalaku területek lesznek gyakoriakká, bár csekély mélységben mindenütt lehet vizet találni.

A nagy területen számos törzs találja otthonát. Négy nagy egymástól különböző népcsalád tagjai ezek: északon a nyassa-népek csoportjának egyes tagjai laknak, délkeleten a sivatagban hottentották, a többi részeket pedig részben egymással összekeveredve a becsuánok és a zulukafferek egyes törzsei foglalják el. A nyassa népekről már régebben szóltunk, a hottentottákról, mivel a nép zöme még lejebb lakik, ott fogunk ismertetést közölni. Szólanunk kell azonban általánosságban a másik két nagy csoportról.

A *becsuánok* csaknem egész Délafrikában feltalálhatók s egy pár helyen jelentékeny birodalmat alkottak, melyek csak napjainkban kerültek a kafferek vagy európaiak hatósága alá. Számuk jelentékenyen alul van a félmilliónál, de nagy elterjedésük miatt nemcsak számtalan törzset, hanem egyes nagyobb csoportokat is lehet megkülönböztetnünk. A nyugati részen lakókat nyugati becsuánoknak avagy a Kalahari sivatagról Bakalahariknak nevezik. Nevezetesebb törzseik a barolongok, bangvakecsék, bakvenák, bamangvatok, bakololok és mások. Másik nagy csoport a keleti becsuánoké, kik Fokföldön és a burok köztársaságaiban élnek s közönséges nevök basutok. Végül a Limpope és Zambezi közt lakó becsuánok ismét külön csoportot alkotnak, melynek törzsei közül a makololok és masonák legnevezetesebb. A nemrég még fennállott nagyobb országok közül kulturtörténeti fontossággal birtak Khama, Secsele és Moses birodalmai, melyekről külön fogunk megemlékezni.

A becsuánok a kafferekkel rokonok, de határozottan vegyült vérüek. Földművelés és baromtenyésztés főfoglalkozásuk s különösen ökörcsordáik nagyon népesek. Harczi hajlamuk csekély s emellett általában vidámak és barátságosak, bár idegenekkel szemben gyanakodók, bosszúállók és ügyes tolvajok. A legelők minőségéhez képest gyakran változtatják lakóhelyeiket, de vannak nagy falvaik és csaknem európai értelemben vett városaik is, itt-ott nyugati felfogáshoz hasonlító kormányzati és közigazgatási intézkedésekkel. A különbségek e tekintetben igen nagyok, bár tagadhatlan, hogy a tanulékony becsuánok már mindenütt elsajátítottak egyet-mást a fehérektől. A missionáriusok nagy tömegeket kereszteltek meg, a kereskedők az angol pénz ismeretét meghonosították közöttök, európai ruhában járó becsuán nem tartozik a nagy ritkaságok közé, egészen vad

pedig alig van közöttök, holott a hottentották és zuluk között az ilyen elég gyakori. Teljes mértékben megmaradtak azonban a babonás világnézlet és a szertartásos életmód körében. Esőcsinálók, betegségeket gyógyító varázslók nagy hatalommal birnak s az ősök szertartásait hűségesen megtartják. Csekély fokú polgáriosodásukat tanúsítja az a tény is, hogy a nőket általában pénzért vásárolják, rendesen 5—6, néha azonban 20—30 ökört fizetvén egy nőért.

Egészen más jellemű a *zulukaffer* népcsalád, melynek egy törzsével már a Nyassa-vidékén megismerkedtünk. Harczias jellegük az egész család legátalánosabb vonása. Földműveléssel alig foglalkoznak, a marhatenyésztést igen sok helyen meggátolja a czeczelégy s egész életüket a háborún kivül az azzal rokon vadászat, harczijátékok és rablás foglalja el. Külsőjük is többnyire mártialis és vad, öltözetük fórésze az állatbőr, óriási dárda és paizs. Régebben bebizonyíthatólag általában emberevők voltak. A jelentékenyebb törzseknél az államszervezet is katonai alapon nyugszik s nem oly rég egy Csaka nevű fejedelmük csaknem az egész délkeleti Afrikán korlátlanul uralkodott. Hadijátékaik s fegyvermodoruk, melyekről később bővebben fogunk szólani, Európában nagy feltünést keltettek s az angoloknak sok véráldozatba került leigázásuk. A zulukafferek legnagyobb része különben nem a most tárgyalt területen lakik, itt több jelentéktelen törzsön kivül csak a matebelék érdemelnek különös figyelmet.

Az egyes részben igen érdekes törzsekről lakóhelyük ismertetése alkalmával fogunk megemlékezni s itt csak egy szétszórtan élő s általában megvetett törzsről, a *mazarvák*ról emlékezünk meg, kik valószinüleg a busmannok és a régi becsuán törzsek vegyülékéből származnak Legsűrübben laknak a bakveriak és a kis bamangveto törzs országaiban, különösen a Lesumo völgyben. Lakóhelyük többnyire vadonokba rejtett fűkunyhó, melyet úgy készítenek, hogy 6—9 méter kerületű köralakban vékony és hajlékony ágakat tüzdelnek a földbe, ezek végeit $1^1/_2$—2 méter magasságban hárssal összekötik s azután füvel betakarják. Két-tiz kunyhóból áll egy telep, legtöbbnyire vizek szomszédságában. A kunyhók körül egy pár ágas czölöp van a földbe verve, hogy rajtuk a sótalan és hosszú szálakra vágott vadhúst megszáríthassák. A vadon ezen primitiv lakóhelyeinek egyéb ismertető jelei még a hamurakások, összetördelt fadarabok, részben leégetett csontok maradványai. A mazarvák igen piszkosak, bizalmatlanok és babonások. Ruházatuk egy vagy két állatbőrből áll

csak némelyiknek van üveggyöngy ékítménye, avagy valami toll a hajában. Szegénységük gyakran változik éhinségre, midőn bogyókból és gyökerekből élnek. Földműveléssel és iparral épen nem foglalkoznak.

Meg kell jegyeznünk különben az egész területről, hogy az európaiak hatása itt gyors előmeneteleket tett s talán egész Afrikában reájuk illik legjobban, hogy a mit a könyvekben — s ebben is — jóhiszeműleg leirunk, a valóságban már egészen másként van, mivel az utazók megfigyelése óta minden fenekestől felfordulhatott. Igen érdekes példát említ erre a bamangvatokról Holub, ki 1874-ben s azután 1885-ben látogatta meg azok földjét, különösen pedig egyik legnagyobb városukat Sosongot, Khama király székhelyét. Ez a tiz

Becsuán falu.

év rohamos változást idézett elő. Első izben alig látott ott európai öltözetet, még a király is bőrből készült ruhában járt, 10 év mulva csak a rabszolgák, gyermekek és idegenek voltak régi öltözetben. Az asszagáj nevű dárda eltünt s már a benszülöttek által készített fegyverek és amulettek 10 év mulva alig voltak kaphatók. Az azelőtt ritka ló annyira elszaporodott, hogy már lovasezrede is volt a királynak. Az angol pénz általánossá lett, ekéket, európai orvosságokat használnak, olvasni a fiatal nemzedék tud és szeret s — a mi legfőbb — már a munkát is megbecsülik. Igaz, hogy Khama nagy dolgokat tudott művelni, így a szeszes-ital élvezetét szigorúan eltiltotta s országában még az európaiak is csak titokban, négyfal között

ihattak pálinkát, de a haladás más helyen is szembetünő s az óriási területen nagyon kevés vidék, csak épen a nagyon gyér népességűek, hasonlíthatók a Kongó medencze vadonjaihoz. Az a becsuán falu, melynek rajzát képünk mutatja, még a régi időkből való, bár kétségtelen, hogy itt is mutatkozik bizonyos érintkezés a nyugati műveltséggel a házsorok elrendezésében s a lakosok öltözetében, melyet a fegyverviselés hiánya miatt alig mondanánk első pillanatra afrikainak.

Az egyes országrészek közül legrégebben, bár csak Livingstone kora óta megszállott terület északon a Nyassa-tó mellett van s ennek egy kis része közel ahhoz, a hol a Shire folyó ebből a hatalmas tóból kiömlik, a legműveltebb közöttök, részben ma már Angliára emlékeztet. Ez az ugynevezett

NYASSA FÖLD.

1861-ben vezette be a nagy utazó Livingstone a Canterbury székesegyházban Afrika művelődésére ünnepélyesen felavatott missionariusokat a Shire vidékére. Az általában „egyetemi-missio"-nak nevezett testület Mackenzie püspök vezetése alatt gőzhajót, különféle szerszámokat s más művelődése eszközöket hozott magával, Magomero központtal nagy telepet létesítettek, mely többek közt gyapottenyésztéssel akart foglalkozni. De a missionáriusok meggondolatlanul heves fellépése a rabszolgakereskedők ellen, beavatkozásuk az egyes négertörzsek viszályaiba s mindenek felett az egészségtelen éghajlat rövid egy év alatt tönkre tette a nagy jövőt igérő vállalatot. Az angolok nem csüggedtek, új missionáriusok jöttek, különösen Skótországból s ezek a Shire partján több virágzó telepet állítottak fel, minők Karonga, Matope, Kararamuka, Mponda, Livingstonia. Mindenütt vannak iskolák, jól kezelt gazdasági és ipartelepek. A legjelentékenyebb kétségkivül a Livingstone szülőhelyéről ugynevezett *Blantyre*, melyről bátran elmondhatjuk, hogy ez időszerint Középafrika legműveltebb helye. Közel száz európai stylban épült ház, köztök egy csinos román stylban készült nagy templom, mely bármely kisebb európai községnek díszére válnék, már külsőleg is meglepi az utazót s a kellemes képet még jobban emeli a városkából minden irányban szétágazó jól kezelt s fákkal szegélyzett utak nagyszáma s a művelt föld nagy kiterjedése. Újabban Blantyre már

valóságos művelődési központ is, mivel nyomdája, szinháza, kaszinója van s a túdós kutatókban és észlelőkben nincs hiány, ma még különben nagyon hullámzó lakossága között. Mint érdekes kuriozumot jegyezzük fel, hogy a Nyassa-tóban fekvő Dikomo szigeten is jelenik meg egy angol lap „Occasional paper for Nyassaland“ czim alatt, melyet missionáriusok által nevelt benszülöttek szednek. Egyik

Orrszarvu veremben.

legérdekesebb kultur jelensége ennek a vidéknek a Karongától kiinduló csinált út a Tanganyka felé, melyet Stevenson és Stewart készítettek.

Az egész Nyassa-föld kedvező talaju, mindenütt van elegendő víz s az esőzés csaknem egyenlően oszlik meg az egész éven át. Ezért sok helyen sürű a népesség s a talajt a völgyektől a hegy-

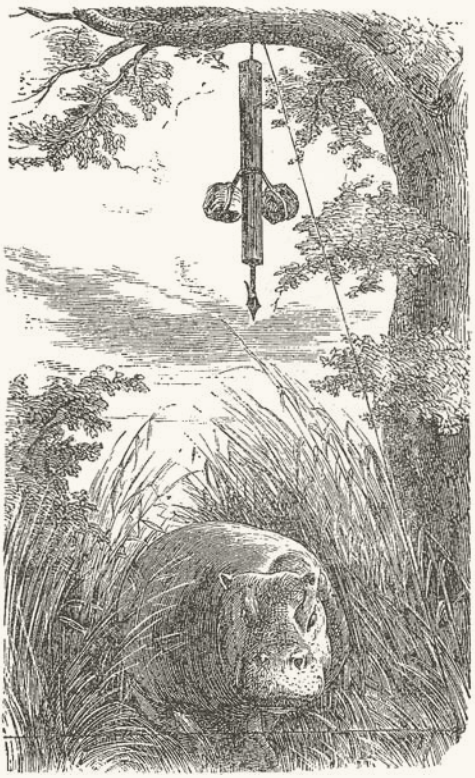
csúcsokig megművelik, bár természetesen ezt a népsűrűséget az európaival nem lehet összehasonlítani. Az ország túlnyomó részét ugyanis erdőség borítja, melyekben erős törzsü és sűrű lombozatú fák az uralkodók, de az aljafa csaknem teljesen hiányzik s így a tropikus éghajlatra nem emlékeztetnek. Még az északi félgömb nagy faóriásait, a baobabot s sycomorákat sem találjuk itt, a legmagasabb fák a tamarindák és a meglehetős ritka legyező-pálmák. Mocsarak és patakok mellett már látunk kuszó növényeket is s velük együtt megszaporodnak a hangyabolyok. Az esős időben változatos alakú s kellemes illatú orchideák, tarka liliomfajok s nagy fészkesvirágú növények díszítik a réteket Némely helyen, különösen az erdőtisztásokon apróbb faligetek mutatkoznak, melyek a vidéknek parkszerű képet adnak. Leggyakoribb az ily facsalitokban a törpe fuvola-akácz, mely gyakran magánosan fordul elő az embernagyságú fűben. Az egész a campinákra emlékeztet, némely helyeken valóságos magyar alföldi pusztaság. Jellemző a növényzet gazdaságára nézve, hogy az elhagyatott emberi lakóhelyeket rögtön sűrű növényzet foglalja el, mely rövid idő mulva áthatolhatlanná lesz. A termőföld legtöbbnyire laterit talajú.

Az állatvilág, miként azt már a portugáli terület leirásánál említettük, rendkivül gazdag s a benszülöttek, bár a puska használata újabb időben nagyon elterjedt, még mindig megelégesznek a csapdák vagy vermek felállításával. Rendesen az itatóhoz közel, a vadak rendes járóhelyén állítják fel a vermeket, melyeket rőzsékkel fednek be. Lakottabb vidékeken az ily vermek oly gyakoriak, hogy az utazást is megnehezitik. A vermekbe esett állatokat lándzsákkal szúrják le. Még gyakoriabbak a csapdák, melyeknél legtöbbnyire mérgezett nyilakat használnak fel. A nyilat spárgával fagalyakra akasztják s a fonalat maga az állat mozdítja meg úgy, hogy a nyil reá essék. Ezenkivül még a fonalakra kölönczöket is kötnek, hogy annak surolása az esetleg könnyen megsebesített állat menekülő útját megjelölje. Vannak végül erős fákra épített vadász-kunyhóik is, melyekből, mint leshelyekből, dárdákkal szúrják agyon az állatot. Nagyobb vadak, különösen oroszlánok ellen hajtóvadászatot is rendeznek, de ritkán. A halászatot nem nagy szenvedélylyel üzik, a krokodiloktól egyenesen félnek.

Az egyes néptörzsekről részletesen szólani csaknem felesleges, mivel részben a portugáli terület ismertetésénél, részben a Kongo forrás vidékénél megemlékeztünk róluk. Manganja, makololo, batoka,

bemba, babisa népek itt is az uralkodók. Csak egy pár kevésbé ismertetett törzsről akarunk még egy pár dolgot elmondani.

A *makalakák*, kik a Livingstone idejében hatalmas makololok alattvalói voltak, a legügyesebb földművelők közé tartoznak a Zambezi vidékén, e mellett kitünő kovácsok. Főfegyverük a dárda, melyből rendesen 4—5 darab van kezükben a paizson kivül. Öltözetük állatbőr vagy baobab kérgéből készült szövet. A manganjáktól előnyösen különböznek abban, hogy ajkaikat nem szúrják át s fogaikat épen hagyják, de bőrüket bekenik zsirral s a nők fejüket kopaszra nyirják, csak a tetőn hagynak meg egy kis részt, mely távolról sipkának látszik. Keskeny csolnakaikon állva, igen ügyesen hajóznak. A tisztaság és kényelem iránt nagyobb érzékük van, mint a becsuánoknak. Idegenek előtt fegyvereiket, czipőiket félre teszik s kezüket nehány perczig összecsapják, a mire az üdvözletek és kérdezősködések végtelen hosszú sorozata következik. Feltünő náluk az állattisztelet, a szentnek hitt állatokat nem szabad megérinteniök, még ha éhen halnának is. A makalakák a legbecsülenesebb négerek közé tartoznak, ha lopással vádolják őket, tüzpróbát tesznek le. Az újholdat örömkiáltásokkal üdvözlik s tiszteletére pihenő tapot szentelnek. A nőkkel s gyermekekkel gyöngéden szoktak bánni.

Viziló vadászat.

Sok tekintetben igen érdekes a *masukulumbe* nevü harczias törzs a Nyassa-föld délnyugati részein. A törzs nem népes, hanem

nagyon rettegett rabló természete miatt. Ezért kerülték is az utazók, az első, ki közéjük (1886) eljutott, Holub Emil volt, kit szintén kiraboltak. Érdemes a felemlítésre, hogy az utazó kiséretében volt egy magyar ember is, a csongrádi születésű Fekete János, ki itt nagyon kitüntette magát. Érdekes e népnek öltözete vagyis inkább hajdísze, mivel tulajdonkép öltözetet nem hordanak, a férfiak teljesen meztelenül járnak, a nők pedig rosszul cserzett levcse-antilop bőröket kötnek lágyékuk köré, kötőül az állat két hátulsó lábát használván fel. Annál több gondot fordítanak hajdíszeikre. Valóságos épületet, 30—40 centimeter hosszú, vagy még hosszabb chignont tesznek fejükre, melynek tetejére még tollak s más diszítések jöttek, de rendesen az egész vékony és lebegő csúcsban végződik. Egy ily művészi chignon elkészítése hetekbe, sőt hónapokba kerül s ezért nagyon vigyáznak reája. Különben a masukulumbák önmaguk között is állandó háboruban élnek, minden falu önálló. A falvakat a sűrü, magas fűvel benőtt vidéknek egy-egy tisztásán építik, a kunyhók köralakban sűrűn állanak egymásmellett s középen helyezik el a nyájakat s esetleg az ember koponyákat. Asszonyaikat a szomszéd törzsektől is vásárolják vagy rabolják.

A Zambezi vidéknek ez a része, a Victoria vízesés s Zumbo között fekvő terület felett levő vidék, mely egész a Kongo forrásáig terjed, Afrika legnedvesebb része. A folyók nagyobbrészt nem forrásokból, hanem mocsarakból erednek s vannak völgyek, melyek annyira nedvesek, hogy turfa-rétekhez hasonlíthatók. Lejtőkön valósággal kiszivárog a viz a földből s esős időkben a száraz talaj határa elmosodik. Több ezer négyzetkilometer területen csak kivételesen lehet letelepedni vagy akár közlekedni is s minden egyes emberi lak valóságos sziget, gyakran termita-bolyok tetejére építve vagy egyenesen czölöpökre, midőn a csolnak is állandó kiegészítő része a butoroknak. Gyakran lehet látni szárazon lotus, arum, papyrus és káka faju növényeket, melyek bordái között egy-egy kis megmaradt vizben apró halak uszkálnak. A „bugák“ vagy rétek valódi határát rendesen csak arról lehet megismerni, hogy szárazon növő fűvek nagyobbszámmal vannak rajta; de ezek közt is megmaradnak a békák és moskítók ezrei. Szárazság idején, mely egyuttal a meleg időszak, heteken át a felszáradt nedvesség köde borítja a látóhatárt s ezt gyakran követi a fütenger felégetése. A nagy állatok ily helyen természetesen ritkábbak, valamint a gyümölcstermő fák, de annál több a vizimadár és a vizet szerető hüllő.

BAROCZE FÖLD.

Nyugat-felé a Nyassa földtől a Zambezi kanyarulatánál egykor hatalmas önálló néger-birodalom volt, melyen a barocze nép eszes és ügyes, de rendkivül kegyetlen fejedelme Sepopo († 1876.) uralkodott korlátlan hatalommal. A birodalom virágzása korában körülbelől oly nagy kiterjedésű volt, mint Magyarország s 18 nagyobb s 83 apróbb törzs felett terjedt ki hatalma: Sepopot lázadó alattvalói űzték el és ölték meg s utána, bár Lobosszinak még nagy tekintélye volt, ily hatalmas fejedelem nem támadt. Ma már ez a birodalom is az angolok fennhatósága alatt áll, de nem az angolok, hanem benső villongások tették tönkre. Középafrikában általában gombához hasonló élete van a nagy birodalmaknak. A baroczeföldön is Livingstone korában még a hatalmas makololok uralkodtak, kiknek ma nyomuk sem maradt ezen a vidéken. Az ország neve azóta is változott. Barocze, Mambunda, Marosze, Lialia, Ungenge s más nevek alatt szerepelt, fővárosa hasonlókép többször változott, leghíresebb volt Szeseka, a Kasának beömlésénél a Zambezibe, hol Sepopo tartózkodott s később Lialui.

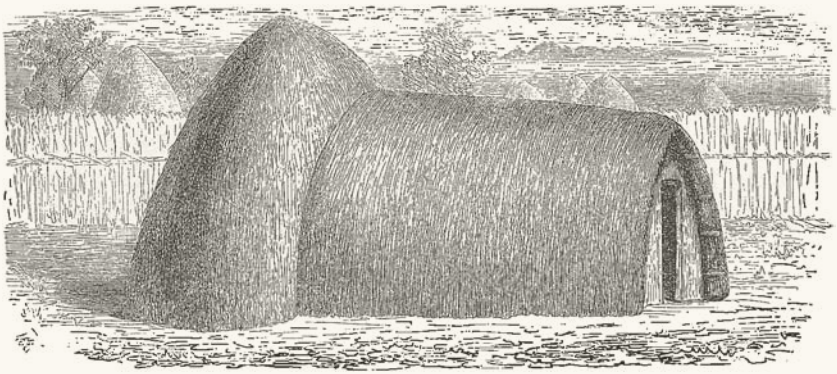
Az egész területnek leghatalmasabb törzse a *marocze,* mely törzs adta meg a birodalom nevét is, bár előbbi uraiktól, a makololoktól, a sizuto nyelvet, a bazuto-becsuánok nyelvét, elsajátították. A többi részben még ismeretlen vagy legalább nagyon vázlatosan ismertetett törzs rabszolga vagy adófizető. Érdekes volt ebben az országban az adófizetés. A király, ki még az európaiaktól függetlenül monopoliumot teremtett meg a dohány, só, elefántcsont és méz értékesítésére nézve s oly szigorú monopoliumot, hogy ezeknek az árúczikkeknek birlalása halálos vétség volt, mindezeken kivül magának tartotta fel a kereskedelmi jogot a külföldiekkel szemben. Igy tényleg ő volt az egyedüli kereskedő az országban, ki azután a birtokában levő árúkat részben elajándékozta, részben kikölcsönözte. Kikölcsönzés tárgya volt a lőfegyver, azaz ezeket mindig a király tulajdonának tekintették. A király tulajdona volt továbbá az általa vagy elődjei által másnak nem adományozott földbirtok, valamint a vétség miatt confiscált vagyon. Az alattvalók közül a tekintélyesebb törzsek elefántcsontot és majombőrt, a többiek élelmiszereket és butorokat

tartoztak beszolgáltatni s ezekből a király tetszése szerint osztogatott híveinek.

A király mellett Serpa Pinto korában két miniszter működött, egyiknek a háború, másiknak a külügyek szabták meg főhatáskörét. Kivülök valóságos hivatalnoki hierarchia állott fel s még a nyugati partokról rendesen eljövő kereskedőknek is külön hatásköre volt. Holub idejében a király szükebb tanácsában volt a hóhér, hat varázsló, a csonakőr, fegyverőr s nehány rendőr, kik csaknem állandóan a király mellett tartózkodtak, hogy tekintélyét emeljék s ítéleteit azonnal végrehajtsák. A hol a király tartózkodott, önálló helyi hatóság nem állott fenn, a távolabbi községeknek azonban külön biráik voltak, kik bizonyos tekintetben önállóan intézkedtek, de működésükről időről-időre jelentést kellett tenniök. Az emberéletnek még a kis hatalmasságok előtt sem volt becse.

A baroczék öltözete és szokásai sok tekintetben változik. A vadabb vidékeken egyszerű czipő-övöt használnak, az európaiakkal érintkező törzsek már köpenyt s szöveteket is hordanak. Legáltalánosabb a sok díszítő karika kezen és lábon, mely a délfelöl jövő utazónak méltán feltűnik. A forgalomtól távolabb eső vidékeken a karikák vasból vannak, a műveltebb részeken rézből, azaz külföldről hozottak. Hordanak ezenkivül a hajukban elefántcsont pálczikákat, lemezeket és karikákat, valamint viziló fogból készült hajtűket s fafésűket. A férfiaknál a dohánytartó és a fegyverek járulnak még ezekhez. A fegyver ma már túlnyomólag puska és tőr, de régi harczi eszközeiket sem hanyagolják el s ezek között van a zulukaffer-k csatái után Európában oly híressé lett asszagái, azaz hajító-dárda a legkülönbözőbb alakban. A magasabb rangúak $1^1/_2$—2 m. hosszú dárdát hordanak díszből, alján elefántcsonttal kirakva. Vadászatnál még hosszabb dárdákat is használnak, részben egészen vasból készítve. Baltáik és buzogányaik igen csinosak. Serpa Pinto fogadásánál (1878.) a király nyilt tér közepén magas támláju székén ült, mögötte rabszolga kezében napernyővel. A király tarka inget viselt, kabát helyett gyapot köpenyeget; nyakkendő helyett amulettsor fedte nyakát és mellét. Tarka nadrágja alól tiszta fehér skót czérnaharisnyák látszottak ki, czipői fényesre voltak kefélve. A felső kabátot élénkszinü bő paplan helyettesítette; két hatalmas strucztollal ékesített szürke kalap volt fején. Kezében kifaragott faszerszámot tartott, melyen lófarkszőrök voltak az alkalmatlankodó legyek elűzésére. Láthatjuk e rajzból, hogy közel 20 évvel ezelőtt már mennyi európai ruhadarab állott a baroczék rendelkezésére.

Meglehetős ügyességet tanusitanak az épitkezésben is. Házaik néger viszonyokhoz képest tágasak és eléggé tiszták. Az állandóan letelepedett törzseknek leginkább a folyók partjain, de az ártértől távol, meglehetős nagy városaik vannak, sőt a városokat többnyire egész sereg apró község környezi azok lakóinak élelmezése végett. A főnökök és a király köralakban épitik kunyhóikat egymás mellé, minden feleség számára külön-külön kunyhót számitva, ezenkivül vannak még a kamarák, konyhák s a cselédek lakóhelyei. Némely épület már egészen európai stylben készült s oszlopos termek vannak a tanácskozásokra. Kertészek még a vándor törzseknél is találhatók.

Barocze kunyhó.

Főfoglalkozásuk a földmüvelés és a halászat, a baromtenyésztés a czeczelegyek miatt csak egyes részekben divatos. A földmüvelés különösen a Zambezi partjánál igen jutalmazó foglalkozás, mivel a Zambezi évenként kiárad s iszapját Livingstone a Nilus deltájáéval hasonlítja össze. Áradás alkalmával a baroczék a magasabb helyekre vonulnak vissza, honnan ismét visszatérve, árkokat huznak a viz lefolyására s megkezdik az ültetést. Az aratás főkép nők dolga. Gabona, köles, tengeri, dinnye, földi dió, bab, czukornád, dohány és gyapot a főtermékek. A dohányt gömbökbe gyurják s átlyukasztva zsinórokra kötve hordozzák. Egy öt tagból álló család rendesen 2—3 szántóföldet mivel, melyek területe egyenként 2500—3000 négyzetméter. A halászatnál gátok, varsák, hálók, szigonyok és horgonyok divatosak. Igen sok törzsnek ez a főfoglalkozása a vadászat mellett. Ipari

tevékenységük terén legnevezetesebbek a baobab kéregből vagy pálmalevelekből készített kosarak, melyeket mindenkor diszesen és izlésesen fonnak. Cserépedényeik egyszerübbek, de karczolások és rajzok minden darabon vannak s ezenkivül a gabonatartók óriási nagyságukkal tünnek ki. Szeretik az állatalakokat rajzolni. Lopótökből és strucztojásokból készült fületlen korsóikon is állandó a diszités, néha oly ügyesen alkalmazva, hogy mázoltnak látszik. Különösen nevezetes e néptörzsnél a sok zeneeszköz. Dinnyék tetejében elhelyezett hangzó érczlemezek (marimba), dobok, cziterák, vascsengetyük, gyümölcshéjakból készült csengők, elefántcsont vagy fasipok, sőt hegedüszerü vonóeszközök és valami primitiv zongoraféle is van hangszereik között. A királynak külön zenekara van.

A zeneszerek nagy száma bizonysága annak, hogy a baroczenép szeret mulatni, bár a hangszerek egy részét csak háboruban vagy nagy ünnepek alkalmával használják. Minden egyes közünnepen, fiuk és leányok érett korba jutásakor, varázslati jelenetek alkalmával vannak szertartásszerü tánczok. A tánczokkal gyakran állanak összeköttetésben fantastikus jelmezek, különösen pedig rikitóan kifestett agyagálarczok, melyek a király tulajdonai. A hivatalos tánczolók különböző férfi- és nőjelmezeket vesznek fel, állandó aczélövük van hátul apró csengetyükkel, melyek a legkisebb mozdulatra is megszólalnak. A tánczczal kapcsolatban igen sokat isznak a baroczék, főkép önmaguk által készitett mézes gabnasört, melyet óriási mennyiségben fogyasztanak s a király jövedelme rovására nagyban csempészik, hasonlóan az európai államok dohány- és szeszjövedékeinél elkövetett visszaélésekhez.

A baroczetörzs keresztyénné tétele érdekében sok missionarius fáradott jóformán teljesen eredménytelenül. A varázslóknak, kik papok, orvosok és politikusok egy személyben, rendkivül nagy hatalmuk van, annyival inkább, mert a király tekintélyének öregbitése végett amulettekből s más varázsszerekből külön tárházat tart s a legtöbb esetben főpap gyanánt szerepel. Különben feltünően van egy láthatlan legfőbb istenök (njambe), kire mindenkor áhitattal gondolnak, bár hitük szerint ez az emberekkel csak a szellemek közvetitése utján érintkezik. Legtekintélyesebb közvetítők az elhunyt főnökök szellemei. Ezért ezek sirjait is szent helynek tekintik s eltemetésükre nagy gondot forditanak. Sirás, kiabálás, ének, zenekiséret és lövöldözések közt történik a főnökök temetése, a királyi család tagjai számára külön mauzoleumot épitenek, a közönségesebb főnököknek

pedig dombokat, melyeket bekerítenek és elefánt agyarakkal diszítenek.

Meglehetősen ismerjük még a Baroczeföld keleti részén lakó *batoka* törzset, melynek területe a Zambezi két partján terjed el a Csobe torkolatától és a vizesésektől Kafueig. Ez a törzs már átmenetet alkot a Nyassa-népekhez. Bőrszinök sötétebb, mint a baroczéké, arczok merevebb s egészben véve a Mozambik vidékén lakókhoz hasonlítauak, némely utazó szerint a damarákhoz is. Lehet, hogy sorstól üldöztetve jutottak ide. Tény, hogy az utóbbi évtizedek alatt

Barocze főnök sírja.

sokat szenvedtek. Makololok és baroczék, valamint a portugaloktól megszökött rabszolgák (sakanda) igen sok községet romboltak szét. Livingstone hat napi járásra csak romokat talált náluk. Szegénységüket a sok czeczelégy is előmozditja. A déliek, mivel jövedelmező kereskedést üzhetnek, vagyonosabbak, de már elvesztették jellemző sajátságaikat. Az északi tiszta vérü batokáknak haja hosszabbra nő, gyapjuszerü fürtjeiket lelógva hordják s általában sokkal több gondot fordítanak hajukra, mint a déliek.

A matokáknak már a háza is tanuságot tesz alacsonyfoku kulturájukról. Hasonlítanak a busmannok és mazarvák kunyhóihoz,

1·3—1·5 méter magas falak, földig érő fedéllel s roskadozó agyagvakolattal, nyomoruságosan néznek ki. A bejáratnál vessző vagy nád gyékény van, melyekből karvastagságu dorongok segélyével kettős rámát csinálnak és ezeket erősen összefonott ágakkal vagy czölöpökkel töltik ki és alakítják ajtóvá. Némelyütt az edények, kosarak és fegyverek elhelyezésére külön állványok vannak. Egyes házakat, különösen a hol szétszórtan feküsznek, a vadállatok ellen keritéssel látnak el. Jellemző, hogy gabonatartóikat sokkal szilárdabban építik, mint házaikat. Ezek a gabonakamarák többnyire kicsiny, hengerded vagy négyszögletes kunyhók, czölöpökre építve, itt-ott kivülről világos szinü vakolattal bekenve; egy-egy ilyen gabonatartóban 4000 kiló gabona elfér. Sok helyen tüskenövénynyel veszik őket körül s ezek tetejére facsörgőket meg kölönczökkel ellátott és teknősbéka teknőjéből készült táblácskákat akasztanak, hogy a tolvajokat és a vadállatokat elriaszszák. A nők és rabszolgák számára nyomorult nád- vagy fűkunyhót csinálnak. Egyes helyeken a tanyákat állati koponyák, vagy antilopeszarvak és más vadászati diadaljelvények diszitenek.

Foglalkozásuk földmüvelés és halászat. Különösen sok a dohányültetvény, melyeket bekerítenek és őrházakkal látnak el, melyek termeszdombokon állanak. Mindannyi szenvedélyes dohányzó. Pipáikat agyagból készitik, különféle állati fejeket vésvén reájok. Pipát s bőrzacskót mindenik hord magával s a békepipa intézménye is megvan náluk, mint az északamerikai indiánoknál. Iparuk jelentéktelen, legügyesebbek még a fazekasmunkában, melylyel nők foglalkoznak. Életmódjuk zabolátlan, e mellett kellemetlenül piszkosak, bár az északiaknak erkölcseik eléggé türhetők s különösen a nőkkel jobban bánnak. Öltözetük a bőr- és pamutkötény, esetleg kalap és lábszandál. Hajukat sohasem fésülik, ehelyett mindenfélével behintik és tömérdek czafattal ékesítik, még bogarakat, csigahéjakat, fogakat, üveggyöngyöket is kötnek reá fűszálakkal, legtöbbnyire pedig antilope szarvakat. Holub állítja, hogy némely matoka külön ormányos bogárt tart gyapjas hajában a paraziták pusztítása végett. A nők karjaikat, nyakukat és mellöket diszítik mindenfele ékszerekkel, bár jellemzőleg itt is vannak fényüzési törvények, különösen az alsóbb néposztály nőivel szemben. Talán ezért ritka ma már egykori ékességük: az orrczimpákon áthuzott gyöngyös pálcza. A férfiak azonban büszkén kiverik az érettkor jeléül a felső metszőfogukat, hogy a zebrákhoz ne hasonlítsanak.

A többi törzsek alig ismertek, valamint általában a Baroczeföldből jóformán csak a déli részt járták be az utazók. Legmesszebb haladt Holub, ki a Kafua torkolata felett levő hegységet Ferencz József hegységnek keresztelte el.

MATABELE-FÖLD.

A Zambezitől délre és keletre fekszik Zambeziának legértékesebb területe: az aranytermő Matabele-föld. Jelentékeny nagy ország a Zambezi és Limpopo folyók között, melynek keleti és északkeleti határát a portugal terület vonja meg, mig nyugat felé egy csaknem egyenes vonal, mely a Victoria vizeséstől a Tati aranytelepig s Transvaal búr-állam csúcsáig terjed. Az egész terület kevéssel ezelőtt a matabelek birodalma volt s még ma is ők az uralkodók az európaiak által meg nem szállott területeken, mig a többi népek, köztök a jelentékeny számmal lévő mashonák, makalakák és batokák is megtartották szolgai állapotukat.

Kevés nép van Afrikában, melynek eredete és története annyira világos volna, mint a *matabeleké*. Tudjuk, hogy egy és ugyanaz a faj a zulukafferekkel, sőt egészen hiteles hagyomány biztosít arról, hogy az anyaországtól elválásuk csak a jelen század elején történt, midőn a zuluk hatalmas fejedelme Csaka egyik vezérét, Moselikacset, rablóhadjáratra küldte ide s ez a talajt és viszonyokat minden tekintetben kedvezőknek találva, állandóan itt maradt s uj birodalmat alapított. Az ő fia volt, Lobengula, kitől az angolok csellel és erőszakkal elvették az országot, melyet róla Lobengula királyságnak is neveznek az utazók és térképkészítők.

A természetrajzi ujabb kutatások a hangyavilág körében egészen különálló fajt fedeztek fel, mely kizárólag rablással és rabszolgatartással foglalkozik, de épen ezért önmagában munkára annyira képtelen, hogy csak rabszolgái étetik, bár szervezete erős és hatalmas. Ilyen életük van nagyjában a zulukaffereknek. Se nem vetnek, se nem aratnak, még barmokat sem tenyésztenek nagy mennyiségben (igaz, hogy ezt a czeczelégy sok helyen nem is engedné), de mégis urak, mert feltétlenül rendelkeznek rabszolgákkal, kik helyettük dolgoznak. A valódi matabele, mint a zulukafferek általában, nem dolgozik, a vadászat kivételével, csaknem minden munkát nőiesnek és lealacsonyítónak tart, de másrészt háboru vagy rablás nélkül nem

lehet el. Ezért életmódjuk is kizárólag katonai szervezetü, sokkal inkább, mint a rómaiaké vagy a mai poroszoké, még mulatságaik között is első helyen áll a hadgyakorlat. Athleta termetük, vad tekintetük, hatalmas dárdáik és paizsaik, melyek egész testüket elborítják, félszázad óta változatlanul megmaradtak, mert lényüknek határozott kifejezései.

A harczias matabele vadállatok bőrébe öltözik, különösen kedveli a párduczfarkot, a tigris- vagy zebrabőrből készült sapkát, melyre sastollat tűz. Vadállathoz hasonló harczmodora is, mely kegyetlen és romboló. Minden csatája, mint a vandalok hadjárata, pusztulással és tömérdek ember legyilkolásával áll összeköttetésben. Egykor s valószinüleg nem oly régen emberevők is voltak, a mint hogy a barlangokban igen sok emberi koponyát és széttört gerinczeket találnak. Komoly utazók tanusitják, hogy e vadállatok évi rablóhadjárataikban ok nélkül öldöstek meg ezreket. Az idősebb férfiaknak és nőknek életét sohasem hagyták meg, a többieket pedig rabszolgáknak vitték. A matabele ifju akkor tartotta magát érettnek, ha egy embert megölt s a férfi büszkén hirdette, hogy hány az áldozatainak száma.

A korlátlan hatalmu király mellett levő miniszterek (induna) egyuttal tábornokok is s az egész férfi népesség egy-egy ily tábornok seregébe osztatik. Mindeniknek külön városa (enkanda) vagyis jobban mondva megerősített tábora van. A város lakói nem családapák, hanem a katonai csapatok tagjai A nőket jóformán csak mint szükséges rosszat türik meg s ha gyermeket szülnek, rögtön megölik. Csak a munkaképtelenné lett egyének alapítottak állandóan családokat avagy egyes enkandáknak kitüntetésül engedtett meg ez. Maga a király is hivatalosan nőtelen, bár tényleg egész sereg ágyasa van. A polygamia általánosan elterjedt, a rablott nőket a főnökök szétosztják az egyes harczosok között. A beteges gyermekeket kiteszik a vadállatoknak, valamint a holttestek nagyobb részét is, csak a főnököket temetik el barlangokban, gugoló helyzetben. Időről-időre az egész nép hadgyakorlatokra gyül össze, melyek rendesen több napig tartanak s valósággal érdekes látványosságok. A vad alakok harczi táncza, asszagaikkal végzett bámulatos mutatványaik, az óriási bömbölő harczi kiabálás s mindenekfelett az életteljes, szabályos mozdulatok európai katonatisztek bámulatát keltették fel. Megjegyezzük még, hogy a katonák ily gyakorlatok ideje alatt, de rendesen is, kizárólag huseledellel élnek, gyakran nyers hust is éve óriási mennyiségben. Rablóhadjárataikra egész kis csorda kiséri el

őket. A gyermekek is folyvást katonajátékokat űznek s atyjukat elkisérik a háboruba.

A nem katona matabele legtöbbnyire csak csipőköténytyisel, bár az éghajlata nem állandóan meleg. A főnökök nejeinek ökörbőr ruhája van, mely egész testét beborítja s itt-ott gyöngyökkel rakott. Ma már európai ruhát is hordanak. A köznép nejei is csak övet viselnek, legfeljebb egy kis kötényt, mely a hastól térdig nyúlik, de mindenkor gyöngyökkel van tele. Gyűrűket hordanak a karon, nyakon, sőt a homlokon is, vannak fülbevalóik, nemcsak a nőknek, sőt a férfiak mindenfélét bedugnak füleikbe, itt-ott még tobákos szelenczét is. A csillogó réztárgyakat és a gyöngyöt kiválóan szeretik. Lakásuk méhkasalku kunyhó, melyet egy gerenda tart, a melyre nádat és fűt borítanak s legfeljebb 2 m. magas. Az ajtó igen alacsony, gyakran négykézláb kell belehatolni. A kunyhókat rendesen köralakban helyezik el szabad téren, a hova az ökröket is összehajtják. Házi butoraik szőnyeg, fejvánkosul szolgáló kis szék, cserépedények, korsó és kanál, melyek rendesen igen csinos tárgyak. Fegyvereiket maguk készítik és pedig a paizsakat ősi szokás szerint a király ökreinek bőréből. A paizsokat kivül tarkán befestik s a festés jelzi egyuttal, hogy a harczos mely ezredhez tartozik.

Bármennyire hasonlít is matabele a többi kafferekhez, lényeges különbségeket már is észlelhetünk köztök. Igy fejdíszük sokkal változatosabb. A zebrabőr sapkákon egész csokor páva avagy sastoll van, vagy gömbalaku gyöngytyúktoll s ebből ismét egy dísztoll vagy sakállfark emelkedik ki. E mellett a matabele, ki évtizedeken át élt gyáva földművelő nép között, még vadabb, mint a zulu, ki maga is nagy baromtenyésztő. Még saját vérrokonaikat sem kimélik. Két határozottan zulukaffer eredetű törzs, a matlapatlapák és bamavakanák, egykor szintén nevezetes hódítók, ma szétszórtan élnek közöttök nagyobbrészt elzárt vidékeken, mint rablók. Egyrészük már békésebb foglalkozást üz. A Maluti hegység magas völgyeiben vannak közülök egyesek, kik vasérczet bányásznak és kovácsolnak, mások juhokat és kecskéket tartanak s ismét mások dohányt tenyésztenek.

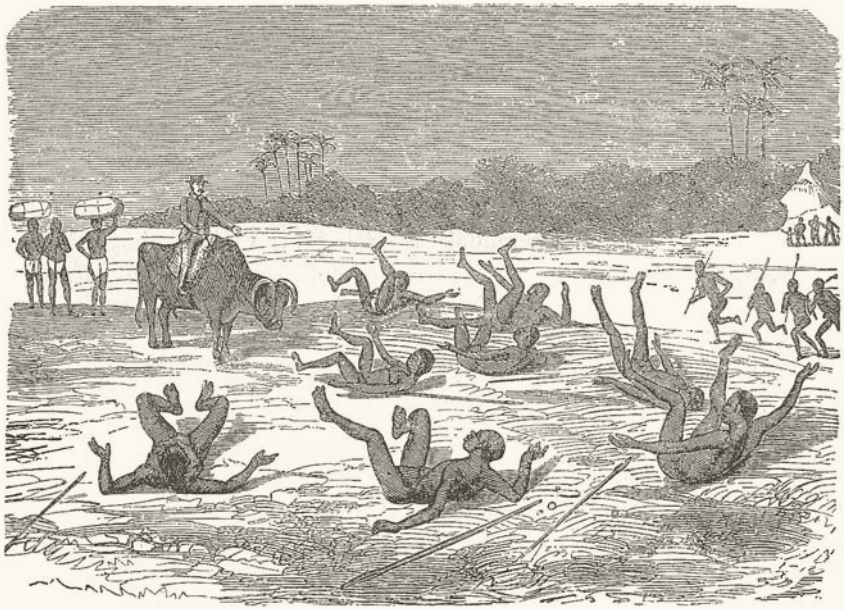
Mellesleg megjegyezve a *dohányzás* a kaffertörzsek legkedveltebb élvezete és pedig különösen a tubákolás alakjában. Valóban nagy leleményességet fejtenek ki a szag minél nagyobb kihasználása végett. A dohányt két kő között porrá zuzzák s hozzá hamut s friss füvet tesznek, hogy a mennyiség nagyobb s a hatás erősebb legyen. Az így elkészített tubákot bőrre hintik s abból órahosszán

át szipogatják fel a narkotikus port, addig nyomkodva a bőrt orrukhoz, míg egy porszem van rajta. Csak a vagyonosabbak, kik ily luxust megengedhetnek maguknak, táplálják orrukat ujjhegygyel csipett burnóttal. Az ilyenek a csőalakú burnótszelenczét fülökbe helyezik el, avagy nyakukra kötik; ha tökhéjat használnak e czélra, azt övökbe teszik. A dohányzó szerekhez tartozik az orrkanál (libeko), 4—35 cm. hosszú kis csolnakalakú eszköz, melylyel a burnótot orrukba teszik, de emellett a kezeket étkezés után megvakarják. A pipák nagyobbrészt antilope szarvakból készültek, a bagozás igen ritka. A tubákolásnak nagy fontosságához képest kiváló szerepe van a házassági szertartásokban is, mivel a menyasszony ajándékul burnotszelenczét kap, melyet gyöngyökkel rak ki s ünnepélyesen felakaszt nyakába, jelezve, hogy el van jegyezve. Az ily szelenczét „gyermekének" nevezi s csak akkor teszi le nyakából, midőn első gyermeke megszületett, de rögtön arra akasztja fel. A kaffer tubákolva képes több órahosszáig heverni a napon s ezt rendkivüli élvezetnek tekinti.

Visszatérve Zambezi kisebb törzseihez, mindenek előtt az indiai páriákhoz hasonló életet folytató *baroekvák*ról kell megemlékeznünk, kik a Limpopotól északra tartózkodnak, mint utonállók. Lopásból, rablásból élnek, avagy mérgezett nyilakkal vadakat ejtenek el. Előkelőbbek a *landinok* a Zambezi déli részén, kik annyira tekintélyesek, hogy a portugál gyarmatosoktól régebben valóságos adót szedtek be. Legnagyobb számmal vannak a *masonák*, kikről az angolok az egész területet Mashonaföldnek is szokták nevezni. Gyenge és gyámoltalan emberek, kik a matabeleknek valóságos rabszolgái olyannyira, hogy azok gyakran valóságos vadászatot tartanak reájok, a férfiakat leölik, a nőket és gyermekeket pedig magukkal viszik. A masonák arczát az erős tubákolás és a himlőhelyek egészen eléktelenitik. Öltözetük állatbőr. Foglalkozásuk földmivelés és bányászat, ezenkivül uraik számára fegyvereket is készítenek. A szolgasághoz szokott nép az idegenek megkoldulásában rendkivül tolakodó, másrészt azonban nagyon alázatos s mindent eltür. A matabelék mulatságból is szokták őket viziló-korbácsokkal megverni, sőt megölni. A *makalakák*ról, kik részben a Zambezi északi partján laknak, már fentebb emlékeztünk meg.

Említésre méltók még a *bakobák* (makobák = rabszolgák), kik azonban magukat bajajéknak (= embereknek) nevezik. A matebelek rablásai által szétszórt törzs igen nagy területen lakik, nagyobbrészt

azonban mocsarak között vagy szigeteken. Házuk az év nagyobbrészében vizben van, de testük egészen hozzászokott a nedvességhez, ugy hogy a kemény talajon sok ideig nem is tudnak járni. Csak egy részük foglalkozik földműveléssel, főkép a nők, a többiek halászok és vadászok. Varsáikat növényrostokból igen ügyesen készítik, a vizinövények közül a lotus s nehány kákafaj eledelül szolgál. Kunyhóik méhkas alakuak és gyékénynyel fedettek. Öltözetük a becsuánokéhoz hasonló, de a nők gyöngyövet hordanak. Nagyon babonások

A bakobák üdvözlő szertartása.

és szertartásosak. A nagy kigyókat bálványozzák, de az apróbb vizikigyókat halaknak tartják és megeszik. Faluikban van szentelt fa, melyre a vadász-zsákmány csontrészeit felakasztják s mely alatt ül a varázsló, ki a leölt vadat vagy halat vizzel locsolja meg és igy megtisztitja. Hazugok és tolvajok, de különben jóindulatu s elégedett nép, mely a sors csapásait is nyugodtan türi s ezért Livingstonetól „Afrika quakerei“ elnevezést nyert. Főmulatságuk fahéjból készült csolnakaikon órahosszant ülni tétlenül a nádasok között, éjjel abban alusznak s állandóan tüzet égetnek benne. Különben szeretnek tán-

czolni s kölesből készült sört inni. Csodálatos szokásuk van az idegenek üdvözlésében. Képünk bemutatja azt a szertartást, midőn a közéjük jövő Livingstonet fogadják. Hátukra dobják magukat, fekve verik czombjaikat s „Kina-bomba“ szavakat ordítanak.

Népeinél nagyobb hirt szerzett e földnek az itt található *romok* és az arany. A romokat, melyek 1200 m. magasságban a déli szélesség 20-ik foka körül feküsznek erdőség közepette, 1871-ben fedezte fel Mauch utazó s 1893-ban a híres angol archaeolog Bent Tivadar viszgálta meg tüzetesen. Kutatásának eredménye szerint azok a mohamedán hódítás előtti időkből származnak s valószinűleg fönicziaiak építették, kik itt aranyat bányásztak. A legjelentékenyebb rom *Zimbabye* mellett valóságos erőd, a nap tiszteletére emelt templommal. Teljesen ép falak már nincsenek, a legtöbb kövön bokrok és fák nőnek, de az egésznek kerekded alakja s egyes részei határozottan megkülönböztethetők. A várerőd mintegy 73 m. átmérőjü, a kövek óriási gránit-tömbök, melyeket gép nélkül összehordani alig lehetett. Vékonyabb kőgerendák is láthatók. Világos, hogy építői művelt emberek voltak, mivel az épület fekvése egyenesen megfelel a téli és nyári napéjegyen irányának, mint a nap tiszteletére épült templomhoz illik. A kisebb romok, melyeknek száma újabban jelentékenyen szaporodik, még jobban szétestek, nem lehetetlen azonban, hogy ezek a romok szakavatott ásatás segélyével egykor Afrika e részének őstörténetére fognak világot deríteni. Egyelőre még feliratokat vagy rajzokat nem találtak.

Zambezia másik nagy nevezetessége *aranygazdagsága.* Már a szomszéd portugal gyarmat ismertetésénél megemlékeztünk erről. Maguk a belföldiek is tudták ezt s különösen az Umayati folyó vidékén mindenütt találhatók primitiv jellegü bányák, melyekből a régi hóditók és benszülöttek tökéletlen eszközeikkel a felszinen levő aranyat összehalászták. Még fenn Tete környékén is sok aranyat találnak s az aranymosás a patakokban és folyókban általános. Újabban Mauch 1869-ben több helyen fedezett fel aranytelepeket és az ő felfedezése okozta, hogy a Limpopohoz közel Tati mellett a bányák művelése megkezdődött s csakhamar azután egyes angolok lépéseket tettek, hogy az értékes talajt maguk részére megszerezzék. Az aranybányászok társaságai idézték elő Zambeziának angol hatóság alá kerülését s a vasútépitést. Ma még nagyon kezdetleges itt minden, de az európai telepek csaknem napról-napra gyarapodnak s nem lehetetlen, hogy egy pár évtized mulva művelt vidékek s jelentékeny

városok is lesznek itt, annyival inkább, mert az ásványgazdaságon kivül a talaj és éghajlat a földmüvelésnek is igen kedvez.

BAMANGVATOK FÖLDJE.

Nyugat-felé a matabelék birodalmától Zambezia területén jóformán csak a becsuánokat találunk, kik között elszórva laknak batokák, mazarvák s különösen a híres busmannok. A terület különben meglehetősen néptelen, mivel nagyobbrésze kopárság. A hirhedt Kalahári sivatagnak egyrésze is ide tartozik. Valóságos mesebeli ország, hol télen át ember és állat szomjúságtól csaknem eltikkad, még nyáron át ugyanaz az ország valóságos tóvá és posvánnyá változik és akkor a maga járhatatlanságával és hidegleléseivel az utazóra nézve még borzasztóbb, mint télen. Nagy sóstó medencze az ország nyugati része, hol meglehetős számmal vannak tavak és mocsarak, sőt patak sem tartozik a ritkaságok közé, de mindezeknek vize jóformán ideiglenes, beissza a homok s a folyóviz medre szemünk láttára szárad ki más folyóba ömlés nélkül.

Mindamellett a bamangvato vidék jelentékeny részét nem lehet sivatagnak nevezni. Fü igen sok helyen van pedig meglehetős magas fü s ezenkivül a sóstavak körül rendesen élénk a növényzet és rendkivül gazdag az állatvilág. Különösen feltünő ez a délről jövőnek, ki itt a kopár vidék egyes oázisában egyszerre tropikus növényzetet talál, az addig talán sohasem látott baobabfát, legyező pálmát és két méter magas embervastagságu aloe törzseket. A sziklás magaslatok aljában és a tisztásokon a különböző kaktuszfélék és liliomfajok pompás virágdiszben ékeskednek; a szépvirágu orchideák, rancunculusok, valamint a mályvák nagy sárga, fehér, violaszinü meg kék virágaikkal megélénkitik a berkeket és a mimozafák által környezett ligeteket. Különösen feltünő pedig ennek a sós vidéknek kellemetlen szúrós kórós növénye, mely mindenütt elterjedt s ruhákba csimpázkodó töviseivel sok kellemetlenséget okoz az utazónak. Az állatok az itatók környékén nagyszámmal vannak, különösen pedig a repülő tyúkok állandóan százával lepik el annak környékét. A laterit homokból álló laza összefüggésü és gyorsan felmelegedő talajon azonban a vizes helyek kivételével alig nő meg a fa, a hőmérséklet hirtelen változása, az eső hiány s a termeszek pusztításai még az alacsonyabb bokrokat is megölik s ezért csak oázok maradnak az ily helyek s a kopár vidék az uralkodó.

A legjelentékenyebb sóstó e vidéken a *Ngami tó*, melynek felfedezésével (1849.) kezdette meg Livingstone nagyhírű tevékenységét. Ez a híres tó azonban csaknem teljesen mocsár, partja általában lapos, homokos, iszapos vagy nádas, vize oly sekély, hogy a csolnakokat órákig lehet rudakkal taszitani. Egy pár folyója van, legfőbb északról a Tioge, keletről pedig a Zuga ömlik ki belőle. Ez azonban rövid idő mulva már az alacsony fekvésű Kumadua mocsárban vész el. Az Ngamitó vize áradás alkalmával messze kiönt a partokon s ekkor édes izüvé lesz, másrészt szárazság alkalmával jelentékenyen apad. Általában azt állítják, hogy a tó területe újabb időkben jelentékenyen apad, bár hossza 100 km-nél több. Áprilistól juliusig az esős időben azonban lehetetlen határait megállapítani, a folyók elágazásai, a patakok és mocsarak együvé olvadva oly labyrintokat alkotnak, melyen még a benszülött halászok is eltévednek. Ilyenkor legérdekesebb a vidék. Nem is említve a sok bokrot és erdőt, mindenütt, hol a viztükre felett egy kis száraz talaj emelkedik, gyönyörű növényzet keletkezik s e mellett a nagy vadak, köztök elefánt, viziló, orrszarvú, zsiraff tömegesen jelennek meg s a vizben valósággal hemzseg a sok krokodil. A Zuga mentén egykor 3 év alatt 900 elefántot lőttek s maga Andersson rövid idő alatt 90 orrszarvút.

Csaknem ily nagy terjedelmü még a szabálytalan alaku *Makarri-Karri* mocsár, melynek medenczéjét 200 km. hosszunak s 150 km. szélesnek mondják s mely egyike a földgömb leggazdagabb vizi szárnyas tanyáinak. De ez a mocsár nem egységes, közben-közben valóságos erdőségek vannak, a hol még oly tekintélyes fák is tanyáznak, mint a 6–11 m. magas s 5—8 cm. hosszu tövisekkel ellátott zsiraffakáczfa s emelett terjedelmes legelők. A mocsár vize, valamint a vele összeköttetésben levő Nátá folyóé gyakran elapad s helyén szárazföldek is keletkeznek.

Ugy látszik, bár még mindig nincs tisztázva, hogy a Ngami-tó és Makarri-Karri összeköttetésben állanak. Mindkettő ugyanazon tengerszin fölötti magasságban van. Ez a körülmény egy egészen sajátságos jelenségnek okozója. Minthogy a két tó egymástól nehány foknyi távolságban van, megtörténik, hogy a keleti vidék nagyobb esőzése miatt a Makarri-Karri már árad, midőn a Ngami mellékfolyói még nem magas vizállásuak; ennek az a következménye, hogy a Botletle vagy Kubango keletről nyugatra folyik a Ngamiba. Más időszakban az ellenkező történik és a Ngami vizei ömlenek a Ma-

karri-Karriba. Az utóbbi a rendes állapot, mert a Ngamiba eléggé bő vizü folyó folyik állandóan. Ha a Makarri-Karri nem volna, a 18 szélességi fok és az Oranje folyó közti vidéket a Kubango öntözné s esetleg még termékenynyé tehetné, mig jelenleg ennek vize a homokos és teljesen vizszintes sikságra érve szétágazik s nagyobbrészt ezek a mocsarak nyelik el, melyeknek apadása valószinüleg földalatti nyilásokkal áll összeköttetésben. Minden esetre el lehet mondani, hogy a vizhiány ezen a területen, eltekintve a medencze sajátságos földtani alakzatától, nem magyarázható meg kellőkép s további kutatások szükségesek.

A terület más sajátságait, mivel a Kalahári sivatagnak kisebb, de zordonabb fele nyugatra a német érdekkörben fekszik, ott fogjuk fejtegetni, most inkább a terület gyér, de érdekes népességéről szólunk, melyek mint fentebb már említettük, a becsuán-törzshöz tartoznak.

A *becsuánok* törzse Dél-Afrika egész közepét elfoglalja. A harczias keleti kafferek nem egy helyről kiüzték már őket, saját kóborló természetük gyakran készteti arra, hogy uj-uj lakóhelyeket keressenek fel, de azért — bár seholsem tömegesen — mindenütt feltalálhatjuk őket s különböző törzseik lényegileg egyenlő jellemüek és életmóduak. A földrajzirók által eszközölt megkülönböztetés keleti és nyugati becsuánokra nagyrészt történeti alapon nyugszik, lényegesebb az a különbség, hogy itt a nyugati sivatagon több apró törzs elkorcsosul s vándorló jellege erősebben kidomborodik, mig a többi részeken, hol összeköttetésük az angolokkal és búrokkal már több évtized óta állandó, jellemvonásaiknak más előnyösebb oldalai jutnak érvényre.

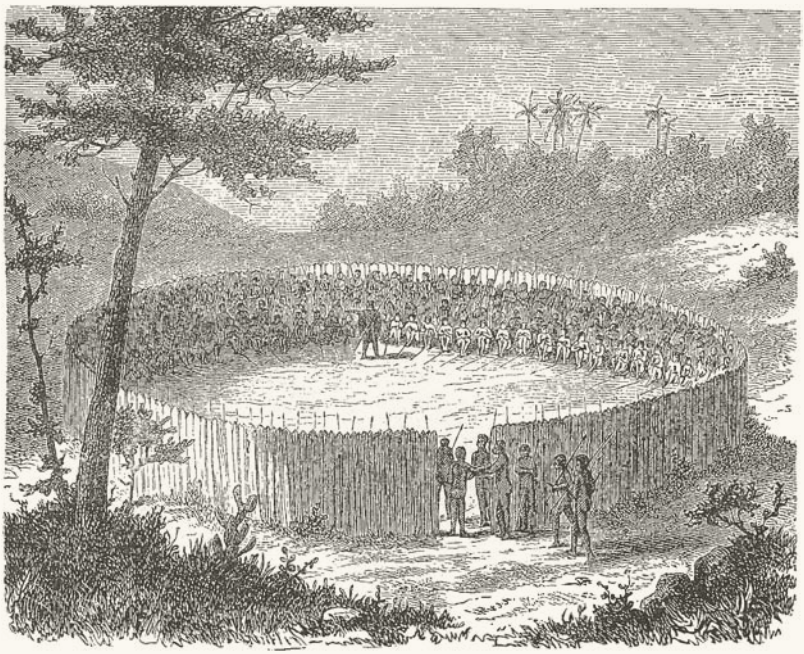
Ez a jellemvonás a már említett kóbortermészeten kivül az itt lakó nyugoti becsuánoknál főkép a gyávaságban és a családiasságban mutatkozik. A becsuán általában a kafferek szelidített alakja. Már külsője is élénken megkülönbözteti a különben közel rokon zulukafferektől. Arczuk szelid, mozdulataik lanyhák, testük magassága alacsonyabb (átlag 1·68 m.), vállaik kevésbbé szélesek, nem oly szegletesek, izmaik nem oly fejlettek. Egészben véve a zulukafferek sokkal szebbek, a becsuánok közelebb állanak a tropikus négerekhez, de életmódjuk s kóbor természetök az egységes typust lehetetlenné teszi s így a változatosság igen nagy. A tropikus vidéken lakóktól nagyban különböznek azáltal, hogy nem tetoválják magukat, bár a legyek és por ellen testüket bekenik s hogy nagyobb részök teljes

öltözetet visel. Különben ők is szeretik a cziczomát s nem egy becsuán több font sulyu gyürűt és karikát hord magán hiuságból. Fegyvereik, bár nem harczias természetüek, nagy számmal vannak s rendesen igen szép faragványok, mint apróbb szerszámok is. Kunyhóik méhkasalakuak, de a tető mindenkor külön álló s rendesen nádból gondosan megfont. A házépítést az asszonyok végzik. Minden háznak tövises kerítése van s az udvaron olykor kis kunyhók, ezért a falvak rendesen nagy területet vesznek igénybe s sok utazó népesebbnek tartotta azokat a valóságnál. A kunyhók köralakban helyezvék el a patriarcha vagy főnök lakóhelye körül s ezenkivül vannak még a faluházak vagy is külön bekerített helyek a közös tanácskozásra.

Másik jellemző vonása a becsuánoknak a patriarchalis érzék. A nőt ugyan itt is vásárolják s kevésre becsülik, de annál többre a nagy rokonságot. A patriarcha háza körül félkörbe épített kunyhók száma, melyekben csak fiak és unokák laknak, és a gyermekek sokasága különös tisztelet tárgyai. Az anyák a kicsinyeket évekig hordják hátukon. Szeretetből kifestik, jól bezsirozzák s egész sereg amulettet akasztanak reájuk, sőt még eröltetik a sörivásra s minél többet evésre, a miért a gyermekhalandóság meglehetős nagy. Szeretetből a szülők gyakran veszik át gyermekeik nevét, a minthogy a legtöbb becsuán életében legalább 3—4 nevet cserél. A serdülő fiúk körülmetéltetése, mely az érett kort jelzi, nagy nemzeti ünnep, s minden gyermeknek vannak antilope kölykei vagy borjai. A halottal eltemetik legkevesebb játszótárgyait vagy fegyvereit s a torokat fénynyel, de egyuttal dorbézolással ülik meg. Bizonyos patriarchalis vonás van még abban is, hogy ünnepeiken feldiszített ökrök szerepelnek, hogy a kedvelt barmokat tarkára festik, legtöbbnyire zebrabőrüre s hogy nem egy törzs állatokról nevezi el magát.

A legtekintélyesebb törzs közöttük e vidéken a *bamangvatok*, kiknek egyik tehetséges főnöke, Sekomi, századunk közepe táján meglehetős nagy birodalmat alapított, melynek tővárosa, Sosong, virágzása korában legalább 30.000 lakosságu volt. Még jelentékenyebben emelte ezt a birodalmat fia és utóda *Khama*, ki keresztyénné lett s Dél-Afrika legjelesebb benszülött fejedelmei közé tartozott. Említettük fentebb, hogy Holub minő jelentékeny változást és haladást észlelt Sosongban tiz év alatt s itt csak arra szoritkozunk, hogy ismertessük ezt a hires várost, mely különben azóta a székhely áthelyezése miatt nagyon sokat vesztett. Sosong a bamangvato magasla-

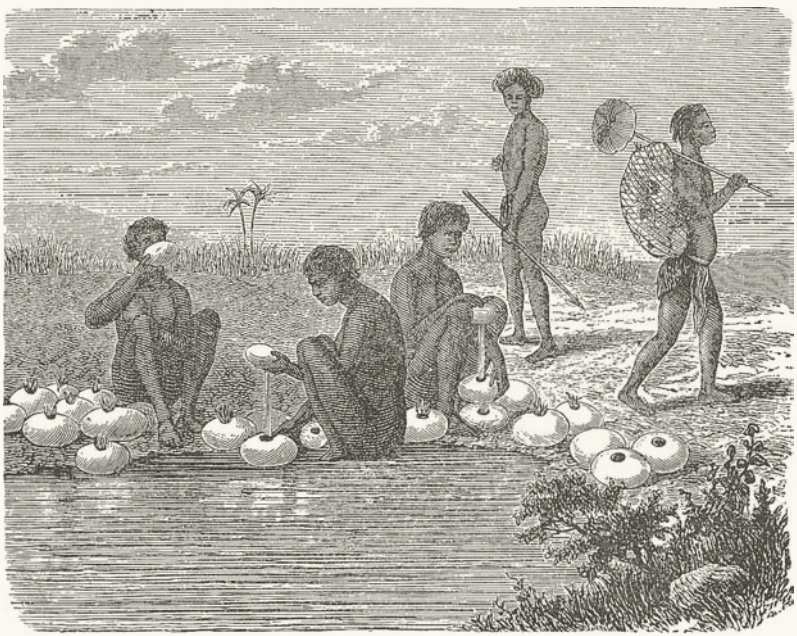
tok északi lánczának alján egy hegyszakadék nyílásánál a Sosong-patak torkolatánál terül el meglehetős hosszasan. A szakadékból szabályos vizvezeték jő a városba s több helyen megerősített, ugy hogy a négerek bevehetetlennek tartják. A város utczái zig-zug alakban terülnek el, de mindenütt élénkek. A kapuk mellett mindig lehet találni daloló nőket, kik a mezőre mennek vagy onnan jönnek. Czipőiket cserzett marhabőrből készült rövid, alig térdig érő szoknyácska fedi, vállaikat nagyobbára antilopebőr köpenyeg takarja,

Becsuánok tanácskozása.

melyet köralakura bevarrott fehér vagy fekete kecskebőr diszítések vagy üveggyöngyzsinórok diszítenek, fejükön európai kendő vagy csúcsos szalmakalap van, mely utóbbi sosongi csinos mű; karjuk és lábikráik ékszerei kék üveggyöngy zsinórok, kezökben vagy fejükön viszik a kosarakat és kapákat. Nem ritka az ökörszekér is, 4—10 pár ökörrel. Benn a városban a király lakása, európai házak és nagy becsuánizlésü kunyhók vannak, itt van a nagy deszkakerítésü tanácskozó hely (kotla). A nép közlékeny, egymást „bácsi“, „öcsém“, „néném“

nevekkel illeti s mindegyiken van már néhány európai vonás. Nem egy benszülött jelentékeny vagyonnal bír, különösen az ökörkereskedők, kiknek rövidszarvu alacsony állatait, az úgynevezett batoka-szarvasmarhát, az angolok is nagyon becsülik, mert igen szelid, sok tejet ad s jó ízű húsa van. A kereszténység természetesen csak külső máz náluk, sokan egyenesen visszautasítják, mivel a soknejüséget lehetetlenné teszi. Vannak a városban benszülött szatócsok, kovácsok s

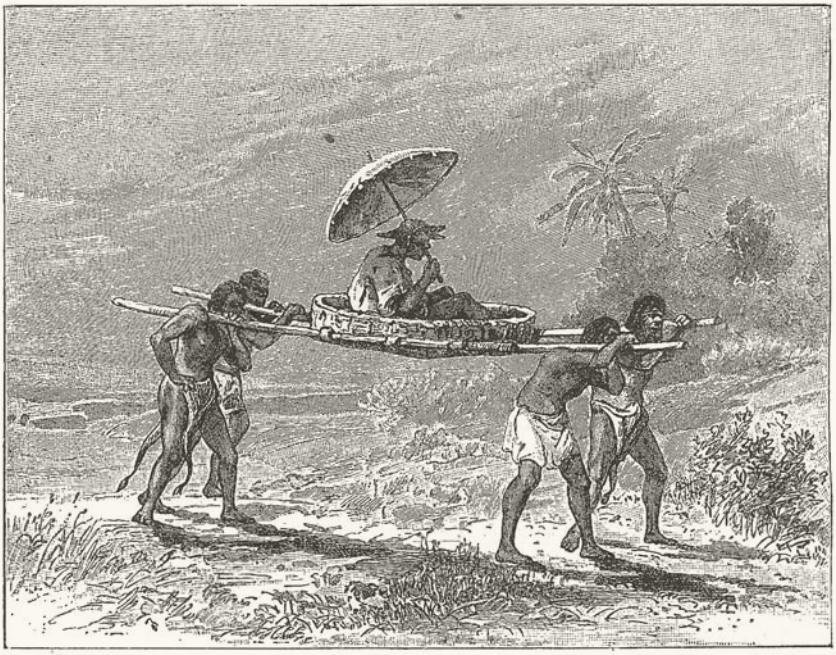
Vizhordó bakalahári nők.

más iparosok, nehány becsuán mint hittérítő szerepel. A korcsoknak külön városrésze van; ezek nagyobbára mint ökörhajcsárok, vadászok, kocsisok s teherhordók szerepelnek, sokat keresnek, de csakhamar nyakára hágnak vagyonuknak.

Valódi korcsoknak és elcsenevészedett népnek lehet tekinteni a nyugat felé élő *bakalahári* fajt, kik ugyanolyan társadalmi viszonyok között élve, mint a becsuánok, sok tekintetben azokhoz hasonlítanak, bár a földmüvelést sem hanyagolják el s rendesen van egy kis bekerített kertjük, még ha abban tök és dinnye teremne is. Van

kecskéjük is, bár azok ápolása nagy gondot okoz, mivel a vizet messze földről kell hozniok tökhéjban vagy csinosan kifaragott strucztojáskorsókban. Legtöbbnyire nagyon piszkosak és sötétfeketék zápfogaik kiállók, hajuk ritka, kis szemeik fényesek. Kedvencz eledelük a teknősbéka és hal. Az asszonyok bőrrongyokba burkolóznak; magukat és gyermekeiket gyöngyökkel ékesítik. Fegyverekül asszagáiokat és tojásdad paizsokat használnak; mellüket nagy halmaz amulette takarja; kéz- és lábcsuklóikon bőrdarabokat viselnek. Fejüket borotválják és csak a búbon hagyják meg sipkaformára a hajukat. Nevezetes, hogy beszédjükben, hottentották divata szerint, az egyes szók között nyelvükkel csettentenek, mely csettentést klik-nek nevezik.

Valamivel műveltebb a *bahurucze* törzs, mely a Ngami-tótól délkeletre lakik és a bamangvatoknak adót fizet. Nagyobb részök a mocsarak hozzáférhetlen helyén tartózkodik, nagy juh- és kecskenyájaik vannak. Szétszórva vannak még a *makolokok*, annak a hires becsuán-törzsnek elkorcsosult utódai, mely egykor a barocze birodalmat meghódította, de ott részben azért is hamar elpusztult, mivel a nagyobb meleget s a mocsarak kigőzölgését nem tudta kiállani. Ujabban nagyon emelkednek a *batlapik*, kik a missionariusok hatása alatt sok dolgot tanultak meg, általában szorgalmasak s jelentékeny marhatenyésztők. Mindezek a törzsek nem ide valók, jóformán menedékül keresték fel, a zulukafferek elől futva, a sivatagot, hol nagyobb biztonságban érezték magukat.

Utazás Tipojában.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

ANGOLA.

Magyar László: Utazások Dél-Afrikában, Pest, 1859. *Magyar* László délafrikai levelei és naplókivonatai, Pest, 1857. *Sámi* Lajos: Délafrikai utazások és felfedezések, Bp., 1878. *Pogge:* Im Reiche des Muata Janwos, Berlin, 1880. *Stuart* V.: Adventures amidst the equatorial forests and rivers of South Africa, London, 1893. *Oberländer*: West-Afrika vom Senegal bis Benguela, Leipzig, 1878. *Arnót* Fr. S. Bihé ano Garenganze, London, 1893. *Serpa Pinto* utazása Afrikán keresztül. Átdolgozta Brózik Károly, Budapesten, 1884.

Angola néven, egy hajdani portugál nagybirtokos után, nevezik ma általában Portugalia délnyugatafrikai birtokát. Régebben a területnek csak északi, a Kongohoz közel eső részét nevezték így s az egész területet „nyugati portugál birtokok“ avagy „Alsó Guinea“ névvel jelölték, az utóbbiban vonatkozással arra, hogy a guineai öböl mellett fekvő Felső-Guineához sok tekintetben hasonlí-

tott. Ezen név alatt, melyet a portugálok gyakran „Angola királyság“ alakjában emlegetnek, benfoglaltatnak Loanda, Benguela, Mossamedes, kerületek, sőt a portugál birtokoknak az a kis része (Cabinda) is, melyet a Kongotól északra rugó területeiből megmenthetett. Angola jelentékenyen nagyobb és népesebb mint a „Keletafrikai portugal köztársaság“ azaz Mozambik. Megközelítő számítások szerint területe 1,315.460 km^2 (négyszer oly nagy, mint hazánk) 12·4 millió lakossal.

Kétségtelenül jelentékeny területe maradt tehát a portugál népnek Dél-Afrikában az angol hatalom közbeékelése után is. A legnagyobb afrikai államok egyike. Sőt, komolyan szólva, területi veszteségük, mely hiuságukat s nemzeti önérzetüket annyira sértette, rendkivül hasznukra volt s birtokaikat a valóságban jelentékenyen megnagyobbította. Mert, bár ők voltak itt az első hódítók, Cam Diego már 1484-ben félezred évvel ezelőtt kitűzte a portugal zászlót s ebben a birtokokban a benszülöttek erőtlen és egészen jelentéktelen kisérleteit kivéve, e hosszú idő óta senkisem háborgatta őket, hatalmok tényleg csak a szoros értelemben vett partra terjedt, sőt ott is alig valamivel túl a városok határán s az erődök lőtávolán. Mozambik mellett a hatalmas Zambezi folyó s délen az aranyláz legalább egy pár száz kilométernyire bevezette a portugálokat a belföldre is. Itt nem, annyira nem, hogy a közeleső vidékeket sem ismerték, mig tudós utazók s első sorban hírneves hazánkfia, Magyar László, meg nem nyitották azt előttök. De még ezentúl is névleges volt az angol birtok, mignem a Kongo állam alapítása s az angol Zambezia szervezése állítólagos jogaikat csorbítva, öntudatra és tevékenységre ébresztette őket. Angola az utolsó két évtizedben kezd élni, mint állam s napjainktól fogják számítani gyarapodását, bár még róla is áll az, mint a legtöbb uj afrikai gyarmatról, hogy területeinek nagyobb része csak papiron az övék, sőt igen nagy vidékeket alig látott egy-két müvelt ember s az ott lakóknak fogalmuk sincs arról, hogy ők portugal alattvalók.

Az uj királyságnak ma már a tengeren kivül mindenütt európai gyarmatok szomszédai: a Kongo állam, a most ismertetett britt terület s délen a németek uj gyarmata, melytől a Kunene folyó választja el. A határok különben mindenütt a térképeken állapíttattak meg, keletre főkép a Kuanga folyó mentén s általában lehető tekintettel arra, hogy a Zambezi és Kongo mellékfolyói területének vizválasztói összeessenek a határral. Kivételt csak a Kongo felett levő kis enclave

terület, Kabinda tesz, mely elszigetelten maradt, de magában egészen jelentéktelen.

A gyarmat ujabb lendülete a hajózás tökéletesítése és egy pár vasutvonal építése idejével esik össze. Portugal, angol és hamburgi hajók ma már rendesen látogatják Angolát, melynek fővárosát tenger alatti táviróhuzal köti össze Cadixxal és a Fokvárossal. Ezenkivül Loandából és Mossamedesből együttvéve 580 km. hosszu vasutvonal visz be a belföldre s még több helyen postai összeköttetés áll fenn. Igy lassanként fejlődik a forgalom. 1891-ben 2·9 millio milreis (egy milreis 2 frt 33 kr) volt a behozatal s 3·3 millio a kivitel s az 1894—95-ki költségvetésben a bevétel 1·6 millioval, a kiadás 1·5 millioval szerepelt, tehát már némi többlet is volt, holott azelőtt mindig deficit szerepelt. A kivitel főtárgya a kávé (894 ezer milreis), azután a kaucsuk. viasz és olaj. Említésre méltó, hogy a kereskedelem túlnyomólag a portugálok kezében van. A művelődésnek azonban még most is nagy ellensége a nehéz és zaklató vám, a sok latifundium, melyet azelőtt nagyon könnyelmüen osztogattak s végül a kritikán alul álló közigazgatás. Ezért történik azután, hogy az országnak igen jelentékeny bányakincsei, különösen vas s réz, ólom, kén és petroleum, még teljesen kiaknázatlanok s a kereskedelmi növények termesztése, bár csaknem mindenik, thea, indigo, dohány, gyapot, rizs, czukornád stb. kitünő minőségben terem, legtöbbször nem fizeti ki a reá fordított költséget és fáradságot. A nehézségekhez járul még az egészségtelen éghajlat, melynek következtében a fehér népesség igen csekély, legfeljebb 30.000 fő s hogy lovakat és tevéket nem tarthatnak s ezért minden árút emberek szállítanak; még az ökröt is csak „lovaglásra“ használják fel.

Angola természeti viszonyai nagy területének megfelelően igen eltérők, de a csaknem általánosan mutatkozó afrikai jelleg, a parthoz közel lépcsőzetesen emelkedő fensík itt is feltalálható s ezzel együtt a folyók zuhatagai, hajózhatlansága, meg a partvidék és a belföld nagy ellentéte.

A *partvidék* a Kongo déli részén csaknem rögtön megváltozik. Már kezdetben mutatkozik az emelkedés, a lagunák és mocsarak csak közvetlenül a parton vagy a folyók mentében fordulnak elő, máskülönben a földtalaj szilárd, száraz, itt-ott homoksivatag jellegü. Kissé lejebb már meglehetős magas meredek szirtek mutatkoznak, de közöttük mélyen benyuló terjedelmes homoksikságok is. A növényzet a Kongotól fogva csaknem fokozatosan veszt gazdagságából,

sötét lombozatok tömegesebben már csak a folyók mentén és a mélyebben fekvő helyeken találhatók, a magasabb felvidékeken pusztai rétek terülnek el, melyeken csak egy-egy szegényes bokorcsalit fordul elő avagy egy-egy magános adansonia. A vizszegénység következtében egészen új növények mutatkoznak, kezdetben kétkaru gyertyatartóhoz hasonló euphorbiafajok, majd aloe és kaktusz, a növényzet is ritkább lesz s jóformán a Kunene mellett már feltünik a déli nagy sivatag előjele, a kiszáradt kavicsos és homokos talaj csoportosan megjelenő fütelepekkel és tövises bokrokkal. Fentebb, hol még erdők is vannak, azok fái túlnyomólag rhizopodákból állanak. Távolról sok erdőt lát az utas, de közelebb érve helyettök rendesen csalitokat talál, melyeket rétek választanak el egymástól.

Hatalmas ellentétet képez a *belföld*, melynek nagy része itt is 1500—2000 m. magas fensík, de telve folyókkal és patakokkal, melyek a növényzetnek nagyon kedvezők. Maga a fensík fővízválasztó az Atlanti és indiai oczeán között s összeköttetésben áll a keletafrikai fensíkkal, egyuttal a Kongo medenczéjének déli keretje, mely észak és dél felé legyezőszerüleg számos ágat bocsát ki. Még csak általános vonásokban ismerjük e nevezetes felföldet, de már három csoportot lehet benne megkülönböztetnünk. A bihei fensík a Kuango és Kubango folyók között alkot határt, a kiokoi a Kuanza, Kuango és Kasszai között s végül az előbbiektől délkeletre fekvő Kangalai csoport a Kongo és Zambezi között. Ez az utóbbi azonban némely helyen oly annyira elmosódik, hogy a vizválasztót alkotó emelkedést alig lehet felismerni. Csak a külső hosszuság 24-ik fokától keletre, hol a vizválasztó hirtelen délre fordul, lesz az emelkedő vonal magasabb s lassanként önálló hegységgé alakul, a Lokinga vagy Babisa hegységgé, melynek csúcsai 2200 m. magasságra is emelkednek. Ez a hegység azonban már nagyrészt a portugal területen kivül esik, idetartozó azonban az 1700 m. magas Kioko fensíkból kiemelkedő *Serra Mossamba*, a Kuango parti hegysége mely a körülbelül 10—30 m. széles parti síkságon túl kezdődik s innen három lépcsőzetben emelkedik fel 1000 m. magas csúcsokba, melyek közt számos igen sajátságos sziklaalakulat van. Egyik hegye, melyet a benszülöttek Molundo Zombi (lelkek hegye) név alatt ismernek, Dél-Afrika egyetlen ismert tűzhányója. A Lukinga hegységtől északra két hegyláncz nyomul, a Kone, mely vizválasztó a Lufira és Lualaba és a Konde-Irunge, mely a Lufira és a Luapula közt fekszik s így nagyrészt a Kongo állam területén vannak. Dél felé a Kunene, Kuando és a Loangva között

a hegyláncz lassan sülyed a Zambezi völgyéig, mely itt számos kisebb-nagyobb zuhatagokat alkot. A legnagyobb pont e helyen a Kuszara Kajera csúcsa, melyről a Kuango csaknem egész hosszában látható s e mellett számos más folyó vizválasztó hegyei.

A parti síkságról lassankint emelkedve már a második lépcsőzetnél óriási lesz a fü, némely helyen 5 méter magas, úgy hogy az ember sem látszik ki belőle s megjelennek a lombos fák. De az őserdőség csak a harmadik lépcsőzetnél következik be, a hol már a folyók is állandóak, míg a parton a száraz időszak alatt gyakran eltünnek. Az őserdő itt sajátságos jellegü. A hosszú törzsű, szép sugár fáknak csaknem vizszintesen kinyúló ágai fenn egymásba fogódznak s lombos bolthajtást képeznek, alul pedig, a hol a kristálytiszta kavicsokon ömlő viz nem foglalja el a tért, a földet zöld bársonyhoz hasonló gyönge fü borítja, bokor és aljnövényzet nélkül, úgy hogy rajta messzire láthat el a szem, míg fenn a zöld boltozaton keresztül nem hatolhat. A meleg nedves füvet jellemző kúszó növények, a bromelia, kaktusz, epidendrum s más e félék itt nem találhatók, helyettök sürü tövön álló különféle tarka bokrétákkal ékesített szálas és hagymás virágok jelentkeznek, melyeknek kellemes illata kárpótolja a bromeliák pompás, de nem illatos virágainak hiányát. Gyakori ily helyeken a vihar, melyet azután valóságos özönviz követ, mely hatalmassá növelve a patakokat, messze vidékekre hat rombólag, a miért is különösen az esős időszakban a belföld erdőségeiben a ledöntött fák s az összehalmozódott törmelékek miatt nehéz a közlekedés.

Az időszaki esőzések e vidéken két csoportra oszlanak. Október, november és deczember hónapokban az esők szaporák, de nem mindennaposak, januárban esőtlen időköz van, vagyis inkább csak gyéren esik, februárius, márczius és április hónapokban pedig csaknem mindennapos és erős az esőzés. Ez utóbbi havakban legélénkebb a növényzet, a reájuk következő száraz és hideg hónapokban ellankad és elpörkölődik s még a fák nagyobbrésze is levél nélkül marad. Érdemes felemlíteni, hogy a partmentén, hol különben átlag nagyobb az esőzés, fokozatosan csökken délfelé az esőmennyiség, benn a felföldön pedig a dolog megfordítva van: az északi részen a talaj kiszárad, a növényzet elhervad, még a délirész megtart annyi nedvességet, a mennyire a növényzetnek szüksége van. Délfelé és a szárazföld felé tehát az átlagos hőmérséklet csökken. Középhőmérséklet Loandában 23°, Malanzeben 19·5°, a legmagasabb hőmér-

séklet pedig mindkét helyen csaknem egyforma, Loandában november 31·7°, Malanzeban oktoberben 32° C.

Angola lakóinak többsége a bunda nép, a bantu népcsoport nagyon elterjedt része. Ezenkivül vannak itt nagyobb számmal a musszorongó, bamba, bakongu, musikingo és szonga törzsek, melyekről később fogunk szólani. Itt csak azt említjük még meg, hogy a „negros"-szal szemben „pretos"-nak nevezik a müveltebb őslakókat, kikhez a kabinda, ambaki és bihei törzseket számítják, kiknek egyrésze ma már felcserélte anyanyelvét a portugállal s élénk kereskedelmi összeköttetésben áll a fehérekkel

A nagy gyarmat közigazgatásilag négy kerületre oszlik: Kongo, Loanda, Benguela és Mosszamedes székhelyekkel. Az egyes kerületekben vannak praesidiumok katonai erődökkel s az ezek hatáskörén túl levő területek. Mindezek azonban csak a partvidékre, azaz a szorosabb értelemben véve európai területre vonatkoznak, a belföldet még mellékesnek tartják. Földrajzi szempontból tehát nem ezt a politikai csoportositást vesszük tekintetbe, hanem a természetét, különös tekintettel Magyar László második hazájára Bihére.

A PARTVIDÉK PORTUGÁL TELEPEI.

Ambriz, Loanda, Benguela és Mosszamedes az egyedüli külföldön is ismert nevek Angolában. Mindezek tengerparti kikötő városok s többé-kevésbé belföldi karavánutak végállomásai. Kivülök nincs is jelentékeny hely az országban s a belföldön is csak két karavánközpont van, mely említésre méltó, a Loanda-féle vezető uton Dondo és távolabb Malanze, melyekben európai telepesek vannak.

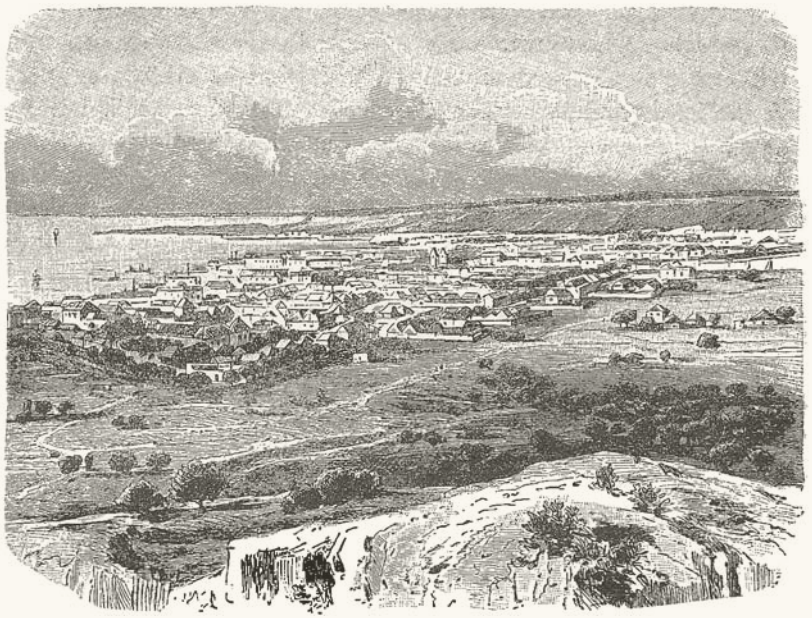
A legészakibb rész a Kongo felett levő terület, melyet *Loango part*nak is szoktak nevezni, mióta (1873.) a nagy garral indult német expediczio Sinchochoban letelepedett. Aránylag elég népes partvidék, a kereskedelmi telepek sürün érik egymást, azonban község jellegü hely csak három van rajta: északon a kis Loango folyó torkolata mellett *Landana*, mely régebben híres volt szép fekvéséről meg a katholikus misszio pompás narancsokkal megrakott kertjéről. Tekintélyesebb hely a délen fekvő *Kabinda,* melynek eléggé kényelmes kikötőjét különösen az angol hajók gyakrabban felkeresik. Legdélibb fekvésü, bár a Kongo torkolatától még jó távol van, *Povo Grande,* mely kertek és banánültetvények közöttt fekszik. A vidék néger

népessége között, kik a massabi és kabinda törzsekhez tartoznak, feltünő a *mavurmbu* csoport, mely éles tekintetü szemével s sajátságos orrával annyira semita jellegü, hogy „fekete zsidók"-nak (judeos pretos) is hivják s nem lehetetlen, hogy zsidó vér van bennök, mert egykor a 15-ik század végén Sz. Tamás szigetéről sok szüleiktől elrabolt zsidó gyermeket hoztak ide. Jellemző, hogy a szombatot szigorúan megtartják, még nem is beszélgetnek azon nap s ezenkivül azt hiszik, hogy isten őket szentelte ki az emberiség nyomoruságainak megváltására.

A Kongotól délre eső részen az első nevezetesebb hely *Ambriz*, csinos város meredek magaslat tetején, melynek alját mintegy 25 m. mélységben a tenger vize mossa. Az európaiak telepe a fensikon van, melyről tekervényes ut vezet le a tengerpartra, hol a szépszámu holland, franczia és angol árútárak között nagy vámház van, melyet azonban nem használnak. A várostól északkeletre több holdnyi terület mocsaras, a viz, ha magas, 3 m. mélységet is elér. A mocsár felőli hegylejtőn, nem valami egészséges helyen, a benszülöttek kunyhói feküsznek elszórva. A várostól délre őserdőmaradványok között fekszik a temető, a melyben a nappal elásott hullák éjjel a hiénák martalékai lesznek. A kikötőhid vasból és fából épült, majdnem teljesen használatlan s az állami épületek is nyomorult fa-szinek. A kikötőtől északra a Loga folyó ömlik az atlanti tengerbe; torkolatában homokzátony van, mely a hajózást nagyon megnehezíti, bár a folyó alsó része meglehetősen mély. A város 1856-ban alakult újból s újabban lendületet vett.

Utána következik az ország fővárosa, *São Paolo de Loanda*, melyet Angolának is hivnak, hol már 1578-ban volt portugal telep s ma 20.000-nél több lakosa van, köztök mintegy másfélezer néger. Három mult században épült erőd veszi körül a tágas kikötő mellett hosszan félkörben elnyuló várost, melynek szintén van alsó és felső része, bár a magaslat csak a tengerről fest. A magasabb részben, hova széles lépcső vezet fel, laknak a fehérek és a hivatalnokok, itt van a kormánypalota, a püspöki székhely, kórház, meteorologius intézet s más középületek. Az alsó városban van a kereskedő világ székhelye a vámházzal és a vásárcsarnokkal. A főutczák szélesek, jól kövezettek s fasorosak, de nagyon piszkosak, a mellékutczák homokosak. Egy pár emeletes ház is van, de igen sok épület elhanyagolt, gyakran lehet látni bedőlt tetőket, ablakokat üveg nélkül s bomladozó falakat. A kikötő is eliszaposodott s ezért évről-évre

hanyatlik. Nagy hiánya a városnak a vizszegénység. A néger városrészben csak vályog- és bambuszkunyhók vannak, a piszok és rossz illat állandók. A nagy hőség és az uralkodó láz meggyötrik az itt letelepülő európaiakat, valamint a nagyon elterjedt homokbalha, mely a lábakon s kezeken fájdalmas dagadásokat támaszt. A nagy forróság miatt gyakori a napszúrás. Az ipari élet még kezdetleges. Nehány szeszgyár, két öntőműhely, egy hajógyár az eddigi nagyobb telepek,

San Paolo de Loanda.

továbbá nehány jelentékeny kőszénraktár. A kereskedelem különben elég élénk, újabban inkább az ország benseje felé, hova most egy kis vasútvonal vezet.

Még szomorúbb állapotban van a déli rész egykori fővárosa, *Benguela*, mely annyira elhagyatott, hogy közvetlen szomszédságában vadállatok élnek az erdőben. A város nagy kiterjedésü, a parttól a hegytetőig terjed, mivel csaknem minden ház mellett jelentékeny nagy kert van s ezenkivül fedett folyosókkal kerített udvarok (patios), melyekben a belföldről jövő karavánok tartózkodnak. A város széles, egyenes utczáit két sor fa, nagyobbrészt sykomorák, szegélyezik,

a nyilvános kertekben is szép fák s gyönyörü virágok vannak. A házak földszintesek, vályogból készültek, de tetejök cserépből vagy zsindelyből van. Hatalmas épület a vámház és a kikötő moloja, csinos a székesegyház s a bekerített temető. A kikötő hidról vassineken szállítják az áruczikkeket a vámházba. A kereskedelem főczikkei viasz, kopálmézga, elefántcsont és gutta percha, de a belföldi forgalomban nem pénzt, hanem pamutkelméket használnak közvetítő eszközül. A kereskedés európaiak és kreolok kezében van, de az élelmes biheiek önálló karavánokat vezetnek ide. A város nagyon egészségtelen s nagy hátránya, hogy egész a legujabb időkig ide számüzték Portugalia legnagyobb bünöseit, a miért az erkölcs egyáltalán nem kielégítő s különösen a részegeskedés és szerencsejátékok nagyon elterjedtek. Benguela volt a közelmultban az Afrikába kerülő kalandorok és sorsüldözöttek egyik legfőbb gyülekező helye, különösen mig a rabszolgakereskedés virágzott s a gyors gazdagulást lehetővé tette. Ma ennek a portugál gyarmatokban csaknem általában nyiltan helyeselt kereskedésnek helyét a néger főnököktől kibérelt szolgák intézménye pótolja. Ezek a modern rabszolgák, kiket a benszülött fejedelmek nem ritkán rabló hadjáratok utján szereznek be, teljes ellátáson kivül havonként legfeljebb 2 forint értékü bért kapnak s szállítóiknak fejenkint 40—100 frtot fizetnek, melyért a szolga öt évig tulajdonuk. Tény azonban, hogy a legtöbben megnyugosznak a helyzetben s öt év mulva is megmaradnak a szolgálatban.

Talán a legnagyobb jövője van az összes angolai kikötő városok közül *Mosszamedesnek*, a d. sz. 15° alatt, a Little Fish öböl mellett, főkép azért, mert éghajlata igen egészséges. A várost csak 1840-ben alapították festői szép vidéken, melyet sokan Afrika nyugati partvidéke paradicsomának neveznek s távolról a csillámló fehér házak, az előrenyomuló sziklán épült erőddel és a város háta mögött levő széles homokkővel, mely mögött mintegy 5 km. távolságra pompás növényzet tünik fel, valóban szép látványt nyujtanak. Egészségi viszonyait jellemzi az a tény, hogy a lakosságnak (mintegy 6000) igen jelentékeny részét teszik az európai nők, valamint a délről ide költözött búrok nejei és leányai, holott Nyugat-Afrika más parti városában fehér nő hosszabb ideig nem is tartózkodhatik. A város, mint uj hely, teljesen szabályosan épült, koczka alaku háztömbökkel, melyeket négy, a tengerparttal párhuzamosan futó pálmafasorral diszített utcza oszt fel. Az európaiak háza megett vannak a benszülöttek szegényes vályog- és lombkunyhói. A nyilvános helyek

közül a piacz s a kormányzói palota jól ápolt kertje érdemelnek külön említést. Az erőd, mint a többi angolai várak, inkább szemre valók, mint védő eszközül; a katonaság túlnyomólag néger. Különben itt a néger katona megbizhatóbb, mert az a fehér ember, ki katonának áll be, rendesen a sepredékhez tartozik.

Megemlítjük itt rögtön, hogy nem messze Mosszamedestől a Sella hegységben jelentékeny számú európai és búr telepedett le s különösen a szomszéd Humpata területen csaknem önálló búr köztársaság szervezkedett, melynek két nevezetes helye *Huilla* és *San Januario*. Transvaalból, több mint 2000 km. távolságból jöttek ide ezek a szegény búr földmüvelők, vándorlásuk lassan haladva 7 évig tartott s ma itt boldogul érzik magukat. Különösen feltünő sok ökörcsordájuk van.

BENGUELÁTÓL BIHÉIG.

Ősrégi időktől fogva az ügyes s kereskedő szellemü biheiek közvetítették Angolában a belföldi forgalmat s az ő karaván útjaik, melyek hazájukat Benguelával összekötötték, egész a legujabb időkig a legfontosabb közlekedő csatornák maradtak. Ezeken az utakon haladtak a felfedező utazók általában s közöttük 1849-ben hirneves hazánkfia Magyar László. Az ő leirásai s mások pótlása után ez az út legjobban ismeretes Angolának bensejében s ezért érdemes arról külön is megemlékezni.

Benguela körül sürü erdő, a Matta do Cavaco terül el s ezután a vizes talaju Dombe völgy terül el, melyben többek közt egy jelentékeny nagyságu S alakú tó van, melynek vize földalatti forrásokból ered s viszont fölös vizét csatornák vezetik el messze, hol ismét források alakjában jő a felszinre. A vidék Benguela magtára, gazdag és nagy kiterjedésü ültetvényekkel, melynek munkásai már egészen czivilizálódtak. Ebben a völgyben és a már kopár parti hegységben laknak a *mundombék*, szelid faj, melyet a szomszéd harczias törzsek gyakran kiraboltak. Különben restek, részegesek s az európaiak közelsége daczára pogányok.

Országukon túl a karaván, mely rendesen több száz tagból áll, csakhamar kellemetlen helyre jut Sárga agyagos homoktalaj van itt sok salétromos részszel, homokzátonyok és buczkák nehezítik meg a közlekedést, mely azután a *Bimba* hegyláncz kopár gerinczén vezet át, melyen forrást sem lehet találni. Csak ezen nehéz úton áthaladva

éri el az utas az első fensíkot, melyet a délnyugatról jövő tengeri szél már el nem ér s tehát a belföldről jövő felhőket sem oszlatja el, miért is itt már rendesebb az esőzés, az éghajlat sokkal mérsékeltebb és egészségesebb, mint a tenger partján s a talaj zöldelőbb. Európai utazók, miként Magyar is, hordágyakon (tipojában) vitetik ily helyeken magukat. A zord hegyvidéken számos rabló tanyázik, kik a karavánokat gyakran megzsarolják.

A fensík első tekintélyesebb törzse a *Kiszándzsi* néger szintén rablásból él s a portugál hatóságokat gyakran zaklatja. Egymástól nagyon távol eső helységeiben mintegy másfél százezer ember lakik túlnyomólag sziklás vidéken. A magas hegyek között elnyuló s számos patak öntözte völgyek igen termékenyek, és a nők, mivel a férfiak itt is csak vadászattal és rablással foglalkoznak, számos hasznos növényt tenyésztenek, különösen maniokot, tengerit, dohányt, dinnyét, babot. A tartomány érczben gazdag, de csak egy kis vasat bányásznak. A kiszándzsi jó testalkotásu ember, haját számos vékony fürtbe fonja, mely alálóg, öltözete pamutszövet, melyet mint lepedőt terítenek maguk körül, emellett fehér meg veres gyöngyökkel rakják meg testöket. A zenét és mulatságot nagyon szeretik, különösen elterjedt közöttük a lant, a négereknél általában messze földön ismert *marimba* hangszer, melyből szörnyü szomoru hangokat csalnak ki. A marimba két, körülbelül három láb hosszu, meggörbített botból áll s mindegyik botnak két-két végéhez állati belekből készült húrok vannak megerősítve, melyekhez vékony fadarabkákat kötnek, a skála egy-egy hangjának megfelelően. Hangerősítőül kivájt tökhéjakat használnak; a legmélyebb hangnak egy hat-hét pintes tökfej szolgál, a legmagasabb hangot egy negyed pintes, vagy még kisebb erősiti.

Szomszédjaik, a *kiákkák*, még vadabbak, harcziasabbak, sőt valóságos emberevők. Különösen szenvedélyes marharablók, a földmüvelést csak a nők gyakorolják s mivel a talaj nagyon termékeny, igen kevés munkával gazdag aratást nyernek; leginkább kukoriczát, maniokot, tengerit, babot, borsót és dohányt termelnek. Fetiseiknek véráldozatot hoznak; a gonosz szellemek ellen nyakukon védőszereket hordanak, többnyire vadállatok szarvait, körmeit vagy fogait. Öltözetük inkább állatbőr, mint szövet. Falvaik az erdőben vannak vagy közel hozzá, kunyhóik kerekek vagy szegletesek, de az 1—2 m. magas fal fölé külön rakják a tetőzetet, melynek verandaféle nyulványa is van.

Délre innen van *Killengesz* tartomány, hol még portugal telep is van, czölöpökkel bekerítve s nagy erőddel megvédve, mely erődök

Magyar László utazása a Bimba hegységen át.

alsó része köből épült. A tartomány törzsfői elismerik a portugálokat uraiknak, azonban az nem gátolja őket, hogy a szomszédokkal marharablás czéljából háborút ne viseljenek. Házaik köralakúak,

3—5 m. átmérőjüek, sárral kitapasztott fatörzsek a vázai. Az ajtó mindenütt elég magas, felnőtt ember is bemehet rajta meghajlás nélkül. Killengesz lakói magasak, erősek, bátrak és harcziasak. Kézi ügyességük nem nagy, de azért elég csinos asszagájokat, nyílhegyeket és baltákat készítenek. Butoraik nagyobb részét a portugáloktól szerzik be. Akóljaik, istállóik köré erős kerítést s tövissövényeket készítenek, főkép a vadállatok éjjeli támadása ellen. A maniokkal bevetett földeket hasonló sövényekkel védik, különösen a Cephalophus mergens nevü szarvasfaju állat ellen. A pálinka közkedveltségnek örvend; Killengesz lakói annyira iszákosak, hogy három hónapon át, mig a kábító ital készítésére alkalmas gongo termése van, majdnem mindig részegek s ez idő alatt semmire sem használhatók. Ha valamelyikök házasodni akar, kedvese atyjának ajándékot küld, mely legalább 4 rőf európai kelméből és két üveg pálinkából áll. A menyasszony erre rokonai kiséretében az ajándékhozóval a vőlegényhez megy, hol nagy lakoma vár készen; a lakoma főrészét a vőlegény által adott ökörnek husa teszi. Ha valaki meghal, hulláját fehér kelmébe burkolják, ökörbőrrel betakarják, kiviszik és az e czélra ásott sirba temetik. A temetést követő napokat nagy ünnepként ülik meg. A királyok holttestét bizonyos szertartások között temetik el, a mennyiben a hullát felöltöztetik legjobb ruháiba, betakarják egy kikészített állati bőrbe és úgy eresztik le a sirba. Ilyen alkalmakkor nagy ünnepet ülnek és szörnyen sok szarvasmarhát ölnek le, mert örököse köteles az elhunyt uralkodónak egész gulyáját leöletni, hogy népét megvendégelje s az elhunyt lelkének az örök békét megszerezze. A lőfegyvert már általában ismerik.

Innen keletre van *Kakonda*, egy kis területü, de egészséges vidék. Lakossága nagyon gyér, de vannak köztök európai vagy vegyes vérü telepesek, kik buzát, burgonyát és más növényt termelnek. Portugál erődje már nagy részt romban áll. Hasonlókép jelentéktelenek a még Bihé felé eső *Hambo*, *Szambo* és *Bulumbulu* törzsek tartományai, melynek lakói azonban már túlnyomólag földmüveléssel foglalkoznak.

Jelentékeny azonban a Bihétől északnyugat felé eső *Bailunda* tartomány, kiknek népét Magyar László rablóhadjáratuk közben ismerte meg. Fogadtatása a táborban impozáns volt. Magas póznán lobogó veres zászló jelölte a főnök lakását s a gyüléstéren fogadták őket. A vezér az ágasokra egymás mellé rakott töltéstartók előtt feltüzött zászló mellett, négylábú alacsony, párduczbőrrel bevont szé-

ken ült, közelében feleségei s más oldalán négy muzsikus foglaltak helyet, kissé távolabb a főbb tisztviselők. Fejét dragonyos sisakhoz hasonló hajfonat diszítette, mely tetején tele volt kauri kagylókkal, mig két halántékán a fejéről lelógó vékony hajfonadékokat fehér és vörös gyöngyök ékiték. Széles fehér és vörös sávolyu szövetből készült bő lobogó ruháját fehér gyapotöv szorította derekához, vállát mente módjára kék szinü szövet takarta. Mindezekhez járultak még a karjait egészen a könyökig elborító rézkarikák. Magyar megérkeztekor

Magyar László a bailundáknál.

a vezér kétszer tapsolt s háromszor ismétlé a „bokuetu“ szót (békesség veled), melyet vendége viszonozott; az egész gyülekezet nagy zajjal tapsolt s utána a zenekar játszott. Az egész jelenet méltósággal folyt le, de később az ivás és táncz folyama alatt feltünt vad jellegük. Az ily hadjáratok rendesen ürügyek keresése nélkül indíttatnak meg s az európai utazóknak sok bajuk van vele, mivel a néger fejedelmek csellel és erőszakkal igyekeznek megnyerni őket, hogy rabló hadjárataikban segítségökre legyenek.

Csaknem minden eddig felsorolt törzs, sőt még maguk a biheiek

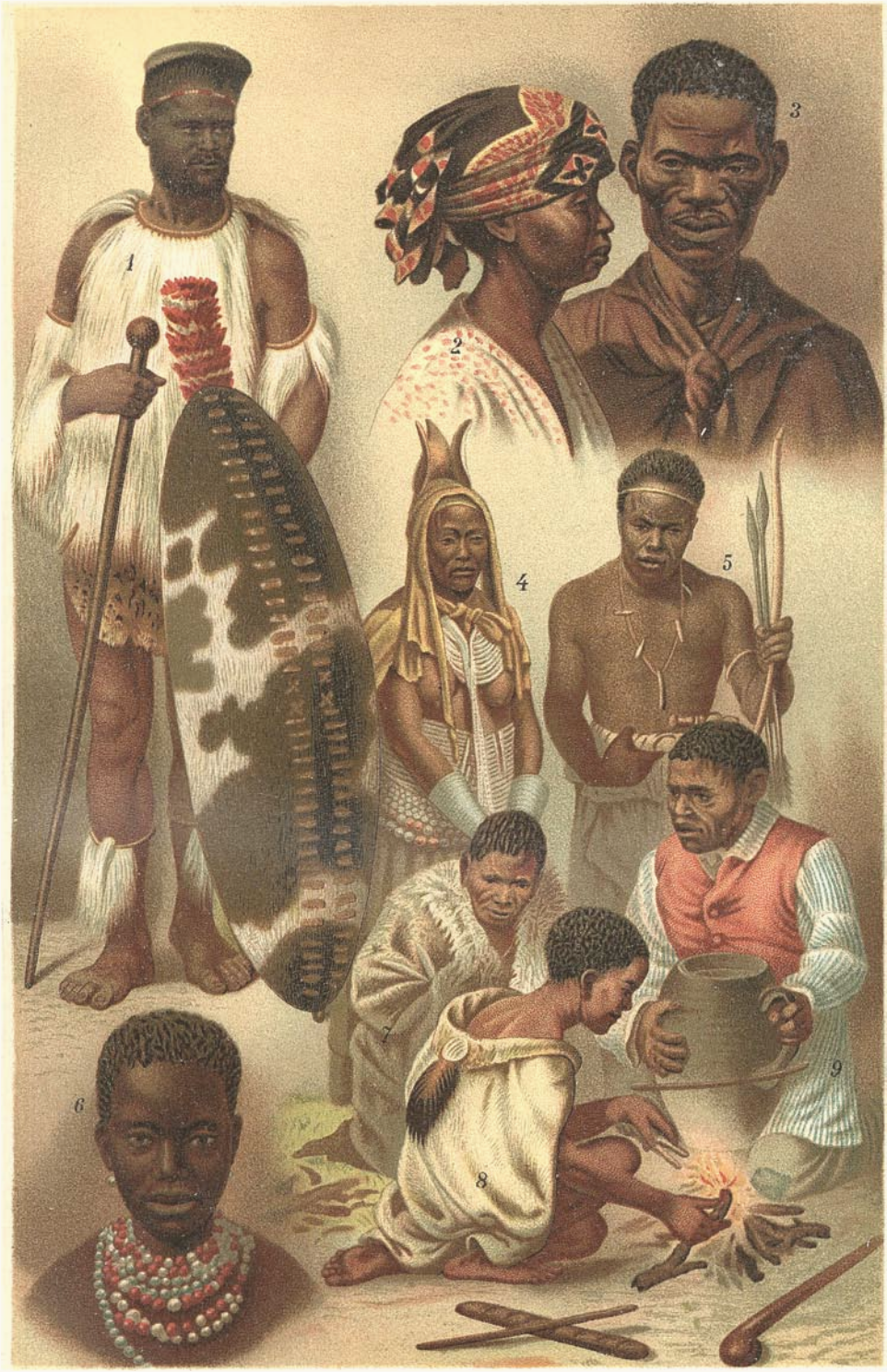
is, a tekintélyes *Kimbanda* törzs tagjai, melytörzs a tengerpart közelétől a Koanza folyóig terjed számtalan apró törzsre oszolva. A terület nagyobb része igen termékeny, a pamut, czukornád, különböző gabonanemek jól teremnek, a legelők kövérek, a nép hajlandó a portugaloknak s más európaiaknak meghódolni. Más uralom alatt ez a vidék már jelentékeny félmüvelt terület lett volna, most még annyit sem értek el, hogy az egyes törzsek között a véres ellenségeskedéseket meggátolják. A jelenlegi állapotot komikusan ábrázolja egy néger fejedelem öltözetét bemutató képünk, a külső cziczomák elterjedésének egyik példája. A kép pár évtizedes ugyan, de analog alakok még most is vannak itt. Megemlítjük, hogy Magyar László a különböző Kimbunda tartományok területét 7300 □ mérföldre teszi (majdnem másfél akkorára, mint Magyarország), közel 2 millió lakossal.

Kimbanda király Angolában.

BIHE ÁLLAM.

1849. május 29-én tartotta esküvőjét Magyar László Masisi Kuitu mellett fekvő tanyáján Bihe állam királyának, Kajaja Kajángulának egyik leányával, Ina Kullu Ozoro herczegnővel, ki őt több gyermekkel ajándékozta meg s ezenkivül felfedező útjára is elkisérte. A gyermekek közül egy sem látta meg atyjának szülőföldjét s magyar ember is csak egyet látott közülök atyja halála után († 1864) elzüllött állapotban Benguelában. A kötelék tehát csaknem teljesen megszakadt, de Magyar neve szokatlanul érdekessé teszi előttünk Bihe

DÉL-AFRIKA LAKÓI:

1. Zulu 2-3. Hottentották 4. Herero-nő 5. Ovambó, 6. Becsuánleány,
7-8. Busman pár. 9. Namaqua.

országát és népét s így pár sorral többet is szentelhetünk nekik, annyival inkább, mert ez a nép, miként már fentebb említettük, rendkivüli üzleti szellemével Délnyugat-Afrika összes népei között méltán kitünik.

Bihét északon Andulo, északnyugaton Bailundo, nyugaton Moma, délnyugaton Kakingve, délen és keleten pedig a ganguellák törzsének földje határolja. Területe közel akkora, mint a Nagy Magyar Alföld. Lakosainak száma több mint százezer, mely szám a környék viszonyaihoz képest meglehetős nagy, azaz Bihe elég sürü népességü. A tartománynak több kerülete van külön főnökök alatt, kik azonban a nagy király (szóba) alattvalói s rendesen rokonai, bár látszólag szabadon választatnak. Legnagyobb terület volt Magyar korában a Kanzsungo hegységben levő, melynek főnöke több izben volt nyilt lázadó. A főnökök székkelyét többnyire karózattal és árkokkal erősítik meg, ezenkivül még mintegy másfélezer község vagy tanya van. Az akkori főváros *Kombála an Bihé* szintén bekerített hely s ezenkivül a fejedelem számára külön kerített telep van, hol körülbelül 200 felesége is lakik. A királyi palota kunyhói azonban teljesen egyenlők a többivel, szalmával fedett házak s maga a főváros sem nagyon népes, 4—5000 lakója van, más tartományi székhelyek népesebbek.

A bihei férfiak főfoglalkozása az utazás. Vándorló ösztönüket alkalmasint elődeiktől örökölték, kik messze földről jöttek Bihe elfoglalására. Nemcsak a kereskedelem, de a müvelődés is sokat köszönhet nekik, mivel vándorló természetük tette lehetővé a legtöbb tudományos expeditio sikereit. A legtöbb bihei már 9 éves korában megkezdi a vándorlást és pedig gyakran nagy útra menve és rögtön terhet czipelve. Igen gyakori dolog, hogy a bihei Dél-Afrika minden részeit ismeri, oly helyeket is, hova európai még nem tudott eljutni. Mint teherhordók még a Zanzibáriaknál is jobbak, mivel nem szöknek meg a karavánból és a reájok bizott málhát nem lopják el. A fáradalmakat könnyen elviselik, a veszélyek elől nem térnek ki, a veszekedést idegenekkel kerülik. A *bihei karaván* rendesen önkéntesekből alakul, néha azonban a király rendeli ki az embereket. Rendesen nagyon szivesen vállalkoznak az utazásra, mivel ez főgyönyörüségük, magában Bihében nagyon sokan vannak, kik mint vállalkozók, karaván szervezésével s vezetésével foglalkoznak. Ezeket a vezetőket kisszongoknak vagy pombeiroknak hivják, kötelességük az emerekre felügyelni. Málhát a pombeiro nem

visz, csakis valamelyik emberének megbetegedése vagy halála esetén lesz ideiglenes teherhordóvá. Menet közben ő az utolsó. Szerződésük nem időre szól, mert annak becsét nem ismerik, hanem az út hossza szerint számítják s fizetésül rendesen ruhanemüt kapnak, de a teherhordók élelmezéséről ők tartoznak gondoskodni. A teherhordó (cargadores) rendesen 30 kg. terhet visz naponként 30 km. távolságra s ezért 350 reis (77 kr) értékü árút kap naponkint. Magában Bihében sem használják még általánosan a pénzt, a legközönségesebb csere eszköz egy rőf pamutkelme, melynek értéke kürülbelül 70 kr. Ilyennel cserélik be az élelmi szereket és más kelméket, a pettyegetett kendőket (zuarte) csak nagyobb árukért adják. Az üveggyöngyök és rézsodronyok nem egyformán kedvelt árúk.

Az otthon élő bihei általában rest és dorbézoló. Rendkivül sok pálinkát és sört isznak meg. Ez utóbbi (kimbombo vagy kapata) kukoriczából otthon készül. A kukoriczaszemet lisztté őrlik, nagy mennyiségü vizbe öntik, esetleg komlóval keverik össze s azután cserépedényben 8—10 óra hosszat főzik. Az ital kevéssé részegítő s mivel sok liszt van benne, úgy hogy ritka péphez hasonlít, tápláló is. Két egyén fél nap alatt egy akót is megiszik, de mértékletesen használva, egészséges. Részegítőbb lesz, ha mézzel keverik, mely esetben hascsikarást és fejfájást okozhat.

Az italon kivül szeretik a zenét és tánczot. Van fadobuk, fuvolájuk s marimbájuk. A tánczvigalmak leginkább éjjel nagy tüzrakás körül történnek. A kimbombotól felhevülve férfiak és nők tánczra penderülnek, hangosan énekelve s erősen tapsolva ugrándoznak, énekelnek s rendesen csak hajnalban válnak szét. E rendes mulatságokon kivül még két nemzeti ünnepük van, egyik a kikalánka, a másik a kánye. Az első ünnepnek akkor van helye, mikor a harczosok a csatatérről győztesen visszatérvén, a fejedelemnek bemutatják a nyert zsákmányt, ki őket ekkor három napon és három éjen át evéssel és ivással megvendégeli. Az ünneppel lövöldözések, harczias szónoklatok és hadi tánczok járnak s végül egyes hadi foglyok lemészárolása, kiknek húsát kutya- és ökörhússal keverve főzik meg és megeszik. A kánye a földmüvelő nőknek aratási ünnepe, hasonló a székely kalákához. Az ünnepeken áldozatot hoznak az isteneknek, lakomáznak s tánczolnak magukban, este pedig a férfiakkal együtt lobogó tüz mellett dorbézolnak. Az öregek mulatságai közt nevezetes a csélajáték, mely a dominohoz hasonló. Négyszögü táblán rendes sorozatban s egyenlő távolságban 40 kis lyuk van, melyekbe

valami gyümölcsmagot tesznek s ezen kivül a játszók szintén ily magvakat dobnak a tábla közepén levő emelkedésre, honnan azok az egyik vagy másik sorozat lyukaiba gördülnek s ez dönti el a nyerést vagy vesztést, a szerint, minő lyukba esik. Általában ezek is igen szeretnek mulatni s a jövőre nem gondolnak.

Vadász diadaloszlop Bihében.

Eledelük túlnyomólag növényi. A biheinek kevés szarvasmarhája van, de azt sem szokta megölni rendes körülmények között, a disznót inkább. Vad a tartományban kevés van a sűrü lakosság miatt. Megesznek azonban minden található húst, oroszlánt, sakált, hiénát-krokodilt, sőt a termeszhangyákat is. A kutyákat különösen hizlal,

ják, hogy megehessék, de csak a férfiak; ez az ünnepi eledel is. Hogy mértéktelenül élnek, de azután sokáig képesek koplalni, ez a négerekről már általában ismeretes. Emésztőképességük sokban tér el az európaiakétól, abban is, hogy a beteg és elhullott állatokat veszély nélkül képesek megenni. Az emberhúsból leginkább szeretik az öreg embert és a terhes asszonyt, de rendesen csak ökörhússal vegyítve s mindig megfőzve. Szeretik a halat és a mézet, de méhtenyésztéssel nem foglalkoznak, csak a vadméhek fészkét rabolják ki, melyben csodálatos módon egy „oszole“ nevü madár szolgál segítségükre, mely őket a méhekhez vezeti.

Vadászni leginkább a téli hónapokban szoktak, midőn a földet borító magas fű a keleti szelektől egészen megszáradván, könnyen felgyujható. A kitűzött napon több helység lakosa gyül össze puskákkal vagy nyilakkal felfegyverkezve a kijelölt erdő szélén, meggyujtják a füvet s a tűz elől menekülő vadakat lesből egyszerre százával ölik le. A nagyobb vadak ilyenkor sok embert ölnek meg, különösen az oroszlán, leopárd és onka nagyon dühösek. Más módja a vadászatnak az, hogy a folyótól kezdve egyenes vonalban egy vagy több óra távolságra ölnyi magas sövényt kerítenek, abban helyenkint nyilást hagynak, hol csaptatót helyeznek el zsinórokkal és fapeczekkel. Az állat megrántja a zsinórt s a csaptatóul alkalmazott tuskó reázuhan s az azon levő hegyes vas megöli vagy ha nem, azután verembe esik, hol dárdák szúrják át. A leölt állatok koponyáit és csontjait diadaljelül összeszedik s felállítják a házak elé avagy főnökük sirjaira. A főnökök lakása előtt ágasokra aggatva emberkoponyák vannak rendesen csinnal s arányosan elhelyezve.

A *sirokra* ezenkivül házi edényeket, kosarakat s más apróságokat tűznek s ezen felül még hosszú póznára erősített fehér lobogót. A temetésnél s utána három napig lövöldözni szoktak s mindenkor megtartják a tort, néha úgy is, hogy az elhunytnak gyermekeit adják el, hogy a tor költségei kikerüljenek. A fejedelem temetése alkalmával a halotti kisérettel találkozókat is elrabolják és lekonczolják. Minden halálesetnél az elhunyt atyafiai a varázslók segítségével ellenfeleiket jelölik ki, mint a halál okozóját s ennek vagy váltságot kell fizetni vagy pedig az istenitéleti italt (bulongo) meginnia ártatlansága bizonyításaul. A ki az italt kihányja, bűnös s az ilyet kegyetlenül szokták kivégezni. A király halálát rendesen jó darab ideig titokban tartják, temetése után pedig lakóhelyét szétrombolják és alkotó részeit az erdőben szétszórják.

A *király* halála rendesen anarchiát teremt. A nép őrjöngő szaladgálást visz véghez; a fővárosban és környékén lop és rabol, sőt még az idegeneket is foglyokká teszi. hogy később rabszolgákul eladja. Az uj király ünnepiesen vonul be a fővárosba (libata). Elébe hoznak egy antilopot és egy embert. Mindkettőnek fejét levágják. az emberét rendesen úgy, hogy nem is sejti veszedelmét, mely tánczközben éri, a miért is ezt haláltánczuak mondják. A levágott fejeket a varázslónak adják, ki ezzel bűbájos dolgot végez s csak ennek

Haláltáncz.

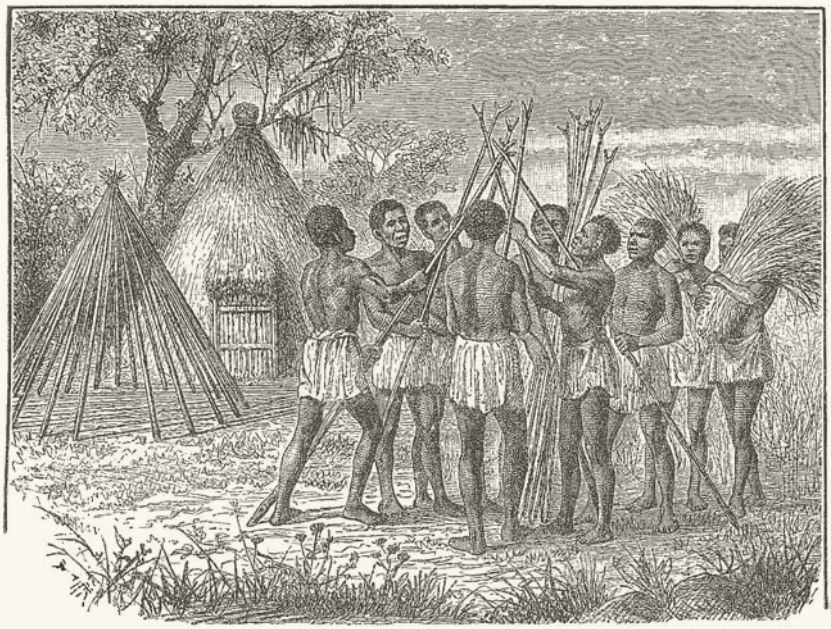
szerencsés befejezése után kezdheti meg az uj szóva uralkodását, melyet nagy ordítozás és lövöldözés jelöl. A királynak miniszter-tanácsa van a nemesekből, de vannak külön kerületi főnökök (szekulo), kik otthon királyi hatalommal uralkodnak s mindegyik egy-egy megerősített községben (libata) lakik, melynek bensejében ujabb megerősített hely (lombe) szolgál a hatalmas ur lakóhelyéül. A király alattvalói életének és vagyonának ura s kénye-kedve szerint rendelkezhetik vele, mindazáltal az ország régi szokásos törvényeit büntetlenül el nem törölheti s meg nem változtathatja, mert azon esetben

a felbőszült nép bűbájosnak kiáltaná ki s erőszakos halállal kellene bűneiért lakolnia. Az örökösödés joga nem a fejedelem saját fiait, hanem leánytestvére gyermekeit illeti az első szülöttség rendje szerint.

A mindenható szokásnak hatalmas őrei a *varázslók*, kik papok, orvosok, sőt birák is egy személyben. Egyes helyeken azonban az orvosok, jósok és kuruzslók külön csoportban vannak.

Az orvosok rendesen csak gyógyítást végeznek s legfeljebb még köpölyözést. Természetesen diagnózist csinálni nem tudnak, de a gyógyfüvek hatását általában ismerik s így néha valóban képesek segíteni. A gyógyszereket maguk készítik el s adják be különféle bűbájos szertartások között, melyeket tekintélyük emelésére mulhatlanul szükségeseknek tartanak. A jósok, kik rendesen a jövendőmondók, a betegség faját állapítják meg az orvosok előtt. Fontosabb ügyeknél nélkülözhetlennek tartják. Megkérdezésük esetén a nép körben ül s ők a kör közepét foglalják el. Rendes szerszámaik a tökhéj és egy kosár. A tökhéjban nagy üveggyöngyök és száraz kukoricza van; a kosárban más zajt okozó tárgyak: emberi és állati csontok, szárított növények, kavicsok, magvak s más e félék. Munkálkodásukat azzal kezdik, hogy a tökhéjat iszonyúan rázzák s e közben a gonosz szellemeket folyton idézik; ezután a kosarat felfordítják és a felül mutatkozó tárgyakból olvassák ki azt, mit hallgatóik tudni kivánnak. Néha a gonosz szellem meglep egyes embereket vagy egész helységet s ilyenkor a jósnak és orvosnak kell kigondolni valami szert, a mivel őt elüzze. A kuruzsló végre méregkeverő, ki mást a négerek szerint beteggé vagy őrültté tehet. Nekik tulajdonítják, ha valami csetepatéban vereséget szenvednek, ha a szarvasmarha közt járvány üt ki, ha vihar dühöng s egyáltalán, ha valami baj. Külön csoportot alkotnak végül az esőcsinálók, kik elhitetik, hogy tetszésük szerint jő vagy áll meg az esőzés. Jövendöléseik rendesen jók, mert megfigyeléseiket rendesen nemzedékről nemzedékre megőrizve, jósolni képesek. Mindezek szertartásaikhoz különböző fantastikus öltözetet használnak s működés közben mindenféle titkos érthetlen szavakat dunyognak; az is közönségesen elterjedt szokásuk, hogy az áldozatra állatot kérnek, melynek husát elviszik maguknak, vérével pedig a beteg vagy jóslást kérő különböző testrészét kenik be. Az ő működésük tulajdonkép az összes vallásos szertartás, bár a laikusoknak is vannak fetiseik s hisznek a lélek halhatatlanságában.

A varázslók működésével függ össze a büntetés is, mivel a bűnöst rendesen a varázslóknak kell kitalálni. A bűnös legtöbbnyire kárpótlást tartozik fizetni. Csak ritka esetben viszik fel peres ügyeiket a szova elé, ki szigoru kárpótlást fizet vagy épen halállal büntet. Ha valamely gazdag ember fizetni nem akar, a sértett fél jószágából elrabol valamit s abból elégíti ki magát. Ha azonban a rablást a szova igazságtalannak találja, az elrablott vagyon igaz birtokosához kerül vissza és a rabló egy disznót tartozik fizetni. Magyar korában

Biheiek kunyhóépitése.

a birság pontosan meg volt állapítva. Kecske-, juh- vagy sertéslopásért 30—40 rőf szövetet, ökörlopásért 100—120 rőf szövetet s a békeáldozatra egy kecskét kellett fizetni; kéztörésért ugyanennyi járt, lábtörésért 240—300 rőf szövet s egy ökör az áldozatra. A szemkiverésért 200 rőf szövetet s egy ökröt kell adni s ezenkivül ujabb ajándékokat, ha az áldozat meglátogatja. A házasságtörésért csak a bűnös férfi lakol és pedig 40—50 rőf szövetet s egy kecskét vagy ökröt ad a megbántott férj rangja szerint, ha fejedelmi nőt csábit el, megölik s családja rabszolga lesz. A rágalmazás bűndija 20—40

rőf szövet s egy sertés. A vetések megrablásaért 3 rabszolgát vagy ehelyett 130—150 rőf szövetet kell fizetni s egy kecskét az áldozattételre.

Ha a bűnös vagy akár csak az adós nem fizethet, ellenfelének rabszolgája lesz. Rabszolgákat szerezhet bárki úgy is, ha az adósokat megváltja. De vannak önként ajánlkozó cselédek is, kik rendes fizetést nem kapnak, csak bizonyos szolgálatok teljesítésére kötelezik magukat s a családban egészen otthonosak s nem szabad őket eladni vagy tüzes vassal megbélyegezni, mint a vásárolt rabszolgákat. Az elzálogosított cselédek kiválthatják magukat, ha az értük fizetett összeg kétszeresét megadják. A vásárolt rabszolgával ura tetszés szerint rendelkezik, csak agyonütés esetében kénytelen a tartomány fejedelmének némi csekély vérdijat fizetni.

A cselédekkel körülbelül egyenlő ranguak a nők, kik a bevett szokás szerint a földet művelik s ekkép férjüket eltartják. Még a vásárolt rabszolgák élelméről is a nők gondoskodnak s a rabszolga férj szabad felesége soha sem hagyja el őt. Ezért a rabszolgák tartása kevés költségbe kerül s másrészt annyival gazdagabb a férfi, a mennyivel több felesége van. 30—50 rőf szövetért már elég szép leányokat lehet kapni. A bihei utazásaiból is hoz magával nőket s ezért oly nagy e népnél a vérkeresztezés.

A nők kötelessége az építkezés is. Rendesen földbe vert karókból készítik a gunyhót, a közöket sárral betapasztják és náddal befedik. Több, egy gazdasághoz tartozó kunyhót ismét bekerítenek, a külső kerítés mentében a kunyhók előtt kisebb-nagyobb közt hagynak, melyen túl ismét kerítést raknak; ez utóbbi kerítésen belül a családfő és feleségeinek kunyhói vannak, meg a gazdasági épületek. Rendesen a második kerítés bejárása előtt a külső udvaron van a faülésekkel ellátott négyszögletü „zsungó“ vagyis társalgóterem. A libaták vagyis megerősített helységek pallizádjai nagyobbára négyszögalakuak, vannak azonban elliptikusok, köralakuak és szabálytalan sokszögben épültek is. A pallizádok belsejében a kunyhók fából készülnek és szalmával vannak fedve, elhelyezésükben semmi rend sincs. A helységeket a biheiek az emberek támadásai ellen erősítik meg, a vadállatok száma az országban oly csekély, hogy azoktól nincs mit tartani. Különben is sok a bekerítetlen hely s ezzel büszkélkednek is.

Öltözetükre igen nagy gondot fordítanak. Mindkét nem bő, lobogó, különféle rikító szinü szövetekből készült talárforma ruhát

visel, melyet fehér, többször körültekert gyapotövvel szorosan összeszorít s ezenkivül a vállra többnyire fehér, veres vagy sárga csíku kék szövetet vet. Az előbbkelők fejüket turbán módra szines kendővel pólyázzák be, az asszonyok födetlen fővel járnak. Sarut csak az úton viselnek. Ékességül használják a gyöngyöket és kargyűrűket, mely utóbbiaknak azonban vékonyaknak kell lenni. Európai katonai egyenruhát, ágytakarókat gyakran hordanak, valamint a zenélő szekrények, kintornák s más eféle is elterjedt közöttük. A tetoválást a nők szeretik, a férfiak megvetik, kik viszont a szakállt és bajuszt üldözik. A nők hajaikba gyöngyöket s más ékszereket tüznek. Mindkét nem olajjal vagy zsirral keni be testét. A fegyvert, melyek közt a hosszucsövü puskák a lényegesek, otthon nem viselik.

A nép rendesen egészséges és erős. Még a száz évet meghaladó emberek is képesek dolgozni s a karavánokban gyakori a 60 évet meghaladó teherhordó. Leggyakoribb betegségek a himlő, süly és vérhas. Ölet meghaladó ember nem ritka közöttük. Széles mellük és válluk, kemény tömött húsos izmaik nagy testi erőre mutatnak; arczvonásaik erősen kidomborodnak, járomcsontjuk is kiálló, de arczuk nagyon eltérő egymástól. Általános az erősen göndör haj, a hófehér fog és a magas homlok. A harczosok és a dandy fiatalok dragonyos sisak taréjához hasonló félkerek fonatot hordanak. Szellemileg is sok előnyük van, különösen rendkivüli éles látásuk és hallásuk s nagy az emlékező tehetségük. A több hónapig tartó karavánutazásból visszatérők között mindenkor akad egy-kettő, ki az utazás élményeit a legpontosabb időrendben és a községek neveinek felsorolásával képes elbeszélni, bár semminemü jegyzetet nem tehetett, mivel irni nem tudott. Számolni is jól tudnak, az egyes napoknak neve van, a hónapot (száji) egyik ujholdtól a másikig számítják, minden más megkülönböztetés nélkül 12 ily hónap tesz egy esztendőt (várimba), melyet ismét száraz és esős korszakra osztanak. A nap- és holdfogyatkozásoktól nem félnek s általában a természet tüneményei iránt igen közönyösek. Előnyös oldalaikkal szemben nagy hátrányuk a kapzsiság és haszonvágy, a restség szeretete és az összetartás érzetének hiánya. Mindezek a hibák összefüggésben állanak kereskedő s kóborló természetükkel, mely, mint már kezdetben említettük, a biheieknek annyira jellemző tulajdonsága, hogy ez magában eltérővé teszi őket a többi fajrokon négerektől.

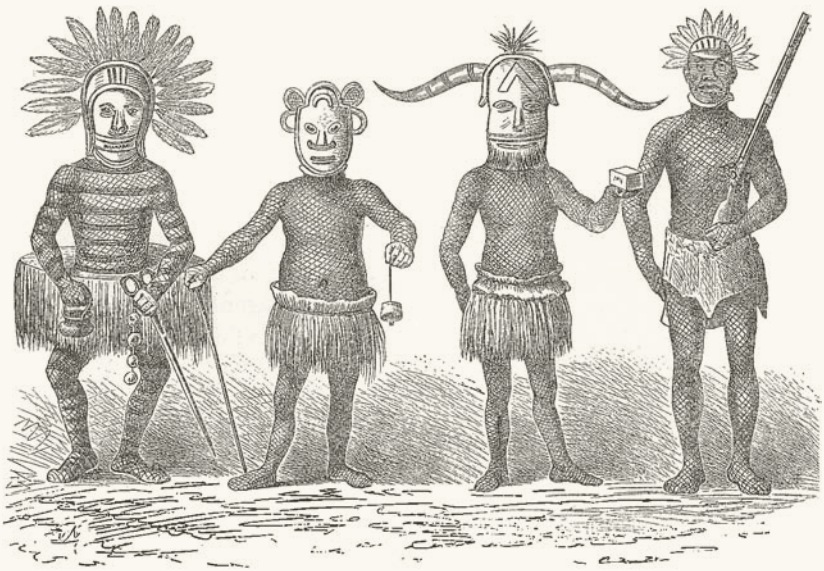
ANGOLA BELFÖLDJE.

A nyugat portugal birodalomnak többi, még eddig részletesen fel nem sorolt népei között leginkább ismeretesek a Bihétől délre s keletre lakó törzsek, kik között a *ganguellák* a legfontosabbak. Ezek a törzsek különböző elnevezések alatt a Kubango forrásvidékétől keletre a Quanzaig s délre csaknem a Kalahári sivatagig terjednek. Keleti részüket bundáknak, a délnyugatiakat nhembáknak, a délieket mmaszakáknak vagy gonzelloknak nevezik. Közös jellegük, hogy jobban szeretik a földművelést, mint a baromtenyésztést, ügyes vasmunkások s eléggé jelentékeny kereskedők. Egy részük gyapotot is termel, hogy a gyöngyfüzér fonalat maguk készítsék el. Öltözetük ökörbőrből van, de csak a legszükségesebbre szoritkozik; a férfiak a két felső metszőfog között háromszögletü lyukat csinálnak. Nem nagyon harcziasak s ezért a biheiektől sokat szenvednek.

A leghidegebb hónapokban, juniusban és juliusban, a ganguellák, különösen pedig a Kakingvében lakó *gonzellobányászok* elhagyják házaikat és a gazdag vasbányák közelében ütik fel sátraikat. Az ércz nyerése végett 10—13 láb széles és 6—7 láb mély lyukaka ásnak; mélyebbre nem igen áshatnak, mert az érczet nem birnák felhozni. A mint egy évre való vasérczet kiszedtek, kiolvasztásához fognak. E végből nem igen mély lyukakat ásnak, ezekbe beteszik a faszénnel kevert vasérczet; az égést igen kezdetleges fujtatókkal mozdítják elő. Fujtatójuk, két, körülbelül egy láb átmérőjü fatálból áll, melyek négy hüvelyk mélyek; az egymás mellé állított fatálakhoz két kicserzett kecskebőrt szegeznek, melyeket felső részükön 20 hüvelyk hosszú és fél hüvelyk vastag fogókhoz kötnek. E fogóknak fel-aláhúzása által a kecskebőrből a levegőt hol kiszorítják, hol visszaszívják; a kiszorított levegőt két csövön át vezetik az izzó szénre; a csövek fából készültek, de nyilásuk agyagból van. A kovácsok éjjel-nappal dolgoznak. Készítenek ásókat, fejszéket, harczi baltákat, nyilvessző hegyeket, asszegájokat, szegeket és puskagolyókat, sőt néha puskákat is, meglágyítván a vasat faggyuval és sóval. A kovácsokhoz a munkaidő alatt az asszonynak közeledni nem szabad, különben a vas megromlik.

Ez a babona különben még legártatlanabb. A kakingveiek a legbabonásabb négerek közé tartoznak. Szertartásaiknak szeri-száma nincs s büvészeik miként a bemutatott ördögi alakok is sejdíttetik, a tudat-

lan népre rendkivül hatással vannak fantastikus öltözeteikkel és magukviseletével. Különösen kitünik ez a hatalom halálesetén. Itt is, mint a legtöbb néger törzsnél, az elhalálozást nem hajlandó a nép a természet rendének tulajdonítani. Még szerencse, hogy gonosz szellemek bosszújának tulajdonítják, legtöbb esetben a jós egy-egy élő varázslót mond bűnösnek. A halottat a jós megérkezéseig 2—300 ölnyire a helységtől egy póznára akasztják, azután leveszik, rúdra kötik s a jóslat szinhelyére viszik, hol a jósló és a benszülöttek nagy tömege már várja. A jós mormogása és éktelen kiáltásai alatt a

Büvészek ördögi jelmezben.

hullát ide-oda ringatják, végre csend áll be, a jósló kijelöli a gyilkost. Ha ezt elfogták, vagy kárpótlást fizet vagy ártatlanságának bizonyítékául nyilvánosan méregitalt iszik. Ebből kivüle az elhunyt legközelebbi rokonának is innia kell. Az ital mindkettőjüket egy időre őrültekké teszi; aki az italtól többet szenved, azt bűnösnek tartják s halálra itélik, ellenfele pedig kap egy disznót vagy két rabszolgát s az uralkodó fejedelem, kinek az esetet elbeszélik, egy nőstény kecskét. A halottakat rendesen az erdőben temetik el s a sirra köveket, fát és földet raknak, de a főnököknek cserépből készített s

szalmafedéllel ellátott sirhalma van rendesen egy nagy fa árnyékában.

Keletre tőlük a Kuando folyó felső vidékén laknak az *ambuellák*, kik rokonaik s ugyanazon nyelven beszélnek, de már átmenetet képeznek a Zambezi népekhez. Ezeknél talált Serpa Pinto nyugatról jöve először nagyobb nyilt ültetvényeket, melyeket nem rejtenek el az erdő sűrűjébe. De állattenyésztésük nincs, csak kutyák és tyúkok vannak, még kecskéik sem, mert nagyon sokan rabolják őket. A legtöbb ambuella falu mocsarakban épült, czölöpökön s hegyes fedelü szalma- vagy nádboritékkal. A hajózásban és halászatban ügyesek, vas nyilaikat maguk állítják elő s a gyapotot is meg tudják szőni primitiv szövőszékeiken. Egészben véve szelid, barátságos emberek, nagyon vendégszeretők s asszonyaikat jobban megbecsülik, mint szomszédaik, de azért ők is érzékiek s szeretik a zsarnokságot. Apró törzsfőnökeik a rablástól félve rendesen mocsarak között laknak.

Ethnographiailag érdekesebbek a köztük szétszórtan lakó törpe *mukeszszerók*, a tropikus Afrika déli részének igazi vademberei. Házaik vagy ezekhez hasonló lakásaik nincsenek. Az erdő fája alatt születtek s az alatt is halnak meg. A földet áztató esőt épúgy utálják, mint az égető napot. Az időjárás nehézségeit azonban ép oly egykedvüleg türik, mint a vadállatok. Minthogy a földet nem művelik, a szántó-vető eszközöknek teljesen hiányában vannak; gyökerekkel, mézzel és vadászat útján elejtett állatok husával táplálkoznak. Ugyanazon alvóhelyet ritkán keresik fel ismét; egyedüli fegyverük a nyil, de ezt oly ügyesen kezelik, hogy még az elefánt bőrén is megtalálják a megsebezhető részeket. Külsőjük nagyon hasonlít a hottentottákéhoz, szinük piszkos barna, arczuk feltünően rút. Férfiak és nők majombőrökkel takarják el némileg meztenségüket, a kézcsuklókat és bokákat állati bőrdarabokkal díszítik, azonban ezek is inkább amulettek, mint ékszerek. A gyöngyöket s más díszítéseket nem ismerik, bár egyesek fadarabokat dugva alsó ajkaikba, a „pelele“ használatáról tudomással birnak. Még az ambuelláktól is félnek, de ezeket mégis felkeresik, hogy elefántcsontért és viaszért élelmi szereket vásároljanak tőlük. Néha rabszolgákat is bocsátanak áruba, mert egymással gyakran háboruskodnak s a foglyokat nem tartják meg maguknak.

Sok tekintetben érdekesebb az embereknél Angola délkeleti részének sajátságos természeti helyzete. Miként már fentebb is említettük, ez a vidék, a Zambezi és a Kongo forrás vidéke, a legned-

vesebb része egész Afrikának. A patakok még eddig részletesen ki nem kutatott nagy hálózata mellett itt van a legtöbb mocsár és láp. A legnevezetesebb az utóbbiak között az úgynevezett *Diloló tó*, mely 1445 m. magasban a Kasszabi és Liba közt, tehát a Zambezi és Kongo forrásvidéke közt fekszik. A tó északi és déli végéből kifolyó patakok két ellentétes Oczeánba futnak. A nép regéje szerint a tó helyén egykor barátságtalan lakosságu falu volt, melyet egy éhező főnök megátkozott s ezért elsülyedt, úgy hogy a falu főnöke, vadászatáról visszatérve, már csak tavat talált, melybe kétségbeesve

Kigyóvadászat a Diloló-mocsarakban.

(ilolo = kétségbeesés) beleölte magát. Valóban kétségbeejtő képe van ennek az egész vidéknek, különösen esőzések idején, midőn csak viz, vizi növények és ragadozó állatok láthatók itt. Magyar László erre utazva, kénytelen volt a mocsár temérdek kigyója ellen valóságos hadjáratot folytatni. Ha a tó vagy helyesebben a mocsár vize a száraz időben megapadt, gazdag rovarvilág tünik elő s millió számban tünnek fel a ragadozó és vizi madarak. Ilyenkor szebb a növényzet is, különösen az apró, sárga virágok végtelen sűrű egymásutánban virágos szőnyegként borítják be a földet s ismét másutt

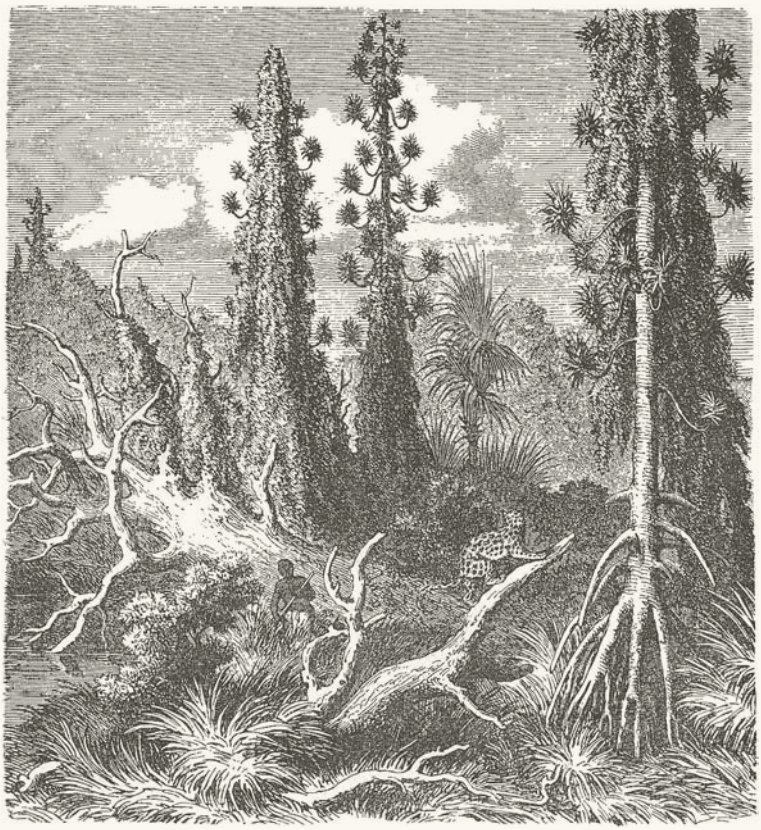
csupa kék virág van. Livingstone lelkesülve beszél erről a szép virágtenyészetről, melyet még érdekesebbé tesz a napsugarak hatása alatt váltakozó szine s gyémántéhoz hasonló ragyogásu ragyogó harmatcseppjei, melyek állandóan megmaradnak, mivel a fü szőrméjének kiizzadásai. A környező síkság szépsége azonkan csekély vigasztalás azokkal a sok veszélyekkel szemben, melyek az utazót e helyen megtámadják s különösen a gyilkoló maláriát nem feledi el egy erre járt európai sem.

Más, nemcsak a Dilolo mocsár közvetlen vidékéhez kapcsolt, veszélyei is vannak Angola belföldjének. Messze földön ismeretes ezek közül a *sáskajárás*, mely olykor annyira jelentékeny, hogy a szó szoros értelmében elsötétíti a léget s néhány lépésnyire lehetetlenné teszi egyik tárgy megkülönböztetését a másiktól. Mérföldekig szorosan egymás mellett vannak az állatok, szárnyaik moraja oly erős, mint amaz üvöltés, melyet a horgonyra szállt hajó kötélzetén keresztülzúgó heves széllökés okoz. Az este közeledtével egész foltok tömegesen szállanak le a földre, mint nagy hópelyhek. Csak éjjel maradnak itt, de jaj azon helynek, hol letelepedtek! Mikor a nap felkeltével odább állanak, azok a helyek, melyek az előtte való este még a növényzet legbujább pompájában díszlettek, olyan szárazak és kopárak, mint a Szahara. Kukoriczaföldet két óra alatt tökéletesen tönkre tesznek s nemcsak a növényt eszik meg, de a gyapjut és vásznat is. Csak a földmüveléssel nem foglalkozó vadak örülnek a sáskajárásnak. Ezek tüzet raknak alájuk s a leperzselődött s lehullott sáskákból kosarakkal szednek össze; kissé megpörkölik s így elköltik vagy meleg hamuban megszárítják s a jövendő szükségekre rakják el. Porrá vagy lisztté is őrölik két kő között; e port vizzel eresztik fel, levest vagy pépet készítvén belőlök. Nem valami jóízü étel, de sok tápanyagot kell tartalmaznia, mert az emberek, kik ezzel élnek, megkövérednek tőle.

Senkinek sem használ ellenben a másik rettegett természeti csapás, a *kisszondajárás*. A kisszonda veres hangya, Déláfrika vad állatainak egyik legfélelmetesbike. Csak egy nyolczad hüvelyk hosszu, Szine világos gesztenyeszinü, a napon fénylik, de oly tömegben jelenik meg, hogy nem lehet elleni védekezni, csak futással menekül az ember. Harapása fájdalmas, mindenkor vérzést okoz s nem egyhamar válik meg a hústtól. Még az elefántot is megtámadja és megöli, belebújván annak orrmányába s az elefánt fájdalmában fatuskókon töri szét orrmányát s így nyomorultan elvész. Az esős évszakban

egyik helyről a másikra költözik milliárdnyi seregben; nem téríti el semmi útjából. Nemcsak csípnek, de miután fulánkjaikat besülyesztették, körülfordulnak, miáltal szakadást és nagyobb fájdalmat támasztanak, mint az egyszerü seb okozna. Harczias hangulatuk borzasztó s útjokban nem marad meg élő lény.

Nagyon érdekesek továbbá az *őserdők* hatalmas fáikkal s temér-

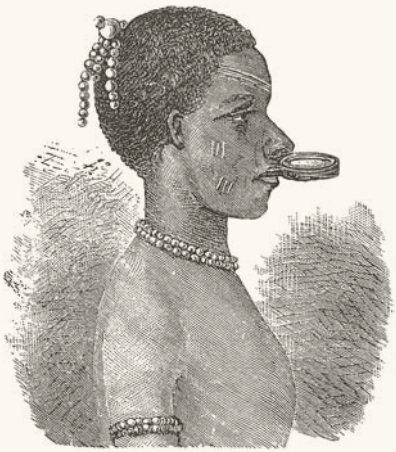

Pandanus és kuszónövények.

dek kúszó növényeikkel. Számos gyönyörü virág, melyeket nálunk csak nagy gonddal lehetne tenyészteni, itt egymást felváltva virágzik, a komoly, sötétzöld erdőknek változatos, vidám alakot kölcsönözve s a levegőt illatárral megtöltve. Sötéten zöldellő apró s a majmok által nagyon keresett gyümölcsök, viaszt izzadó fák, euphor-

bia fajok, melyek tejhez hasonló nedvéből a benszülöttek nyilaik mérgét készítik, hatalmas t rzsek, melyeknek kitünő fáját e helyen sem építészek, sem asztalosok nem használhatják fel, meg a tisztásokon a magas, széles levelű, legelésre igen alkalmas fű, kimeríthetlen kincsei ennek a nagy tartománynak.

Sajnos, hogy ezek a kincsek ma használatlanul hevernek s a benszülöttek eszeveszetten pusztítják. Pusztítják még a művelődés terjesztésével is, mert vetésföldjeiket nem a gyepes síkokon, hanem az őserdők közepette szeretik elhelyezni biztonság végett. Itt rendesen csak a fák gallyát vágják le, ezeket azután a fa tőkéje körül összehalmozzák s midőn a száraz évszak alatt megszáradtak, akkor meggyujtják. A nagy tűz a még élő tőkét megöli, de ki nem vágják, hanem ott hagyják, míg a szél ki nem csavarja. Szeptember végén azután, mikor az esőzések megkezdődnek, felforgatják kapáikkal alig 3 hüvelyknyi mélységre a földet, azután két arasznyi magas halmocskákat hánynak fel, egymástól lépésnyi távolságra, oly formán, mint nálunk a szőlőtőke művelésénél, a halmocskákban lábbal gyengéden fészket készítenek s ebbe vetik a kukoricza magot, a fészek közeit pedig babbal vagy tökkel vetik be. A föld termékenysége rendesen igen nagy, a kukoricza 180—200 magot is ad, de az éhinség a népnél mégis gyakori, mert feleslegest nem termelnek s a termeltet megőrizni nem tudják. Igy pusztul el ez a vidék a benső háboruk és a nép tudatlansága miatt. Erélyesebb kéz kellene föléjük, mint a minő a portugaloké, mindenek felett pedig a könnyü közlekedés áldásai.

Pelele.

Hottentották.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

NÉMET-DÉLNYUGAT-AFRIKA.

Andersson Charles J.: Reisen in Südwestafrika. Aus dem Schwedischen. 2 köt. Leipzig, 1858. — *Schinz* H.: Deutsch-Südwestafrika. Oldenburg, 1891. — *Ludloff* R. F.: Nach Deutsch Nama Land. Berlin, 1891. — *Gürich* G.: Deutsch-Südwest-Afrika. Hamburg, 1891. — *Büttner* C. G.: Das Hinterland von Walfischbai und Angra Pequena. Heidlberg, 1884.

A KUNENE folyótól délre egész az Oranje folyóig Afrika nyugati partja igen csekély kivétellel ma a németek tulajdona. Csak ma, de azért ez volt, a guineai öböl mellett a nagy választófejedelem idejében s Dél-Afrika venezulai partjain I. Miksa császár idejében történt ephemer jellegü kisérletektől eltekintve, a nagy német nemzetnek első gyarmata. Nagyobbrészt értéktelen homoksivatag, melyet maig is jóformán csak némileg vettek birtokukba, de oly sok büszkeséggel és rendkivüli zajjal, hogy egy időben, kevéssel a gyarmatosítás után Angra Pequenának, az uj terület egykori névleges székhelyének, világhire lett, teljesen érdemetlenül.

1882-ben történt, hogy egy Lüderitz nevü brémai kereskedő az Oranje folyótól északra eső kietlen Angra Pequena parton keres-

kedő telepet létesített a környék hottentotta lakosai számára s lakóival a németek fensőségét elismertette. Dél-Afrika birtokosai, az angolok, a kopár vidéknek nagy jelentőséget soha sem tulajdonítottak s a portugal birtokoktól délre csak egy helyen, a Czethalöbölben tartottak fenn egyszerű állomást. Midőn azonban Lüderitz „hódítását“ a hatalmas német kanczellár, Bismarck, is elismerte s 1884-ben hivatalosan a fokvárosi német konzul hatósága alá helyezte, az angolok tiltakoztak a foglalás ellen. Tiltakozásuknak, néhány diplomatikai jegyzék váltásán kivül, eredménye nem lett, sőt 1885-ben a Czethalöböl környékének kivételével az egész partvidék a portugal gyarmattól az Oranje folyóig a németek kezébe került. A határ végleges rendezése a három gyarmatos állam között 1890 julius 1-én történt meg, a midőn is a keleti határvonal nagyjában a 20-ik foknál hozatott meg, de északon engedélyeztek a németeknek egy keskeny szalagot a Kunene torkolatától főkép a Kubango folyó mentén Zambeziig, a Seseketól nem messze eső Catina Mololo vizesésekig. Németország igényei a Kalahári sivatag nagyobb részére és a Ngami tóra elestek.

A német terület ezen határok szerint jelenleg körülbelül 832.600 km^2, azaz harmadfélszer akkora, mint Magyarország területe, azonban, mivel a terület nagyobb része egészen használhatlan és vizszegény homokterület, az óriási kiterjedésü vidéken a legmerészebb számítással sem lakik több 300.000 embernél, azaz alig annyi, mint Budapest lakosságának fele. Ennek a nagyobb része is az északi és északkeleti, aránylag termékenyebb vidékre esik, hol a damarák és ovambok népes telepei vannak, mig a többi túlnyomólag a namaqua-hottentotta törzs által lakott rész jó részben néptelen. Néger falvak és telepek is hiányoznak e területen, mivel a népesség nagyobb része vizhiány miatt csak pásztorkodással foglalkozik és nomád életet folytat. Egyes helyeken missiotelepek állanak fenn s az aránylag lakottabb részeken van német szokás szerint állandó katonaság is, mely azonban jelenleg csak 4 tisztből, egy orvosból s 200 európai közkatonából áll. A többi fehér lakosság összesen sem tesz annyit, bár a németek a gyarmatosítás kezdete óta nagy buzgalommal igyekeznek ide telepeseket gyűjteni s a tömérdek kudarcz daczára ujból és ujból felmerül az a hír, hogy a tartomány, különösen pedig a damarák földje, ásványokban rendkivül gazdag. Három nagy társaság, a Deutsch-Westafrikanische Gesellschaft, a Südwestafrikanische Kolonial-Gesellschaft és a Deutsche Südwestafrikanische Kompanie

tömérdek pénzt fektetett be már itt, még a délamerikaihoz hasonló óriási vágóhidakat s husconservgyárakat is akartak létesíteni, de hiában.

Nagyon valószinü, hogy még hosszu időn át sikertelenek lesznek ezek a kisérletek a természet mostohasága miatt. Mert, mint fentebb is mondottuk, Német-Délnyugat-Afrika egész területe igen csekély kivétellel valóságos sivatag, folytatása a belföldön elterülő rettenetes Kalahári sivatagnak.

Különösen szomoru ez a vidék szárazság idején, midőn még azok a helyek is, hol fák és füvek meglehetős számmal vannak, s így a táj inkább hasonlít parkhoz, mint sivataghoz, teljesen elhagyatottak. A túlnyomólag kemény mészből, vastartalmu agyagpalából vagy quarczból álló talajt a benszülöttek durva eszközei képtelenek felásni s a meglehetős nagy számmal előforduló folyómedrek kivétel nélkül kiszáradnak, az áradások alkalmával leszakadt mésztörmelékekkel elborítvák. Egyes ritka helyeken vannak még viztócsák, de ezek is teljesen élvezhetlenek a nagy natrontartalom miatt. A natron oly mennyiségben fordul elő, hogy az egész folyó medrét mintegy friss hó fedi be. A törmelékek között számos sajátságos alaku borz (klipdassie) él, melyek éles fütyölésükkel árulják el magukat a vadásznak. A benszülöttek kunyhói nagyobbrészt a hegylejtők szakadékaiban vannak, öntözésről fogalmuk sincs, de európai telepes sem engedhet meg magának ily nagy befektetést igénylő fényűzést.

A talaj itt is terrasszokban emelkedik fel, de inkább csak a déli részen, a többi helyeken valóságos hegylánczok vannak, melyek némely helyen 4—600 m. magasságig emelkednek. De a hegyek magassága és hossza épen nem áll arányban a szélességgel. Legtöbbnyire egyes, mindkét oldalt meredeken leeső főhegyláncz az egész, körülvéve apró lényegtelen dombokkal, melyek sokkal szelidebb alakzatuak s egymással nincsenek szoros összeköttetésben. A hegylánczok közt levő sikságok rendesen igen keskenyek s csak délen vannak oly vidékek, hol a látóhatárt dombok nem zavarják, de még ezek sem valóságos síkságok, csak nagyobb kiterjedésü földhullámzások, melyekben a folyók medrei olykor igen meredek és mély szakadékokat vésnek.

A partvidéket, különösen a Damaraföld középrészén lassan emelkedő síkok alkotják, melyek a folyó medrek közvetlen környékén kivül valóságos sivatagok. A Czethalöböl körül mintegy 50 km. széles e partsíkság s ugyanitt 120—200 m. mély canonok vannak

a folyó mentén. Mindenütt feltalálhatók a homokdombok, melyeket az uralkodó szelek gyakran széthordanak. Beljebb az emelkedettebb helyen, melyet a folyók zuhatagjai vagyis inkább a medreik mélyének változásai jelölnek, megjelennek az egyes hegyek, nagyobbrészt szaggatott alakban. A záporesők által előidézett áradások és a nappal és éjjel között levő feltünő nagy hőmérsékleti különbségek rombolólag hatnak századok óta ezekre a sziklákra. A hegyszakadékok és a patakok mély medrei erős akadályai a népek közlekedésének s csak ott, hol a talajhullámok tágasabb köre a völgy és hegy közt mintegy elmossa a különbözetet, alakulnak a patakok mentén jártabb utak. Talán a legbarátságosabb valamennyi között a Nosobba ömlő Olifant vagy elefántfolyó felső vidéke, mely a német terület legnedvesebb vidéke.

A kedvezőtlen talajviszonyokhoz járul még az éghajlatnak zord jellege, a nagy ellentét a nappali és éjjeli hőmérséklet között s a levegő rendkivüli ködössége. Nagyon kevés része van a földnek, mely éghajlati szempontból annyira egyöntetü volna, mint Délnyugat-Afrika német partvidéke. Télen-nyáron déli szél s sürü köd az egyedüli feltünő jelenségek, a növényzetnek csaknem teljes hiánya miatt még az évszakot sem ismerhetjük fel. Csaknem minden reggel szürke köd borítja a talajt, gyakran oly sürün, hogy a házak teteje megnedvesül tőle s az ember a kellemetlen nedvesség következtében megfázik, bár a hőmérő télen sem sülyed 7° alá. Dél felé eloszlatja a szél a ködöt s meglátjuk a nap sugarait, de tűrhetetlenné lesz a forróság. Emellett az örökké nedves levegőben megrozsdásodik minden, lyukak támadnak a házakban és a butorokban. Legkellemesebbek a délutáni órák, ha ugyan ilyenkor nincs forróság vagy épen vihar. Igen gyakran azonban már délutánonként is piszkosszürke lesz a légkör s egész napon át így váltakozik a ködös levegő a félig tisztával. Éjjel pedig a ködhöz még kellemetlen hideg és nedvesség járul, mely azonban soha vagy csak nagyon ritkán váltakozik át esővé, a minthogy az 1893-ik nyarat, midőn többször esett, mindenki rendkivüli ritkaságnak tekinti. Beljebb a „namib“ névvel jelölt parti sivatagtól már rövidebb ideig tart a köd, de ép oly sürü. A forróság ellenben növekedik. Otjimbinguban már augusztus végén délutánonként gyakran észleltek 35°-nál nagyobb forróságot, holott ugyanakkor éjjel a viz megfagyott. Midőn esik, rendesen mennydörög is s záporként hull le a nedvesség. A száraz levegő a forrósággal kapcsolatban lehámozza a bőrt az arczról és kezekről, az

ujjak körmei pedig megrepedeznek. A legforróbb hónapok november és deczember 22—21° átlaggal, a leghűvösebbek (12—13° átlag) május és junius. Fagyok még októberben is előfordulnak éjjelenkint s elrontják a kerti veteményeket. Mindennek daczára az éghajlat általában nem veszélyes európai emberre, ha kellő óvatosságot gyakorol, ragályos betegségek s tüdőbajok csaknem teljesen hiányoznak az idegek kevésbé támadtatnak meg. Szarvasmarhák és lovak között ellenben több betegség pusztít.

Közönségesen elterjedt nézet, hogy a szárazság ezen a vidéken sál stalában Dél-Afrikában még a történeti korszakban is növekedett. Az erdők kiirtásáról itt alig lehet szó, mivel nagy erdőségeknek nyomai sincsenek s ezenkivül maga a természet gondoskodott áthatolhatlan talajréteggel az elpárolgás ellen, az ok tehát valószinüleg a föld physikai életének ma még fel nem derített analog tüneményeiben van, melyek a térítők közelében sok helyen mutattak feltünő szárazságot, p. Mexikóban, Chileben, Ausztráliában s Közép-Ázsiában. Valószinü azonban, hogy itt nem annyira az esőzések apadásáról, mint inkább megoszlásának változásáról van szó s ebben az esetben a gyarmatosítás által okozott pusztítások a fában s növényzetben szintén szóba jöhetnek, mivel elősegítik a pusztának sivataggá alakulását. A növényzet hiánya miatt a viz nem maradhat meg a felületen, hanem a kopár talajról a folyómedrekbe fut s a hatalmas záporok lemossák a csekély humust s terméketlen földet, kopár sziklát s kőtörmelékeket hagynak hátra.

Megmarad azonban a nedvesség, hasonlóan a Szahara nagy részéhez, a föld alatt, különösen a kiszáradt patakok mentén. A hottentották jól tudják ezt s szükség esetén a legtöbb helyen csinálnak mesterséges kutakat a nedves homokban. Feltünő általában ezeknek a folyómedreknek külső alakjuk. Körülöttük kopár homok sivatag van, melyet csak egyes szétszórt óriási gránitsziklák, az elmult korszakok siremlékeihez hasonló alakok, élénkítenek meg; a folyómedrekben ellenben, még ha viz nincs is bennök, gyakran találunk kuszó növényeket, vad dinnyéket s itt-ott legelőhelyeket avagy egy mocsárt. Midőn a sivatagból a rendesen meredek partról egy ily mederbe száll az utas, csaknem mesés uj világot lát maga előtt. S még a viharos korszakok után is, csak itt gyülemlik össze a víz, s néha oly gyorsan és rohamosan, hogy az utazónak, ki rendesen a folyammedreket szokta használni, nagyon sietnie kell, hogy a hullámok el ne sodorják.

Itt sorakozik egymás mellé az a kevés *növényzet*, a mit a délafrikai sivatag felmutat. Nagyobb részt tövises bokrok, törpe fák, magas, kemény fű, hagymás virágok, dinnyefajok s nedves euphorbiák csoportjába tartoznak. Leggyakoribb közöttük a tövises bokor, mely néha oly nagy mennyiségben s oly sürün fordul elő, hogy teljesen lakhatlanná tesz nagy területet s meggátolja az utazást. A búrok gúnyosan „Wacht-een-bigte“ (Várj egy kissé) nevet adtak az ily bokroknak s méltán, mivel azok tövisei horogként ragadnak emberbe s állatba egyaránt s mert rendesen igen erősek (egy tövis átlag 3—4 kiló súlyt is elbir), nehezen lehet tőlük megszabadulni. A legközönségesebb tövisesbokor (Acacia dettinens) 1—3 méter magas, de a legmagasabb fáknak, igy a 10—12 m. magas zsiraffakácznak is vannak tövisei, melyek esetleg nagy fájdalmat okoznak.

Feltünő s méltán a természet kiváló ajándékának lehet tekinteni, hogy a hasznos növények nagy számmal fordulnak elő. Feltünő a dinnyefajok nagy száma. A narasnak nevezett kalarábé nagyságu gyümölcs, mely tövises ugorkának nevezhető, 3—4 hónapon át főtápláléka a benszülötteknek, mely nélkül lehetetlen volna megélniök. Az érett gyümölcs kúszó ágakon van, czitromsárgás zöld szinü, benseje narancsszinü, igen izletes és felfrissítő, bár, ha egyszerre sokat esznek belőle, az ajkakat s foghust megtámadja. Még mandulamag alaku magvai is, melyet kiszárítva bőrzacskókban hordanak, nagyon táplálók és egészségesek. A gyümölcs megfőzve édes süteményt ad. Minden állat, az egértől az ökörig, a strucztól a kutyáig, nagyon szereti e növényt, sőt a különben kizárólag hússal táplálkozó keselyü is előszeretettel fogyasztja el. Hasonlókép nagybecsü a lirosua (csappe vagy markvhae), egy gyermekfő nagyságu gyökér, melynek tejes nedve a szomjuságot teljesen megszünteti s a mellett még nagyon tápláló. Egy pentjes nevü hagymás növény a hegyek között szintén rendes élelmi szer, valamint a hottentotta füge (mesembryanthenum edule), bár ezt főkép az ökrök eszik szomjuságukban. Van gesztenyealaku csicsókájuk, melynek lisztes belét sokfélekép használják. A busmannok mindezeken kivül még több bogyót és magvat esznek, avagy üdítő italt készítenek belőlök.

Legismertebb a sivatag növényei között a *Welwitschia* mirabilisnak nevezett valóságos csodanövény, mely egészen kopár és esőtlen talajon nő, úgy hogy nedvességét a talajvizből és a harmatból nyeri. A növénynek orsó alaku tengelye egy század alatt folytonosan nő, gyakran 4 méternél is hosszabb lesz s vaskos deszkához hasonló vé-

Welwitschia mirabilis a Kalaháriban.

DÉL-AFRIKAI ÁLLATOK.

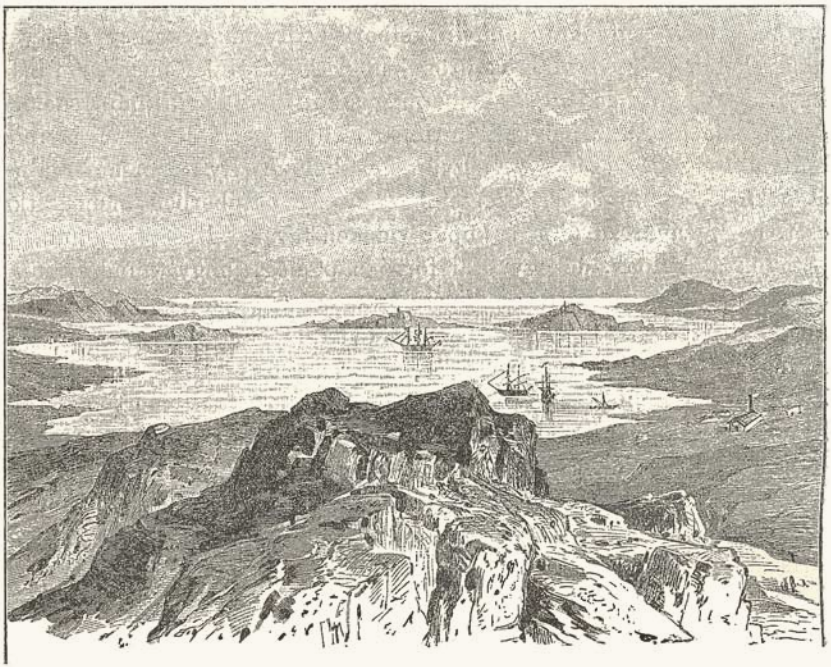

gével csak néhány centiméternyire emelkedik a földből. S az óriási növénynek összesen csak 2 óriási, soha nem változtatott levele van, melyek szorosan a földhöz tapadnak, nem merevek, vihar és baleseteket által gyakran széttépve. Ha elszáradnak, a növény is elpusztul. A két levél közt van a fenyőgalyhoz hasonló biborpiros virág. A csodálatos növény felfedezőjétől kapta nevét s a gnetaceákhoz tartozik, de egészen önálló nemet alkot, melynek nincsenek rokonai.

Az esős időszak alatt ezekhez a növényekhez igen sok helyen gazdag fű járul, úgy hogy puszta, sivatag és savanna váltakoznak egymással. Igen gyakran annyira elborítja ilyenkor a hegyeket és völgyeket a pompás virágok özöne, hogy kopár talaj épen nem látható. A fű rövid idő alatt embermagasságu lesz s kitünő legelőül szolgál, de a száraz idő alatt hirtelen elsül s porrá lesz. A jámbor hottentották még szénát sem gyüjtenek belőle. Ily gyorsan alakul át a külső tenyészet is. Szeptemberben és októberben nem ritka eset, hogy záporeső után a kopár vidéken tavak, vizesések s zuhogó patakok alakulnak, de egy órai forró nap elég, hogy mindez, mint álomkép, elenyészszék. Csak kivételesen maradnak meg egyes helyeken, hol a talajviz magasabbra emelkedik, tartósabban a növények. A fehér tövisü ákácz s a phragmites nevü csöves fű jelölik az ily helyeket s a benszülöttek örömmel sietnek e helyekre, mert biztosak, hogy ott csekély mélységben megtalálják a drága vizet.

Nagy változás történt az *állatvilágban*. Hajdan hires volt az egész vidék óriási állatgazdagságáról, a damarák földjén az európaiak odajövetelekor valósággal hemzsegett a nagy vad: elefánt, orrszarvu s különösen a tömérdek antilope, nemkülönben sok volt a krokodil és a vizimadár s egyes helyeken a zsiraff és strucz is. Mióta azonban a lőfegyver általában elterjedt, rendkivül megapadt számuk s egyesek, különösen az elefántok, már csaknem teljesen elpusztultak. Arra sincs többé eset, hogy az ültetvényesek jobban féljenek a százezrekben vándorló antilopoktól, mint a sáskától. A vadászszenvedély tömegesen, olykor czél nélkül, irtja ki őket. Még most is jelentékeny számmal vannak azonban a leopardok, hyenák, sakálok s a proteles nevü farkasnak tartott ragadozó állat, továbbá a madarak s apróbb rovarok. Legveszélyesebbek ezek között a leopardok, melyek a nyájakat gyakran megtámadják, különösen szeretik a kecskéket és páviánokat, az utóbb említettek azonban gyakran üldözőbe veszik a rablót és megkövezik. A madarak között feltünő a kigyász (Gypogeranus serpestarius), melyet a benszülöttek a

mi parasztjaink gólyáihoz hasonlóan kiváló tiszteletben részesítenek, mivel nagyobb részt káros állatokat fogdos össze. Némely madarak csodálatosan érdekesek. A pompás mézszopók (Necatarinidae) az irisek és aloek kelyheiben kutatva, hullámzó mozgásba hozzák azokat. Apró énekes madarak repdesnek mindenfelé s igen szép fészkekkel gazdagítják a magánosan álló fákat. Feltünők a kopár talajon emelkedő pirosbarna termitabolyok, melyekben olykor kisebb és nagyobb

Angra Pequena.

állatok szereznek maguknak lakást s melyek körül állandóan nagyobb a rovarvilág. A vizpartokon sajátságos alaku s olykor óriási nagyságu pókok tanyáznak, a viz tükrén vizi poloskák, százlábuak és különféle légyfajok játszanak. Legnagyobb vizi állat a krokodilon kivül egy óriási leguán faj s több kigyó, melyek közt nehány mérges faj van.

Német-Délnyugat-Afrika egész területén alig van egy két községszámba vehető hely. Az a község, melynek nevét leginkább isme-

rik, *Angra Pequena* európai értelemben még telepnek sem nevezhető. Sziklás, sok öblü kikötőjét szirtek lepik el s három sziget emelkedik fel benne, ezért hajóval megközelíteni alig lehet. A talaj a szó szoros értelmében vizszegény, úgy hogy az ivóvizet a 900 km. távolságban fekvő Fokvárosból külön hajókkal hozzák s azért egy tonna 33 shillingbe kerül. A vizhiány miatt a teherhordó ökröket 5—6 napi járó földre küldik s onnan kell mindenkor elhozatni, ha egy karaván útnak indul. Mivel útközben 4—5 napig nincs forrás, az ökrök az út végén a szomjuság miatt zavarokat okoznak. A legelső kissé jelentékenyebb hely Angra Pequenától másfélszáz km. távolságban van s ez is egy ma már elhagyott missiotelep, Bethania. Magában Angra Pequenában összesen 3 európaias épület van, köztük egy vasházat Lüderitz készen hozatott Európából s a benszülött szolgák kunyhói nagyon ritkán érik el az egy tuczatot. A tanya szegénységét mutatja az is, hogy apró rovarokon kivül csak kigyókat, skorpiokat és sakált lehet itt látni s madarak csak a szigeteken találhatók, hol sok halat foghatnak. Ez a hallatlan sivárság és a Lüderitz által kárral müvelt rézbányák abban hagyása okozta, hogy csakhamar a gyarmat létesítése után megszünt Angra Pequena annak fővárosa lenni, avagy igazabban ezt a czimet viselni.

De nyomorult hely a mai főváros *Utyimbinque* is, habár ez a damarák hegyi vidékén 1150 m. magasságban van a Svakop völgyében. Vize van elég, bár maga a folyó száraz időben viztelen, de éghajlata s homoktalaja a mezőgazdaságra nem alkalmas s ezért csak a katonák telepedtek itt le. Többé-kevésbé ilyen nyomorult fészkek a többi német városok és missiotelepek is, mint Windhoek, Hoachana, Warmbad, Rehoboth és mások. Angra Pequenán kivül még egy kikötő van, *Sandwich-kikötő*, nem messze a Czethalöböltől, de ez is nehezen hozzáférhető s ezenkivül összeköttetését a belfölddel nagy homokdombok nehezítik meg.

Aránylag legnépesebbek s a földmüvelésre leginkább alkalmasak az ovambok területei északon s délen a Nagyhal folyó alsó része az Oranje folyó felé. Itt van a legtöbb európai missio állomás s nehány jelentékeny népességü, belföldiek által lakott község. Legjelentékenyebb talán az angol terület határán fekvő *Rietfontein*, melynek forrásai mellett közel ezer benszülött lakik állandóan, bár itt sem képesek kerti növényeket tenyészteni s a házi állatok gyakran szenvednek éhséget, a mikor ez a különben élénk belforgalmi piaczul szolgáló hely, hova a Kalahári sivatag lakói bevásárlásokra

gyakran megjelennek, állandó lakosságának egy részét elveszti uj legelők keresése végett.

Épen nem mondható jelentékenynek az angolok birtokában levő *Czethalöböl* sem. Ez a terület (430 angol négyzetmérföld) szintén homok pusztaság, melyen 1891-ben 768 lakost számláltak, köztük 31 fehér embert. Nagy előnye különben, hogy kényelmes kikötőjébe nagyobb hajók is bejuthatnak a homokos félszigetek oltalma alatt. Vizet azonban itt sem találnak s azt 5—6 km. távolságból hozzák, a hol a legelők vannak. Régebben sok hal és guano volt itt s ezekkel nagy üzletet folytattak. Ma inkább vizi madarakra vadásznak, melyek közt a flamingók, pelikánok, téli kacsák s tengeri hollók százezer számra telepednek le időről-időre az öböl partjain.

De ha keveset írhatunk is Német-Délnyugat-Afrika városairól s egyes helyeiről, érdekes részleteket közölhetünk benszülött lakóiról s különösen a hottentottákról és busmannokról, Dél-Afrika e sajátságos, a négerektől egészen különböző népéről, melyeknek épen itt van valódi hazájuk, bár a Fokföldön s Dél-Afrika más részeiben is mindenütt feltalálhatók.

A HOTTENTOTTÁK.

Nagyon kevés oly anthropologiai és társadalmi vonást találunk a *koi-kon*oknál (= emberek), a mint a hollandok által hottentottáknak elnevezett világosabb szinü dél-afrikai törzsek magukat nevezik, mely vonás egyik vagy másik négertörzsnél feltalálható nem volna. Mindamellett kétségtelen, hogy a négereknél ezek csak kivételek és nem jellemzők, mig a hottentottáknál állandó jelek. Épen ezért teljesen jogosult ennek a törzsnek önállóságát vitatni, a minthogy a négerek is elismerik azt. A tudósok gyakran hasonlították össze ezt a sajátságos népet a hamitákkal, khinaiakkal, kalmukokkal, sőt a zsidókkal is, de a hasonlóságok nagyon kevés lényeges dolgot érintenek s nagyon problematikusak. A legnagyobb hasonlatosságuk van a busmannokhoz s az ezekkel kétségkivül rokon középafrikai törpékhez s ez oly szembetünő, hogy azt a különböző foglalkozásmódból (a hottentotta túlnyomólag baromtenyésztő, a busmann ellenben kizárólag vadász), valamint a körülöttök lakó népekkel történt vérkeresztezésből nagyjában jogunk van megmagyarázni. A törpék szétszórt lakóhelyei s más nyomok valószinüvé teszik, hogy egykor valamikor ennek a két törzsnek ősei sokkal elterjedtebbek voltak s még

aránylag közelebbi időben is ők alkották Dél-Afrika népességének zömét legalább a Zambezi és Kunene vidékeig. Valóságos népromok tehát, melyeknek társadalmi jelentősége csekély, politikai jóformán semmi, de tudományos szempontból elsőrangu nevezetességek, különösen pedig a tisztaságukat jobban megőrzött busmannok.

A hottentotta külső megjelenésében feltünő a fakósárga bőr, a göndör kopottas haj, az összenyomott, hosszu koponya, keskeny homlokkal, az erősen kiálló pofacsontok, a kis, gyenge orr, a duzzadt porczok s a hátsó rész erős elzsirosodása. Rendesen középtermetü (145—160 cm. között), bár különösen a namaquák közt szálas alakok sem ritkák. A fakósárgabőr az ajkakon is észrevehető, csak a tenyér és talp fehérebb, a bőr különben vékonyabb s gyengébb, mint a négereké, kigőzölgésük is enyhébb. Pirulni ritkán tud, de arcza csakhamar megránczosodik. A haj egyes szálai még inkább göndörültek, mint a négereké s igen sokszor csomók képződnek bennük s öregkorban sem hullanak ki, bár megőszülnek. Különösen rút a termet egyes részeinek aránytalansága s a nőknél a csipő körül levő részek elhájasodása, mely gyakran oly erős, hogy a hottentotta nő gyermekeit rakja reá. Máskülönben feltünően gyenge testalkatuak, izmaik nem fejlődtek ki, karjaik és lábaik aprók és vékonyak. Arczuk legtöbbnyire háromszögalakunak látszik, a pofacsontok kiemelkedése és a hegyes áll következtében. Rövid pisze orruk néha annyira lapos, hogy az orrlyukak csaknem felfelé nyílnak. Testi erejök csekély, egy angol matróz három hottentotta terhét kényelmesen elviszi. Mozdulataik feltünően lassúak s az időváltozás iránt sokkal fogékonyabbak, mint a négerek. Mindennek következtében sok helyen annyira elzüllöttek, hogy a négerek is megvetik őket, de épen Német-Délnyugat-Afrikában még eléggé hatalmasok és rendes életet folytatnak.

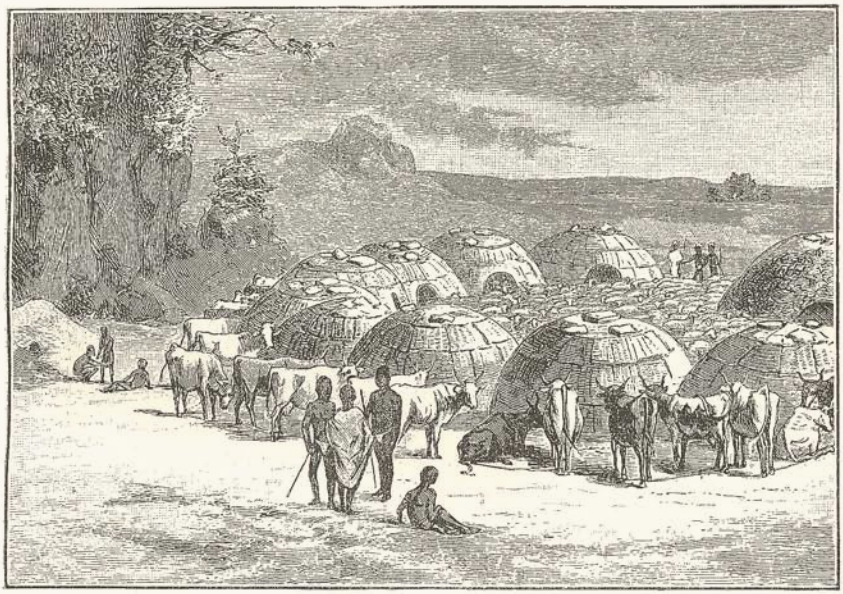
A jelen század elején már meglátszott a hottentották gyors hanyatlása s ezért a Fokföld kormánya az északamerikai indián reservatiók mintájára egész sereg „locatio"-t biztosított számukra. Még jelenleg is fennáll ezek közül a Kat Rivier vidékén 17 ily locatio s délnyugat felé hét más, de hottentotta már alig van a kafferek és fehérek között, a nagyobb rész kivándorol, hogy napszámos vagy háziszolga foglalkozásban keresse kenyerét, a többi pedig átalakulóban van. Egyik hatalmas törzsük, a *griquák*, kikről külön országot is neveztek el, ma már tulajdonképen bastardok s annyira átalakultak, hogy anyanyelvöket is feledve, a Fokföldön divatos rontott hollandi nyelven beszélnek.

Valósággal tömegesen lakó s meglehetős tiszta állapotban megmaradt hottentották tehát csak a *namaquák*, kiknek nagyobb része az Oranje folyó közelében Német-délnyugati Afrikában lakik. A vidék szegénysége s kopársága miatt jelentékeny részök barmaik kedveért vándorlóvá és rablóvá lett s egészen elszakadt az Oranje déli részén lakó, erősebben európizált „folyam hottentották"-tól. Egy tekintélyes vadász család tagjai, Afrikaner Keresztély, Jonker és Jan, közel félszázadon át csaknem állandó rablóháborút folytattak a damarák ellen, mely természetesen különben is csekély népességöket jelentékenyen megapasztotta s e mellett egyes törzsek lakóhelyeinek gyors változtatását idézte elő.

A legtöbb hottentotta ma már európai *öltözetet* visel, mindeniknél feltalálható pedig legalább a szeméremöv és a juhbőr köpeny (karosse). Öv gyanánt a férfiak bőrszijat hordanak, melyről elől sakál, vadmacska s más emlős préme csügg le, a nők öve háromszögü kendő, melynek két csücskét elől összekötik s arra férjhezmenetelök után gyöngyöket, hajakat s más rojtfélét alkalmaznak, ezenkivül az övön kisebb-nagyobb strucztojás vagy teknősbékahéjakat tartanak részben kenőcsök számára. A karossén is mindig van ékítés. Hordanak még bőrből készült vagy nádból font szandálokat, de főkép csak utazás közben. A férfiaknak nemez kalapjuk van, a nők tarka kendőket vagy hegyes sipkákat hordanak, de hajadon fővel ritkán láthatók. Végül nyakukra is akasztanak a hottentották bőrtáskákat, melyekben tartják uti szereiket: kést, pipát, dohányt, pénzt s esetleg valami talizmánt. Talizmánt a gyermekekre is raknak, az övre aggasztva. Más ékszereik az elefántcsontkarikák a karon s lábon, az utóbbin azonban többnyire kákakötéseket hordanak, nemcsak könnyüsége miatt, hanem hogy a tövises bokrok ellen védelmezőjük legyen. Fülbevalót férfi, nő egyaránt visel, sőt a rézgyürükre még külön fénylő gyöngyházkagylókat és más ékességeket is akasztanak. Sok európizált hottentotta azonban már egyszerűbben jár, bár testét mindenik beolajozza vagy buchunövényből, zsirból és ockerből készített kenőcscsel keni be, mely a rovarok ellen védőszerül szolgál. Régebben a nők ünnepies alkalommal tulipánokat, pápaszemeket rajzoltak arczukra, ma ez már nem szokásos.

Fegyvert a hottentotta rendesen nem hord magával, sokszor még nagyobb utban sem, de ha használ, ma az asszagájokon kivül általában csak puskát visel. A régi nyilakat és parittyafákat (kirri vagy rakkuru) már csak *vadászatra* viszik magukkal. Megjegyezzük ez alka-

lommal, hogy a különben gyenge és félénk hottentotta a vadászatok alkalmával nagy elevenséget és ügyességet tanusít, néha valósággal vakmerő is. Ügyességének különös jele, hogy a nyomokat könnyen megleli, még a kemény agyagon is s ezekről a nyomokról, akár csak Cooper indiánja volna, egészen pontosan megállapítja az emberek és állatok alakját és korát. Halászatban már ügyetlenek, csak dárdával szúrják át vagy horoggal fogják a halat. Még a tenger partján lakóknak sincs valóságos csolnakjuk, a többi helyeken pedig csak úszó

Hottentotta falu.

fatörzseken haladnak át szükség esetén a folyókon. Ezért a tengerparti hottentották igen nyomorult emberek.

Nagyon szegényes ennek a népnek a *butorzata*. Fegyvereiken kivül, melyeket nem maguk készítenek, csak egy pár fonott vagy fazekasmunka van kunyhóikban, legtöbbnyire korsók és tálak, a viz és a tej megőrzésére. Tekenősbékahéjakból, ökörszarvakból és kagylókból olykor faragnak kanalakat s állítólag vasból is készítenek kést. Leginkább értenek az állatbőrök felhasználásához.

Nagyon egyszerüek, tulajdonkép sátorjellegüek *kunyhóik* is. Nehány óra alatt képesek felépíteni vagy szétszedni. Hajlékony fából,

melyet a földbe köralakulag dugnak s felül egymással összekötnek, van a kunyhó alapja. A köralaku épület körülbelül 3 m. hosszu s 2·5 méter széles, a nyilás 1 m. magas s benseje is oly alacsony, hogy felnőtt ember alig állhat meg benne. Az egész feltünően hasonlít a nálunk faluhelyeken szabadon álló kemenczékhez. A tetőzetet bőrökkel, gyékényekkel borítják s még köveket is raknak reá, hogy a szél ne árthasson neki. A szőnyegeket rendesen fabelekből készítik oly módon, hogy az egész család addig rágja azt, mig hajlékonyak lesznek, azután meztelen czombjaikon fonalakká alakítják s végül csonttűvel összevarrják vagy kötik. Az egész kunyhót teljes felszerelésével képes egy ökör továbbszállítani, sőt még ezenfelül elbirja az asszonyt a gyermekekkel. A kunyhó bensejében a tűzhely körül minden családtag számára külön mélyedés van, úgy hogy egy kis kunyhóban 10—12 ember talál egyszerre menedéket. A házi butorokat vagy a gerendázatra vagy külön, az ajtóval szemben levő állványra akasztják. A füst a gyékények nyilásán vagy az ajtón keresztül megy át, melyet külön gyékénynyel zárnak el, de esetleg hirtelen más helyre teszik át egy pár gyékény megváltoztatásával, ha a szél iránya megköveteli. Rendes helye a keleti oldalon van. A kunyhók felépítése a nők dolga.

Nehány, legtöbbnyire csak 10—15 ily kunyhó alkot egy külön *falut*, nagyobb telepek igen ritkák. A faluknak különös sajátsága, miként az képünkön is látható, hogy a kunyhókat sűrűn egymás mellett köralakulag helyezik el s közepére jut a házi állatok menedékhelye éjjelre. Közepen vannak a juhok, hátul az ökrök hátsó lábaikkal egymáshoz kötözve, korán reggel azonban mindezeket legelőre hajtják s rendesen a falu egyes lakói felváltva teljesítik ezt a szolgálatot.

A *baromtenyésztés* általában a hottentották főfoglalkozása, ellentétben a kizárólag vadászattal foglalkozó busmannokkal. Barom, különösen ökör, volt náluk eredetileg is a csereeszköz, sőt némely vidékeken még ma is ez az a valóságos pénz, bár most már elmultak azok az idők, midőn egy font dohányért egy szép ökröt lehetett vásárolni. Maguk a hottentották azonban az ökröt ritkán eszik meg, ünnepies alkalom kivételével csak a beteg vagy elhullott állatot, de a tejet felhasználják és vajat is készítenek belőle. A juhokat már könnyebb szívvel ölik meg s igen jellemző, hogy a juhtejet csak nőknek szabad élvezni, mivel hitük szerint a férfiaknak ártalmas. A legerősebb ökröket teherhordóknak használják, sőt egyeseket ké-

pesek harczias állatokká nevelni, hogy a csorda őrizésénél s esetleg háboruskodásoknál segítségükre szolgáljon. Az állatok leölése igen kegyetlenül történik, mivel az állatnak hasát vágják fel, kiveszik belét és vérét s csak azután kezdik megnyúzni a még élő állatot.

A *földmüvelést* a hottentották régebben egyáltalán nem ismerték s most is nagyon kezdetleges, a mit a viszonyok kellőkép megmagyaráznak. *Élelmük* ennélfogva főkép husra és kész gyümölcsökre vagy gyökerekre szorítkozik. Kedvencz eledelük a félig nyers vagy vérben főzött hus. A férfiak elkülönítve esznek a nőktől és gyermekektől, de különben rangsorozatot evésnél nem ismernek. Az evés ideje is bizonytalan. Italuk régebben csak viz és tej volt, ma már a pálinka rendkivül elterjedt közöttük s a bor sem ritkaság. A dohányzást s a bagozást nagyon szeretik, ezenkivül még a dacha és canna növényeket is rágicskálják.

Kereskedésről az európaiakkal érintkezés előtt alig lehetett szó náluk. Még ma is csak ökröt adnak el idegeneknek s itt-ott egy kis elefántcsontot, de saját háztartási czikkeiket nagyon nehezen. A fő keresett czikk a dohány és a pálinka, bár ez utóbbit már részben maguk készítik.

Nevezetes életmódjukban, hogy a varázslatra aránylag kevesebb súlyt fektetnek, mint a négerek s e helyett az *orvoslás művészete* jobban kifejlődött náluk. Érvágás, a köpülyözésnek egy neme, a kenés s különböző gyógybalzsamok készítése meglehetősen elterjedt, a kigyók csípései ellen is van orvosszerük. A varázslóknak mindamellett nagy hatalmuk van s igen természetesen sok ostoba szertartásuk. Így a nagy betegnél elevenen megnyúznak egy juhot s ha a lenyúzott állat még képes futni, gyógyulást jósolnak, ellenkezőleg a halált. A varázslónak külön próbákat kell kiállani, így kigyómérget enni, skorpiók között csupasz testtel hengerőgzni.

Érdekes a hottentották *családi élete*. A nő szülésekor a férfinak el kell távozni a kunyhóból több napra s ha visszatér megtisztítania magát. Az ujszülöttet tehéntrágyával, azután zsírral és buchukenőcscsel kenik be, hogy erősek és ügyesek legyenek. A fiuk születésekor ökröt ölnek le áldozatul, a leányokénál csak juhot vagy épen semmit. A beteg csecsemőt vagy az ikernővéreket kiteszik és pusztulni hagyják. Midőn a férj visszatér, az egész család dachat pipázik egész a lerészegedésig, azután az anya, bárányborben hátára köti kisdedét oly módon, hogy a bárány első lábait nyakánál köti meg, hátsó

lábait pedig övénél. A kisded első hónapjait ezen védett, meleg helyen tölti s gyakran még a szopás végett sem veszik le, mivel az anya képes karjai alatt odanyujtani neki a csecsbimbót, annál inkább, mert hátsó részének zsirpárnáján a kisdedet kényelmesen mozgathatja. Midőn a gyermeket szabadon bocsátják, megmossák, vajjal vagy buchukenőcscsel bekenik s rögtön futni engedik. Nyolcz éves korában már külön szertartások által nagykoruvá teszik. A házasság természetesen később történik, de ezt is még a szülők intézik el, kik fiuk számára menyasszonyt vesznek s nagy lakomát csinálnak. A többnejüség szokásban van, de ritka, mivel a nő pénzbe kerül, vagy legalább is ökrökbe. A közel rokonok nem kelhetnek egybe. A szülők legidősebb fia az örökös, a többiek csak lakodalmuk alkalmával kapnak hozományt. A családi élet elég kellemes, bár nem épen ritkaság, hogy az öreg szülőket kidobják a háztartásból. A *temetések* nagy ünnepélyességgel történnek. Az első jajgatások után az elhunytnak fia vagy legközelebbi rokona levág egy kost, megkeni vérével a halottat, kit azután guggoló helyzetben összekötnek, gyékénybe s bőrökbe varrnak s úgy helyeznek el a kövekkel s homokkal megrakott sirba, mely felé kőhalmazt raknak, hogy a sakálok ki ne ássák. Midőn tökéletlen szerszámaik miatt a kemény földbe sirt nem áshatnak, megelégednek egy sziklanyilással vagy barlanggal. A holttest kivitelére a rendes ajtóval szemben külön nyilást vágnak. A tor és tisztulás gyakran 8 napig tart, azután az egész falu, a halott szellemétől félve, más helyre vándorol.

A szellemeken kívül különös tiszteletben részesitik a „nagy kapitány"-nak nevezett holdat; holdtöltekor és újholdkor egész éjjen át tánczolnak és énekelnek. A régi hősökről sok monda maradt fenn s azok között vannak nemzeti hősök is, különösen Hajcsi Ejbid vagy Kabib, a nagy varázsló, ki többször támad fel halottaiból és számtalan csodát tesz. Nagy számmal vannak továbbá állatmeséik, melyekben rendesen a sakál és párducz szedik reá a nagyobb állatokat.

Igen érdekes a *hottentották nyelve*, mely egészen különbözik a négernyelvektől. Mindenekelőtt ez a nyelv suffigirozó, azaz hátul teszi a képzőket a négerekkel ellentétben. Így a koi = ember szóból lesz koib — férfi, kois — nő, koigu — férfiak, koitus — nők, koizi — barátságos. Azután megvan a nyelvben a nemi különbség, mely rendesen csak a semitáknál s indogermanoknál fordul elő, tehát oly népeknél, melyek nagy műveltségre tettek szert s a költészetben is kiváló helyet foglalnak el. Harmadik lényeges különbség az előragok

hiánya. Legfeltünőbb végül a csattogó és csámcsogó hangok nagy száma, melyek ezt a nyelvet igen nehézzé s egyuttal állatias jellegüvé teszi. Némely hangot európai embernek csaknem lehetetlen utánozni, úgy tünik fel, mintha ezeknek az embereknek különös beszélő szervük volna. Sokan a hottentották beszédét a pulykák hangjához hasonlítják. Ez az utóbbi jelleg különben a rokon bus-

Namaquák.

mannoknál is meg van, sőt még tökéletesebb alakban. Bleek, a nyelvek legalaposabb birálója, azt állítja, hogy ennek a nyelvnek szervezete alkalmas eszköz lehetett volna kedvezőbb körülmények között a hottentották művelődésének fejlődésére s az első jeleket meg is találja e nép meséiben s állattörténeteiben, melyek személyesítő jellegüek, mig a négerek népköltészete túlnyomólag epikai vagy legalább historizáló.

A hottentották ide tartozó nagy törzsének, a *namaquáknak*, régi politikai szervezete örökösödési monarchia volt, bizonyos alkotmányos korlátozásokkal, mivel a król kapitányának a község vénei és tekintélyesebbjei állandó tanácsát alkották a régi szokások alapján. A különböző törzseknek háború esetén szintén közös állandó s a családban öröklődő vezérük volt. Most már legalább 10, gyakran változó s egymással összeköttetésben nem álló törzsből állanak, melyek közt legtekintélyesebb a nagyobb részt Fokföldről bevándorolt orlamtörzs. Nemzeti önérzetük igen nagy, az egyes törzsfőnökök rangja ugyancsak öröklődő, de külön előjoga kevés van, csakhogy kunyhója valamivel nagyobb s közös lakomákon az állat keresztcsontja az övé. Némely helyeken ő vezeti az idegenekkel a kereskedést, de egyuttal ezek az ő vendégei is, bár minden hottentotta igen vendégszerető, a mi azonban nem zárja ki, hogy vendégét, ha a falu határain túl vannak, kirabolja. Mint az európaiak szolgái igen lelkiismeretesek és buzgók. Vannak esetek, midőn a hottentotta szolga egy lopott lovat több száz kilometer távolságra nyomozva, a tolvajtól ismét ellopta s háromhavi távollét után visszahozta urának, s ezt nem is tekintette rendkivüli tettnek. Másik jellemvonásuk az összetartás, bizonyos fokig gyakorlati communismus uralkodik közöttük s így olyan, ki sokkal szegényebb a többinél, alig van köztük.

A BUSMANNOK.

A hottentották között elszórva élnek a busmannok vagy, mint magyarosítva nevezni szokták, cserjelakók, kik maguknak San vagy Sagua (= letelepültek) nevet adnak. Ma már kétségtelennek tarthatjuk, hogy a Közép- és Dél-Afrika különböző részeiben lakó törpefajok is rokonaik, jeléül, hogy a népfaj egykor nagyobb területen lakott s népesebb volt, de a négerek háttérbe szorították. Nemcsak a négerek, hanem valószinüleg közel rokonai, a hottentották is. Már az európai hódítás korában küzdött e faj a kafferekkel a vadászterület, a hottentottákkal a legelők érdekében, a minthogy mindenütt, hol vadászó és pásztornépek laknak egymás mellett meglehetős szük területen, az ellenségeskedés kitörése rövid idő kérdése. A busmannokat a kafferek kiüzték a kopár vidékre, hol vadállatok is csekély számmal voltak s így nem csoda, hogy a küzdelem a létért megrontotta a barátságos és rokonérzelmet. A busmann a hottentot-

ták juhait, kecskéit és ökreit hasonlóknak tekintette az antilopokhoz, zebrákhoz és struczokhoz. Igy keletkezett a halálos gyűlölség a két törzs között, mely maig állandó maradt s bizonynyal hozzájárult ahhoz is, hogy az ellentétek a külsőségekben és szokásokban még élesebben kidomborodjanak.

Jelenleg a busmann *anthropologiai* tekintetben sokkal tisztább faj, mint a hottentotta. Közös jellemző vonásaik az alacsony termet, világos, ránczos bőr, apró kezek és lábak, az összezsugorodott haj, a pisze orr, a nők zsiros hátulja, de ezek a vonások is határozottabbak, mint a hottentottáknál. A busmann még gyengébb és törpébb testalkatu, vadabb természet és állatiasabb külsejü, a mi különben bizonyos fokig összeköttetésben áll a kóbor vadászéletmóddal, ellentétben az inkább helyhez kötött baromtenyésztő foglalkozással. Nyelvökben több az egyöntetüség, de hiányzik belőle a nemek megkülönböztetése és a nagy változatosság a ragozásban, meg az ejtegetésekben. A magasság e fajnál ritkán éri el a másfélmétert, az átlag különböző méretek szerint 130—140 cm. között ingadozik, tehát európai fogalmak szerint már valóságos törpék s ezt az itéletet habozás nélkül mondja ki róluk minden utazó, mivel tagjaik rendkivül soványak s egész termetük nagyon karcsu, kivévén a hasi részt, mely ennélfogva felpuffadtnak látszik. A testen nincs pihe, a haj is gyenge, bajuszuk gyakran hiányzik s pofaszakállos sohasem fordul elő. Sajátságos, hogy a férfiak inkább asszonyias termetüek s nem egyszer fordul elő, hogy a férfi melle nagyobb, mint a nőé s a medenczecsontjai szélesebbek. Arczuk szegletesebb, mint a hottentottáké. Jellemző félénk, vad tekintetük, a szem nyugtalan csillogása s a nagy fülek kihajlása. Egészben véve kétségtelenül rút faj, bár akadtak egyesek, kik a parányi kezekben és lábakban gyönyörü mintákat találtak.

Említettük, hogy a busmann még gyengébb testalkatu, mint a hotentotta. Bizonyos tekintetben azonban nagy előnye, hogy sokkal kitartóbb. Különösen látható ez a sajátság hatalmas futási képességükből. Néha egyes vadakat úgy fognak el, hogy versenyt futnak velük. Mint vadásznépnek, kitünő látóképessége és kutatótehetsége. Éhezni és szomjuhozni is sok ideig tudnak s eltikkadás után gyorsan összeszedik magukat, sőt, ha kedvező körülmények közé jutnak, csaknem szemlátomást, bár ez a kövérség sohasem marad meg állandóan. Nehéz sorsuk s az örökös élethalálharcz nem fejlesztette ki azonban a szellemi tehetséget, sőt, mint örökös gyermekeknél, sirjukig kiséri

őket a könnyelműség, gondatlanság, még a félelem is csak a veszély perczében kelti fel óvatosságukat.

Legjobban jellemzi a busmannokat a *vadászélet.* Alig van nép a földön, mely oly egyoldalu vadászó volna, mint ők, még az eszkimók élete is változatosabb. A vadhoz alkalmazkodva változtatja lakóhelyét, a vadak csekély száma miatt jóformán csak párosával bolyong, községeket alig alkot. Ezért az egyén kifejlődik, de a társas élet előnyei sehol sem mutatkoznak. A kitartás, ügyesség, érzékek finomsága és elevenség, továbbá a természet alapos ismerete, életmódjuknak ajándékai, de mindaz, a mi ezenkivül az ember életét kellemessé és hasznossá tehetné, csaknem teljesen ismeretlen előttük. Az örökös vadászat még a szaporodást is gátolja, mivel a terhes nők és a gyermekek is kénytelenek bolyongani s nincs pihenőjük vagy idejök a maguk ápolására. Másrészt azonban a vadállatokhoz hasonlóan erősen kifejlődött náluk a szabadságszeretet. A nyomor csak ritkán s pillanatokra kényszerítheti őket, hogy szolgálatba álljanak, a mint tehetik, megszöknek onnan s ha esetleg nem vadászhatnak, lopnak és rabolnak. Ezért gyűlölt nevük a velük lakó egyének között, kiknek egy része lelkiismereti furdalás nélkül gyilkolja meg a keze ügyébe eső busmannt, akár csak egy vadállatot.

A cserjelakók megvetett helyzetét különben *vadérzületük* is súlyosbítja. Ezek az emberek, kiknek állandó foglalkozása a gyilkolás, lassanként megszokták, hogy a kiméletet s gyöngéd figyelmet absolute ne ismerjék. Tudva van róluk, hogy az elrablott marhát, ha el nem hajthatják, megölik vagy legalább elvágják inaikat, hogy elpusztuljanak. Megtámadják a pásztorokat és utasokat jóformán ok nélkül. Mintha anarchista volna mindenik. Egészen elkülönítve a társadalomtól, nem ismer, nem is vár emberi érzést senkitől. De mert csak magában bízik, a veszély esetén vakmerőségig bátor. Az utazók bámulatos dolgokat beszélnek el busmann gyermekekről, kik nyelvénél fogva tartottak vadállatokat, vadászokról, kik fegyver nélkül ijesztgették az oroszlánokat, hogy a leshely felé menjenek s egyesekről, kik primitiv nyilaikkal egész sereg felfegyverzett fehérrel szembeállottak. Megigázni, sőt megszelidíteni is csak a már kevertvérű busmannt lehet. A missiotelepek, melyeken egyes busmannokat nyugodtabb élethez s földmüveléshez akartak szoktatni, rövid idő alatt mind tönkre mentek.

A busmannok *öltözete* sokkal egyszerűbb, mint az éghajlat megkövetelné. A legtöbb egy kis háromszögü bőrdarabot akaszt

lábai közé a dereka körül kötött zsinórra. Köpenye kevésnek van. Általánosabbak az ékszerek és amulettek, a nők azonban általában köpenyt is hordanak. Gyakran járnak a tövises bokrok között és a forró homokon mezitláb, de vannak bőrből készült avagy font papucsaik is. A vadászzsákmányból felhasználják a tollakat, a nyulak farkait a fejre, a fogakat, karmokat, szarvakat a nyakra vagy a karokra. Kecskeszarvakban vagy teknősbékahéjakban hordják magukkal a dohányt, kenőcsöt s sakálfark szolgál zsebkendő helyett. Ez a hiányos öltözet s a test folytonos kenése okozza azután, hogy a busmann fehéres sárgás arczbőre alig látszik s egész teste tele van piszokkal; nem csoda, ez a vadász sokszor hál a szabad ég alatt vagy elhagyott hangyabolyokban.

Az öltözetnél sokkal nagyobb gondot fordítanak a *fegyverekre,* melyek jóformán életfeltételeik. Nem lőfegyverek ezek, hanem nyíl, parittya és méreg. Az ivet és nyilat maguk készítik és igen ügyesen, kemény, közepén vastagabb meghajtott fából s állatizmokból, különösen vadmacskáéból. A nyilak alakja igen változó, hegyeiken csontokat, vasat, üveget alkalmaznak, hosszuk 2—3 lábnyi. A nyillövésben oly ügyesek, hogy 60—80 méter távolságra csaknem biztosan megtalálják áldozatukat. A parittyafa (kirri) többnyire $^1/_2$ m. hosszu fadarab vaskos gombbal, melyet dobásra és ütésre használnak. Kés és asszagáj is előfordúl náluk, mint idegen termék. A méreg a nyilakon igen erős, még a nagyobb állatokat is megöli nehány óra alatt. Készítését titokban tartják, valószinüleg Euphorbia fajok nedvéből s a Haemanthus nevü hagymafajból állítják elő. Használják a csapdákat és a hurkokat is. Mondják, hogy még a gyors struczot is képesek hurokkal megfogni s mesés óvatossággal és türelemmel keresik fel az előnyös lakhelyeket, a honnan primitiv fegyvereikkel az oroszlánt is megtámadják.

Valódi *lakásaik* nincsenek, még állatbőrből készült sátraik sem, mint más vadásznépnek. Sziklarepedéseket, barlangokat, előrenyúló, kövekkel védett helyeket vagy legalább száraz árkokat és üres hangyabolyokat keres magának nyugvóhelyül, az állattól csak annyiban különbözőleg, hogy galyakból csinál fedőt és védelmet magának. Ha nagy ritkán sátrat épít, megelégszik azzal, hogy oszlopokat ver a földbe s tetejét beborítja galyakkal, náddal és bőrökkel vagy az asszonyok által készített primitiv gyékényekkel. Állandóan azonban itt sem laknak. Egy pár busmann falu van a búr államokban, hova e szerencsétlen faj egyes tagjai elvetődtek, nyomorult szalmakunyhók halmaza a hegységek rejtekhelyein.

Igen természetesen, nincsenek *butoraik* sem. A mit magával nem vihet, nem használhatja; még a házi állatok is terhére vannak. Kutyájuk azonban van, bár nem mindenütt, apró, hegyes orru vadászkutyafaj, mely feltünően főkép hangyatojással táplálkozik s ettől nagyon meghízik. A vad népeknél szokásos fazekasságot sem ismerik, hiszen eledelükhöz nem szükséges más, mint a tüz s az sem mindig. A tüzet ügyesen csinálják oly módon, hogy a lágy fába lyukat készítenek s ebben egy kemény fa végét forgatják. Néha a lyukba még száraz füvet is tesznek, hogy hamarább meggyuladjon. Nyersen eszik a fehér hangya tojását, mindenféle rovarokat és csúszó-mászó állatokat, különösen a tetveket. De legjobban szeretik a vadállat husát és a vadmézet, még a mérges kigyók husát is megeszik, továbbá számos növényt. A dohányzást szenvedélyesen szeretik.

Szellemi életük ehhez képest alakul. Nagyobb lakomázásnál tünik fel társas életük modora. Ha közösen mennek vadászni, egymástól mintegy 200 lépésnyi távolságra haladnak szótalanul. Ha egyik nyomot talált, nem kiált, hanem asszagájával ad jelt szomszédjának, ez gyorsan tovatelegrafál s erre mind összefutnak s figyelmesen megnézve a nyomot, megállapítják a vad sajátságait. Ezután két ügyes fiatal óvatosan s lehetőleg a bokrok mellé húzódva megy a nyomon tovább s vagy maguk ölik meg a vadat, vagy segítségül hívják társaikat. Vadászat után lakoma van, melyre a családtagok is megjelennek. Tüz köré telepednek mindannyian véres fejekkel és arczokkal, mivel a lelőtt vadat fejükön szállítják, a húst szétvágják vagy széttépik, azután tánczolnak s végül kifáradtan lehevernek. A dalolásnál is feltünik kiváló *utánzó tehetségük*, melynek segítségével a vadállatokat és madarakat meg tudják csalni. Ismeretes, hogyan szedik reá a strucot azáltal, hogy struczfőt tesznek fejükre s testük többi részét is strucztollakkal rakják meg. Mondják, hogy pár száz lépésre csakugyan lehetetlen az ily módon öltözött busmannt a valóságos strucztól megkülönböztetni, különösen járásukat meglepően tudják utánozni. Hasonlóan kiváló ügyesek emberi és állatalakok megrajzolásában s ezt az ügyességüket szeretik is gyakorolni, azért a lakásuk körül levő sziklákon gyakran látni oly alakokat. Érdekes, hogy sok lovat véstek be a sziklába tanúságául, hogy az európaiak ezen eddig előttük ismeretlen házi állatja mily nagy hatással volt képzeletükre. Némi tehetségük van még a zenére is. Dinnyehéjakra rakott állatidegeken hegedülnek sokszor európaiaktól ellesett melo-

diákat előttök érthetetlen holland szöveggel. Van sajátságos gora nevű harmonikájuk és dobjuk is.

*Családi életük*ről nagyon keveset tudunk, mivel az európai ember keveset érintkezik velük. Úgy látszik, hogy a nőket nem vásárolják, bár ajándékokat adnak a szülőknek. Vonzalom hozza a két nemet össze s gyakran van verekedés és gyilkolás egy kiváló nő felett, bár a polygámia sem ismeretlen. A nők, mint gyengébb faj, ennél a természeti népnél rendesen a szenvedő fél; neki kell többet dolgozni, jobban koplalni s ígen gyakran a férj büntetlenül megöli őket. Az öreg és beteges nőket egy kis hússal és egy pár gyökérrel magára hagyják a pusztában. Az anyák szeretete gyermekeik iránt azonban még náluk is feltalálható. A nők sokáig szoptatják kisdedeiket, de már az első napokban is adnak nekik hust és gyökereket s csakhamar azután dohányt rágni. Alig tanul meg a nyomorult ficzkó futni, már madarakat lövöldöztetnek vele. Néha megtörténik, hogy az anya életének veszélyeztetésével menti meg kisdedét s az is jellemző, hogy ez a primitiv nő megtanulta azt is, hogy a nap forró sugarai ellen kisdede számára strucztollakból napernyőt készítsen.

Természetes, hogy a családi élet lazaságánál még lazább a társadalmi lét. A közös dialectuson kivül alig van valami kapocs az egyes törzsek tagjai között, kivévén, hol falukat alkotnak, vagy csapatostul szoktak járni a mi vándorczigányainkhoz hasonlóan. Általában ez a nép a sarkvidékek lakóin kivül a leginkább önálló individualis vonásokkal bir. Még vallásuk, vagyis inkább az azt helyettesítő babona is teljesen egyéni és igen gyakran változó. Legáltalánosabb szokásaik közé tartozik, hogy a hatalmas szellemek akaratát koczkavetés útján igyekeznek megtudni. Minden vidéken más-más állatot nem esznek, mivel szentnek tartják. Sokan áldozat gyanánt egyes ujjakat vágnak le, különösen megteszik ezt a kisdedekkel, azt hivén, hogy így inkább életben maradnak. A halál után fenmaradást hiszik, de az ily szellemeket gonoszakaratuaknak tartják s kiengesztelésük végett a sirokra köveket dobnak. A hol valaki meghalt, rögtön egész családja elköltözik, a sirokat különben kikövezik s a halott mellé apró kedvelt tárgyait teszik be. Az ősök szellemén kivül hisznek csodaállatokban is, így kigyóalakú tarajos és szakállas sárkányban. Mondáikban és meséikben nagy szerepet játszanak a sáskák, a tövises disznók és a lidérczfény, melytől nagyon félnek. A napot és holdat tiszteletben részesítik, bár az utóbbiról azt tartják, hogy a sáskák teremtése. A csillagokat és bolygókat jól ismerik s az állat-

mesékben is szerepeltetik. Érdekesek ezek az állatmesék azért, mert a busmann nagyon jól ismeri őket, a minthogy a mesélő rendesen utánozni is szokta mozdulataikat és hangjaikat.

DAMARÁK.

A hottentotta namaquáktól északra, csaknem az egész Német-Délnyugat-Afrika területét a damara nép foglalja el, vagyis saját nyelvükön az ovahererok (= vidám nép). Saját hagyományaik szerint mintegy 100 évvel ezelőtt vándoroltak ide északról vagy északkeletről, legvalószinűbb, hogy a Ngami tó vidékéről s leöldösték vagy a hegyek közé szorították vissza az őslakókat, kiknek utódait azonban szintén damaráknak nevezik, bár, a hódító uj településektől megkülönböztetve, hegyi damaráknak. Az elnevezés hasonlatossága különben csaló, mert a két törzs nem rokon.

Miudenekelőtt a csekélyebb számu s minden tekintetben jelentéktelenebb *hegyi damarákról* emlékezünk meg. Ez a nép, mely magát hankoinnak (= valódi emberek) nevezi, a földgömb legalsóbb rendü emberei közé tartozik. Még a busmannok is lenézik őket s a többi népek egész komolyan hiszik, hogy a páviánoktól származnak. Üldöztetésük miatt a hegyvidék rejtett helyeire vonultak vissza s nagyon kevesen ismerik őket. Galton a Svakop folyótól északra a nehezen megközelíthető Erongo sziklahegységben meglátogatta egyik tanyájukat s aránylagos jólélet talált náluk, holott idegenektől félve ők maguk is hirdetik szegénységöket. A főnök háza egy facsoportban épült oly módon, hogy a fák ágai összehajtva alkották a tetőzetet s a fatörzsek választották el az egyes „szobákat“. Volt e kunyhóban fa tejestál, pipa s más apróbb eszköz s ezenkivül látott még ökröket, juhokat és kecskéket is meglehetős számmal. Hahn Hugo missionarius, a damarák alapos ismerője, azt állítja, hogy az ovamboktól délre oly hegyi damarák vannak, kik földmüveléshez is értenek s más népekkel cserekereskedést üznek. A nagyobb részük azonban határozottan vad, életmódjuk csaknem olyan, mint a busmannoké, főtáplálékuk a gyökér, melyet kézzel vájnak ki a földből, meg a csúszó-mászó állatok. Fegyvereik s öltözetük nagyon primitiv s talán legmüvésziesebb pipájuk, melyet rendkivül becsben tartanak, mert szenvedélyes dohányzók, elnyelik a füstöt is s ettől megrészegednek; burnótozni is szeretnek. Nyelvök általában hottentotta nyelv,

azonban igen valószinü, hogy ezt csak, mint egykor a hottentották által meghódított nép, sajátították el, mert külsőjük s sötét arczbőrük inkább kaffer typusra mutat s sok tekintetben hasonlók az ovahererokhoz, bár azoknál sokkal csenevészebbek.

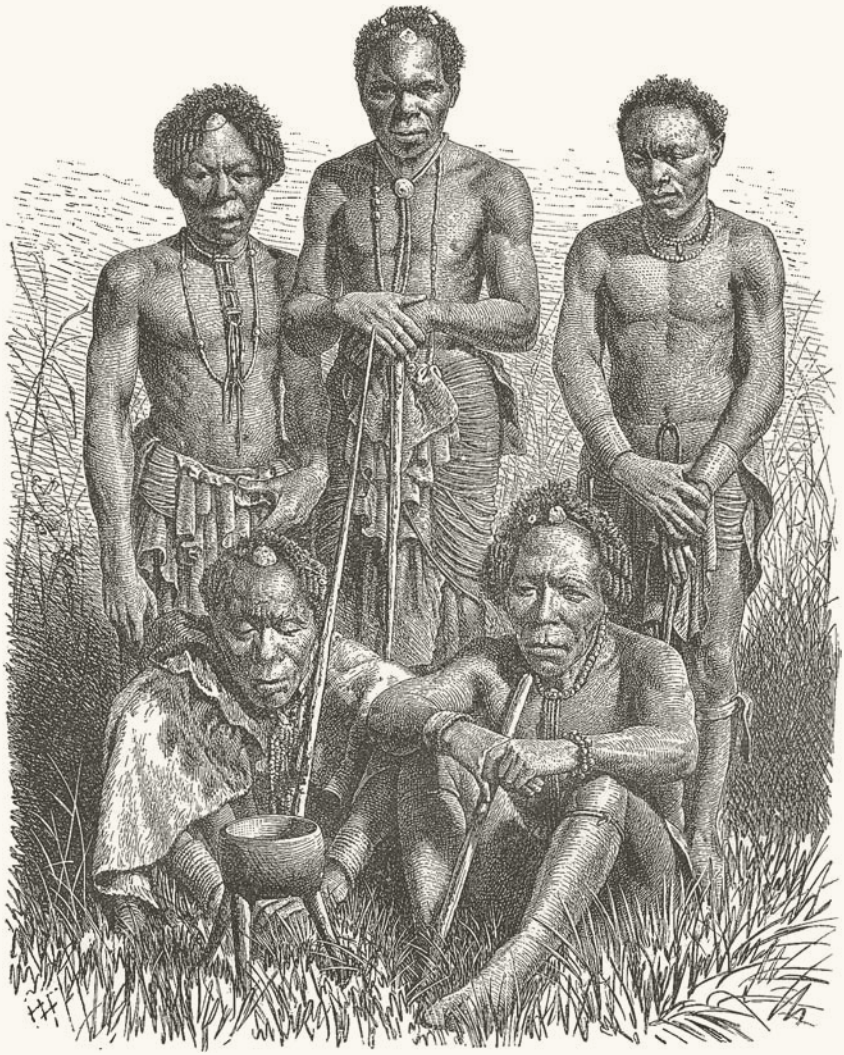
A valódi damarák vagy *ovahererok* ugyanis testileg a legerő-

Hegyi damarák.

teljesebb négerek közé tartoznak s külső megjelenésök a magas termettel és hatalmasan kifejlődött izmokkal, élénken emlékeztet a zulukafferekre, kikkel bizonyosan rokonságban vannak. Sőt még szebbek is ezeknél; különösen mivel ajkuk nem annyira duzzadt orruk szabályosabb képzésü s álluk vékonyabb. Vannak közöttük —

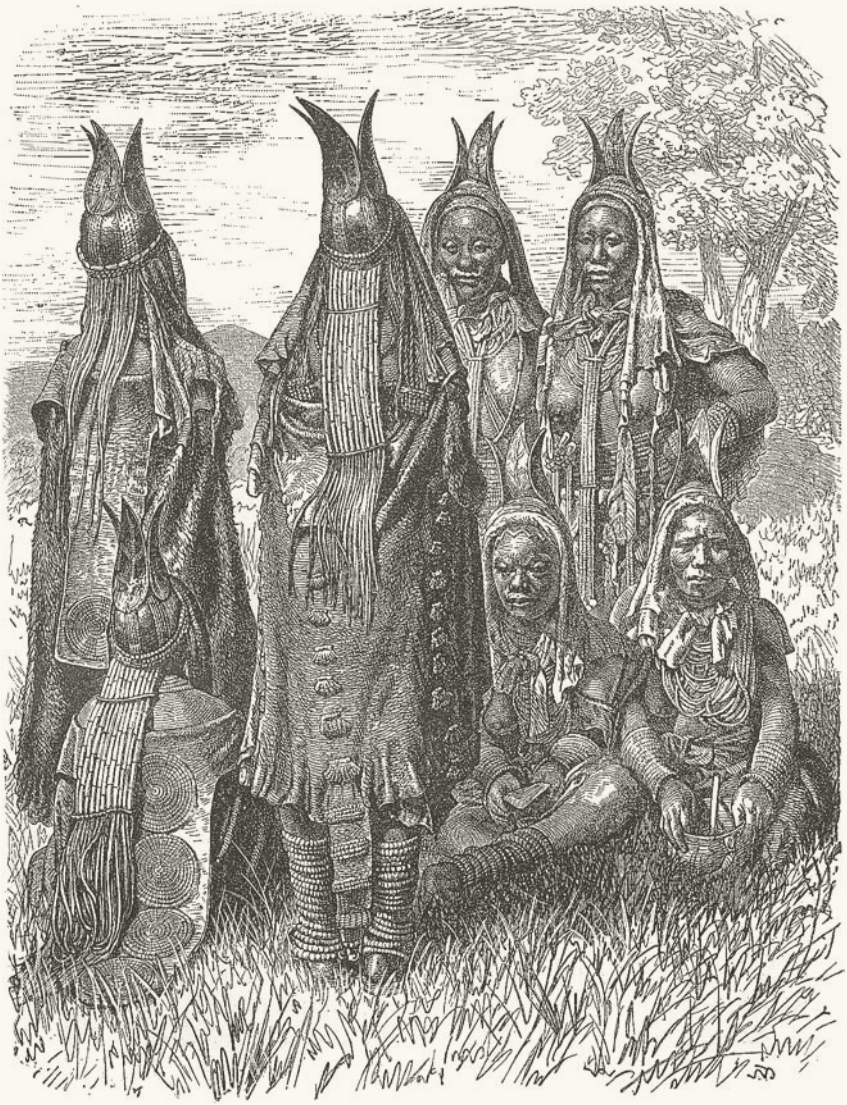
bár csak elvétve — oly alakok, melyek feltünően emlékeztetnek a kaukázusi népekre. Szellemi tekintetben azonban alig van hasonla-

Heroro férfiak.

tosság. Gyávák, bizalmatlanok, hazugok, makacsok, restek, de másrészt (s ez a nagy előnyük az ingatag hottentottákkal szemben) kitartók is.

Nem lehetetlen, hogy ez a nép épen szivóssága következtében, ha egyszer a műveltség áldásait megszokja, egészen átalakul,

Heroro nők.

mert kétségtelen, hogy hibáinak nagy része összefüggésben van azzal a félszázadot meghaladó állandó üldöztetéssel, melyet a nama-

quák s különösen a fentebb említett Afrikaner család részéről szenvednie kellett.

Külső megjelenésök eléggé érdekes. Felnőtt egyén általában nem jár közöttük meztelenül soha s mind szeretik a cziczomát, különösen a nők. Legközönségesebb ruhájuk a kecskebőr, melyet csipőikre akasztanak s melyről, különösen a nőknél, számos bőrdarab lóg le, telerakva strucztojásokkal, gyöngyökkel s más ékszerekkel. A férfiak öveket is használnak, melybe pipájukat, buzogányaikat tüzik. A férfiak rendesen hajadonfővel járnak s csak esős időben tesznek fejükre bőrborítékot, melynek sajátságos alakot adnak. A nők fejdisze azonban, miként képünkön is látható, egészen eredeti divat s nem is épen izléstelen. Midőn a nő férjhez megy, fejére sisakalaku bőrdíszt tesznek, melyet gyöngyök és kagylók diszitenek s melynek hátsó részén három szamárfül alaku darab emelkedik a magasba, alul pedig elefántcsont vagy vasgolyók csüngnek le zsinórokon egész a sarkig. Férjes nő ily fejdiszítés nélkül soha sem jelenik meg, bár annak függelékei néha 10 kgr. súlyt nyomnak. Ezenkivül még lehetőleg sok réz vagy vasgyűrűt raknak fel a karra s lábszárra s gyöngyzsinórokat a nyakra és a mellre. Vannak olyanok is, kiknek nyakláncza egész sarkig ér. Különösen szeretik a vasékszereket, az aranyat megvetik. Igen gyakran az összes ékszereket, de testüket bizonynyal mindig befestik vörös ockerrel s hajukat is megkenik vele. A nők hajukba, melyet mereven lecsüngő fonatokban viselnek, bőrszijakat s növényrostokat fonnak. A fiúgyermekek haját teljesen leborotválják, a leányokén a búbon czopfot hagynak meg. Sajátságos divatuk van a fogakra vonatkozólag. A négy alsó elől álló fogat kihúzzák s a felső két fogat fecskefarkalakulag ékes kövekkel kicsiszolják. Ez a csiszolás az érett kor kezdetén ünnepiesen történik, emellett azonban hadi foglyaikat és rabszolgáikat szintén nehány fog kiverése által jelölik meg.

Életmódjuknak irányadója és megmagyarázója a *baromtenyésztés*, a minthogy egyáltalán alig van a földön nép, mely annyira egyoldalulag csak baromtenyésztő volna, mint a damarák. A föld előttük egészen közönyös, magánföldbirtokot nem is ismernek, lakásaik, politikai szervezetük és iparuk mind összeköttetésben áll a szarvasmarhákkal. Kunyhóik könnyűek, hamar szétszedhetők és hordózhatók. Minden falunak van szent tüze, a község központja. Butoraik faedények, agyagcserepek, bőrzsákok és ékszerek. Főtáplálékuk a vadon termő növény, a vadállat s különösen a tej. A damara telje-

sen megelégedett, ha napjában 5—9 liter tejet megihatik. A hust nem nagyon szereti, ökröt csak vendéglátáskor vagy ünnepeken ölnek le, bár általában falánkok s az ünnepeken, hol az egész falu részt vesz, tömérdek hus fogy el. A huseledel elterjedését megneheziti az is, hogy csaknem minden vidéken más-más állat husát nem akarják enni tisztán babonából. Nyers hust nem esznek, de másként megelégesznek azzal, hogy egy kissé megpörkölik. Ökreik száma valóban legió s még a szegényebb falukban is 3—4 ökör jut egy kunyhóra. Ezek az ökrök középnagyságuak, erős csontuak, karcsu lábakkal, szőrük rövid, de gazdag farkuk, mely a damarák díszítésénél nagy szerepet játszik, egész a földig ér s szarvuk néha emberhosszuságu. A damaraökröket lovaglásra s teherhordásra is jól lehet használni. A félig vad teheneket valósággal kergetve fogják be, azután fához kötik s hátsó lábaikat összekötve fejik meg. A juhoknak nincs jó gyapjúja. A damara már kora gyermekségétől kezdve foglalkozik a szarvasmarhákkal, a gyermekek agyagból készítik el mintáikat s vitatkoznak egyik vagy másik állat szine, alakja s előnyei felett. A legvagyonosabb főnökök fiai is szolgálnak, mint pásztorok s szivesen nélkülöznek. Minden gazda ismeri a maga állatát s csodálatos módon emlékezetében tartja azokat, hogy szolgái meg ne lopják. A család ifjabb tagjai külön ökröket és teheneket kapnak s csak az utóbbiaknak tejét isszák. Egész vagyonuk szarvasmarhában van. Azok a gazdagok, kiknek esetleg sok ezer szarvasmarhájuk van, természetesen külön tanyákat (ozohambo) tartanak fenn s ezek felügyeletét egyes családtagokra vagy szolgákra bizzák. Szokásban van azonban, hogy az ismerősöknek és szomszédoknak kölcsön adják a marhát s ekkor ezeket fülükön vagy szarvukon megjelölik. Ez a szokás annyira elterjedt, hogy csaknem minden damarának van másnál szarvasmarhája s ez biztosítja bizonyos fokig a zavargások elnyomását is, mivel a marháját szerető herero nem szivesen látná, ha más az ő állatját megölné vagy megcsonkítaná.

A baromtenyésztés annyira dominál a damarák életében, hogy a földmivelést régebben absolute nem ismerték s csak ujabban honosították meg közöttük azt az európaiak, egyelőre azonban csekély sikerrel. Jellemző, hogy 30 évvel ezelőtt még a dohányzást és burnotozást sem ismerték, mely pedig Dél-Afrikában annyira elterjedt, s csak a namaquáktól tanulták meg. Talán a földmivelés hiánya okozta politikai gyengeségüket is. Nagyobb községük alig van, a főnökök hatalma ingatag s tekintélye inkább egyházias jellegű; így például

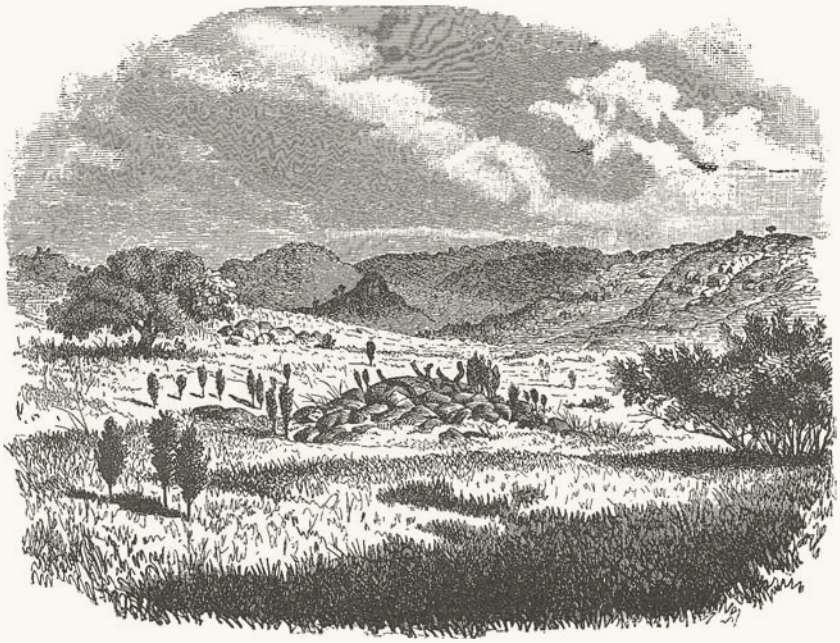
az ő feladata az ökröket megáldani s ő vagy leánya locsolja le minden reggel a csordát, hogy a legelőn varázslat áldozatai ne legyenek. Különben minden damara önálló s szabadságát, ha másként nem lehet, elköltözés által őrzi meg. Igazságszolgáltatás ennek következtében alig van, bár a baromtolvajokat rögtön felakasztják. Tekintélyt csak a hatalom ad. A rokon zuluk monarchikus szervezetével szemben itt a baromtenyésztés és nomad élet épen a legteljesebb egyéni szabadságot létesítette. Ezért oly gyengék a damarák elleneikkel szemben.

Társadalmi életük is szoros összeköttetésben van a baromtenyésztéssel. Így nemességük. Kétféle nemességük van, egyikben a fiu örökli azt atyjáról, a másikban a nőről a leányra száll. Az első neve oruzo, a másiké eanda. Mindkettőnek fő ismertető jele, hogy csak családi színű ökröket tartanak, csak ilyeneket esznek és áldoznak fel. Az oru e sembi (= szent kaméleon) család pettyes barna ökröket, az ova-kuenejuva (= a nap rokonai) szarvatlan ökröket tart s szürke marha husából nem eszik, az oru-horongo család csak épszarvú s épfülű ökröket tenyészt.

Különben a hererok, mint a négerek általában, szeretik a társaságot s elég vidámak a maguk körében. Az anya kisdedét nyakán és csipőjén megerősített bőrzsákban hordozza, naponként újból bekeni s megropogtatja, hogy teste egyenes legyen. 6—8 éves korukban az összes fiugyermekeket körülmetélik, 12—16 éves korukban fogaikat kicsiszolják a fennemlített módon. A leányok esküvőjük alkalmával teszik fel a háromfülű fejéket s ugyanakkor bőrfátyollal hosszabb ideig eltakarják arczukat. A soknejüség általános, de minden nőnek külön kunyhója van s a főnököknél egyik nőnek magasabb a rangja, mint a többinek. Általában azonban a nők valóságos rabszolgák, sokat dolgoznak s erősebbek, mint a férfiak. Chapmann látott egy öreg nőt, ki egy éjjel a kunyhójába rontott leopardot kezével földhöz nyomta s ott tartotta, míg segítség nem jött. Halálesetkor az egész falu jajgat; a halottra nézve előnyösnek tartják, ha minél több könny hull reá. Már a haldoklót is kínozzák a jajgatásokkal. A holttestet bőrökbe kötve viszik a sirba, melyre a hyenák ellen védelmül köveket dobnak s ökörkoponyákkal rakják körül; a főnökök sírjain még fegyvereik és a halotti torban elfogyasztott állatok koponyái is ott vannak díszül, hasonlóan a Zambezi népeknél divatos elefántagyarakhoz. Némelyik főnököt nem a földbe ássák, hanem kunyhójában külön emelvényen helyezik el. A főnök halálakor a

falut áthelyezik, de nem állandóan; néhány év mulva az új főnök eljő a sírhoz, letérdel, suttogó hangon elbeszéli a nép és csorda történetét s azután a falu újból az előbbi helyen épül fel. A siránkozás az évfordulónál különben sokszor megujul. A kegyelet a családfő iránt általában nagy. Tehetetlen aggok elé is elhozzák a tejescsebreket és husdarabokat, hogy azokat megáldja s sirjaikat gyakran meglátogatják.

A zenét és tánczot nagyon szeretik, feltünő azonban, hogy

Damara sir.

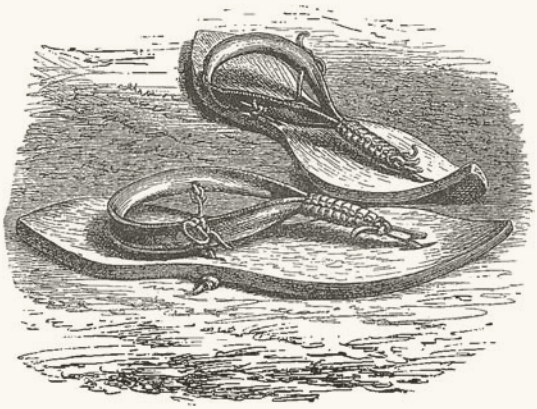
külön hangszerük nincs s csak az ijjnak húrját tartják fogaikkal s egy kis bottal verik, de igen ügyesen. Tánczuk állatok mozdulatainak utánzata. Különösen a páviánok és vizilovak mozdulatainak kicsufolása kedvencz mulatságuk. Szeretik a dalt és elbeszélést, bár elbeszéléseik nem oly érdekesek, mint a hottentottáké. A meséket nagyon felczifrázzák, egy egyszerü mesének elmondása 1—2 óráig is eltart. Közben sokat jodliroznak és nevetnek. Vendégszeretetök jelentékeny, de szertartásos. Az idegen a falu kerítésén kívül megáll s asszagá-

jára támaszkodva vár. Hosszú idő, olykor egy óra mulva jő a főnök, vagy helyettes s megkezdődik a hosszas üdvözlés és kikérdezés, miközben a vendég folyvást emlegeti jó étvágyát. Végre hosszas beszélgetés után előhoznak egy tejes csebret, s ha az idegen evett, beviszik az ongadába s ott a főnök lakása előtt levő tanácskozó tűzhelyen pipát adnak kezébe s azalatt juhot vágnak le. A lakoma után a vendég már otthonosnak tekintetik s minden közös mulatságban részt vesz.

A damarák istenségei közül a fő Mukuru (= legvénebb) nevet visel s állítólag messze északon lakik, szellem, de sirját sok helyen mutogatják. A Mukuru adja az esőt és a napfényt s általában hasonló az indiánok nagy szelleméhez. A lélek fenmaradását hiszik, a halottak számára eledelt raknak ki s azt is tartják, hogy a szellem kutyaalakban jelenik meg, melynek strucclábai vannak. Ha ily kutyát (tjruru) lát a damara, hamar elpusztul. A varázslóknak különösen a betegségek esetén van nagy hatalma, hyena és tehénhulladékokkal kenik be a betegnek homlokát és mellét. Vannak varázsló nők is, főkép főnökök leányai, kiknek kötelességük, miként a római Vestaszüzeknek, a szent tűz (Omurangere) fentartása. Ha e tűz kialszik, nagy áldozatot kell hozni; újból meggyujtani csak az ősökről maradt fák összedörzsölése által lehet. A szent tüzet vándorlásaik közben e nők hordják, de különben a legtöbb damara tüzet visz magával az útra. Az áldozatra szánt barmokat lándzsával ölik meg, az evésre szántakat megfojtják, a torra használtakat pedig bunkóval ütik agyon. A szerencsés vadászat után a vadász vizet vesz szájába s háromszor köp a tüzhelyre és saját lábaira, az első sikerült vadászat után a fiatal ember homlokára nagy metszést tesznek s ajándékul juhot vagy tehenet kap, melynek utódaiból csak férfiak ehetnek. A húseledelben babonaszerüleg válogatnak s sokszor még oly edényből sem esznek, melyben reájok nézve tilos hus volt. A közös eledelt a főnök kezdi s némely állat zsirja az övé. Áldozás alkalmával külön pálczákat használnak, melyeket az ősöknek szentelnek fel s ezen ősök számára külön eledeleket tesznek ki. Az áldozó botokat amulettekkel megrakva gyakran az áldozati bokoron tartják s igy az valósággal oltáruk. Nagy szerepet játszik náluk a fák tisztelete, különösen a tate mukururume vagy omumboro-mbonga nevü hatalmas fa, ritka levelekkel és ezüstös rovátkos héjjal, szentelt előttük, mert regéik szerint ez a nép ősatyja. Tisztelik a zsiraff-akáczfát, mely valóban érdekes fa. Hatalmas termetü, sötét igénytelen héjú, szép

zöld lombu s kellemes illatú aranysárga virágokkal van ellepve. Valóban érthető a fák tisztelete ebben az országban, hol a sivatagban minden egyes fa ritkaságnak tünik fel s oly élesen domborodik ki, mintha egy-egy sziget volna.

Kiemelendő még vadászati szenvedélyök, mely a baromtenyésztéssel összefügg. Ma már itt is elterjedt a lőfegyver, sőt a damarák e vidék legjobban fegyverzett négerei közé tartoznak, bár az európai kormányok a fegyver bevitelét lehetőleg akadályozzák. Mindamellett most is a régi fegyverek az uralkodók: az asszagáj, kirri és nyíl. Legjobban tudnak bánni, mint a többi kafferek, a kirrinek nevezett bottal, mely parittya és buzogány egyszerre. Kisebb állatokat ezzel ölnek meg, de képesek vele embert is ölni. Minden damarának övében van egy pár ilyen fegyver. Az asszagájokkal kevésbé tudnak bánni s inkább késnek s dísznek használják; ékitésére és élesítésére sok időt és nagy gondot fordítanak. A zasszagáj hegye vékony vasból, nyele vékony fából vagy vasból készült, közepén és végén lompos ökörfark van. Használják továbbá a nyilakat is, de nem ügyesen, rendesen csak 10—12 lépésre találnak vele. Nem annyira fegyver, mint inkább kézi szerszám az öv mellett hordott tőr, melylyel állatokat vágnak fel s gyökereket vájnak ki. Érdekes felemlíteni, hogy a magukkal hordott tüzet gyakran használják arra, hogy az oroszlánt és más nagy vadat elriaszszák vele s zsákmányukat elraboljják. Feltünő ügyesek a lőfegyverek használatában s ezért katonai szolgálatra is jól használhatók. Kisebbszerű hadjáratokat maguk is folytatnak marharablás végett vagy hasonló rablás megboszulásáért. Ilyenkor a harczosok rokoni csapatokban vonulnak ki s a legközelebbről érdekeltek kezdik meg a csatát, de a rablásban mindenki részt vesz. Az ellenfél támadásakor a pásztorok és szolgák nagy tömege nyugodtan szemléli a csatát, abban a tudatban, hogy ha az ellenség találna

Herorok bőrpapucsa

győzni, ők nem járhatnak rosszúl, mivel a hadi zsákmány egy részét rögtön leölik s a szolgákat is részesitik a lakomában, a legrosszabb esetben pedig uj uraikkal szemben, kik az egyes szarvasmarhákat még nem ismerik, könnyebb dolguk lesz abban, hogy egy-két darabot a maguk részére elcsenjenek. Ez teljesen megfelel a hererok természetes jellemének s ezért, ha csekély remény van a győzelemre, a csorda tulajdonosai önként átadják a rablóknak barmaikat, legalább kilátásuk van arra, hogy mint szolgák őrizhetik atyáik állatait.

Iparuk igen jelentéktelen. Még kovácsolni sem tudnak s ezt a munkát ovambok végzik, kik közöttük kereskedve kóborolnak. Ezért az európaiak letelepedése előtt értékesebb volt itt a vas, mint nálunk az ezüst, mivel az ovambok 15—20 napi járás földről hozták magukkal. Szőni azonban meglehetősen tudnak, különösen nádfonataik eléggé ügyesek s egy pár bőrtárgyat is készítenek, így a tulsó lapon képben bemutatott sajátságos papucsokat, melyeket azonban nem úton használnak, hanem otthon s hasonlóan a keletiekhez, idegen házba menve, félretesznek. Az európaiak letelepedése előtt csaknem minden más tárgyat, különösen vas- és rézárukat és portugál gyöngyöket, az ovambói házalók terjesztettek el közöttük, s csere fejében szarvasmarhákat kaptak. Jelenleg is ez a főcsere-eszköz s az európai kereskedők pompás üzletet csinálnak itt, bár kétségtelen, hogy a damarák eléggé válogatósak s silány haszontalanságokat nem oly könnyű elhelyezni közöttük, mint más négereknél. Néhány év óta a Czethalöböl rendes gőzhajó összeköttetésben áll a Fokvárossal és Mosszamedessel s így a viszonyok aránylag gyorsan alakulnak át.

OVAMBOK.

A negyedik hatalmas és szintén igen érdekes törzs a Kunene folyó mentén lakik s az eddig leirtaktól, mivel túlnyomólag földmüvelő, nagyban különbözik. A Kalaháritól észak felé ugyanis körülbelül a 18-ik szélességi foknál egész hirtelenül tünnek fel a gabonatermő síkságok a kopár sivatag és a tövises mimozabokrok vidéke után. A sivatag felől jöve, valóságos paradicsomnak tünik fel ez a termékeny vidék, annál is inkább, mert a gabonával együtt megjelennek a széles levelű árnyékos pálmafák és gyümölcsösök egyenkint vagy ligeteket alkotva. Folyó és forrás még ritka, némely

helyeken nagy baja van az utazónak az ivóviz hiánya miatt, de az eső, legalább a gabonatermésre, elegendő.

Ez az ország az ovambok hazája. kik aránylag sűrűn laknak itt, némely helyen sűrűbben, mint a magyar Alföld népe. Jalton egy órai ökör-lovaglás alatt 30—40 tanyát számlált meg, melyekben egyenkint 30—40 lélek lakott. Más helyeken még sűrűbb a népesség. De sehol sincsenek nagyobb városok, még a Kunene partján sem, habár itt a benguelai kereskedőkkel élénk összeköttetésben állanak.

Az ovambok külsőleg a hegyi damarákhoz hasonlítanak: rút, csontos, erős körvonalu arczu emberek. Nyelvük is hasonló, de egymást alig értik meg. Öltözetük szintén különbözik. A férfiak gyöngyöket raknak a fejre és nyakra s ezenkivül karjukon karika gyűrűket hordanak. A nők hosszan leeresztik hajukat s erősen bekenik zsirral s piros földdel. Karjaikon s lábaikon nagy rézkarikákat hordanak, melyek némelyike 1—$1^1/_2$ kg. sulyu. A legnagyobbak a főnök nejeinek ékszerei. Különben bőrre, kelmékre s zsinórokra akasztva egész sereg gyöngy, kagyló, csontdarab borítja el a nők testét, úgy hogy alig tudnak járni.

Főfoglalkozásuk a földmüvelés; durrha és eleuzina legközönségesebb veteményeik. A szántóföldek gyakran mértföldekre terjednek s csak gyalogutak vannak benne, úgy hogy az utazók igen könnyen eltévedhetnek. A betakarított gabonát méhkasalaku 1 m. átmérőjü fonott kasban tartják, melyek háromlábu emelvényen állanak s tetejüket fagalyak és vályog borítják. Ily gabnakamrák sokszor nagy számmal fordulnak elő egymás mellett s a tulajdonosok gazdagságát azok számából lehet megitélni. A gabonatermésből nem fizetnek a főnököknek adót, hanem a dohányból, amely az egyedüli csereeszköz. Termesztenek továbbá borsót, babot, dinnyét s különféle gyümölcsfákat, melyek közt egy a cseresznyéhez s a másik az almához hasonlít. Házi állataik: ökör, juh, kecske, disznó, kutya és tyúkok. Mivel az ökröknek legelő hiányában a tanyák mellett nincs elegendő ennivalójuk, több napi járó földre küldik őket s csak az aratás után hozzák vissza.

Táplálékuk sűrű köles és tej, húst keveset esznek. Eledelükbe rendesen tesznek sót, melyet a damarák nem használnak. Italul köles sört használnak. Dohányozni rendesen evés után szoktak. Lakóhelyeiket 2—3 m. magas czölöpzet veszi körül, melyben a kunyhókon kivül a gabonatárak és istállók is vannak. Az egyes kunyhók kerekdedek 1·3 magas s 5 m. kerületüek, alsó részük vályoggal bevont

czölöpzet, tetejük nádból van. Fegyvereiket s szerszámaikat többnyire fából készítik igen ügyesen. A földmüveléshez rövid kapát használnak. Rendes fegyverök a tőr, nyíl, asszagáj és kirri. A tőr nyele fából van, rézzel diszítve. A nyilat mohuma nevű fából készitik, csont vagy vashegyet tesznek reá s néha megmérgezik. A tegezt balkarjuk alatt viselik a jobb váll felé akasztott szijon, a tőrt az öven vagy a felső karon. A vas nem terem meg náluk, de a busmannoktól, kik a hegyek között laknak, nagy mennyiségben kapják s itt feldolgozzák. Vas- és rézárukat másokhoz is visznek eladni, azonban legfőbb cseretárgyuk az elefántcsont, melyért a Kunene partján lakó népektől és az ott megforduló portugal kereskedőktől gyöngyöket, vasat, rezet, kagylókat, kaurit és más apróságokat vásárolnak, melyből egy részt ismét a damaráknak adnak el szarvasmarhákért.

A zenét és tánczot nagyon szeretik. Használják a dobot és a lantot. A főnök lakásán minden este van egy kis zene, melyre a vendégek pálmagalyakból készült fáklyával jelennek meg s a lant üteme szerint mozognak. A főnöknek külön mulattató tánczkara van, a testőrségként szolgáló busmannokból, kik csodálatos ügyességgel képesek egyes vadállatok mozdulatait utánozni.

Vallásos hitüket és szertartásaikat idegenek előtt titokban tartják, különösen a halottakról nem szeretnek beszélni. A varázslattól félnek, valamint egyes tavaktól, melyekről azt hiszik, hogy senki sem volt képes onnan visszakerülni. Különben általán véve becsületes s teljesen megbizható emberek, a mit a négerekről ritkán lehet elmondani. A tolvajt szigorúan büntetik, az öreg, munkaképtelen embereket gondosan ápolják. Nevezetes, hogy a portugalok közelsége daczára rabszolgakereskedés sohasem tudott gyökeret verni közöttük, bár maguk a damarák és busmannok közül sok szolgát tartanak, kik valószinüleg régebben ott laknak náluk. Az ovambo nő sohasem megy damaraférfihoz s nem vándorol ki vele. Szellemi tehetségüket jellemzi, hogy csaknem oly ügyesen számolnak, mint a müveltebb európaiak. A soknejüség általánosan elterjedt. Nangoro fejedelemnek 106 neje volt. A nőket vásárolják, a szegényebbek 2 ökröt és egy tehenet, a gazdagabbak 3 ökröt és 2 tehenet adnak egy nőért, de a fejedelem mitsem fizet, mivel megtiszteltetésnek tartják, hogy vele rokonsági összeköttetésbe jutnak. A fejedelem utódja az első feleség gyermeke, akár fiu, akár leány.

A felsorolt s részletesebben ismertetett fajokon kivül Délnyugat-Afrika német tartományában még sok nép lakik, különösen a Kunene és Zambezi folyók felé eső részen. De ezek kevéssé ismertek. Általában el lehet róluk mondani, hogy mind földmüvelő és baromtenyésztő és hogy nagyjában hasonlítanak az ovambokhoz, kivévén talán a tőlük nyugatra lakó onganguákat, kik a hererokkal rokonok s a fejdíszen kivül hasonló öltözetben járnak. De itt is nagy szerepet játszik a női haj divatos diszitése, mely minden törzsnél váltakozik s különösen az „aristokratia“ tagjainál megy túlzásokba. Az egyes törzsek függetlenek egymástól, rendesen békés emberek s mindenütt laknak közöttük hererok is. Green 1865-ben utazott közöttük s eléggé kedvező képet rajzol róluk, egész sereg nevet sorolva fel.

A legnevezetesebb törzs, mely mintegy átmenetet alkot Dél- és Közép-Afrika között, a bakuba nemzetség a Tioge folyó mentén. Bavekáknak is szokták hívni s valószinüleg rokonok a Ngami tó vidékén lakó népekkel. Országukban tömérdek vadállat van, de ők maguk nem ügyes vadászok, inkább földmüveléssel foglalkoznak. Van azonban meglehetős számu lőfegyverük, melyet a portugaloktól elefántcsontért vagy rabszolgákért cserélnek be. Karjaikat és lábaikat rengeteg sok rézgyűrűvel rakják meg. Ritkán mennek az ország határain kivül, de benn elég mozgékonyak s szeretnek ujságokat hallani, melyeket azután egymással szaggatott mondatokban s tapsolás között közölnek. Igen szenvedélyes dohányzók, hosszuszáru pipát használnak, melynek feje emberfő alakú s szára puskacsőből készült. Az ily pipákat annyira becsülik, hogy hamarább válnak meg feleségeiktől, mint ettől. Dicsérik ügyességüket a fafaragásban s különösen a pipaszár és kirri díszítésére nagyon csinos emberi s állati alakokat faragnak.

Busmann.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A BÚR ÁLLAMOK.

Jeppe: Die Transvaalsche oder südafrikanische Republik. Gotha, 1868. *Holub* Emil: A Fokvárostól a Masukulumbák országába. 2 köt. Bp., Ráth, 1890. *Klössel* M. H.: Die südafrikanische Republiken. Leipzig, 1890. *Alford* Charles: Geological features of the Transvaal. London, 1891. *Distanz* W. L.: A naturalist in the Transvaal. London, 1892. *Barkly* Mrs: Among boers and basutos. London, 1893. *Astrup* N.: En Missionreise til Limpopo. Christiania, 1891. *Heitmann*: Transvaal. Leipzig, 1888.

Még a jelen alkalommal, a búrok országának bemutatásakor, sem jutunk ki Dél-Afrika sivatag fenföldjéről, melyet száraz éghajlata s vizszegénysége oly mostoha hazájává tett a benszülötteknek. Mindamellett csaknem csodálatos ellentétként már is oly országba jutottunk, hol nemcsak európaiak az uralkodók, hanem a népességnek igen jelentékeny része is európai eredetü emberekből áll; oly országba, mely a kedvezőtlen viszonyokkal küzdve szegényes és egyszerü, de mégis müvelt állam, sőt valóságos köztársaság, hol nem a külső forma, hanem uralkodó s államalkotó népének erkölcsi viszonyai erősítették meg a szabadságszeretetet.

A búr államok, jelenlegi alakjukban az Oranje köztársaság és a Délafrikai köztársaság, valóban tüneményszerü jelenségek Dél-Afrika kopár bensejében s ezért szükséges nehány szóval multjukról is megemlékezni, mely ezt a rejtélyt teljesen megmagyarázza.

Kevéssel azután, hogy Diaz Bertalan (1487) a mai Jóremény-ség fokát felfedezte, európai települők is jöttek ide, kezdetben portugalok, később spanyolok. A területnek azonban, bár a Kelet-Indiába vezető tengeri út kulcsa volt, senki sem tulajdonított nagy fontosságot s önálló gyarmatot e helyen csak 1652-ben alapított a holland-keletindiai társaság, midőn Spanyolország gyarmatosainak egy része a hollandok kezébe jutott. Ez a gyarmat azonban talán sohasem

volt szoros állami felügyelet alatt. A betelepülő parasztok (boer) saját kezükre dolgoztak s mivel a talajviszonyokkal elégedetlenek voltak s a telep közelében lakó primitiv hottentották és busmannok őket feltartóztatni képesek nem voltak, fokozatosan terjeszkedtek uj és uj legelők és szántóföldek keresése végett. Számukat csakhamar jelentékenyen növelték a franczia hugenották, kiket a nantesi edictum hazájukból száműzött s részben itt telepedtek le. De mivel senki sem törődött velök, nem is volt valóságos állami vagy gyarmati szervezetük. A két nép a közös kálvinista vallásfelekezet kapcsa következtében összeolvadt, a nagyobb számu hollandok nyelve lett az uralkodó, de elrontva s átalakítva franczia vonatkozások által.

Körülbelül száz évig tartott ez a patriarchalis viszony, midőn Anglia, mely ez alatt Kelet-Indiában nagy hatalommá lett, a kedvező fekvésü helyen letelepedni kezdett s hódító természetéhez hiven uralkodni is akart. A franczia forradalom s Napoleon hadjáratai alkalmat adtak az ügyes angoloknak a terjeszkedésre, annyival inkább, mert Hollandia önállósága ez időben teljesen megszünt. 1795-ben névleg, 1806-ban tényleg angol lett az úr Afrika déli csúcsain. A jámbor boernépség kezdetben békésen élt az új hódítók között, de csakhamar erősebb és erősebb lett az érdek ellentét s 1830-ban nyilt ellenségeskedés támadt köztük. A búrokra későn; az angol már itt is sokkal erősebb volt. Mit tehettek mást, mint visszavonulni az ország bensejébe. 1835-ben már átmentek az Oranjefolyón s itt telepedtek le. De az angolok itt sem hagyták őket békében s ezért megkezdődött a századokon át szervezetlenül élt parasztok állami alakulása. 1848-ban Transvaalban, azaz a Vaal folyón túl, 1854-ben az Oranje mellett alakítottak önálló országot. Az angolok egyiket sem akarták elismerni s ezért új gyarmatok alakultak: Stellaland, Goosen, Zuluföld, Uj köztársaság, Griqua föld. Végre azonban a derék Pretorius és Krüger nyilt ellenállást szerveztek, a népszabadság szeretete feltámadt s több izben, különösen 1881-ben, keményen elverték az angol csapatokat. A hosszas küzdelem végeredménye az, hogy a sok apró állam a mai két állammá egyesült, és az angolok némi feltételekkel elismerték azok souverain jogát. De a béke csak látszólagos. A búr polgár halálból gyűlöli az angolt s ez a hódító faj, mely már Dél-Afrikában különben is a legnagyobb gyarmatos, erőszakot s ravaszságot használ fel ellenük. A legnevezetesebb esemény volt e tekintetben a gyémántmezők elhódítása. Kétségtelenül búr földön, az Oranje folyó mentén fedezték

föl 1867-ben az első gyémántokat. Alig terjedt el azonban a leletnek híre, az angolok igényt emeltek az addig mellőzött területre, felbérelték a búrok ellen a kevertvérű hottentottákhoz tartozó griquákat s végre 1871-ben csaknem erőszakkal vették el a területet a búroktól.

Ez a történeti fejlődés magyarázza meg a *búr lakosság* jellemét. Puritán kalvinista gondolkozásmód, egyszerű parasztos élet, lángoló szabadságszeretet kapcsolatban a gyűlölettel az elnyomók ellen s gyengeségük tudatában erős conservativ érzés szilárd ragaszkodással a régihez azok a vonások, melyek a búrok jellemét kidomborítják s ezt a kis elhagyatott népet a földgömb egyik legérdekesebb, csaknem typikus alakjává teszik, mely számánál jelentékenyebb erkölcsileg s mely társadalom-tudományi szempontból sokkal fontosabb, mint politikailag.

A búrok ma is pásztorok és baromtenyésztők. Városaiknak nagyobb részében idegen elem az uralkodó, bányatelepeiken angol szokások honosodtak meg, vagy épen cosmopolitikus jellegü élet uralkodik, a valódi búr tanyáján található juhai és szarvasmarhái között, melyek háza körül nyílt karámokban vagy egészen szabadon élnek. Egyszerü patriarchalis képek tárulnak itt elénk. Gondosan bemeszelt házaikban alig van más, mint egy asztal, néhány szék, az ablakfülkében egy-két virágcserép s előttök fehér, vörössel szegélyezett függöny. De mindenütt ott található egyik szegletben egy kis asztalon a családi biblia, nem ritkán több nemzedék öröksége, s talán az egyetlen könyv, mely ide, a világtól messze félreeső kunyhóba eljutott; ebből a könyvből olvasnak fel, bár sokan egészen emlékezetből elmondhatnák, az ebéd előtt és után és az ünnepek alatt, ebbe jegyzik be a család krónikájának fő eseményeit. A patriarchalis életmódnak megfelelően nem nő, hanem az öreg családfő ül az asztal elején s ez a családfő ebéd után s este külön megáldja családja tagjait. Noha nagy számmal is vannak, mert nem ritka eset, hogy több házaspár lakik egy fedél alatt, ugyanazon asztalnál esznek, a nők közösen végzik a házi teendőket s soha nem zavarja meg csendes életüket cselszövény avagy féltékenység. Megtörténik ilyenkor, hogy a házban levő gyermekek mindenik asszonyt „anyám"-nak hívják s a nők csaknem elfeledik, melyik az ő gyermeküket, melyik a másiké. A cseléd egy asztalnál eszik a gazdával.

Puritán életmódjuknak megfelel öltözetük is. Szalmakalap, sötétkék selyemnadrág, rövid mellény és faczipő a rendes öltözet

szegénynél és gazdagnál, még a nők sem csinosítgatják magukat, sőt talán kissé rondáknak lehet őket mondani. Különösen kóczoshaju sok van közöttük. A vendégeket tüntetés nélkül fogadják, keveset beszélnek vele, de rendkivül előzékenyek s fizetést vagy kárpótlást kinálni sértés volna; rendesen jó darabig elkisérik távozásakor. Vásárokra vagy városokba járni nem szeretnek, szerény szükségleteiket maguk teremtik elő olykor esztergályozó padok vagy bőrcserzés közvetítésével. Leggyakoribb, ha hazulról elmennek, hogy templomba mehessenek. Vasárnaponkint minden templommal biró községben egész csapat ökörszekeret lehet látni a tanyákról. De ezek csakhamar ismét eltünnek s a templomozást nem követi a korcsmázás. A bort és sert különben rendesen iszszák, bár mérsékelten s szeretik a társaságot is, különösen estéken. Valódi ünnepeik nincsenek. A menyasszony megkérése, a lakodalom csak oly szertartásszerű ridegséggel történik, mint akár a confirmatio és keresztelés. Nyugodt, hollandi vérmérsékletét megtartja a búr a temetésnél is, mely csakhamar következik a halál után. A sirokon, melyeket rendesen a házikert végén ásnak, nincs sírkő vagy kereszt, de még emlékfa sem. Nem bántja őket a hiuság sem. Legnagyobb ambitiojuk a falusi biróság vagy az egyházi gondnokság. A választásoknál élénkek, de nem szenvedélyesek. Szenvedélyes a búr csak az angollal szemben, kinek neve is vörös posztó előtte s kivel kész a törvény előtt végletekig perlekedni. Műveltsége nem nagy. Irni és olvasni tudnak, de a sokat írást nem szeretik s nincs valódi kutató és tanulmányozó természetük.

Igy éli le a búr meglehetősen egyhangu életét. Korán megházasodik s azután vagy szülei házában marad vagy egy másik uj házaspárral szövetkezve uj földet és uj lakást keresnek, hogy egészen uj életet kezdjenek. Rendes körülmények között csak a kor alkot nagy különbséget: a fiatalabbak önként alávetik magukat az idősebbek akaratának. De ha egyszer megragadja a szenvedély, az igaztalanságok megtorlásának vágya, a nyugodt hangulatu búr s isteni végzésben feltétlenül megnyugvó kalvinista makacsul követeli jogát, vakmerően száll szembe hatalmasabb ellenfelével s vallásos rajongásig menő hittel szent áldozatnak tekinti a küzdelemben kiömlő rokon vért s a kegyeletes emlékü ősök fáradsága emlékeinek elpusztulását.

Meddő kérdés volna: mi lehetne ezen korlátolt világnézetű s csekély műveltségű, de gránitszilárd egyöntetű népből más művelt vidéken? Meddő, mert más helyen és más körülmények között nem

így alakult volna a nép jelleme. Bizonyos azonban, hogy ily alkalmazkodásra nem érett faj csak itt a végtelen kiterjeszkedés lehetősége mellett alkothatott államot s hogy ezeknek az államoknak vagy megszámlálhatók napjai, vagy, a mi különösen Oranje köztársaságban már erősen látható, az állami élet hatása alatt megmozdul a merev társadalmi élet, zajosabb és változatosabb lesz a családi kör s kibontakoznak az uj fejlődési irányzat csirái. Egészben véve azonban a búr társadalom ma még merev s élettelen, bár izmos, sőt óriási s az a csekély élet, melyet a városok alakulása és a vasutak építése teremtett, még nem a nemzet megmozdulása, csak a szabály ridegségét élénkebben feltüntető kivételek. Vezéreik különlegességei, Pretorius harcziassága, Burger rationalismusa, Krüger táblabirói bölcsessége csak külső tünetek, mindeniknek lényege a konservativ, egyoldaluságig egyenes gondolkozásu s tüntetőleg puritán, de amellett exclusiv kalvinista jellem.

Sajnos, hogy ez az elzárkozottság bizonyos fokig durvasággal jár. A búrok nemcsak az angol elnyomókat gyülölik, hanem a benszülötteket is. Hottentotta, busmann, kaffer és becsuán egyaránt kellemetlen otthont talál országukban. A búr nem űzi el őket, mivel szolgálatukra szüksége van, de, a mennyire lehet, lenézi és kegyetlenül bánik a feketékkel, kiket nem is tekint valóságos embereknek. Nem kell azonban elfelednünk, hogy ebben is a természet törvénye működik, mely két egymás mellet lakó pásztornép között a tartós békét lehetetlenné teszi. A búr, mint értelmesebb faj, egymásután foglalja el a feketék legelőhelyeit s évről-évre ingerültebb a marhatolvajok ellen. Ezért pusztultak el területeikről az egykor hatalmas néger törzsek, köztök a Zambeziig hódítólag előnyomult makololok és a Mózes főnök alatt hatalmassá lett *basutok*, kiknek törzse 1879-ben már 127.000 főből állott s mint ilyen, az angolok ellen sok tekintetben sikeres hadjáratot folytatott. Az angol területen lakó basutok ma is virágzó állapotban vannak, jó földmüvesek és juhtenyésztők, de a búrok hatáskörében élők elzüllöttek s ezért is kapták a basuto = koldus nevet. Elnyomatásuk következménye a tömérdek babona, melyet még növel lakóhelyüknek vízszegény jellege. Ezért rendesen az esőcsináló bűvész náluk a főalak, minden törzsnek ez a főnöke és főpapja, kinek oly hatalma van, hogy a nép legszentebb kegyeletével daczolva kiásatja ellenének holttestét a földből s odadobatja a vadállatoknak. Még szomorubb állapotban vannak a hottentotta eredetű *koránnák*, kik a búroktól és angoloktól csak a

ragályos betegségeket és iszákosságot sajátították el, különben teljesen vadak. Még kunyhóik is szalmából készült állati lyukaknak látszanak, melyekbe négy-kézláb kell bujni. A kunyhó belseje megfelel külsejének. Közepén egy tál forma mélyedés van, a tűzhely;

Basuto varázsló.

oldalt néhány rövid favillát a földbe szúrnak, ezekre keresztbe rudakat raknak s reáteszik a ruhát, kecske-, juhbőrt és egy-két fazekat. A kunyhók rendetlenül épülnek, közös kerítésük nincs, környékük rendesen igen ronda. Az istállók helyét mimózafa ágaiból készült szegényes sövények pótolják. Jellemző azonban, hogy e nyomorult

népnél bizonyos titkos szövetkezet áll fenn egymás védelmére, mely szövetkezet tagjai egymást testük meghatározott részére alkalmazott $1-1^1/_2$ hüvelyk hosszu beheggedt sebvágásról ismerik fel.

A búr államok területét nagyjából az Oranje és Limpopo folyók közének mondhatjuk s viszont a két államot a Vaal folyó, az Oranje mellékfolyója választja el egymástól.

Az *Oranje* Dél-Afrikának legnagyobb folyója a Zambezin kivül, hossza 1860 km. Főforrása (Nu Gariep) a Sárkányhegységben a Mount aux Sources hegynél van 2500 m. magasban a Fokföldnek basutok által lakott részén. Keskeny völgyben s erős eséssel halad délnyugat, majd északnyugat felé s Hopetown és Griquatown között veszi fel a 680 km. hosszu folyásu Vaal folyót, mely főkép a búrok földjén halad át s fensíkról számos patakot vesz fel. A Vaal nyáron nagyon sok vizet hord magával, 10—13 m. mély s torkolatánál 400 m. széles, de télen meglehetősen kiszárad. Az Oranje innen meglehetős nagyszámu kanyargással, de lényegileg egyenlő irányban halad az atlanti oczeán felé. Főbb nagy mellékfolyója nincs, délről a Hartebeest, északról a Hygap hoz belé egy kis vizet. Sőt maga a főfolyó is apad folytonosan a kigőzölgés miatt, úgy hogy alsó folyásán már több helyen át lehet rajta gázolni s torkolatánál, mely esős időszakban 2400 m. széles, gyakran megszünik a hajózás, részben természetesen a homokzátonyok miatt. Felső részén ellenben sok katarakta és vizesés van benne. Az Oranje és Vaal környéke nagyon változatos, sőt, bár faszegény vidéke van, határozottan regényes. Még az asztalsima sík területeken is gyakran emelkednek fel izolált, csonkakúpalakú hegyek, melyek olykor több napi járóföldre látszanak s így a búrok valódi útjelzői a vadonban. Hozzájuk járulnak a szürkéssárga kúpos termitabolyok, melyek szintén nagyon gyakran érik el a méternyi magasságot. Oly helyeken pedig, a hol a hegység az uralkodó, szeszélyes alakot öltenek fel a dombok. Néha egyes dombokat is szeletekre bomlaszt a köztük mutatkozó szakadék s a lapos tetőket hegyes csúcsok gyorsan váltják fel. Nem ritkán a hegyek oly szabályos sorban állanak egymás mellett, mintha óriási termitabolyok volnának. A Vaal folyótól északra fekvő Hoogeveld nevű vizválasztó, mely a leggazdagabb aranytelepek helye, 100—200 m. magas fensik s összeköttetésben áll a magas hegységekkel, melyek közt a 2000 m. magas Mauch csúcs emelkedik ki.

A Vaal és Oranje forrásvidéke között van egy nagy hegység is, melyet Drakenberge (Zourberge, Stormberge, Kathlamba) név alatt ismernek. A tekintélyes hegyláncz határ a Fokföld, a búrterület és Natal között s legmagasabb (3400 m.) csúcsa a már említett Mont aux Sources, mely Dél-Afrika legnagyobb emelkedése. Két-három csúcs emelkedik még háromezer méterre Még az átjárók is 1600—2000 m. magasok s nehezen megközelíthetők. A hegyek esése a keleti part felé sokkal nagyobb és meredekebb, mint a belföld és a Gariep forrásvidéke irányában, hol egyes terraszok következnek. A gerinczvonal magassága azonban kevéssé ingadozó s ezért a hatalmas, különböző nevek alatt majdnem 900 km. hosszuságban elnyuló hegyláncz kétségkivül a fő vízválasztó az Indiai Oczeánba és az Atlanti Oczeánba menő vizek között.

Átjáró a Drakenberge-ben.

Jóval felette s így a vízválasztót megkerülve fut el Transvaal másik nagy folyója, a *Limpopo,* melyről, mivel portugál területen ömlik az Indiai-Oczeánba, már fentebb szóltunk. Ennek a nagy folyónak északi kanyarulata alkotja a búr államok határainak nagy részét. Sajátságos partvidék ez. A nyugati oldalon rendesen hosszukás mocsarak, tócsák, pocséták, tavak terülnek el, a melyek némelyike olyan mély medrű, mint a folyó. Általában azonban valamivel magasabban fekszenek; mintegy husz perczentjük egész éven át tartalmaz vizet, némelyikük még akkor is, midőn az őket vízzel ellátó folyó már kiszáradt. Legtöbbjük sok apró ér vizét gyüjti magába, némelyiknek forrásai is vannak. Maguk a Limpopo mellékvizei is néhány száz, olykor egy pár ezer méternyi távolságig a Limpopoval egyközü irányban hömpölygetik zavaros hullámaikat s azután rögtö-

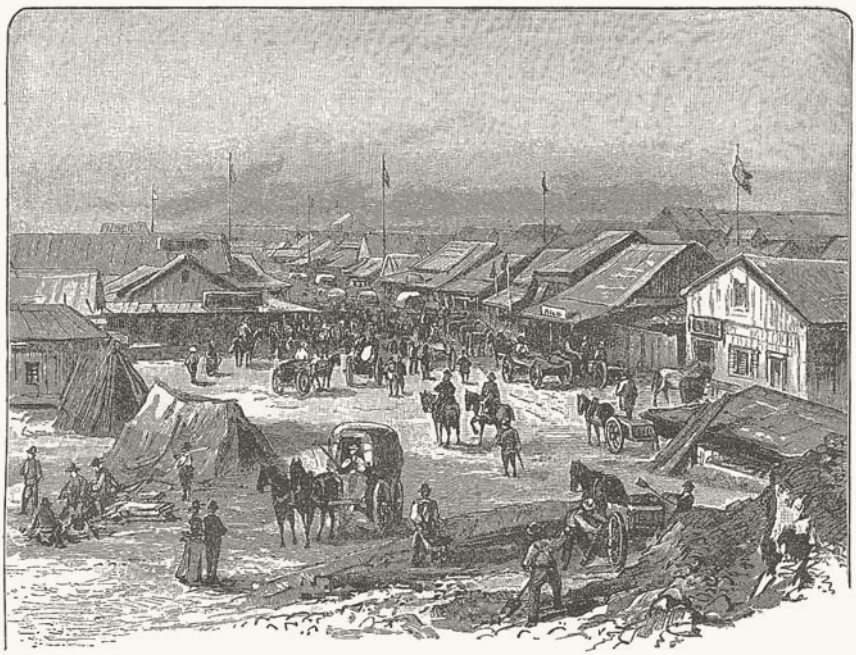
nösen irányt változtatva belétorkolanak. A legtöbbet az esőzések táplálják, vizök mennyisége az esős és száraz évszak szerint oly különböző, hogy nemcsak a viz folyása, de gyakran iránya is teljesen megváltozik. Ez a nagy különbség akadályozza meg az itteni s általában a legtöbb afrikai folyót abban, hogy oly jelentékeny kulturális tényezők legyenek, minők Európa és Amerika folyói, ez a különbség hozza létre a szokatlanul magas partfalakat, a temérdek sellőt és vizesést, valamint a lagunaszerű tócsákat, melyek a malária fészkei. Ezért lehetetlen ezeken a nagy folyókon a rendes hajózás, sőt a legtöbb esetben az állandó hidak készítése is, a polgáriasodás terjedésének nagy kárára.

Nem is oly nagyon régen a Limpopo folyó vidéke volt a *vadászok* egyik eldoradója. Kevés terület van a földgömbön, hol annyi sok vadat lehetett volna látni. Leggyakoribbak az antilope fajok, melyek olykor ezrével mutatkoznak, a tarka quagga és zebra, a kék és csikos gnu, a gyönyörü pettyes zsiraff, a hatalmas strucz még laikusnak is igen érdekes látványok. De meg kell érdemelnie a vadásznak az elejtett vadat. A legtöbb az említett állatok közül valóságos gyors futó s még ha óvatosan közelednek is feléjük, az utolsó perczben könnyen elmenekülnek. Órákon keresztül kell néha lóháton üldözni őket, mignem egy-kettő lövéstávolságra jut. Gyakran megtörténik, hogy a vadász, habár ezrével látja a nemes vadat, 2—3 napon át sem képes közülök egyet elejteni s vadászzsákmányul kénytelen apróbb állatokkal és madarakkal megelégedni. Mindamellett ma már az európai lakók szaporodása és az élénkebb közlekedés meglehetősen megritkította a vadállományt. A nemes vad nem szereti a zajt és az emberek közellétét, csak a krokodilok és páviánok maradnak meg tömegesebben s lassankint elkövetkezik az az idő, midőn a búrok földjén is csak a hegyek között s a félreeső vidékeken lesznek képesek vadakat lőni.

A búrok élelmességének érdekes példája azonban, hogy legalább egyet ezekből az értékes vadakból képesek voltak megszelidíteni s szaporítani: a *struczot*. Bámulatos gyorsasággal történt ez. 1865-ben még csak 80 szelid állatot számláltak össze. Mivel azonban a hatalmas madár tolla rendkivül divatba jött, ugy hogy egyetlen tollért 10—15 frtot is megfizettek, pedig a felnőtt madárból évenként mintegy 100 tollat lehet kapni, csakhamar megszaporodtak a strucztenyésztő telepek. Ma már legkevesebb egy negyed milló struczot tenyésztenek a búrok földjén és a szomszéd angoloknál, a

toll ára a nagy kínálat következtében természetesen nagyon hanyatlott, de az üzlet még mindig eléggé jövedelmező e helyen, hol a föld értéke csekély s azt alig lehet másra használni. Mondhatjuk, hogy jelenleg e földön már csaknem oly közönséges foglalkozás a strucztenyésztés, mint a juhnyájak tartása, azzal a különbséggel, hogy a juhtenyésztés kicsinyben és kisebb tőke befektetése mellett sokkal jobban jövedelmez, mint a struczczé.

Az állattenyésztésnek és földművelésnek, a búrok legkedveltebb

Barberton város.

és őseredeti foglalkozásmódjának, nagy ellensége lett ujabban a *bányászat*. Miként már a matabeleföld leirásánál említettük, Mauch Károly német utazó fedezte fel itt az első aranytelepeket. 1868-ban már megalapították az angolok az elő részvénytársaságokat, melyek bányákat nyitottak, de a melyeknek a közlekedés hiánya miatt nem volt nagy sikerük. 1873-ban a Drakenberge közelében, azután pedig az ország északi részében találtak ujabb telepeket, melyek valóságos aranylázat teremtettek s seregestől vonzották a letelepülőket a búrok vidékére, úgy hogy a szó szoros értelmében pár hónap alatt

valóságos városok nőttek ki a földből, így a képünkön is látható *Barberton* a Kaapgold mezőnek nevezett telepen, a Limpopo egyik Kaap nevű mellékfolyója mellett. Ez a kép világosan mutatja az aranymezőn uralkodott lázas tevékenységet, a sátrakat, faházakat és az építkezést egymás mellett, továbbá a nagyszámú üzletet és vendégfogadót, meg az élénk forgalmat, egytől-egyig oly jellemzetes vonások, melyeket látva nem a csendes búrok országában, hanem Észak-Amerika tevékeny népei között gondoljuk magunkat.

Az arany nemcsak szilárd kőzetben, hanem a lazább talajban is található. Legtöbbnyire azonban quarcz az aranykőzet, melyből zuzdák és mosók segítségével szedik ki s azután még a higanytól különítik el. A kézimunkát legtöbb helyen gépek szorították háttérbe, sőt a magánmunkások is előszeretettel szövetkeznek részvénytársaságokká, bár mindenütt akadnak szerencsekeresők, kik 5—10 frt engedélydij lefizetése mellett 400 láb hosszu s 150 láb széles kőzetterületet avagy 150 négyzetláb alluviumvidéket bérelnek ki s azokon sajátkezűleg dolgoznak. Igen természetes, hogy ezek a kalandorok nagyobbrészt pályatévesztett egyének avagy kétségbeesett lények s ezért az új aranytelepeken egészen napirenden vannak a rablások és gyilkosságok, épen úgy, miként a kicsapongás és a mesés drágaság. Az arany azonban a legtöbb helyen megfelelt a várakozásoknak. 1890 első felében már kizárólag Witwatersrandból 223.864 uncziát vittek ki 682.785 font sterling értékben s ez a nagy összeg lényegileg állandó maradt.

Az aranyon kivül a vasut létesítése az, mely az uj búr államokat jelentékenyen emelni képes. Mióta 1887-ben a portugal területen levő Delagoaöböllel vasut köti össze Pretoriát a külvilággal, lényegileg megszünt a búrok feltétlen függése az angoloktól s bár az angolok minden lehetőt elkövetnek, hogy egykori rabszolgáikat tovább is pórázon tarthassák, a viszonyok évről-évre változnak s bizonynyal változtat a helyzeten az uj betelepülők nagyobb tevékenysége is.

De lássuk most a két búr köztársaságot közelebbről.

ORANJE KÖZTÁRSASÁG.

A Vaal, az Oranje északról nyugatról és délről, keletről pedig a vízválasztó hegyek, meg a Vaalba ömlő Klip folyó Oranje köztársaság határai. Csaknem mindenütt természeti határok, kivévén nyugaton a Kimberley vidéket, melyet, bár a Vaal folyón innen van, a ravasz

angolok gyémántgazdagságaért 1871-ben, tehát utólag, szakítottak ki a szabad köztársaság területéből. Jelen nagysága 107.439 km² (egy harmada Magyarország területének) s lakosainak száma az 1890-iki népszámlálás szerint 207,503, köztük csak 77,716 fehér, melyből 68.940 reformatus vallásu hollandi, a többi főkép angol Egy km²-re 1.66 lélek jut, a népesség tehát igen csekély sűrűségű s nevezetesen még mindig több a benszülött hottentotta, becsuán és kaffer, kik azonban társadalmilag alig számítanak, mivel a fehér lakosság zöme, a búrok, alsóbbrendű lényeknek tartják őket.

Az állam 18 kerületre (landdrostie) oszlik, mindenik kerületben azonban csak 2—5 falu van, melyek hivatalos neve „Dorpsbestuur", a kerület feje, a landdrost, a legfőbb polgári és birói hatalmat egyesíti magában. Gyakran ő maga kerületi fővezér is, mivel minden fegyverfogható ember hadköteles s minden kerületben külön parancsnok van. Az állam azonban ezen be nem gyakorolt katonákon kivül külön hadsereget tart s köztük 50 tüzért. A kormányforma demokratikus, minden kerület négy évre képviselőt küld a parlamentbe (volksraad), mely minden év május első hétfőjén gyűl össze. A végrehajtó hatalom a miniszterium kezében van, melynek elnöke, kit a nép öt évre választ, egyuttal a köztársaság feje. Van ezenkivül legfőbb birói testület és vándorbirák, kik évenként legalább kétszer működnek minden landdrostie székhelyén s holland-római törvények szerint ítélnek. Az állam 1835-ben alakult s bár 1854 óta állandó békében él, nincs virágzó állapotban. Jövedelmének főforrása a vám, mely azonban angol érdekek szerint kezeltetik. Kiviteli czikkei közt lényegesek: kecske- és angoragyapju, szarvasmarha, ló, bőr, strucztoll, kőszén és gyémánt. Ez utóbbi czikket főkép a Kimberleyvel szomszédos Jagersfontain kerületben nyerik sajátságos serpentinszerü kőzetből. Egykor ezek a bányák is virágzó városokat hoztak létre, most azonban már legalább az iszaptalajon elpusztultak, bár még 1889/90-ben is 277.500 font sterling értékű gyémántot vittek ki innen. A gyémántmezők is jelentékenyen hozzájárultak a fák kiirtásához s így az aszály növekedéséhez. A kőszén főkép Philippolis kerületben fordul elő homokkőtelepeken felszines fekvésben, ugy, hogy többnyire robbantó anyag nélkül csákánynyal aknázzák. Nagy mennyiséget termelnek, de minősége nem valami kitünő. Kitünők szarvasmarhái, melyekkel az egész Fokföldet ellátják.

Oranje államban igen jók a közlekedési eszközök. Az utak, különösen a Fokföldtől Pretoria felé vezető országut, jobb, mint Algirt

kivéve, bárhol Afrikában. Vasutja is jelentékeny, közel 1000 km. Fővonala Colesbergtől Viljoemsdroftig visz. Táviróhálózata körülbelül 3000 km. hosszu s jelentékeny számu postahivatal áll a közönség rendelkezésére.

Az ország fővárosa s a kormány székhelye *Bloemfontein* (= virágforrás) igen kis, de határozottan csinos város. Mintegy 3000 lakosa van, köztök 2000 fehér ember. Csinos házai közt a templomok, szinház és a főiskola épületei nevezetesebbek. A város területén 1849-ben még nem lakott senki. A többi helyek is csekély népességüek. Legnevezetesebbek, mint élénk kereskedelmi telepek, Fauresmith és *Harrismith*. Ez utóbbi hely, melyet Vreededorpnak (bikafalva) is neveznek, nem messze fekszik a Drakeberge hegység aljától, s a Natalba vezető ut kulcsa s egyuttal oly vidék központja, hol a gabonatenyésztésre mesterséges öntözés nem szükséges s ezért valószinü, hogy rövid idő alatt jelentékeny hely lesz. Ladybrand, Smithfield, Heilbron szintén emelkedő községek. A búrok egykori főhelye *Winburg*, Bloemfonteintől 24 km. távolságra északkelet felé még mindig tekintélyes hely.

A benszülött négerek egy része, a fehérektől elkülönítve, külön telepeken él, mindmegannyi külön vidékeken. A délnyugati részen laknak a griquák, kik főkép kereskedéssel foglalkoznak. A becsuánok Caledon kerületben alkotnak telepeket. Távolabb az Oranje folyó forrásvidékén a Kathlamba hegységben vannak a basutok, kiknek főhelye *Taba-Uncsu* körülbelül 3000 lakossal a köztársaság legnagyobb községei közé tartozik s egyuttal a legtekintélyesebb néger falu a vidéken, sokkal szebb házakkal, mint a minők rendesen a becsuánok kunyhói. A basutok igen ügyesen tudják a vadállatok bőrét feldolgozni. Más basutok valóságos földmivelők s buzát viszneknek a barolongokhoz, hogy rajta ruhát cseréljenek. Nevezetes, hogy ezek a feketék általában mértékletes életet folytatnak, mert az Oranje állam szigorúan börtönnel és pénzbirsággal bünteti mindazokat, kik nekik szeszes vagy más hasonló italt adnak el.

DÉLAFRIKAI KÖZTÁRSASÁG.

Kevésbé egyöntetü jellegü, de annál érdekesebb a másik búr állam, a délafrikai köztársaság, mely, mint fentebb említettük, sok vajudás után csak 1884-ben vívta ki relativ függetlenségét. Egészen ifju állam tehát, mely azonban ásványgazdagsága következtében igen

FOKFÖLDI NÖVÉNYZET.

gyorsan emelkedik s már jelenleg is túlszárnyalja a másik búr államot népsűrűség és vagyoni jólét tekintetében.

A délafrikai köztársaság, vagy, a mint még ma is gyakrabban nevezik, Transvaal csaknem egyenlő nagyságu (315.590 km²) hazánkkal s népessége ma már valószinüleg megközelíti az egymilliót, bár a legutolsó becslések még csak 6—700.000-ről beszélnek, mely számban 119.128 volt a legutóbbi népszámlálás szerint a fehérek száma s ebből ismét az ujabban bevándorlott európaiaké 14.334, más földrészből jött kalandoroké 451. Egyes helyeken, különösen Potchefstroom és Heidelberg kerületben a gazdagabb aranybányák már relativ sürű népességet teremtettek s igen feltünő amerikaias gyorsasággal keletkeztek nagyobb bányavárosok, így Johannesburg a Witwatersrandi aranytelepek központja, mely még nincs husz éves, de már 1890-ben 20 ezernél több fehér lakosa volt, több mint bármely más búr városnak. Vannak azonban oly területek is, hol fehér ember messze földön alig található s néger is nagyon kevés.

Az egész állam a nagy délafrikai felföldön fekszik, melynek nagyobb részét foglalja el s nyugot és észak felé a Limpopo irányában folytonos lépcsőzetben sülyed alább. Csak egy kis rész jut a Vaal és Oranje folyók vizhálózatára. Határa délen a Vaal, északon a Limpopo egész addig, a hol a felföldet elhagyja, keleten a Lebombo-hegység és a felföld szegélye, nyugaton a Limpopo és a Marico, továbbá az Oranje folyótól Sosongba vezető kereskedelmi ut. Nyugaton a régebben önálló Svazi kafferföld messze benyúlik a területbe.

A Drakenberge hegységről nézve, mivel ez a hegység valósággal csak a felföldnek óriási párkánya, mely csak egyik oldalán meredek, a Transvaal köztársaság nagyobb része sikságnak látszik, mely sikság azonban igen változatos hegyekkel és dombsorokkal vegyes, bár legtöbbnyire igen lapos és fátlan. Oly helyeken, hol a folyók dombos vidékek közt vonulnak el, sűrűbbek a fák, itt-ott jelentékeny erdőségeket találunk s mindenütt meglehetős dús növényzetet. Változó az éghajlat is, északon csaknem subtropikus világ van, délen ellenben a hóval hónapokon át borított hegyek sem ritkák. Vannak gyümölcsök, melyek az állam különböző részeiben az egész éven át érve találhatók. Épen ezért változatosak a termények. Északon kávét, narancsot és szőllőt is tenyésztenek. A mérsékelt éghajlat azonban uralkodó s mindennemü gabonafaj előfordul.

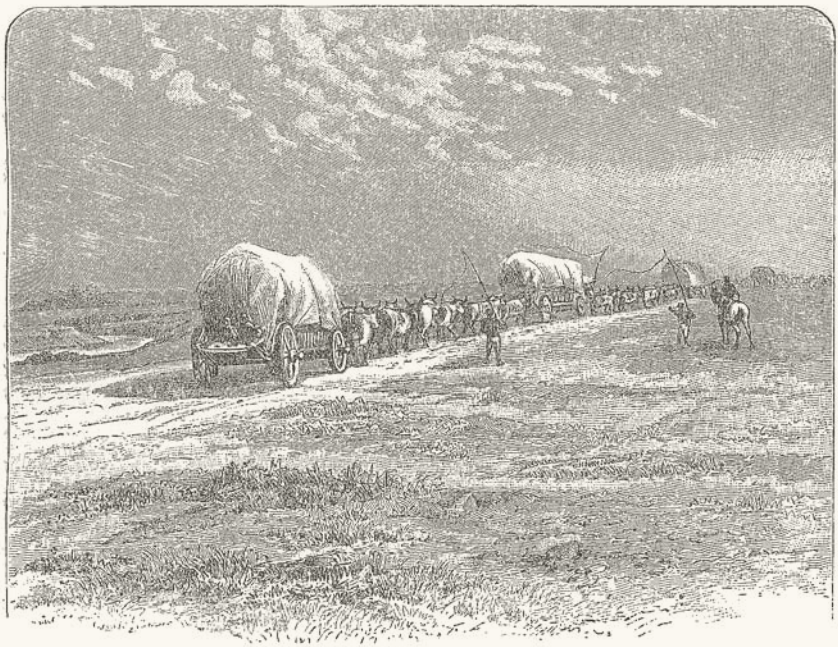
A fekete lakosság, melynek nagyobb része basuto, (keleti be-

csuán és kaffer) részben kóbor életet él, de megadóztatják őket is, bár jogilag épen semmi előnyük sincs, sőt a fehérek közül is csak azok választók, kik legalább 10 éve laknak az országban. Ezek a választók alakítják meg a „volksraad"-ot, mely két kamarából áll az 1858-iki s 1890-ben revideált alkotmány értelmében. Az egyik 24 oly tagból áll, kiknek mindegyike az országban született s 14 év óta itt lakik, a másiknak szintén 24 tagja van, de ezeknek csak négy év óta kell ott lakniok. Az elnököt és főparancsnokot a nép öt évre választja, a többi minisztereket az első volksraad nevezi ki. Ezek: főpénzügyőr, főjegyző, postaigazgató, vasutigazgató, főügyész, közoktatási főnök, bányafőnök, távirdai igazgató és több biró. Az állandó katonaság összesen 7 tisztből és 100 közlegényből áll, háború esetén azonban a többi polgárok is hadkötelezettek. Az angol háboruban (1881) mintegy 6000 fegyveres vonult ki, kik mind kitünő lövészek voltak.

A köztársaság gazdasági viszonyai a Delagoa-öbölhöz vezető vasut kiépítése és az aranybányák felvirágozása óta nagyon fellendültek, habár az állam ujjáalakulása kezdetén teljesen hitelvesztett volt. 1891-ben már 180.147 font sterling többletet mutatott a zárszámadás. Ugyanakkor a kivitel értéke 120 millió koronát meghaladta. Régi idők óta gabona és állatok, valamint állati termények a fő kiviteli czikkek, az aranyé folyvást emelkedőben van. A vámbevételek ma már 20 millió koronát meghaladnak s az államadóság aránylag igen csekély.

A vasuthálózat azonban még csak most van kiépülőben. 1891-ben az indiai Oczeán felé vezető vasutból 37, a Vaal folyóhoz vezetőből 62 km. volt készen, holott ugyanakkor a táviróhuzalok hossza már 6011 km. volt. A fő közlekedő eszközök — egyes népesebb vidékek kivételével — még ma is az a hosszufogatu *ökörszekér*, mely egész Dél-Afrikára nézve jellemző. Egyes helyeken, hol a talajviszonyok megengedik, a szomjuságot és fáradságot nehezebben türő lovat alkalmazzák, de ezeket is csak nagy tömegekben. Igy a Kimberleyből Johannisbergig menő Gibson-féle gyorskocsikhoz (melyekhez hasonló volt az erdélyi részekben a vasut megnyitása előtt a Biasini gyorskocsi) 10—14 lovat fognak, bár 1—$1^1/_2$ óra közben ezeket is változtatják. A kocsi emeletes, alul-felül 9—9 üléssel, s rendesen vágtatva halad előre. Más kocsiknál inkább alkalmazzák a kitartóbb öszvéreket. A valódi kedvelt közlekedő eszköz azonban az ökörszekér 10—24 ökörrel, melyeket egyenként, párosával vagy épen kara-

vánalakban minduntalan lehet Transvaalban találni. A szekér rendesen személyeket és árukat egyszerre szállit s valóságos lakóház és raktár. Tisztán személyszállitáskor is 10—16 fogatja van, nagyobb teherszállításoknál még több. Csak oly helyeken hiányoznak, hol a czeczelégy uralkodik. Az óriási szekérnek hatalmas kerekei, fehér, szürke vagy pirosra festett vászonboritéka van, nehézkes, de teljesen szilárd, miként búr gazdájának jelleme. Külsején is láthatók olykor konyhaedények, élelmiszerek és más tárgyak. A vászonboriték igen

Ökörszekér karaván.

szilárd, eső nem áztathatja át s a szél sem fordíthatja fel. Belsejében deszkák választják el a felső és alsó részt. Az alsóban az áruczikkek s ritkábban használt utiszerek vannak; a felső lakó-, alvó- és dolgozószoba. Vannak itt butordarabok, fegyverek, kézi szerszámok, iróeszközök és könyvek. Ha az utas írni akar, könnyen megerősíthet egy deszkát; ha le akar feküdni, minden szükséges dolog készen áll az ágy készítésére. A szekér hátsó részén s oldalán vannak a vizes hordók, a vas főzőserpenyő, kávéforraló s esetleg még tüzelő eszköz is. Este, midőn az ökröket kifogják, a szekerek egy-

máshoz tolva valóságos erődöt alkotnak s az utasok benne tanyáznak. Az ut rendesen igen nehéz, esős korszakban mocsaras, száraz időben felrepedezett s mindenkor elhagyatott. A fensík egyes emelkedéseire felhatolni mindenkor nagy fáradságba kerül s igen természetesen a sok tehervonó állatokkal is egymásután fordulnak elő nehézségek.

Városokban Transvaal meglehetősen gazdag, bár a legtöbb egészen kis városi jellegü csendes hely. Ilyen a főváros, *Pretoria*, is (5655 l.), melyről különben általános a nézet, hogy Dél-Afrika legkellemesebb helyei közé tartozik. A széles utczáit szegélyző házak jobbára egy emeletesek, jól épültek s kertekkel ellátottak, melyekben számos nagy és árnyékos fa van. Nevezetesebb épületei a templomok és kaszárnyák; a városház és szinház kicsi; csinosak még a a vendéglők és egyes kereskedők házai. Ez utóbbiakban mindenfélét lehet kapni, mivel a fényüzés ide is elhatolt. Környéke fátlan és egyhangu, de felső részében lankás sikságon számos forrás fakad, melyeknek fölös vize mély, nyilt csatornákban foly a városon keresztül, az éjjeli kóborgók veszedelmére. A búrok tanyái a vidéken jó messzire előre nyomulnak.

A régi főváros *Potschefstroom* (4500 l.) közvetlen a Vaal partján a Moi patak völgyében szintén igen kellemes hely, különösen esős időben, midőn az egész széles völgyet és a távoli magas halmokat hatalmas fű borítja, a folyó mindkét partja fehér, tűzvörös és sárga virágokkal borított virágszalaggá változik, melyhez a cziprus, eucalyptus, borostyán s más örökzöld fa járul, a miért is e helyet Transvaal virágvárosának szokták nevezni. Az utczák egyenesek; érintkezési helyeiken több tágas tér van, a melyek közül a legnagyobb vásárpiaczul szolgál. A templomok közül a borostyánnal befuttatott angol kápolna idylli külsejü, különben kiváló szép épületei nincsenek, bár még a tágas árutárak is elég csinosak, némelyik nyaralóhoz hasonlít. Érdekesek a szomoru füzek az utczák nyitott árkai mellett. Egy pár malom és cserzővargaműhely van a városon kivül.

A legrégibb telep az államban *Zoutpansberg* (= Sós mocsárhegy), melyet a Natálból jövő első letelepülők 1835-ben alapitottak az ország északi részén, különben egészen igénytelen.

Legjelentékenyebb hely, miként már említettük, a híres bányaváros *Johannesburg*. 1886-ban még csak egy pár alacsony nádkunyhó volt itt aranykutató kalandorok számára s pár évvel később, 1890-

ben már a 20 ezeret meghaladta a fehér lakosok száma, volt ezeknek két szinházuk, állandó czirkuszok, élénken látogatott börzéjük, s tömérdek boltjaik. A többnyire kétemeletes házakban nagyon drágák a lakások (három kis szoba bére egy hóra ezer korona). Van minden felekezet számára külön templom, több nyilvános kert és kórház. Ez a gyors emelkedés annál csodálatosabb, mivel minden kész árut, sőt egyes anyagokat és az élelmi szert is kezdetben kizárólag ökörszekereken kellett ide szállítani jó távolból. Ujabb hirek szerint ez a város már ismét hanyatlani kezd, miként Dél-Afrika bányavárosainak nagyobb része. Nagyobb tőkét senkisem fektet az aranybányászatba, hirtelen akarnak meggazdagodni s az első pillanatban csalódott uj telepekre vándorol. Igy járt Baberton is, melynek képét fentebb közöltük.

Az aranyláztól független búr városok sokkal kisebbek, de szolidabbak. Rendesen, ha már 4 - 5 család telepedett le egy patak vagy forrás mellett s felépítette hófehérré meszelt, laposfedelü házait, először is kápolnát épit, azután következnek a korcsma, boltok és iskola. Az utczák nyilegyenesen haladnak s derékszögben metszik egymást. Mivel minden ház mellett kert és istálló van, a városok területe rendesen igen nagy. Az utczák szélesek s mindenkor befásítottak. A legismertebb, egymással nagyon megegyező helyek *Lydenburg* a Mauthhegy alján, *Middelburg* az Olifant folyónál, Rustenberg, Utrecht, Wackerstroom és mások.

TIZENHATODIK FEJEZET.

FOKFÖLD ÉS NATÁL.

Noble J.: Handbook of the Cape and South Africa. Capetown, 1893. — *Silvers* Handbook te South Africa 4-th ed. London, 1891. — *Churchill* R.: Men, mines and animals in Southafrica. London, 1892. — *Norris-Newmann* C. L.: In Zululand. 1888. — *Fritsch* Gustav: Die Eingeborenen Südafricas. Breslau, 1872. — *Young*: A winter tour in South-Africa. London, 1890. — *Troloppe* Anthony: South-Africa 2 Vols. London, 1878. — *Greswell* W.: Our South-African empire 2 vols. London, 1885. — *Peace* Walter: Notes on Natal. London, 1893. — *Russel* R.: Natal, the land and its story. Pietermaritzburg, 1891. — Results of Census of the Colony of Cape of Good Hope, 1891.

Az angolok délafrikai nagy birtokaikat, miként azt már fentebb említettük, fokozatosan, de meglehetős gyorsan hódították meg a hollandoktól s benszülöttektől. A hódítás sok vérengzésbe került s tényleg csak most, épen száz évvel az első település (1795) után mondható teljesnek. Legelőször 1814-ben a párisi béke ismerte el az angolok jogát a Fokföldre. A benszülöttekkel legelőször már 1799-ben megtörtént az összeütközés s különösen 1819-ben a vitéz amakozakaffer törzs több sikeres csatát vívott ki ellenök. Úgy akkor, mint a későbbi összeütközéseknél egy-egy ujabb terület jutott angol fenhatóság alá, melyekből a keleti partvidékeken 1856-ban Natal név alatt uj, a Fokföldtől független gyarmat alakult. Az anyagyarmaton kivül, melynek székhelye, Fokváros, állandóan megtartotta tekintélyes helyét, hosszu időkön át bizonyos önállóságban voltak a többi uj hódítások, részben közvetlen Anglia fenhatósága alatt, az utóbbi két évtizedben azonban egymásután odacsatlakoztak a Fokföldhöz, mely csaknem évről-évre ujabb országokat ölelve magába (legutóbb 1894-ben Pondolandot mintegy 200.000 lakossal), ma már nemcsak az afrikai angol gyarmatok között áll első helyen, de egy-

általán Afrika legfontosabb államai közé tartozik, mintegy 800.000 km² területet foglal el (harmadfélszer akkorát, mint hazánk) s lakosainak száma a 2 milliót jóval felülhaladja. 1891-ben az akkor még sokkal kisebb területen 1.527.224 lakót olvastak össze, köztök 376.987 fehér embert. Magára a régi Fokgyarmatra ebből 495.746 km² terület jutott 954.532 lakossal (336.460 fehér), Natálra pedig, mely a fenti összegben nincs benn, 52.457 km² 543.913 lakossal (46.788 európai eredetü.)

Csakis a történeti fejlődés és az angolok túlnyomó ereje magyarázhatja meg e helyen ily jelentékeny birodalom átalakulását. A természeti viszonyok nem. Dél-Afrika szomoru sivársága és terméketlensége a Fokföld nagy részére kiterjed, a hirhedt Kalahári sivatag nagy részben ide tartozik. De ennél is nevezetesebb a terület nagy szaggatottsága, mely önálló kisebb államok alakulásának kedvez s egymástól egészen eltérő természeti viszonyokat létesít, bár az egész nagyjában ama hatalmas délafrikai felföld kiegészítő része, mely, miként már fentebb említettük, átlag 1200 m. magasságban Afrika déli csúcsától egész a Zambezi völgyéig terjed, sőt ezen kis megszakítás után ismét tovább nyulik fel északra.

Közönségesen három nagy lépcsőzetet szoktak megkülönböztetni a Fokföld talajának osztályozásánál. Ezek a lépcsőzetek a nyugoti part felé határozott alakban lépnek fel s itt igen világosan megkülönböztethetők, lényegileg azonban mindenütt meg vannak.

A partvidéktől mintegy a 34-ik déli szélességi fokig terjedő lépcsőzetet a Langen, Onteniqua és Langkloof hegységek jellemzik, melyek átlagos magassága 1000 méter s legmagasabb csúcsa Brookbosch 1524 m. Alulról nézve egymáshoz csatlakozó s meredek magas hegyeknek látjuk őket különböző sajátságos csoportokban, melyeket csak olykor-olykor szakít meg egy harántvölgy. Minden pillanatban változik a látókép, de mivel az uj alak lényegileg megegyező a régivel, a látvány csakhamar egyhanguvá lesz. Uralkodó alak a kupolya, a hegyoldalak meredekek és szaggatottak, kerekded alakulatok már ritkábbak. Más oldalról tekintve a hegységek törpébbeknek látszanak s nem egyszer fensíkok gyanánt szerepelnek. Egy része a területnek, a Langen és Zwartenhegységek között sajátságosan, de Dél-Afrikában igen gyakori tüneményként, elszigetelt kupolyákból és hegycsucsokból áll, melyek néha 1600 méternél is magasabbak.

Még érdekesebb a második lépcsőzet, mely 1200—1500 m. magasságban számos különböző nevü hegycsoportban mutatkozik,

tehát átlag 200—500 méterrel magasabb, mint az első lépcsőzet. A legmagasabb csúcs, a Seven-Weeks Port, 2325 méternyire emelkedik. A hegyek azonban itt is csak délfelé mutatnak meredek és éles vonalakat, északról alig láthatók s egy nagy fensíkká alakúlnak, melyet *Nagy-Karroo* név alatt ismernek, hova keskeny völgyszorosokon át lehet feljutni. A Nagy Karroo egy fok szélességben huzódik el a Zwartenberg és a Nieweveld hegység között, mely utóbbi már a harmadik lépcsőzet előhegysége s átlag 1200 méter magasságban van, de kelet felé egész 850 méterig sülyed fokozatosan s egyes részeit apró hegycsoportok különítik el. A „Karroo" név keményt jelent s onnan ered, hogy a fensík talaja nyáron a nagy forróság miatt oly kemény és törékeny, hogy mindenütt nagy repedések mutatkoznak benne; esős időben azonban messze vidéken gyorsan átalakul a terméketlennek látszó talaj üdezöld füvel és pompás virágokkal borított rétté. A Karroo legmagasabb emelkedései a Nagy táblahegy (1438 m.) és az Elandhegy (1490 m.) Az egész fensíkon keresztül megy a vizválaszték az Atlanti és Indiai oczeán között Folyói jelentéktelenek, legtöbbnyire olyanok, hogy nyáron kiszáradnak. A terület alapszine szürke kékes vagy pirosas, de mindig szelid, nem rikító. Még a fű zöldje is halványabb s kevésbé fényes, mint a tropikus növényzeté, sok növényt fehér vagy szürke szőr borít, a levelek többnyire aprók s ezért gyérebbnek látszik a növényzet, mint a minő valóban. A sziklák néha igen fehérek s a csillámló quarz messzire jelöli őket, más helyen vastartalmuk pirossá vagy barnává festi a szirteket. Csak itt-ott találunk valóságos erdőket, a legtöbb növény, mintha menekülni akarna az égető napsugarak elől, lehuzódik a hegyszakadékokba avagy a folyók medrébe, mivel a nyilt tér nem nyujt számukra elegendő nedvességet.

A harmadik lépcsőzetnél még magasabb hegyeket találunk, legmagyobb csúcs a Kompaszhegy, 2440 m. magasságra emelkedik s több más társával együtt hóval borított. De maga a hegysorozat átlag véve alig egy pár száz méternyire emelkedik a Karroo sikság felé s 1500—1800 m. között váltakozik. A legjelentékenyebb Nieuweveld fensíkja 1400—1600 m. magas. Itt is gyakori az izolált hegység, a hatalmas táblahegyek, kupok és kupolyák, melyek télen már a havat is megőrzik s délkelet felé a Drakenberggel összeköttetésben állanak. Bármelyikre hágunk fel e hegyek közül abban a reményben, hogy tág kilátást nyerünk, többnyire csalódás ér, mert hátuk megett síkságot találunk s a messzelátást uj hegylánczok zár-

ják el. Néha a csúcson levő sikok egyik oldalon hirtelen megszünnek, többnyire azonban nehány kilométernyire egyenesek, úgy hogy sík földön képzeljük magunkat, bár tudjuk, hogy meredek hegyen másztunk fel. Valóságos falak ezek a hegységek, melyek meredek határai a lépcsőzetnek s csak apró szorosokat türnek meg maguk között.

A nyugati partvidék lépcsőzetei kissé szerényebbek. Magánál a Fokvárosnál a Táblahegy s Oroszlánfej nevü csucsok egész a tengerpartig nyulnak s a lépcsőzet még itt is 1082 m. magas. Egészben véve azonban ezen a vidéken a parti lépcsőzet magassága csak 50—100 m. s jelentékeny távolságban találjuk az első hegyeket, minők a Drakensteene, Piquet és Oliphant, melyek mintegy ezer méter magasak. Ennek a délnyugati résznek legmagasabb csucsa a Winterhoek (2080 m.) A második lépcsőzet hegyei a Cedar és Olifant csoporthoz tartoznak, legmagasabb csúcsok (2000 m.) a Sneuvkop. Itt van a Barren Karroo fensík s azután ismét szaggatott alaku gneiszhegyek. A harmadik lépcsőzet hegyei a Roodberg és a Groote Doornberg (1520 m.), melyek után következik kelet felé a Nieuweveld sikság, mely egész az Oranje folyóig terjed, különböző hegyláncok által tagoltan. A táblahegy alakzat itt tünik fel legtisztábban a homokkő és palakőzetek túlnyomósága következtében. Ezek a táblahegyek elmálás következtében lassanként hegyes csúcsuak lesznek vagy legalább a hegyes csúcs is megmaradt rajtuk.

Kelet felé a Drakenbergen tul, mely szintén csak délfelé meredek alaku, mig éjszaknyugati lejtője inkább sikos, a talajt hatalmas zöld dombok borítják avagy hullámzó fekvésü rétegek, melyeken aránylag kevés a fa, de a tenyészet élénk s a nedvesség Dél-Afrikához képest szokatlanul nagy. Natalban a keleti partról szintén három lépcsőzet vezet fel a belföldi felvidékhez, melyek 200, 800 és 1100 méter átlagos magasságuak s végső részeikben a Drakenbergig nyulnak. Az első lépcsőzet a Delagoaöböltől egész a Limpopo hajlásáig terjed.

A nagy területnek különböző részein egészen eltérőleg alakulnak az *esőzési viszonyok*. A nyugati részen csaknem teljes ellentét van a keletivel, téli esőzések uralkodók, mig keleten a nyáriak s közepen valami átmenet, mig északon, különösen a nyugati part felé esőzés alig érezhető. Griquatowntól nyugat felé már 20 cm. esőzés is ritka s 90 cm.-nél több eső jóformán csak a keleti parton fordul elő a St.-Lucia öböl vidékén, főkép Natalban. A keletről jövő szelek

esőit feltartóztatják a hegyek, a nyugati partról jövő szelek pedig többnyire szárazak. A téli esőzési övhöz tartozó Fokváros környéke még türhetően élénk és termékeny, de a nyugati Karroo vidék és a kis Namaföld már kopár s erős az éjjel és nappal hőmérséke közt levő különbözet. Erre következik az átmeneti terület, hol főkép tavaszi és őszi esők vannak, az éghajlat szelid s a hegyi lejtők és a partvidék eléggé nedvesek. A déli Karroo vidéken legegyenletesebb az éghajlat, a nyár és tél élesen különbözik s az esőzéseknek csaknem fele őszre jut. Északon az Oranje folyóig csekély az eső, nagy a hőmérséklet ingadozása. Keletre innen megkezdődik a nyári esőzés s különösen az északkeleti vidékek a tropikus éghajlathoz hasonló jellegüek. A Drakenberg és a part között az éghajlat pompás, az esőzés nagy és a meleg elegendő. Télen (különösen májusban) legszebb a növényzet, bár az éjjelek meglehetős hidegek. Az éghajlat ezen a vidéken igen jó és az egészségi viszonyok is kedvezőbbek, mint nyugaton.

Sajátságos, hogy e nagyjában véve igen kedvezőtlen viszonyok között is a *Fokföld növényzete* bámulatosan érdekes és változatos. Kevés része van a földgömbnek, hol ennyi sok fajta növényt lehetne találni. Eddig már közel tizezer fajt irtak le, majdnem négyszer annyit, mint Közép-Európában van s ezek között nem egy csak itt, és pedig a Fokföldnek is csak egy-egy meghatározott pontján fordul elő, mintha valóságos szigeten élnének. Minden magassági fokozat, minden talajkülönbözet uj-uj alakot ad a növényzetnek változatos szinekkel. Különösen a liliomok oly különböző (biborpiros, rózsa, aranysárga, fehér) szinekben fordulnak elő, hogy már a jelen század elejétől fogva innen látták el Európa virágházainak nagy részét. S ma is bámulatosan gazdag e növényzet változatossága különösen a száraz levegő hatása alatt. A liliomfélékből 590, a sásvirág fajtákból 300, a kosborfélékből 150, a bokorszerü hangákból 400, a mesembryanthemákból 290, a polygoniumokból 160, a seneciocsoportból 160, az indigófélékből 88 különböző fajt találtak eddig, sokszor egész sűrűn egymás mellett, mintha a változatosságban gyönyörüsége volna a természetnek.

Legcsekélyebb a változatosság és a bőség a fákban, melyek, mint említettük, a nyilt vidékeken alig képesek megélni, oly annyira, hogy még az elhagyatott lakóhelyek körül is pár év alatt elpusztulnak az otthagyott s többé nem öntözött gyümölcsfák és a kedvelt szomorufüzek. Leginkább tenyésznek az olaj- és babérfafajok,

nem nőnek nagyon magasra, de törzseik néha rendkivül vastagok. A pálmafák közül csak egy törpe datolya fordul elő s a rokon cykadéok. A bokrok nagyobb része a hangákhoz és a proteaceák családjához tartozik. Ez utóbbiak nevezetesek pompás mézgazdag virágaikról s arról, hogy soknak a napfény ellen védelmül sűrű fehér szőre van, mely a törzseket és a leveleket általában ellepi s csillámlásával a régi utazók között azt a regét támasztotta, mintha a vidéken valóságos ezüsterdők volnának. Egy-két fa a folyók közelében tövisekkel ellátott, hasonlóan a Kalahári sivatag rettegett tövises bokraihoz.

Igen nevezetes Dél-Afrika eme részeiben a növényeknek az a sajátsága, melyet már régebben a Welvitschiánál láttunk, hogy egyes részeik a nagyobb ellenállás kedveért megkeményednek. Nevezetes például az úgynevezett „elefántláb“ (Testudinaria elephantipes), melynek gömbalaku fás törzséből az esős időszakban karcsu kuszónövény nő ki. Több pelargoniumnak fás gyökere van s a száraz időszakban az egész növény elsorvad, csak ez marad meg. A karcsu gazdag lombkoronával ékített Kusszoniák földben levő része is fás, valamint más növényeké is. A természet csodálatos gondoskodása ez, hogy a szárazság idejére tartalékanyagot gyüjtsön a virágoknak.

Ez a sajátság okozza a nagy és gyors változást az esős idő beálltával. Nyáron a Karroo talaja csaknem oly kemény, mint a tégla, minden növény elvész, csak egyes Mesembryanthemákat és más nedvdús növényeket látunk, de a növényeket tizszeres ruganyos farostjaik megvédik a kemény föld ellen. Midőn az eső meglágyítja a talajt, a gyökerek is felszívják a nevességet s gyorsan létrehozzák csiráikat. Néhány nap mulva már bujazöld lesz a talaj s ismét egy pár nap mulva ezer és ezer virág mutatkozik ragyogó szinekben, melyek a fű zöldjét egészen háttérbe szorítják s a levegőt bűbájos illattal töltik meg. A pusztaság azonnal megnépesül. A kopár sziklákról lejönnek a struczok s antilopok, a falusi lakók kihajtják barmaikat és juhaikat s paradicsomi kép lesz az egész. Azonban alig egy másfélhónapon át. A meleg növekvésével apad az esőmennyiség, gyorsan elszáradnak és lehullanak a virágok s a legelő barom mármár csak száraz kórókat talál s itatója is napról-napra apad. Néha oly gyorsan jő a szárazság, hogy a legelőbarmok tömegesen pusztulnak el. Szeptember vége felé már teljesen puszta, sőt sivatag a Karroo vidéke, a zöldség eltünt, a kemény veres talajt az elszáradt kórókból keletkezett por boritja, mely a vidék egyedüli trágyája.

Csakhamar megreped a föld s vége a tenyészetnek, maradványai téli álmukra föld alá huzódnak. Különösen rideg ilyenkor az ugynevezett Roggefeld vidék, hol csak egyes euphorbia és aloebokrok maradnak meg, mely utóbbi különben édes nedvével valódi áldása a vidéknek.

Tartósabb a növények élete a folyók mentében, a hol egyuttal a nádak, vizililiomok még a viz tükrére is elterjeszkednek s nem ritka esetben zsilipként megnehezítik annak elpárolgását. Lichtenstein megfigyelte egy alkalommal, hogy egy kiszáradt folyómederben, midőn az eső azt ujból megtöltötte, a nád között négy teljes napon át szivárgott át a viz annyira, hogy pár mérföld utat tehetett. Ily helyeken néha őserdőkéhez hasonló áthatolhatlan sűrűséget alkotnak a tövises bokrok s az ember is csak a viziló és orrszarvu által tört ösvényeken képes nagy nehezen a parthoz eljutni.

Még a művelt ember is keveset volt képes ezen a természeti állapoton változtatni. A tanyák közelében feltalálunk ugyan csaknem minden Európában meghonosodott hasznos növényt és gyümölcsöt, a szőlőtermelés már-már jelentékenynek mondható: mindamellett a telepeseknek is nagyobb súlyt kell fektetni a szarvasmarhák és juhok tenyésztésére, mint a tulajdonképi mezőgazdaságra.

A vadállatok a baromtenyésztés terjedése és a népesség szaporodása következtében természetesen sokkal ritkábbak, mint régebben, de azért a Fokföld *állatvilágát* még most is gazdagnak lehet mondani. A folyók partjain és a lagunák mellett legtöbbnyire igen élénk az élet. A fűzfákat csinosan szőtt madárfészkek lepik el, madarak hintázzák magukat a nádasokon is, a vizből erősen horkolva időről-időre kiemeli fejét egy-egy vizi ló s a parthoz ivásra elvándorol az orrszarvu. Állandó lakói a partoknak a majmok, melyek rendesen nagy zajt okoznak s nem ritkán, különösen a kődobálásban ügyes páviánok, az embernek is ellenségei. Az antilopok különböző fajai, a csikos hiéna, az oroszlán és párducz, a vad bivaly (bos caffer) a csinos menyétszerü genetta és ichneumon, valamint a hód sem szokatlanok még, csak a nemes vad elefánt tünt el teljesen az emberi lakások köréből, kivévén egy pár a kormány által számukra kijelölt helyet. Más gazdag telepe az állatoknak ezen a vidéken a termitabólyok tömege, melyekben nemcsak rovarok és kigyók, de apró állatok is találnak otthont s kedvökért más ragadozók gyülnek össze. Meglehetős nagy a madarak csoportja, különösen az apró énekes madaraké, melyeket mérgezett gabona hintésével üldöz a

gondos gazda, továbbá a vizi madaraké. Leggyakrabban lehet a madarakat nagy tömegben látni, midőn egy-egy sáska hadat üldöznek.

Egészben véve az állatvilág nem oly változatos s sajátságos, mint a növények országa, de egyes önálló és eredeti fajokat itt is találhatunk, különösen az apróbb emlősök között, így egy pár sajátságos őrlőt, nehány rovarevőt, a rókaalakú Octocyon kutyát és a czibethyenát. A madarak közül sajátságosak egyes rigófajok, a szövőmadarak s a fokföldi galamb. Feltünő, hogy 67 czinczérfajt leltek eddig e helyen, bár a talaj faszegénysége ezen rovarcsoportnak nem kedvező.

Bizonyos fokozatosságot a tenyészet gazdagságában azonban nem lehet eltagadni a keleti résztől. mely kétségkivül sokkal gazdagabb csapadékokban, a minthogy Natalt a 200 folyó hazájának is szokták nevezni. Ezek a folyók e mellett állandóak s bár igen rövidek, mivel a hegység a parttól alig van 100—150 km. távolságra s ezért a hajózásra nem alkalmasak, vizük a tenyészetre nagy hatásu. Különösen a nyári hónapokban, novembertől januárig gyakran kiáradnak a folyók s megnehezítik a közlekedést. Északról dél felé a legnevezetesebbek közülök: a Delagoa-öbölbe ömlő Maontu, a Zuluk földjét közepen átmetsző Umvolozi, a Natal határán levő Umgeni s ennek déli részén Umzimvubu vagy Szent János folyó, végre a Nagy-Halfolyó. A folyókon kivül az itt uralkodó délkeleti monzum hoz sok nedvességet. Natalban még a legszárazabb junius—augusztusi időszakban is van legalább 12 esős nap, deczember és januárban pedig csaknem állandó az eső. Egyenlőbb a meleg megoszlása is. Pietermaritzburgban télen átlag 14, nyáron 23° C. a meleg s 0° alá csak ritkán sülyed le a hőmérő, hó pedig 1200 méteren alul nem esik.

Natal ennélfogva lényegileg subtropikus éghajlatu s talaju a meleg és nedvesség következtében annyira termékeny, hogy évenkint három aratás is előfordul. A növényzet is inkább tropikus jellegü, mint Dél-Afrika más részében, a mi azonban nem egyértelmü a pálmák hazájával, mivel az itt ritka s az erdőség is csekély. A leggyakoribb fa a valódi ákácz, melynek gumóját a nép orvosságnak és eledelnek, tövisét tünek, héját cserzőnek, fáját tüzelőnek és keritésnek használja. Nagyon elterjedt a czukornád, rizs és gyapot, melyek kitünően teremnek; a banán, dohány vadon is tenyészik.

Dél-Afrika e részének lakóit a szétszórtan előforduló hottentották és busmannok kivételével közös néven *kaffereknek* hívják, ők magok nem ismerik ezt a nevet, de vannak nagy csoportokat jelző neveik minők (észak felől sorolva elő) a svázik, zuluk, pondok, pondomizik, bakuk, tembuk és kosák, továbbá a különböző részben már ismertetett becsuán törzsek. Általában a legerőteljesebb s legélénkebb népek közé tartoznak, kik tulnyomólag pásztorkodással foglalkoznak s e mellett harcziasok. Életsorsukat épen abban az időben, midőn a katonai államok keletkeztek, az európaik letelepedése döntötte el s ez a letelepedés határozott jellemükre nézve is. A fehérekkel szorosabb összeköttetésbe lépve, átalakultak s a régi szokásokat ma már főkép csak azoknál a törzseknél találjuk fel, melyek később jutottak a fehérek hatalma alá. Pásztor életmódjukkal járó sajátságaikat s különösen függetlenségi hajlamaikat azonban még mindég megőrizték s ebben felülmulják a többi négereket, mig más müvelődési tényezőik, minők inkább a letelepedéssel függnek össze, az öltözködés, az épités s annyi más, kevésbé kifejlődött állapotokat mutatnak.

Legismertebb törzsüket *zulukaffereknek* nevezik, egy állitólag ősrégi időkben élt hatalmas főnök nevéről. Pár évtized óta Európában is ismeretes név ez, mint a hatalmas Napoleon család egyik nevezetes tagjának, Lulu herczegnek megölői s mint a regényes életü Kecsvájó fejedelmi népe, az a nép, melynek főfoglalkozása a háboru s mindennapi élete is ama főfoglalkozás szerint alakul. Európa azonban már jó formán csak végvergődésében ismerte meg közelebbről ezt a törzset, melynek a többi négerekétől eltérőleg multja és pedig nem is dicstelen multja van. Közel kétszáz éven át eléggé hiven megőrizték hagyományaikat attól a korszaktól kezdve, midőn az Umvolozi partjain éltek. Upungától kezdve főnökeik nevei is fenmaradtak. Leghiresebb volt ezek között Upunga dédunokája *Csaka* († 1828), a négerek Atillája, ki diadalmas hadjárataival s kiváló katonai szervező tehetségével egymásután hóditotta meg a szomszéd törzseket s valóságos birodalmat alkotott, mely a más dél-afrikai angol, brit és portugal területeknek jó nagy részét egyesitette. Katonai szervezetet adott népének, a meghóditott országok fegyverfogható férfiait zulukká alakitotta át s az elrablott nők által vérkeresztezést létesitett, mely az erős fajt még hatalmasabbá tette. Testvérei közül (atyjának 25—30 felesége volt) Dingan összeesküvést támasztott ellene, megölette s utánna ő lépett a trónra. Dingannak már sok baja volt az európaiakkal, kik Natal partjára mindinkább nagyobb

számmal telepedtek le s a búr földről is előrenyomultak. 1837-től fogva csaknem állandóvá lett a harcz a zuluk és a fehérek között. A zuluk sokszor győztek, azonban a magasabb foku müveltség ellen hasztalan volt hősiességük. Utódai Mpande és Kecsvájó egymásután vesztették el területüket, bár az utóbbi már 40 ezer, részben európaias szervezetü katonaság felett rendelkezett. 1879-ben az angolok elfogták Kecsvájót, országát 13 kerületre osztva, angolok hatósága alá rendelték. De az angol uralom nem mutatkozott helyesnek, az egyes főnökök egymás ellen háborukat folytattak s az angolok kénytelenek voltak már 1882-ben ismét Kecsvájót tenni meg királynak s bizonyos önállósággal ruházni fel kormányát. Kecsvájó azonban már két év mulva elhunyt, utódai alatt a zuluk nagyon hanyatlottak.

Jelenleg mintegy 300 ezer zulukaffer él angol fenhatóság alatt, nagyobbrészt Natálban. Keresztyének és angol alattvalók, azonban csak bizonyos fokig. A polygamiát nem szüntették meg, a nők eladása és rabszolga munkákra alkalmazása általános divat, perlekedéseikben előszeretettel fordulnak saját főnökükhöz és az európai biró is a kaffer-jog szerint itél. Van külön reservált területük, egyedül csak fejadót vetnek ki reájuk a kunyhók száma szerint s a zuluk oly annyira idegenkednek még most is a fehérektől, hogy ezek kénytelenek voltak a szolgálattételre keletindiai kulikat hozatni, kiknek száma ma már mintegy 50 ezer főre megy.

Bizonyos kellemes meglepetés vár az utazóra, midőn a Fokföld felől jöve a zulukafferek vidékére érkezik. Méhkas alaku kunyhóikat rendesen csinos koczkaalaku sövénykeritès veszi körül és a kunyhók elhelyezésében öntudatlanul nyilvánul természetes izlésük. Primitiv, de rendezett társadalmi élet van mindenütt, nem a természet véletlen adományaiból, hanem saját munkájukból élnek, különös gondot forditanak legelőikre és csordáikra s mindenekfelett feltünő büszke, akaratos jellemük s ennek megfelelően az erőteljes izmos testalkat, az értelmes arczkifejezés, melylyel csaknem rikitó ellentétben áll a legtöbbnyire teljesen meztelen s csak egyszerü csipőövvel elfedett test. Még azok is, kik a négerfajok általános hibáit feltalálták náluk, elismerik, hogy azok ritkábban nyilatkoznak s hogy a zulu, mig szenvedélyei nem ragadják el, igen vonzó, kellemes társalgó, a zene és táncz őszinte kedvelője s mindamellett kötelességérző, értelmes és munkás ember, kit a müvelődés egykor talán jelentékeny szerepre vezethet. Ma már természetesen megérintette őket ez a külső hatás.

Kis gyermekeket kivéve, teljesen meztelen zulut nem látni többé, a magasabb ranguak egészen európai öltözetben járnak, a nők togaalaku köpenyt viselnek s mindenekfelett egész sereg ékszert, leginkább gyöngyöket. Csaka 90 nejét, midőn az utazóknak bemutatták, a szó szoros értelmében egészen elboritották a gyöngyök. Régebben csodálatos tárgyakat: gombokat, burnótszelenczéket, tarka tollakat s más e felét is használtak diszitésül. A hajat a felnőtteknél ma is rendesen levágják, csak egy fejkoszorut hagyva meg, melyet zsirokkal és gummival keménnyé tesznek s a homlok felé különfélekép feldiszitenek.

Legérdekesebb a régi divatu harczosok most is fel-feltünő alakja. A régi fegyverek: buzogány, paizs, nyil s különösen a nevezetes asszagájdárda nagy szerepet játszik náluk. Az asszagáj-dobásban még most is nagyon ügyesek. Régebben ez az asszagáj valóságos hajitó lándzsa volt, legfelebb 2 m. hosszu. Csaka király alakitotta át szuró dárdává, oly módon, hogy az 1 m. hosszu tokba 15 cm. hosszu s 2—3 cm széles kétélü aczélpengét alkalmazott, melyet a háboruban bajonette gyanánt lehetett használni s ez az átalakitás hasonlóan a porosz fegyverek átalakitásához, nagy szerepet játszott a háboruban. A hadi paizsok tojásdad alakuak s oly magasak, hogy csaknem az egész testet elboritják. Hosszában apró bemetszések segitségével pálczát tesznek belé, melynek felső végét ökör vagy párduczfarkkal avagy tollbokrétával diszitik. A paizst különféle csíkokkal és festményekkel látják el, melyek a harczos rangját és hovatartozását jelölik. Mivel a paizs anyaga rendesen ökörbőr, igen könnyen átázik s ekkor nem sokat használ, a gyorsmenetben ezenkivül nagyságánál fogva terhes: mindamellett a katonák becsületbeli kötelességüknek tartják, hogy paizsaikat soha sem hagyják el, mig másrészről a paizs ajándékozása a főnökök részéről mindig a legnagyobb kitüntetés. A harczos a fegyvereken kivül tollakkal, állatbőrökkel, csillogó ékszerekkel disziti fel magát, régebben még zsirral és piros agyaggal is befestették testüket, a mit ma azonban inkább csak a tánczok alkalmával szoktak megtenni.

A zuluk falvai rendesen igen kicsinyek. Dingan fővárosában (Unkunginglore) sem lakott több 5509 embernél, azonban a falvak mellett rendesen külön karámok (izibaja) és kertek (insimu) vannak szintén bekeritve s igy ezek által a telepek tekintélyeseknek látszanak annál inkább, mivel sokszor igen nagy a szarvasmarhák száma. A karámok a férfiak, a kertek a nők gondozása alatt állanak, bár

az ültetésen szeptemberben és az aratásnál januárban az egész falu megjelenik s nagy mulatságokat csinálnak. Leginkább durrhát tenyésztenek, ezenkivül kölest, tengerit, egy kevés czukornádat, de igen sok dohányt és dachát. Legtöbbre becsülik a pásztorkodást, mely ennélfogva, a fejést is ideértve, kizárólag a férfiak munkája. Ökrök a teherhordók és emberszállitók, huson kivül a zsirt is nagyon kedvelik, különösen butoraik bekenésére. Az ökör általában főkincsük, oly annyira, hogy szegénynek tartják azt, kinek ökre nincs, bár gabonája tömérdek volna is. A királynak ezért nagy csordájának kellett lenni s erről naponként tétetett magának jelentést. A nőket ökrökkel cserélik ki s a férfi legszivesebben időzik az ökrök között, melyeknek külön nevet ad vagy feji a teheneket.

Zulufőnök hadi diszben.

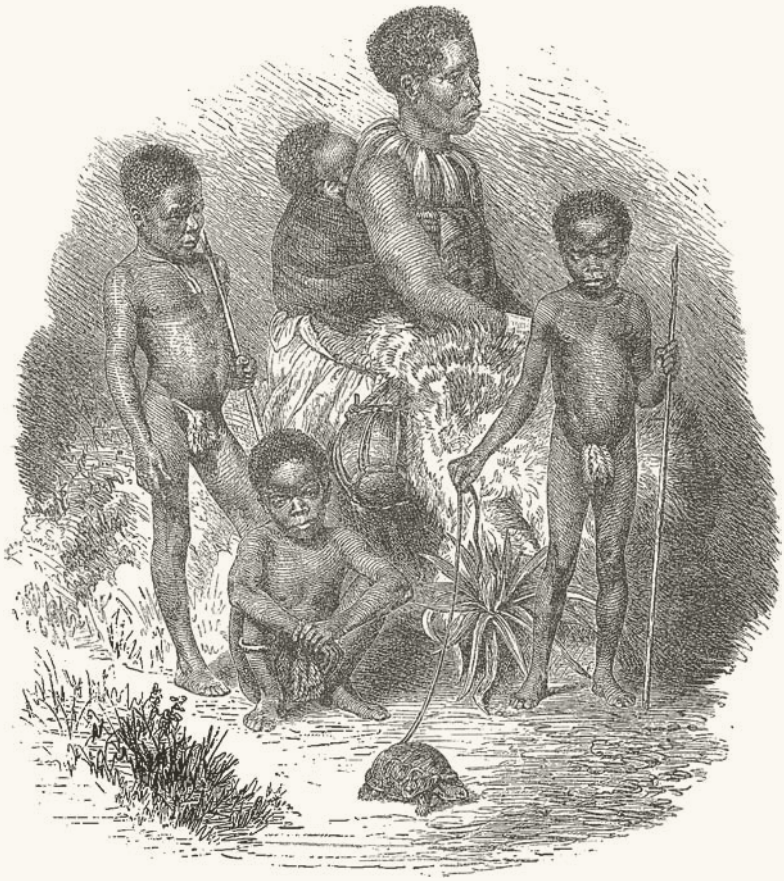
Kedvelt eledelük a tej és a kölespép vagy kukoriczaliszt tejjel, melyet a férfiak által ügyesen, bár sokszor bizarr alakulag faragott kanalakkal esznek. A hust félig főzve eszik, s oly nagy mennyiségben, hogy 4—5 ember számára alig elég egy ökör két napig. Másrészt azonban, ha dohányuk van, nagyon sokáig képesek koplalni. Dohány helyett kendert is szivnak s ez nagyon részegitő hatásu.

Foglalkozásaik kevésbé változatosak, mint más négereké, vannak azonban specialis iparágaik is; különösen ügyesek, mint kovácsok és lakatosok. Fegyvereik néha a gyári készitménynyel versenyeznek.

Családi életük a katonaság miatt régebben igen későn kezdődhetett, mivel a király a fegyverképes embereknek nem engedte meg a család alapítását. Innen ered a soknejűség divata. Mint minden baromtenyésztő népnél, náluk is erős azonban a patriarchalis érzék. Az atya családjának feje, sőt a női résznek valóságos tulajdonosa. A király is valóságos atya népének, kihez minden alattvalója bizalommal fordúl segítségért. A nők helyzete minden tekintetben alacsony. Még a király neje sem vehet részt a tanácskozásokban s térden csúszva köteles férjéhez közeledni. A feleséget mindenkor vásárolják, sokkal következetesebben, mint más négerek. Az angol kormány igyekezett ezt meggátolni, azonban maguk a nők szegültek ellen, mivel ők büszkék arra, hogy őket nem ingyen adják. A közönséges nő ára 4—6 ökör, előkelő nőkért azonban 25—100 ökröt is adnak. A királyoknak állandó jövedelmük volt, hogy ágyasaikat drága pénzen eladták a főnököknek. Feltünő, hogy ha a nő nagyon hasznosnak vagy igen termékenynek bizonyúl, szülői vagy előbbeni tulajdonosai pótfizetést is követelhetnek; viszont ha nem felel meg a kikötött kivánalomnak, férje hazaküldheti s a vételár egy részét vissza is kaphatja. Az esküvő mind a mellett ünnepiesen történik s szertartásokkal, melyek között előfordúl az is, hogy a nő minden este megszökni törekszik látszatból. A házasságok is gyakran szerencsések s nem ritka eset, hogy a zulu tiszteletből elbocsátja többi feleségeit a megszeretett uj mellett, bár minden feleség, mint ingyenes munkás, hasznos. Minden asszonynak külön kunyhója és szántóföldje van. A király feleségei még állami szolgálatot is teljesítenek, a mennyiben a hadseregnek főznek s sert készítenek. A gyermekeket szigorúan nevelik, de szeretettel, bár a gyengéket meg is ölik. Nagy tisztelettel bánnak a halottakkal is, bár régebben a hullákat a vadállatoknak engedték át. A főnök halála napján nem szabad a faluban tejet inni s tehenet fejni s a legközelebbi rokonok az új holdig csak vadgyökerekből élhetnek. A király halála nemzeti gyász. Csaka nejének halálakor 10 szüzleányt élve temettek el vele s a torhoz ezer ökröt öltek le.

Nincs néger nép, melynél az egyesek élete szorosabb összeköttetésben állana az egész nép és az állam életével, mint a zuluknál. Az állam, melyet az egyátalán nem absolut hatalmú uralkodó kép-

visel, nemcsak a családok, de az egyes egyének életét is igazgatja. Hatalmát a két fő iduna, a miniszterelnökök és hadvezérek egy személyben, korlátolja, úgy hogy néha valóságos triumviratus uralkodott a zuluk felett. Ők a király szemei és fülei, kik nélkül fontosabb

Zulucsalád.

dolog nem intézhető el, különösen a hadüzenetekben, halálitéletekben s földosztásban inkább ők intézkednek, mint a király. Együtt nevezik ki az alsóbbrangú tisztviselőket s ők a legfőbb birák. A király különben minden vagyon tulajdonosa, magánbirtoka nincs, azonban egyes faluk jövedelme kizárólag az udvar háztartására for-

díttatik Konfiskálás, kényszerkölcsön s különböző ünnepek alkalmából megkövetelt ajándékok szaporítják jövedelmét. Ennek fejében azonban ő táplálja s fegyverzi fel az összes katonákat s köteles alattvalóit gyógyítani és megajándékozni. Minden főnök külön küldött által jelenti be betegségét s kér tőle orvosságot. Ő a főkereskedő a fehérekkel szemben. Rendesen azonban a fejedelem spártai egyszerűséggel él. Kivévétel a sok nő, kik vagyon részei.

Leginkább kitünik az egyesek alárendeltsége abban a kitünő *hadi szervezetben*, mely a zuluk fő jellegét teszi. Az összes férfi lakosságot kora gyermekségtől fogva a katonai szolgálatra fogták be, falvaik nagyobbrésze kaszárnya, melyekben három katonai csapat van: veteranok (umpapati), kezdő katonák (isimportlo, isinzizva), végül katonaságra szoktatott fiuk. A két előbbeniek egyenruhájához tartozik a hajgyűrű, a fiuknak azonban még nem szabad hajukat leborotváltatni. Még a békés időszakban is a férfiak idejének csaknem felét katonai gyakorlatok, meg különféle előkészületek foglalják el. Dingan idejében a zuluföldet 14—16 nagy s számos apróbb kaszárnyára osztották fel, a nagyobbakban külön ezred volt 600—1000 emberrel. Az összes férfi lakosságnak körülbelől felét bármikor lehetett mozgósítani. A legnagyobb kaszárnya (ekanda) volt a főváros 20 indunával, az itt levő 900 főnyi katonaság valódi testőrség volt, melyben a kis városok (umnumzana) főnökei felváltva egy évig szolgáltak, hogy a közös hadi szellemet elsajátítsák s esetleg kezesek legyenek. Az eltávozott főnökök folyvást élénk összeköttetésben voltak a fővárossal s gyakran jelentek meg ott szemlére s csak innen szerezhették be paizsaikat, mivel itt nagyobb mennyiségű ökröt öltek le. A kaszárnyákban feleséges katonák nem lehettek, azonban szabad nők nagy számmal voltak. Igen érdekes volt látni, a mint e nők reggel és este hosszú sorban egyhangú dallal vonultak a bekerített helyre fejükön nagy ételkasokkal. Hadi időben ők a markotányosnők s szolgálatuk annyira kiterjed, hogy vizet, sátrakat hordanak, a katonák maguk csak fegyvereiket viszik. Kivülök lényeges kiegészítői még a hadseregnek a varázslók, kik egyúttal orvosok is. Az ő tisztük a csata előtt varázslattal „diadalt csinálni“ s a katonák gyomrát hánytatóval s más eszközökkel kitisztítani, valamint a harczosokat ökörfarkra kent áldáshozó orvossággal behinteni.

A *varázsló* nagy szerepet játszik a polgári életben is, különösen az által, mert általában hiszik róluk, hogy az elhunytnak nagy hatalmú szellemeivel érintkezésbe tudnak lépni. Hatalmukat elősegíti

az orvosszerek ismerete. Némely betegségeket, p. a bélférgeket, csakugyan sikeresen tudnak orvosolni. Bűbájossággal s titkos szerekkel gyógyítják a szerelmi bánatot, gyülölséget, irigységet. Terjesztik a babonás hitet, különösen az elhunytak lelkeinek tiszteletét, melyek szerintök egyes állatok, különösen kigyók, oroszlánok és elefántok alakjában meglátogatják az utódokat. A túlvilági életről is van fogalmuk, a föld alatt levő nagy üregekben élő szellemekhez regéjük szerint olykor eljut egy-egy halandó, azonban erre a hitre nagy sulyt nem fektetnek.

Pondoharczos.

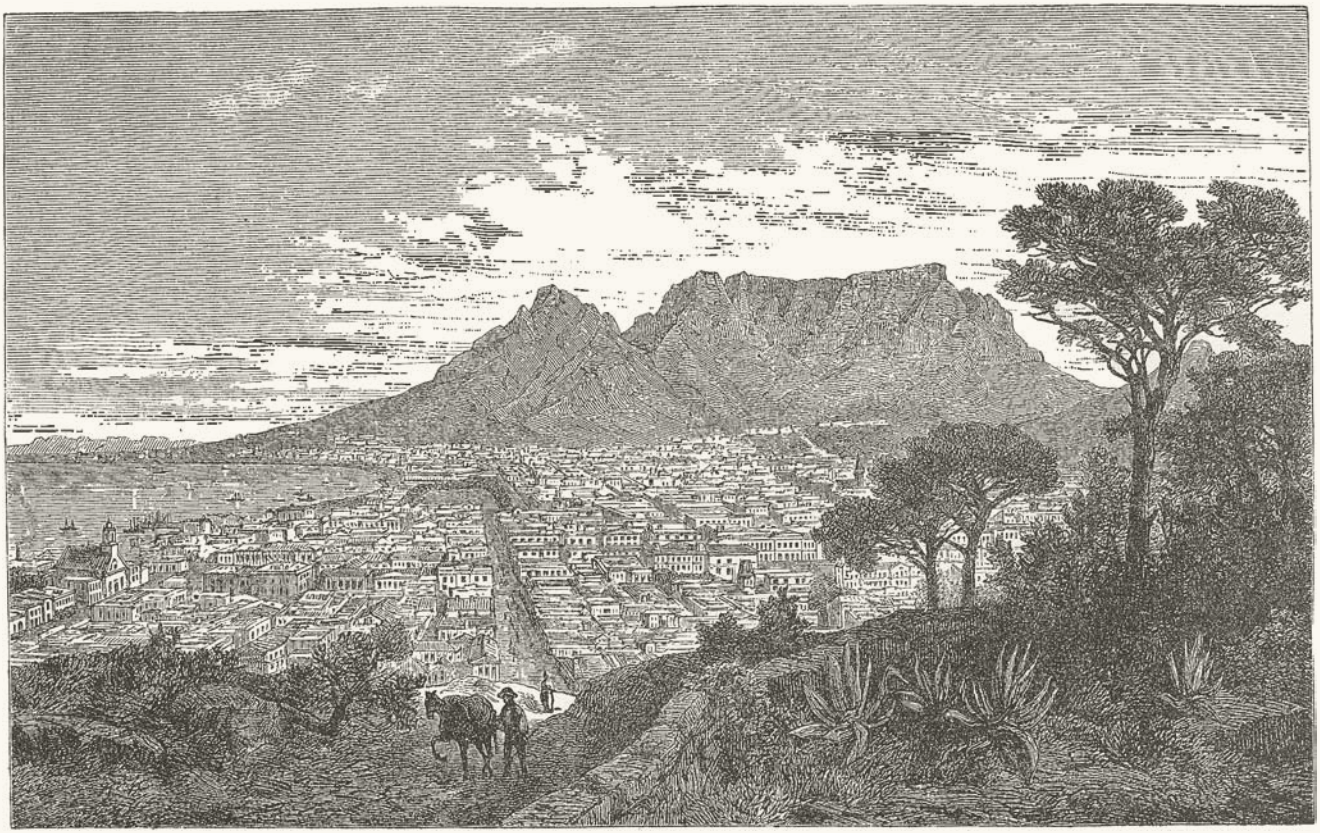
Nagyban és egészben ugyanezek a jellemvonások illenek a többi *kafferek*-re is. A zuluk eltérései az erős egységes nemzeti jellem létesüléséből erednek. Igen gyakran megtörténik, hogy más törzseket is zulu néven ismernek. Nevük különben egész legio, mivel a nagyobb rész már egy pár falu népére szorúl. Így a vitéz amakozák, kiknek neve már 1687 óta gyakran előfordúl Dél-Afrika történetében, ma már néhány tuczat név alatt fordulnak elő, főkép a Drakenberge környékén. Területükön szétszórtan laknak európaiak, fekani és *fingu* kafferek. Ezek az utóbbiak ma már csaknem teljesen európai öltözetben járnak, utakat készítettek, rendszeres földmíveléssel foglalkoznak s iskoláik között egy pár ipariskola is van, melyekből különféle iparosok támadtak. Egyes utazók állítása szerint, az így átalakult finguk külalakjukra nézve is kezdenek hasonlítani az európaiakhoz, különösen feltünő hegyesebb orruk s széles homlokuk s még a feketékre igen jellemző sajátságos elhajlás a medencze csontnál sem oly feltünő náluk. De azért izmos, erőteljes alakjuk teljesen megmaradt.

Más törzsek ellenben a zuluk erőszakoskodása következtében sülyedtek le. Így a kafferföld délkeleti részében lakó *pondok* (amapondo) ma már alig 60.000, egykor azonban tekintélyes törzs volt, Faka főnökük állandó réme a szomszéd apróbb törzseknek. A pondok még jelenleg is vadak, az itt lakó műveletlen fehérek maguk sem képesek a műveltség terjesztésére, vagy példaadásra. A varázslók hatalma igen nagy s azzal gyakran visszaélnek. A főnök halála esetén rendesen egy-egy vagyonos alattvalót jelölnek ki a halál okául s azt meggyilkolják, néha ily esetek már betegségeknél is előfordulnak.

Általában véve a kafferek, kiknek közös neve az arab kafirtól (= hitetlen) származik, nagyon hasonlítanak egymáshoz külsőleg, úgy hogy a négerek csoportján belül külön alfajt alkotnak. A kaffer koponyája magas, két oldalt lapított, s ezért arcza hosszúnak és keskenynek látszik. A homlok magasra domborodó, az orr nem feltünően lapos s az ajak nem oly vastag. Abban is különböznek a kafferek a négerektől, hogy alsó lábszáraik izmosabbak, hajuk nem oly durva és szakálluk sürübben fejlődik. A becsuánok is lényegileg ugyanilyenek, de véznábbak, karcsúbbak és szelidebbek. Arczbőrük világosabb rézvörös szín. Szemeik és fogaik csinosak, maguktartása délczeg, mozgásuk rugalmas.

A Fokföld egyes részeinek leirásánál mindenesetre a **Fokváros** jő első sorban, nemcsak mint főváros és legnagyobb hely (közel 100.000 lakosu) egész Dél-Afrikában, hanem egyúttal mint elsőrangú történeti nevezetességű pont. Itt van az a fok, melyet első felfedezője Diaz Bertalan az uralkodó viharos időjárás miatt viharok fokának (cabo tormentoso) nevezett el, de ezt a nevet ura a portugál király rögtön Jó reménység fokára (Cabo de boa esperanza) keresztelt át abban a reményben, hogy innen fognak tengeren eljutni Indiába. Ez az a fok, mely Vasco de Gama óta minden Kelet-Indiába vagy Ausztráliába menő hajó természetes pihenő helye volt, egyike a földgömb legfontosabb kikötőinek. Ott, a hol most Fokváros disztere van, a vasúti állomás és a kaszárnya között, volt Dél-Afrika földjén az első európai erőd s nem messze a tengerparton kőpiramisok alatt voltak az egyszerű levélszekrények, egész 1652-ig az egyedüli közlekedési eszközök az Indiába járó hajók és a művelt világ között.

A Fokváros tájképe nagyon különböző nyáron és télen. Májustól októberig az északi passzát szelek esőt hoznak, minek folytán a

Fokváros.

tájék pompás zöld szinbe öltözik. A déli nyár novembertől májusig a Foktartomány partjain a szárazság időszaka, mely alatt a laterit talaj csaknem a szétmállásig keresztülég, a sík, a völgyek, a hegyek egyhangú barnás-sárga szinűek lesznek és a szemlélőre kellemetlenül hatnak. Az egész környéken kihalt minden, csak a keleti oldalon, hol pénz és művészet javítja a természetet, van kellemesebb kép. Érdekes azonban kétségkivül. A nagy kiterjedésü és az öblöt amphitheatrumszerüleg körülvevő város fölé merőleges falakkal emelkedik fel az ezer méter magas Tábla-hegy, Dél-Afrika legjellemzőbb hegyeinek egyike, melynek alakja mélyen bevéső dik a tenger felől jövő utas emlékezetébe. Másik oldalon az Oroszlán-hegy terül el, lábánál a villákban gazdag két nyaralóhely s Greenpoint és Seapoint, meg a szintén szeszélyes alakú Devil s Peak-hegy. Az emberi munka még a részletekben is képes volt sok érdekest teremteni. Apró községek, villatelepek, nagy parkokkal biró kastélyok vannak mindenütt. Rózsákból és jazminokból, sok helyen pedig hatalmas, óriási virágbugákkal ellátott agavékből áll a kerítés. Piniafa-erdők, tölgy- és eucalyptus-sorok láthatók; a sárga virágú Port Jaksonfüvek, rezgő- és ezüstlevelü nyárfák, thuják és cziprusfák berekké, lugasokká és kerítésekké alakíttattak. Tüzpiros ragyogásúak a narancsfák gyümölcsei; mélyen lehajtják a czitromfák a terméstől nehéz ágaikat, a melyeknek sötétzöld lombjától ki-kikandikálnak tarka fedeleikkel és világosszinü falaikkal a barátságos nyári lakások. A hegyeknek szakadékai mentén fel-felvillannak a laurodendron ezüstszinü levelei; ragyogásuk, csillogásuk messzire ellátszik, valahányszor a szél a sürü lombozatú ágakat megrázza

Maga a város egészen angol jellegü s némely részében nagyvárosias. A villamfénynyel pompásan világított ujonnan épült kikötőben hatalmas világító torony van, szépek az uj rakodónak hosszúra nyúló fehér falai, a vasúti pályaudvar, az erőd és a woodstocki-part. Nem kevesebb, mint 18 templom van a városban, köztük mecset is. Nyilvános épületei között nevezetesebbek a kormányzói palota, kaszárnya, múzeum, a híres botanikus kert, az őrültek és bélpoklosok intézetei. Lakói között, kik nagyobbrészt kereskedelemmel és hajózással foglalkoznak, feltünők a malajok, kiknek őseit egykor rabszolgák gyanánt hozták ide a hollandok. Hottentottákkal és kafferekkel vegyülve ma már alig hasonlítanak a többi malajokhoz, de nagy előnyeik vannak a négerekkel szemben. Az utczák többnyire derékszögben keresztezik egymást, szélesek, csinosak s egészen európai

jellegűek. A kormányparkban hatalmas tölgyfa sétány van, mely előtt áll a múzeum, képtár és könyvtár.

Ebből a városból indúl ki Dél-Afrika legfontosabb vasútvonala, mely a Karroovidéken át a Kimberleyi bányákig s Transvaal felé vezet. A vasut jelenleg már a Mashona földig terjed s az angolok vérmes hittel várják, hogy ez lesz az első nagy transkontinentalis vasut Afrikában, mely déltől észak felé húzódva egykor az egyiptomi vasútakkal fog összeköttetésbe jutni. Bármily kalandos is ez a terv, kétségtelen, hogy a Fokföld ma már elég tisztességes vasúthálózattal rendelkezik, 1888-ban 2858, 1891-ben 3592 km. volt az összes hosszúság s az építkezés a rossz pénzügyi viszonyok daczára folyvást tart; a táviró vonal hossza pedig már háromszorta nagyobb, nem is említve a tenger alatti távirót, mely a Fokföldet Európával s Afrika különböző partjaival köti össze.

A művelődés fejlődésével karöltve halad a forgalom. 1881-ben Fokföldön 8·6 millió forint behozatallal 11·1 millió kivitel állott szemben. Natalban 3·6 millió behozatal s 1·5 millió kivitel. A kivitel negyedrészét teszi a gyapjú, ezután következnek a bőrök, bor, gyémánt és strucztoll. A bornemek közül legjobbak a fehér igen súlyos liqueur jellegű Constantia-borok. Gabonát azonban a kedvezőtlen esőzési viszonyok miatt nem termelhetnek annyit, a mennyi a lakosságnak szükséges, bár 1876 óta sok gondot fordítanak a mesterséges öntözésre s többek között igen sok vizmedenczét létesítettek, melyek között a legjelentékenyebb a Karroovidék északi részén Carnavaron kerületben levő Wyks Vley nevű mesterséges tó, 49 km² területű, 3—4 méter mély s $157^1/_2$ millió köbméter tartalmú.

Politikailag a Fokföld egy kormányzó alatt áll, kit az angol kormány nevez ki, de azért nem egységes állam. Natal, hol külön alkormányzó van, csaknem egészen önálló, ezenkivül vannak külön területek, nagyobbrészt még néger lakossággal, melyek ujabban kerültek az angolok hatósága alá és egészen czivilizáltaknak nem tarthatók. Az egész hatalmas gyarmaton, melynek területe harmadfélszer akkora, mint Szent István országai, 1891-ben kerekszámmal harmadfélmillió lelket számláltak avagy becsültek, de ez nagyon különbözőkép oszlott meg. A tulajdonképi Fokföldnek is csak a parti vidéke volt némileg népes, de Natalnak már nagyobbrésze egészen rendes népességű. Főbb csoportok szerint így állott akkor a helyzet:

	Terület km²	Lakosság száma	Egy km²re jutott
Fokföld	571.690	1,526.455	2.6
Czethalöböl	1.320	768	0·6
Basutoföld	31.490	218,902	7·0
Brit-Becsuánföld	173.150	60.376	0·4
Zuluföld	24.650	145.436	6·0
Natal	42.920	543.865	13·0
	845.220	2,495.902	2·9

A lakosok fele protestáns, van 15 ezer mohamedán s 3 ezer zsidó. A fehér lakosság száma körülbelül félmillió. Van egyetem s 5 kollégium. Fokföldön a kormányzó mellett 1853 óta hat miniszter van s azonkivül parlament is, melynek felsőházában 22, alsóházában pedig 72 képviselő ül. A pénzügyi helyzet nem rózsás. A bevétel (1891-ben 414 millió) rendesen kevesebb a kiadásnál s az államadósság Fokvárosban 248, Natalban 72 millió forint volt 1892-ben, ily gyér népességű s nagy befektetéseket igénylő államnál bizonyára sok. Említésre érdemes azonban, hogy az utóbbi évtized alatt itt működött miniszterelnök, Rhodes Cecil, nem huzott fizetést, sőt hogy ez gazdag és vállalkozó ember volt, ki a Mashonaföldet és a Zambezi vidékén levő más angol gyarmatokat jóformán saját költségén szerezte meg hazájának.

Fokvároson kivül, melynek lakossága 1891-ben 83.718 volt, a legnépesebb (28.718 l.) hely volt akkor a hires gyémánt telep *Kimberley*, melyről már fentebb említettük, hogy az angolok erőszakkal vették a búroktól. San-Franciscóhoz hasonló gyorsaságú volt ennek a városnak alakulása s csak a gyémántmezők csekély jövedelme okozza, hogy a virágzás nem volt tartós. 1869-től 1885-ig 345 millió forint értékű gyémántot vittek ki innen, azontúl a bányászat eredménye csökkent, bár ma már nemcsak kapákkal a föld felett, hanem gépekkel és tárnákban keresik a nagybecsű drágakövet. Időről-időre mesés nagy darabokat találnak, minő az 1869-ben talált „Délafrika csillaga“, mely eredetileg 83½ karat súlyú volt s jelenleg Dudley gróf birtokában megcsiszolva 46½ karatot nyom. Ma azonban már nehéz és költséges dolog a gyémántbányászat. Egy rendesen 9 m² területű akna kutatási jogáért régebben csak 6 forintot kellett fizetni, most 3000-et vagy többet, úgy hogy a bányák csaknem általában részvénytársaságok tulajdonai. Másrészt azonban a vasút egészen megváltoztatta a régi viszonyokat. A régi mesés drága-

ság (egy palaczk sör ára átlag 10 shilling) eltünt, a művelődés eszközei szaporodtak.

Társadalmi szempontból jelentékenyebb a népesség tekintetében Kimberley után következő város *Port Elizabeth* (23.266 l.), melynek kikötője, East London külvárossal, sokkal jobb, mint Fokvárosé, bár ez a hely az Algoa-öböl mellett végtelen, unalmas lapos vidéken fekszik. A városban sok az idegen s általában az európai elem túl-

Kimberleyi gyémántbányák.

nyomó. Közelében van az elefántok megőrzésére fenntartott Elephantenbusch nevű vidék

Port Elizabethtől vasúti összeköttetés van az Oranje köztársaság felé, melynek határán a tekintélyes *Colesberg* város fekszik alacsony, de festői diorit csúcsok között, melyeket tarkázva borítanak el a szétszórtan fekvő tanyák, legtöbbnyire az egyedüli növénytelepek, mivel a többi részeken a gyér növényzet mellett kevés és alacsony cserjék tenyésznek, bár sok a patak, melyek esős időben

nagyon megáradnak. A városban, mint a Fokföldön sok más helyen, számos templom van s elég sok közművelődési intézet.

A többi városok kevésbbé érdemesek említésre, bár a szép Grahamstown, Beaufort, Bathurst, Stellenbosch s mások eléggé jelentékenyek és a gyémántmezőkön időről-időre nagy sátorvárosok keletkeznek, melyek azonban részben csakhamar eltünnek. Az északi és nyugati részek kevésbbé népesek, bár sehol sincs már a Fok-

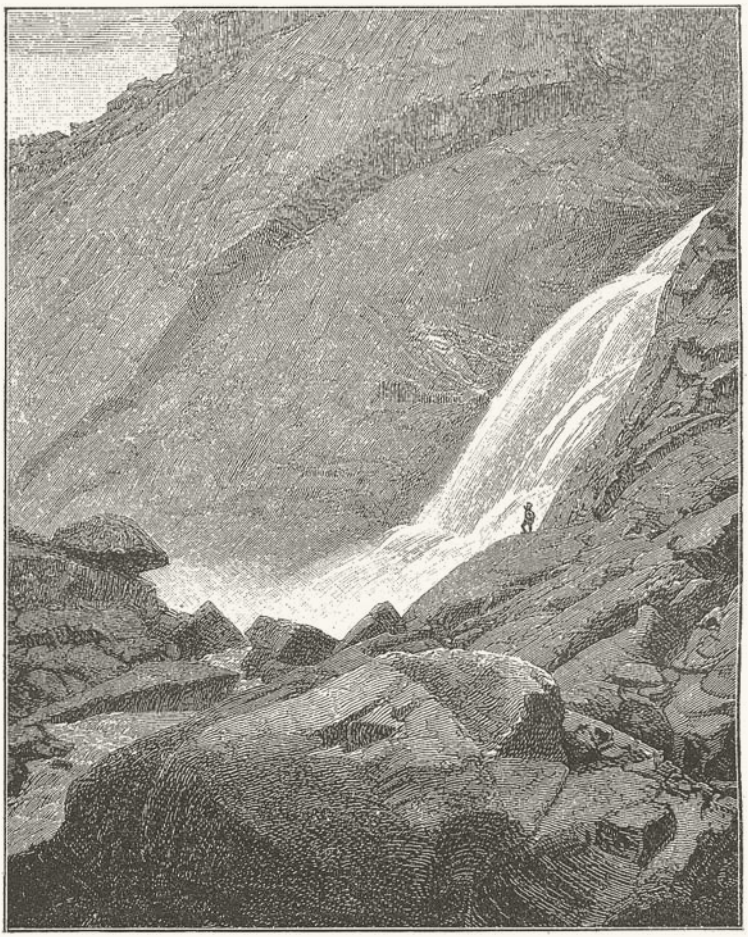

Kuruman város.

földön teljesen vad vidék, legalább nincs oly hely, hol egy-két napi távolságban ne lehetne európai vagy félig-meddig európaias néger telepet találni.

A nagy *becsuán terület* is, melyet 1885-ben nyilvánítottak angol birtoknak, félművelt helynek mondható, bár ezen a közvetlenül a kormányzó alá rendelt vidéken még kevés az európai s fővárosa *Kuruman*, miként képünkön látható, valóságos néger község. Ilyennek azonban igen csinos. Kunyhói a forrásokban gazdag vidéken

mimoza ligetek között feküsznek s minden egyes főnök családjának kunyhó csoportját s a hozzátartozó nagy négyszögű marhakarámokat külön tövises kerítés veszi körül, melynek közepén vannak a tanács-

Gyémánt vizesés Oranje mellett.

kozó helyek és az imaház, de valóságos utczák nincsenek s az idegen a sűrűen egymásmellett álló kunyhók között nehezen találja meg az útat. A szegény nép, melyet a tenger távolsága és a rendszeres esőzések hiánya eddig megnyomorított, most vagyonosodni kezd.

Hatalmas szarvasmarhái, kövérfarkú juhai és nagy kecskéi emelkedő forgalmat teremtettek s a vadjellegű kunyhókban ma már nem ritkaság az európai butor, evőeszköz, sőt egy pár könyv és kép sem. A kalahári puszta és környéke kivételével vannak is e nagy terüle-

Pondoharczos.

ten eléggé termékeny helyek, még a sivatagokon is gyakori a vadállat s a hiányzó ivóvizet részben pótolja a nagy tömegekben előforduló „Sama“ dinnye. Farini s más utazók egészen elhagyatott vidékeken romokat s a régi műveltség más emlékeit találták, élénk bizonyságait annak, hogy a fák kiirtása előtt itt egészen más világ

volt. A déli határvonalúl szolgáló Vaal és Oranje folyók partján még most is vannak európaiak előtt sem utolsó tájképi szépségek, különösen az Oranje közép folyásánál levő „Száz zuhatag“ környékén nem ritkák az apróbb erdők avagy az olyan vadregényes vidékek, minő képünkön látható.

Távolabb keletre a Zulutörzsek vidékén ismétlődnek ezek a kellemes képek. Maguk a zuluk büszkén égi birodalomnak nevezik országukat (amazulu = mennyei), akár a khinaiak. Különben ők éginek azért mondják e helyet, mert hitük szerint őseik is itt vannak, mint szellemek. A lakott vidékről közeledve rendesen tövis bokrok között kell áthatolni ide, de ezek sem érdektelenek, különösen nyáron, midőn szép piros virágaik ellepik az ágakat s széles leveleik ernyőként terpeszkednek szét. A birodalom közepe a déli szélesség 28—29 és a keleti hosszúság 32-ik foka alatt van s ez a hely valóságos paradicsom a délafrikai sivatag világban. Hullámszerűleg sorakoznak egymásmellé az apró dombok s köztök vizben elég gazdag s ligetekkel parkszerűleg megrakott sikságok terülnek el, szélén pedig a hatalmas Drankensberge alján, mely 3200 m. magas falával valóságos kőfala e kis paradicsomnak, 1300 m. magasságig emelkedik fel egy nagy kiterjedésű nyilt legelő hely, hol nincsenek ligetek sem, de a sziklatömegekről pajzán vizesésekben lezuhanó patakok kicsinyben alpesi vidékekre emlékeztetnek. Nevezetes, hogy e kis területen a Drakensberge lejtőről több mint 30 nagyobb patak ömlik az Indiai-oczeánba. A part mentén a Madagaszkárról nevezett meleg tengeráram jő le észak felől s felemelve a hőmérsékletet, tropikus növényzetet teremt. S a tenger felől is elzárja ezt a kis paradicsomot a parton messze benyuló homok s a sziklák, melyek között csak itt-ott akad néhány közepes becsű kikötő hely.

Északra innen a 31-ik déli szélességi fok alatt, hol egykor a pondók önálló országa volt, már nyiltabb a vidék s a tengerparton is akadnak egyes használható kikötők, St. John és Port Grovenor, melyek azonban a szegény feketéknek csak kárukra szolgáltak, mivel a fegyvereket erre csempészvén be hozzájuk a kereskedők, alkalmat adtak az angoloknak a hódításra. Alkalmas is a vidék. Az éghajlat egészséges, lázak nincsenek, némely folyók hajózhatók, számos erdő van s a hegyekben csaknem mindenütt találtak érczeket s hasznos ásványokat. Már eddig is kitünő kávét, czukrot és dohányt tenyésztenek itt, bár a pondoharczosok vadsága miatt aránylag kevés fehér telepedett le közöttük, kik túlnyomólag marhákkal és bőrökkel

kereskednek. Az ország egyes részeit nagyon dicsérik, különösen a hegyalakzatok regényesek. A St. John folyó torkolata két magas hegy között festői szép természeti kapu s keletre tőle igen alkalmas hely van egy nagyobb város számára.

Nem oly régen még ezek a vidékek egészen önállóak voltak s apró kis néger államokról kellett megemlékezni a földrajziróknak, minők a kis magyar megyékkel egyenlő nagyságú Umbegeza, Szambuna, Tongaföld s a valamivel nagyobb Sváziföld. Ma már egészen önálló néger állam nincs ezen a vidéken. A hatalmas angolok, kik a búroktól és portugáloktól is oly sok földet raboltak el, mindinkább erősödnek az ország benseje felé és az évről-évre nagyobbodó vasúthálózat a legerősebb vaskapcsot alkotja, mely a négerek önállóságát teljesen tönkre teszi. Egy részük elpusztúl, de reményünk lehet, hogy a kiváló fajok egy pár jelentékeny csoportja a művelődés hatása alatt fejlődni fog, miként azt már nem egy helyen örvendetesen lehet tapasztalni.

A legerősebb kapcsok közé tartozik a Fokföldtől északkeletre fekvő s már említett **Natal** gyarmat, mely, bár nem fekszik is kereskedelmi tekintetből oly kedvező helyen, mint a Fokgyarmat, természeti viszonyai következtében sok tekintetben nagyobb virágzásra jutott.

A hires Vasco di Gama 1497-ben karácsonykor jutott el erre a vidékre s azért nevezte el azt karácsonyi partnak (Port Natal). Az első letelepülők már a negyvenes években ellepték a partokat, hol az utazó valóságos művelt vidéket talál: virágzó farmokat czukorültetvényekkel, kávékertekkel és gyapotcserjésekkel. Termelnek még dohányt, theát, gyömbért, indigót, ananászt, narancsot, czitromot és gabonaféléket. Egyes pontokon valóságos tropikus vidéken képzeljük magunkat; árnyas banánok váltakoznak vad fügefákkal és datolyapálmákkal, a kafferfa skarlátpiros virágaival, a natalliliom lilaszinü harangvirágaival s a réten előfordúló számos gladiolus virág bübájos képet nyujtanak. De még sem tropikus a vidék. Hiányzanak az őserdők, a kuszó növények, az óriás fák s a datolya mintegy csak mutatványként jelenik meg. Kellemes az előrehaladás a partról a belföld felé. A folyvást lassan emelkedő talajon, melyet a parti folyók mély medrekkel szaggattak szét, minden uj emelkedésről egy-egy vonzó kilátást nyerünk a tengér felé s a legtöbb helyen feltünik a Drakenberge meredek szaggatott szirttömege. Változatosságként látjuk az Umgani folyó nagy, csaknem 100 m. magas

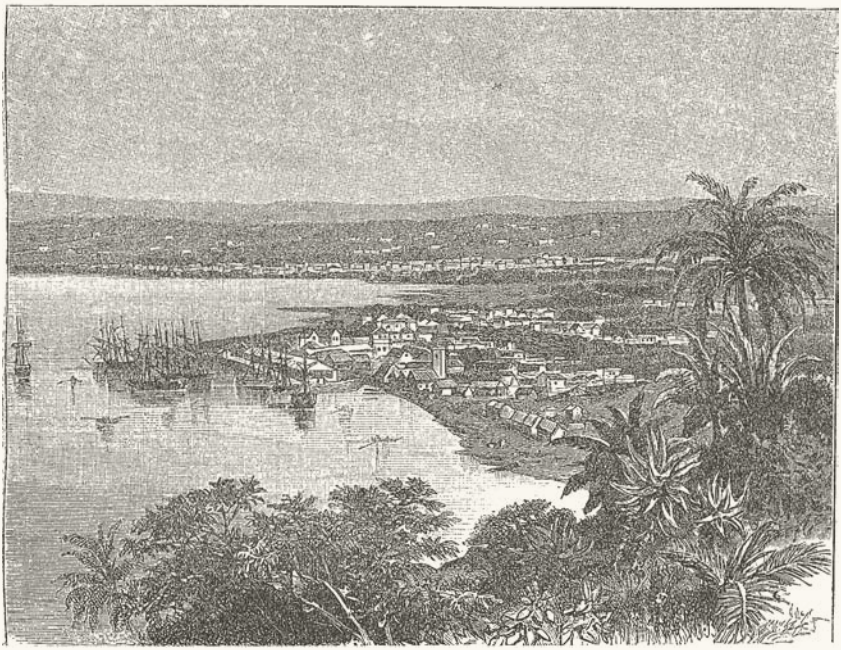
vizesését, a széles Tukala folyót, itt-ott sűrű ákáczfa ligeteket s köztök csinos ültetvényekkel körülvett farmokat, melyeken rendesen sok az idegen növény, így különösen a telepesek részéről nagyon kedvelt ausztráliai Eucalyptusfa. Majd később, midőn a magas hegyek felé közeledünk, szeszélyes alakú sziklák kisérnek el utainkon s a nagy hegység alján romok hirdetik az itt lakott népek dicsőségét.

Az angolok uralma óta (1841) Natal igen jelentékenyen emelkedett. Nincsenek oly kiváló bányatelepei, mint a Fokföldnek, bár különösen Kliprivermegyében sok kőszenet találnak, de annál jelentékenyebb földmívelése és baromtenyésztése. Egy millió juhot, fél milliónál jóval több szarvasmarhát s közel ugyanennyi más állatot számláltak itt össze pár évvel ezelőtt. Angorakecske gyapjú, strucztoll, gyapot s más kiviteli czikkek mutatják a földmívelés nagy változatosságát. Fő kikötőjéből, Durbánból, több oldalon ágaznak el a vasútak s ugyanitt ma már minden számottevő tengerészállam hajói megfordúlnak.

Natal 8 kerületre oszlik politikailag, mind a nyolczban már számot tevő fehér lakosság van, sőt a két nagy városban és környékén 10—10 ezernél több. Az indiai kulik nagyobbrészt Victoria és Durban kerületekben telepedtek le. Az ország kormánya az alkormányzóval élén bennszülöttekből áll, a deficitek még nem állandóak az államháztartásban, sőt egyes vidékeken virágzó állapotok vannak.

Az ország fővárosa *Pietermaritzburg* (17.500 lakos) az Umfifuzi folyó mellett, hires pompás kertjeiről és csinos virágairól, épületei ellenben átlag igen szerények. A városház, kórház, országház s több iskola eléggé csinosak. Kath. püspök is lakik a városban s több pénzintézetnek van székhelye. Tekintélyesebb és népesebb is (26.000 lakos) nála a főkikötő város *D'Urban* (Port Natal), a kereskedelem székhelye. A város, melyet egy régebbi kormányzóról neveztek el, csinos rendezett hely, széles utczákkal és terekkel, épületei között kiváló az uj városház. Egészen angol jellegű város tele clubokkal. Van számos iskolája, többek közt főiskola s 25 temploma, melyek nagyobbrésze missio társaságé. Vidéke kis paradicsom. Czukor ültetvényei gazdag termést adnak. Rendes gőzhajó összeköttetése van Afrika különböző részeivel, Mauritius-szigettel s kabelje Adennel. Közelében a Tagela folyón túl kezdődik a Zuluk földje. A többi helyek kevésbbé fontosak, legélénkebb északon Ladysmith, a Transvaal felé vezető vasút egyik főállomása.

Láthatjuk a fentebbiekből, hogy a Dél-Afrika csúcsán megtelepedett angolok jelentékeny kulturális munkát végeztek már eddig is. Becsületükre válik, annyival inkább, mert a maroknyi fehér embernek (alig fél millió oly óriási területen) nemcsak a bennszülöttekkel kellett más helyen jóformán szokatlan heves harczot folytatnia, hanem az első letelepülő hollandokkal, a kopár vizszegény talajjal, sőt saját honfitársaikkal is. A bevándorlók egyrésze ugyanis az arany- és gyémántbányákra speculáló kalandor volt, nagyobb részt

D'Urban.

oly kétségbeesett existentiák, kik az állam fenmaradását is veszélyeztették. Így 1875-ben a gyémántkutatók valósággal nyilt lázadást támasztottak a kormány emberei ellen s ezt a forrongást csak úgy lehetett végleg lecsillapítani, hogy a Vooruitzigt nevű bányatelepet egy millió forintért az állam megvásárolta. Még nagyobb áldozatokra volt szükség az állattenyésztés és földmüvelés előfeltételeinek megteremtése végett. De a kitartó munkának csakhamar élvezték sikereit is. 1830-ban még csak 33 ezer font juhgyapjut vittek ki,

1872-ben már 49 millió fontnyit s azóta a gyapjú belföldi feldolgozása hovatovább fejlődő ipart teremtett. Mily nagy intensivitással dolgoznak itt a földmüvelők, láthatjuk abból, hogy míg Európában egy hectar területen körülbelől 10 ezer szőlőtőrül átlag 15—25 hectoliter bort nyernek, a Fokföldön 70—150 sem ritkaság s csaknem hasonló arány mutatkozik némely helyeken más gabnaneműekkel is. Az óriási befektetések (különösen a mesterséges öntözés és utak) miatt beállott pénzzavar és a csekély munkaerő nem engedték meg ugyan, hogy a gyarmat gazdaságilag teljesen virágzó állapotba jusson, a Fokföld még nagyon hátraáll Kanadával s Ausztráliával szembeállítva, azonban az eddigi siker mégis felkeltette a gyarmatosok ambitióját s igy a Fokföld is azon angol gyarmatok közé tartozik, melyeknek lakosai már komolyan gondolkoznak önállóságról.

Nevelte a gyarmat lakosainak ezen ambitióját az utóbbi két évtized sikere a terület hódítás tekintetében. 1875-ben a régi gyarmat területe még nem volt sokkal nagyobb, mint Magyarország földje, ma különösen a Rhodes-féle hódításokat is ideszámítva az angol uralom innen szakadatlan egymásutániságban egész a középafrikai tavakig terjed s Közép-Európánál nagyobb. Pedig ezt a hódítást jóformán az anyaország segítsége nélkül tették meg — a zulukaffer hadjáratokon kivül, — részben igen sajátságos módon bennszülött angolok által alakított részvénytársaság segítségével. Ez a részvénytársaság, melynek munkáját a mashonaföldi nagy aranytelepek megkönnyítették, most már tovább is halad, földre éhes s legközelebb a hires Barocse földet akarja meghódítani. Kelet-India meghódítása óta ez volt a legnagyobb politikai koczkázati játék a világtörténelemben. De az uj gyarmat lakói, kiket nemesség, latifundiumok s más akadályok meg nem kötnek s kik a vad bennszülöttekkel s a mostoha természettel küzdve akaraterőben gazdagok, még többet is kisérlettek. Az intensiv munka: utak és vizvezetékek építése, kereskedelmi összeköttetések létesítése részben szintén részvénytársaságok feladata. Így történt többek közt, hogy egy fokvárosi kereskedelmi czég a Kalahári sivatagban csaknem 30 évig tartó áldozatkész befektetések után nagy rézbánya telepeket létesített s egy másik, ma még kevesebb sikerrel, az ásványforrásokat használja fel.

Így alakult át az egykor hajózási állomásnak nézett s így forgalmi jelentőségünek tartott hely mezőgazdasági központtá. S mintha az emberi munka a természet hibáit is sikerrel volna képes meg-

javítani. A fokvárosi Táblahegy granitsziklás lejtőjén a Kloofszurdokból óriási költséggel vezetett ivóviz nemcsak a város lakóit és a hajókat látja el, de megelevenítvén a tenyészetet, kutak alakjában napfényre hozta a föld alatt elrejtett nedvességet. Hasonlókép az ország bensejében a nagy költséggel és fáradsággal létesített farmok lépésről-lépésre tüntetik el Dél-Afrika vadságát. Ma már csaknem mindenütt van egy-két európai farm, csaknem minden község felé visz táviró s a postaszolgálat a gyorskocsikkal messze elterjedt.

A változó viszonyok hatása alatt nem tünik fel többé borzasztónak a természet, sokan sajnálják a vadállatok gyors pusztulását s a bennszülöttek szokásainak megváltozását. Oly helyeken, hol azelőtt életveszélyes volt az utazás, ma kényelmes s aránylag igen olcsó közlekedés létesült s a nagyobb városokban hovatovább angol életmód fejlődik ki, oly alakban azonban, mely a kissé rideg és szigorú angol társadalmi szokásokat a hollandiakkal vegyíti s így kellemesebbé teszi. Mondják, hogy a Fokvárosban az előkelőbbek társadalma nagyon kedélyes és vonzó. De azért a társadalom büszke. Önállósága érzetében már évekkel ezelőtt világkiállítást próbált rendezni, a nagy tervek a helyi lapokban napirenden vannak, meg van az amerikai láz, a gyémántmezők, aranybányák s néger harczok ujdonságai által táplálva. A Fokföld lakossága erejében duzzadó ifjú nép, melynek egykor, talán nem is nagyon sokára, nagy jövője lesz.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

MADAGASZKÁR.

Dr. *Mullens* J. Twelve months in Madagascar. London, 1875. — Alfred *Grandidier* Histoire physique, naturelle et politique de Madagascar. Paris, 28 kötet, 1875—95. — *Hartmann* Robert: Madagascar und die Inseln Seychellen. Leipzig, 1886. — Mc *Leod* J. L. Madagascar and its people. London, 1875. — *Oliver* S. P. Madagascar 2 vls. London, 1866. — *Pfeiffer* Ida: Visit to Madagascar. London, 1861. — *Pollen* et Van Dam: Recherches sur le faune de Madagascar 5 vls. Leyden, 1868. — *Sibree* James: Madagascar and its people. London, 1870. *Sibree:* The grand african island. London, 1880. Antananarivo Annual 1875—95.

1774-ben egy sokat utazott magyar, Benyovszky Móricz gróf, az akkor még alig ismert Madagaszkárba ment franczia gyarmatot alapitani. Évekig élt itt s a benszülöttek királyukká választották. Hosszú idő mulva, mely alatt királysága számára támaszt keresett Európában, ismét vissza tért sziget országába, de nem élvezhette hatalmát, mert 1786. május 7-én a francziák ellen küzdve csatában elesett.

Ez a regényes történet jut eszébe a magyar embernek rögtön, ha Madagaszkár sziget nevét hallja. És pedig hallja napjainkban is igen gyakran, mivel e sziget lakossága Benyovszky kora óta csaknem folytonosan küzd önállóságáért a francziákkal, hallja gyakran, mivel Madagaszkár évtizedek óta a legérdekesebb tárgyak közé tartozik a természettudósok és néprajzirók szemében.

Nevezetes már magában nagyságáért. Monarchiánk területével csaknem egyenlő nagyságu (körülbelül 600.000 km²). Ujguinea és Borneo után nagyságra harmadik a földgömb összes szigetei közt s így jóformán egy kis földrész önmagában. Sok geolog egy elsülyedt világrész maradékának tartja, mely világrész innen Keletázsia déli részéig terjedt, s melyet Haeckel a rajtuk található fél majmokról egykor Lemuriának keresztelt el. Állat- és növény-világa, sőt más természeti viszonyai is határozottan különbözők Afrikáétól,

mely pedig oly közel áll hozzá. Afrika jellemző nagy állatai: az elefánt, viziló, orrszarvu, zsiraff s a többiek nincsenek itt, de e helyett van sok eredeti, sőt maga a szigeten élő emberfaj sem néger, legfelebb keveréke a négernek más rasszokkal, melyek leginkább hasonlitanak a messze keleten lakó malájiakhoz. Egyszóval önálló kis ország ez, a legérdekesebb pontok egyike Afrika környékén.

Madagaszkárt már Afrika körülhajózása óta ismerik, azonban az első két században kevés gondot forditottak reá. A francziák 1692 óta többször próbálták meghóditani, azonban uralmok rendesen igen rövid ideig tartott s csak napjainkban, 1895 végén sikerült kissé szilárdabb alapot biztositani uralmuk számára a hovák legyőzése után. Ez a törzs uralkodik Madagaszkár nagyobbrésze felett s 1810 óta, midőn I. Radoma király lépett a trónra, ki angol missionáriusok segitségével népének jelentékeny műveltséget szerzett, eléggé hatalmas erélylyel. A hovák vitézsége és hazaszeretete számos diadalt biztositott az idegenekkel szemben s jelenleg, midőn III. Ranavolo Manjaka királynő a francziák foglya, még nem látszik teljesen megtörtnek erejök. Ellenkezőleg. Műveltségük oly szilárd, hogy többé a barbarság e földön gyökeret nem verhet.

A part csaknem mindenütt alacsony és homokos; keleten sem tengeröböl, sem előfok nincs s az egész 800 km. hosszu vonal a 25-ik foktól a 18°20′-ig csaknem teljesen egyenes, csak a legészakibb részen van a British Sund nevü szép öböl. Az északnyugati part szaggatottabb, meredek és hegyes s mivel itt a vulkanikus vidék egyes hegyfokai jelentékeny magasságra emelkednek, a sziget legfestőibb részének mondható. A nyugati part ismét alacsony s épen nem érdekes; délkeleti végén azonban feltünő egy korall-zátony, mely a parttól csekély távolságban 300—450 km. szélességben huzódik el.

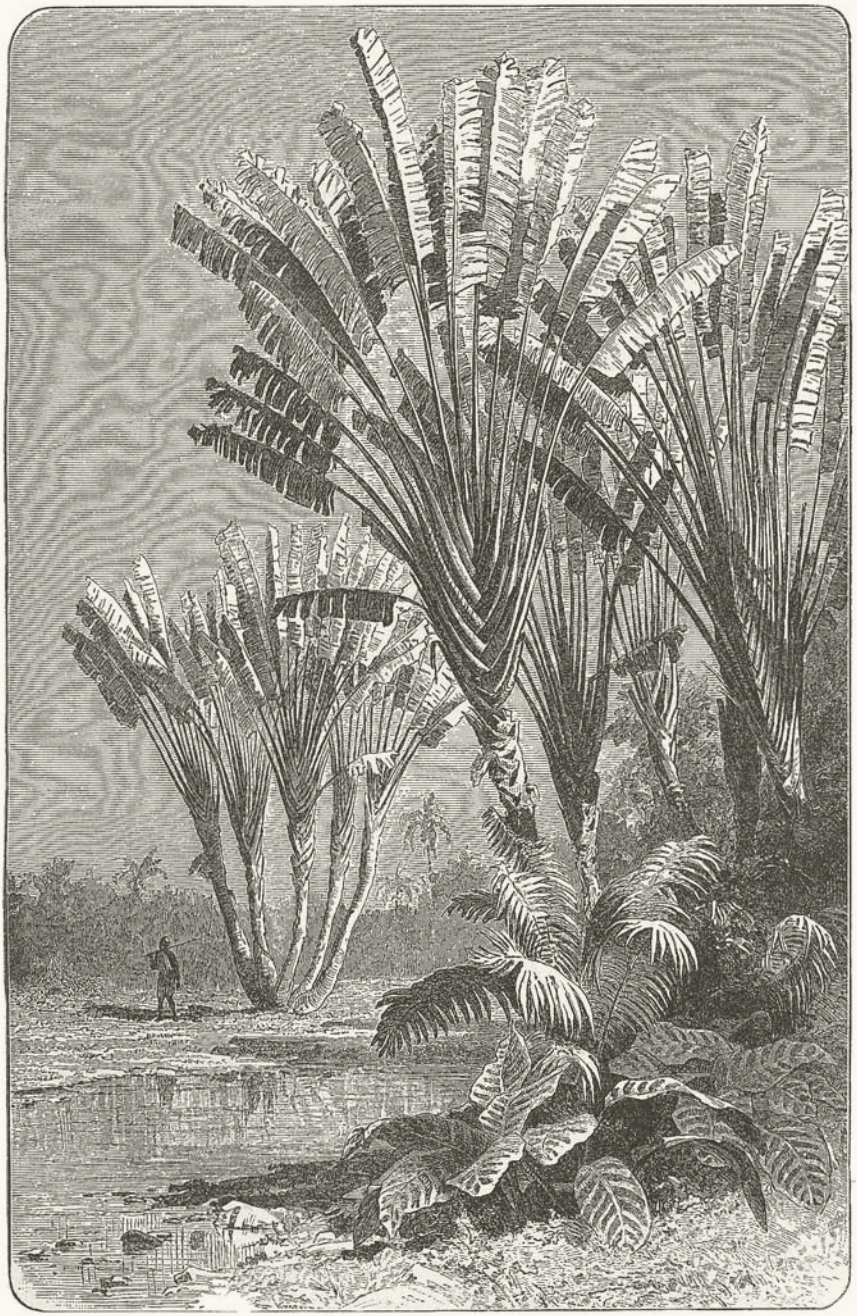
A benső rész közepe 1000—1800 m. átlagos magasságig emelkedő hegyvidék, mely keletről nyugat felé huzódik, de a partok felé sikság veszi körül, mely nyugaton és délen kiterjedtebb, mint északon és keleten. A sikságon levő apró dombokat itt-ott délről észak felé menő irányban magasabb dombsorozatok szelik el s kissé távolabb a parttól, azzal csaknem egyenlő irányban, 25—30 km. széles őserdőség huzódik el, mely egészen független a szigetnek nyugati és déli részeiben található erdőktől.

Maga a felvidék nagyobbrészt primaer és jegeczes kőzetekből áll; fensik jellegü, melyre különböző irányokban alacsony hegysorok rakvák, legmagasabbra (3009 m.) emelkednek a központi Ankaratra-

csoport hegyei. A hegyvidék nagy része kopár terület, csaknem sivataghoz hasonló. A hosszu hullámzó dombokat durva fü fedi, mely a hét hónapig tartó esőtlen időszak alatt barnává lesz, de a völgyekben és a folyók partján itt-ott buja tropikus növényzet van s a tenyészet mindenütt képes gyökeret verni, különösen a rizsföldek zöldségében. Mindamellett a felvidék nem érdektelen. Igen sok helyről nagy távolságokra lehet ellátni s a tiszta világos levegő még a legtávolabbi tárgyakat is világosan és határozottan tünteti fel. Becsileo földön délen a hegyek alakjai is eléggé változatosak s némely helyen a fensik széleinek magasabbra emelkedése következtében ugy tünik fel az egész, mintha egységes hosszvölgy volna. Más helyeken az 1800 méter magasságig emelkedő határlánczolatok lépcsőzetesen sülyednek le mindinkább alacsonyabb dombsorozatokban a parti síkságig, ismét másutt pedig csaknem 1000 m. magas állandóan meredek lejtőket találunk. A vizválasztó nem a sziget közepén van, hanem inkább a keleti oldalon. Több folyó hatalmas szurdokokban töri át a keleti sziklaszélt; azután sürű erdő közepette zuhatagok sorozatában siet a tenger felé; ezek a zuhatagok némelykor valóságos vizesésekké lesznek, igy a Matitanana folyónak 200 m. magas egységes esése van.

A vulkáni erő nyomait kezdetben csak az északi részen észlelték, hol több kihült vulkán látható. Később azonban megtalálták ezeket a nyomokat a sziget többi részeiben is s valószinü, hogy az egész szigeten át huzódik a vulkanikus kőzet délkeletről északnyugat felé, összeköttetésben a Komoro és Reunion-szigeteken található hasonló alakulásokkal. Az Ankaratra hegységben oly nagy tömege jő elő a vulkanikus kőzeteknek, hogy a földalatti erő egyik leghatalmasabb régi tüzhelyének látszik, még ma is öt egymás mellett levő hegy mutatja, hogy egykor működő vulkánok voltak. A keleti részen ennek a vulkani erőnek nyoma a hosszan elnyuló Alaotra tó s a felföldön a főváros közelében Itasy tó.

A vizválasztónak megfelelően a legtöbb folyó hosszabb uton a nyugati part felé megy, keleten ellenben csak rövidebb parti vizek vannak. Némely folyó kezdetben a hegyi lépcsőzetek egyikén a sziget hosszirányával párhuzamosan halad, mig végre az utolsó lánczot erővel töri át zuhatagokban. A St.-Vincent vagy Mangoka folyó csaknem az egész szigeten átmegy, forrása a keleti parttól csak 90 km. távolságra van Becsileo tartomány legmagasabb helyein. Mindezeknek a folyóknak általában keskeny a völgyük, különösen

Ravenale madagascariensis.

ott, hol egyik lépcsőzetből átmegy a másikba, de azután kissé távolabb szélesebb sikságok következnek rendesen nagy erdőségekkel.

Angraecum kuszó növény.

Az egész sziget a délkeleti passzát szelek területébe esik s ezért a keleti részen sokkal több az eső, mint a nyugatin. A középrész, különösen a felvidék, e tekintetben is közepes helyet foglal el,

60—130 cm. évi esőzéssel. A nyár a naptól függ, mely egyszerre hoz meleget és nedvességet. Az északi részekben novemberben kezdődik, délen egy hónappal később, a tél májustól október végéig terjed. A hőmérséklet általában nagyobb a parton, mint a benső részekben, Antananario vidékén junius és szeptember között a fagy sem ritkaság s az Ankaratra hegyeken ilyenkor havat találunk. Feltünő azonban, hogy még itt a hegyi vidéken is az esőzési időszak az egészségtelenebb.

A *növényzet* általában igen gazdag, lényegileg hasonló a kelet-afrikaihoz, azonban indiai jellegü is van sok. Feltünő, hogy a természet nem kedvező az embernek. Az élelmiszerül szolgáló növények közül egy sem tenyészik vadon, csak itt-ott van egy pár ehető gyümölcs, minő a Voavontaka savanykás frissitő hatással s nehány árumfaj, melynek gyökerét is megeszik. Annál több a szép fa, köztük néhány pálma is, melyek azonban valószinüleg később kerültek ide. A kokuszpálmának voanio neve a Csendes-Oczeán szigeteire emlékeztet. A szago-pálmát a hovák még nem tudják használni. Annál becsesebb előttük a Rafia, melynek 6 méter hosszu levele épitőanyag s egyuttal kitünő szövő rost. Felhasználják még a bambuszt, egyes kuszó növényeket, melyekből erős köteleket készitenek. Rozs és tengeri a főtermények, azonkivül indigót, czukrot, dohányt és füszereket tenyésztenek.

Az őserdőkben, melyek az esős keleti vidéken nagyon gyakoriak, a legnevezetesebb növény az esőfa (Ravenala, Urania speciosa). Szép, magas banan-fajta növény ez kétsoros legyező alaku levelekkel. A levelek gyökerein tágas mélyedések vannak, melyekben az esőviz összegyülemlik, de állandóan tiszta marad, ugy, hogy megszurva az utazó üditő italt nyer belőle. Érdekes még a fákon tenyésző kostorfajta Angraecum, melynek átlag 20 cm. széles virágait néha 50 cm. hosszu sarkantyuk díszitik, meg a vizben élő rostélyfü (Ouvirande fenestralis), melynek hosszas levelei fátyolszerü likacsos hálózatot alkotnak. A partvidékeken az uralkodó fanemek afrikai és ázsiai eredetüek és jellegüek; Szudánra emlékeztetnek a mindenütt található akáczfák, az indiai szigetcsoportra a pandanus és kazuari fajok. A két ellentétes növényzet még az őserdőkön kivül is feltalálható, bizonyságául annak, hogy Madagaszkár földrajzilag Szudánnal van összeköttetésben, éghajlatát tekintve azonban Indiához hasonlit. Pálmája csak hatfajta van, leggyakrabban előfordul a szágo-pálma rendkivül hosszu levelekkel, továbbá a sajátságos alaku nádas pálma

(Dypsis). Indiára emlékeztet a sok haraszt és a dúsgazdag aljanövényzet, a sok kuszó növénynyel kapcsolatban. Sajnos azonban, hogy ezek a pompás őserdők, melyekben kopál, gyanta s más értékes anyagot adó fák is vannak, a legutóbbi időkben nagyon pusztultak; a bennszülöttek folyvást rombolják az erdőt, hogy több szántóföldet kaphassanak, avagy csak azért is, hogy legyen elegendő fahamujok a trágyára. A kipusztított erdők helyén most már különösen a partokhoz közel igen nagy mocsaras terület van, mely egészségtelenségében Keletindia malariás vidékeivel versenyezhet. Óriási nádasok, magas fűvel, zsályafajok nőnek a mocsaras talajon, csak itt-ott emelkedik ki egy pár ravenalafa vagy gulaalaku cziprusfa. Maguk a benszülöttek is lehetőleg elkerülik ezt a veszedelmes vidéket, hol még ezenkivül krokodilok és mérges kigyók is nagy számmal tenyésznek.

A ravenala- és ruffia-pálma vidéke felett következik a bambusznád környéke s azután a szavannák, melyek az afrikaiakhoz hasonlítanak, de emellett harasztok tömegesen fordulnak elő benne. Még távolabb nyugat felé kopár sikságok és terméketlen fensíkok is találhatók, aránylag azonban kis terjedelemben.

Madagaszkár *faunája* még érdekesebb, mint növényzete. Wallace szerint jellemző itt a félmajmok és rovarevők nagy száma, továbbá a kis ragadozóké, ellentétben Afrika állatvilágával, hol a nagy emlősök klasszikus hazája van. Bármily sok is azonban az emlősök száma, azok aránylag igen csekély számu osztályhoz tartoznak. A félmajmokat (lemur) 34 különböző állatfaj képviseli, köztök a kisérteties alaku aye-aye (Chryromis) csodálatos ujjaival. A bennszülöttek babonás félelemmel vannak ezen s egy pár más állattal szemben, sohasem üldözik őket, sőt, ha megpillantják, reszketve futnak el. Nagy számmal fordulnak elő az őrlők, egerek s menyétfélék. Vizilovat is találtak félig kövesült állapotban s jeléül, hogy régebben ilyenek is éltek a szigeten.

Igen jellemzők az itteni madarak. Közel másfél száz fajt ismernek már közülök, azonban alig egy tuczat található más vidéken, hiányoznak az Afrikában legközönségesebb fajok is. Nevezetes állat volt e szigeten az Aepyornis maximus, a legnagyobb madár a világon, hasonló a strucz madárhoz, de ragadozó jellegekkel. Csekély maradványai között egy pár tojását kincs gyanánt őrzik Európa leghiresebb természetrajzi muzeumai. Egy ily tojás mintegy 150 tyuktojással ér fel, holott a strucz tojása csak 24-szer oly nagy, mint a tyúktojás.

Sajátságosak továbbá a kétéltüek is. A siklók közül egy faj sincs, mely előfordulna Afrikában, de több olyan van, mely csak Amerikában található. Hiányzanak az Afrikában igen gyakori viperák is. A gyíkok szintén inkább amerikai és ausztráliai jellegüek. A rovarok rokonait Keletindiában, Délamerikában és Ausztráliában kell keresnünk. Hasonló az eset a tömérdek csigafajjal. Egyszóval Madagaszkár a természetbuvár előtt a legérdekesebb országok közé tartozik s tartozni fog még soká, mivel eddig a hatalmas szigetnek aránylag kis részét buvárolták át részletesen.

Emlitettük már, hogy a sziget lakói is ily kivételes helyet foglalnak el. Valóságos néger a bennszülöttek között alig van, mindmegannyi keveréknek látszik, néger, sémi és maláji népek vegyüléke. A különbség csak abban áll, hogy egyik csoportnál a néger, másiknál a maláj vonások lépnek előtérbe. Nyelvök is, a mennyire az eddigi kutatások mutatják, határozottan maláji eredetü, annyira, hogy azok a szavak, melyeket Wallace 59 maláji nyelvben közösnek talált s igy valóságos typusoknak jelölt, itt változatlanul feltalálhatók. Igaz, hogy polynéz szavak is fordulnak elő a nyelvben és e mellett nem csekély maradványai az arab uralomnak, mindamellett a maláji az uralkodó elem s a szigeten eddig kikutatott nyelvek többé-kevésbé csak tájszólásoknak látszanak, részben oly csekély eltéréssel, hogy az egymástól távolabb lakók is képesek magukat tolmács nélkül megértetni.

A physikai és nyelvi eltérések mindamellett elég nagyok arra, hogy a sziget lakóinak csoportosulását a politikai és történeti tényezők nélkül is elismerhetjük. Az összes lakosságból, melyet alapos becslések szerint negyedfél millióra s legfeljebb 5 millióra becsülhetünk, a legismertebb hova-törzs száma 800 ezer vagy legfeljebb egy milliónál valamivel több, különösen a főváros környékén s az innen délre fekvő Becsileo és Bara tartományokban. Az innen keletre lakó becsimarakák és a belföld betanimena törzsei szintén hasonlók a hovákhoz, de sötétebb szinüek. Nagyobb eltérés mutatkozik a hovákkal csaknem egyenlő számban levő szakalaváknál, kik eredetileg a nyugati partokon laktak, de onnan az északi és déli csucs felé is elterjedtek. Ezek már néger jellegüek, duzzadt ajakkal és göndör hajakkal. Velük rokonok a középen lakó barak s a szétszórtan található kimo vagy vazinba nevü törpék, kik azonban szintén világos bőrüek és igen elevenek. Minden jel arra mutat, hogy ez az utóbbi négeres jellegü nép volt eredeti lakó, azonban a később

betelepedett hovák összevegyültek velük; maláji nyelvükkel bizonyos tekintetben testi sajátságaikat is reájuk erőszakolták. Mindezeken kivül, különösen a parti városokban, az európaiak mulattok és vérvegyülékének nyomai is megvannak, továbbá arab, szuahéli és indiai eredetű embereket is találhatunk; khinai aránylag kevés van. Az arabok, kik az egész középkoron át egészen a mult századig élénk összeköttetésben voltak Madagaszkárral, s kik irásaikkal az első műveltségi állapotot megteremtették, jóformán csak népszokásokban és babonákban maradtak meg a jelen korig, az uralkodó hovák meghódolása az európai művelődés előtt elseperte csaknem összes alkotásaikat, még a mohamedánok száma is igen megapadt.

A lakosok általános jellege tehát igen változó. A déleurópaiak arczbőréhez hasonló bronzszin és a legsötétebb barnaszin között, továbbá a merev szőrű haj és a gyapju-haj között csaknem minden változat feltalálható, azonban nem egy-egy törzshöz kötve, hanem inkább egyesekhez. Legvilágosabb arczbőrüek a *hovák*, kik aránylag alacsony, de arányos termetüek, arczuk alsó része kevésbé emelkedik ki, hajuk fekete, egyenes vagy göndör, szemük gesztenyebarna. Általában elevenek és élénkek, inkább kitartók, mint erősek. Eszesek és ügyesek, de nem szilárd jellemüek. Rendesen nagyon számitók és óvatosak; egyenes feleletet ritkán adnak, szeretik a kifogásokat s általában erősen önzők. Általában elismerik azonban róluk, hogy a leginkább megbizhatlanok azok, kik a fehérekkel már régebben állanak összeköttetésben, s hogy szintén a fehéreknek lehet felrónni azt, hogy a részegeskedés nagyon elterjedt közöttük. Előnyük erős nemzeti önérzetük, mely a többi népek megvetéséig fajul s a hazaszeretet élénksége; a hova ritkán vándorol ki s örömest tér vissza, ha teheti. Kiválóan szeretik a zenét és a tánczot. A király és a nemesek külön zenekarokat tartanak maguknak, egyházi szertartásaikban a táncz és lövöldözés előfordul, tánczczal és dallal gyógyitják a betegeket. Családi életük nem mintaszerű. A keresztyénség s a királynők egymásután következése sem szüntethette meg a soknejüséget. Gyakori dolog, hogy az egynejű ur udvarában külön házakat épit „mellékfeleségeinek," kik minden családi összejövetelben szerepelnek, bár a törvényes feleségnek és gyermekeinek előjoguk van. A nőt nem veszik már formaliter, de ajándékokat adnak érettük. A házasság felbontása igen könnyű, a gyermekek meggyilkolása megszokott dolog s épen nem tekintik nagy szégyennek, ha a bajadonnak gyermekei vannak. Jellemző, hogy a régi nőuralmi kor-

szakból megmaradt még a nőági rokonság szigorúbb tekintetbe vétele. Az özvegyek s elvált nők helyzete meglehetősen szomorú s erkölcs tekintetében sokkal szigorúbb itélet alatt vannak, mint a férjhez nem ment leányok.

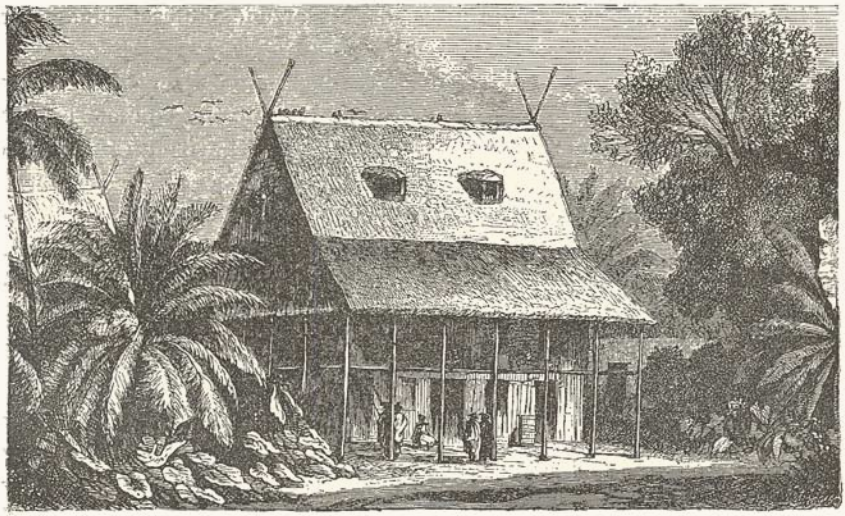
A hovák és szakalavok öltözete eredetileg egyaránt övből és togaköpenyből állott, mely utóbbi a férfiaknál térdig, a nőknél földig ért. Mióta azonban 1873-ban a királynő megengedte, hogy alattvalói európai öltözetben is jöhetnek az udvarhoz, az európai öltözet általánossá lett, az uri nők párisi divat szerint járnak (a legutolsó királynő hires volt e tekintetben kifejtett fényüzéséről), a férfiak pedig igen gyakran csillogó egyenruhákban. A szakalavok a régi öltözetet még meglehetősen megőrizték. Nevezetes, hogy a hajdíszités a sima- és göndörhajuaknál változó. A gyapjuhajuak rendesen kontyokot vagy lelogó fonatokat hordanak; a simahajuak ellenben borotválkoznak vagy legalább rövidre nyiratják hajukat, a mint az a katonáknak, rabszolgáknak kötelességük is, ha pedig meghagyják, közepütt választják el. Mindkét nem széles karimájú szalmakalapot visel, keletázsiai szokás szerint kisujjának körmeit nagyra növeszti. Az ékszerek főkép az arab hatásnak jobban kitett nyugati parton czifrábbak, hol még tetoválás és orrgyürük is előfordulnak, bár ritkán. A müveltebb osztályok csak gyürüket s karpereczeket használnak, a félvadak fogaikat is megfestik. Fegyvereik ma már csaknem kivétel nélkül európaiak, csak a távolabb eső vidékeken lehet lándzsákat, tőröket, bivalybőrrel bevont paizsokat látni. A szakalávok egykor hires lándzsavetők voltak s ugyanők a nyilazásnál szélpuskákat használtak a nyil kilövésére.

A lakóházak építése rendesen az egész szigeten egyforma. Agyagvályogból készült falakon, melyek azonban több évig ellentállanak az esőnek s nagy meleget tartanak, külön oszlopokra támaszkodva nyugszik a rendesen meredek és magas tető, melyet náddal vagy kákával fednek s csak a gazdagok zsindelylyel avagy cseréppel. A tető magassága bizonyos arányban van a háziur rangjával. Az ablakok száma rendesen kevés, néha csak egy. Az ajtók rendesen fél méter magasban vannak a talaj felett s előttük egy pár kő küszöbnek. A szoba padlója vert agyag, összetört fahéj vagy szalma. Az ajtó nyilása nyugatra van, de a legkiválóbb hely a keleti vagy északkeleti sarok, hol a házi bálványt tartják. Az előkelőbbek házaiban nyilt verandák vannak külön oszlopokkal. De még a kisebb falusi házak is, melyek rendesen nagy fák árnyékában vannak, négy-

szögüek, sohasem kerekek s rendesen 1—2 méter magasságban oszlopon állanak az esős időben igen nedves talaj felett.

Nagyobb telepeket s egyes falukat magas, sürű nád- vagy agyag-kerítéssel vesznek körül, némely helyen még árkok is vannak, mint a régi állapotok tanujelei. Mióta azonban a viszonyok rendezettebbek lettek, a falvak megerősítését mellőzik. Régebben kőházak is nagyobb számmal voltak s ezeknek romjai szétszórva sok helyen feltalálhatók. Állítólag a törpék is ügyes építészek voltak s sirhalmaik nevezetesek.

Társadalmi szempontból Madagaszkár lakói között, különösen a

Hovafőnök háza.

hováknál ma is fennállanak az osztályok: a nemesség (andrian), mely örökös, de nem szaporítható s ezért nem egy a vagyonos osztálylyal, a polgári osztály (hova), melyben a katonák külön csoportot képeznek, s melynek egyes alosztályai sem házasodnak össze s végre a rabszolgák (andevo vagy ampori), kik tulajdonkép inkább jobbágyok s egyátalán jó bánásmódban részesülnek. A nemesség közül a vagyonosabb csoport, melynek tagjait menamazoknak (= veres szemüek) hivják, politikában is szerepet játszanak. Minden család igyekszik nevében is megörökíteni hiresebb tagjainak emlékét, ezért a hováknál gyakori a szerfelett hosszu név. II. Radama miniszterelnökét Haro-

nak hivták, atyja neve lett Rainiharo = Haro atyja s midőn unokája született, kit Voninahitranioninak kereszteltek, felvette a Rainivoninahitranioni nevet. Néha azonban sajátságos álalázatossággal nevezik el magukat, p. Rafisinga = szemétdomb névvel, állítólag azért, hogy a sors ne irigyelje meg szép nevöket. Vannak azonban fellengző nevek is, p. Rainimaharavo = az örömszerzés atyja. Az öregeket általában nagyon megbecsülik, atyának és anyának hivják a nagybátyákat, nagynénéket, a mostoha szülőket is. Nagyon elterjedt szokás a vértestvériség. Benyovszky gróf is ugy vette fel a rokonságot, hogy az illető főnökkel közösen vért szivott a vállon vagy hason ejtett kis sebből. Néha az ily szerződés egészen ünnepiesen köttetik meg s egész családra kiterjed. A szerződés kötését mindenkor lakomák kisérik jelképes tüntetésekkel.

A társadalmi szokások között régebben nagy szerepet játszottak az istenitéletek. Leggyakrabban a Tangena-növény dióját kellett a gyanusítottnak megennie,, szokásban volt még köveket vétetni ki a forró vizből, vagy krokodilok között átmenni a vizen. Ujabban azonban már valóságos törvény-gyüjtemény van, melyeket az uj király trónraléptekor ujból kihirdetnek. A törvények között előfordul az is, hogy a nagy bűnösnek nemcsak szarvasmarháit és más jószágát veszik el, de nejét s gyermekeit is, ha a rokonok ki nem váltják.

A régi pogányságból fenmaradtak teljesen a tabu tilalmak, bár hatalmuk nem oly nagy, mint a Csendes-Oczeán szigetén. Különösen tabu alá tartozik a sertés, melyet annyira gyülölnek, hogy midőn a fővárosba a sertés behozatalát megengedték, a pogány papok tüntetőleg távoztak onnan bálványaikkal. Több törzsnél csodálatos módon a tyúkokat és kutyákat is tabunak tekintik. Ellenben a kigyókat, krokodilokat s más rovarokat tiszteletben részesítik, valamint a szarvasmarhákat is, melyeket itt-ott csak a törzsfőnököknek szabad megölni. A bivaly, mely Madagaszkár legerősebb és legvadabb állata, a költészetben s jósolásban szerepel. De vannak mesés állataik is, ökör nagyságú ragadozók, szarvas vizi-állatok s különösen a hétfejű sárkány (fananimapitoloha), mely a hősök sirjából jő ki gyík alakjában, ökörvért iszik, jóslatokat mond s a környék lakosait védi. Szemmel láthatólag az ősök szellemének tiszteletéből támadt ez az alak. Tisztelnek még a madagaszkáriak egyes vizi-állatokat és növényeket is, mindenikkel különös babonás szertartások kapcsolódnak össze.

A legnagyobb része Madagaszkár lakóinak ma már keresztyén,

mindamellett a pogány vallás, mely ősök szellemének tisztelete és fetis imádás, de a tulvilági hittel kapcsolatban, nem szünt meg, sőt nagy számmal vannak pogány papok, kik egymás között kasztot alkotnak s a nyilvános ünnepek alkalmával, még ha vallásos jellege nincs is, tömegesen jelennek meg, mint éneklő, tánczoló tömeg s

Fogoly hova bennszülött pappal.

magukkal viszik rudakon az állami bálványokat. A papok, mint varázslók is szerepelnek s ők készitik a varázsszereket, melyeket a hivők nyakukon hordanak. Jellemző, hogy az ősök sirjánál véráldozatokat is tesznek.

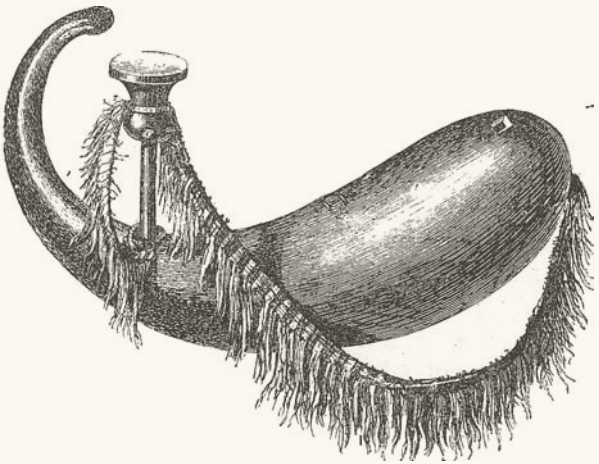
A kereszténység különböző felekezetei közül az anglikán egyház a legelterjedtebb, melyhez tartozik az uralkodó család is, bár azért államvallásnak nem tartják. Egészben véve félmillió protestans lehet s körülbelől 50 ezer katholikus egy püspökség alatt. Közel ezer bennszülött papon kivül egy pár száz missio-telep van a pogány vidékeken s ezek egyuttal a művelődés terjesztői is. Ők tartják fenn az iskolákat (mintegy 2000) s nyomdákat. Az apróbb vallási és iskolai műveken kivül a missionariusok eddig 450 önálló hova művet adtak ki, továbbá 6 havi, 3 heti folyóiratot. A missionariusok között számos a bennszülött, kik áhitattal teljesítik kötelességüket még a betegekkel és foglyokkal szemben is.

A lakosok foglalkozása túlnyomólag földmívelés, melyet azonban nagyobbrészt igen primitiv módon folytatnak, főkép egyszerű kapával. Ha rossz termés van, uj talajt keresnek s szükség esetén erdőt irtanak ki. Az erdők általában igen gyorsan pusztulnak, mivel faültetésre senki sem gondol. Legszivesebben vetnek rizst és czukornádat, nyugaton pedig maniokot és tengerit. A rizs öntözésére itt-ott mesterséges csatornákat is készítenek. Műveltebb hováknál szőlőt, babot és dohányt is találunk. Minden kertet és szántóföldet akáczfával vagy euforbiával kerítnek be a vadállatok ellen. A gabonát azonban nem tekintik valóságos vagyonnak, mint a szarvasmarhákat, melyekkel vásárolják a menyasszonyt, s melyek szolgálnak az ünnepi lakomáknál és áldozatoknál eledelül. A köznép máskor húst alig eszik, a borjut pedig véteknek tartaná levágni, de azért bárki szerencsétlennek érzi magát, ha legalább 2—3 szarvasmarhája nincs. A felföldön a tej a főtáplálék. Nagyobb csordák is vannak itt-ott, de rendszeres felügyelet nélkül. Kecske, juh és más apró marha ritkaság, különösen a szakalaváknál, kik disznót sem tartanak. A macskát nem szeretik.

Minden munkát lehetőleg a rabszolgákra és nőkre szoktak hárítani, kivévén a vasmunkákat, melyeket büszkeséggel készítenek s oly ügyességgel, hogy némely gyártmányaik a gyáriakkal versenyeznek. Igen elterjedt továbbá a szövés is, a falukon mindenütt van közös fedett hely a szövőnők számára. Néha igen csinos pokróczokat és gyékényeket készítenek. Agyagmunkáik kevéssé ügyesek. Faragványaik, mint a bemutatott pipáról látjuk, néha igen csinosak Az árukat azonban csak a szomszéd piaczokra viszik, messzebb vidékeken nem folytatnak kereskedést, mivel a hajózásban, ellentétben más malajiakkal, meglehetős ügyetlenek. Kis csónakjaikkal messzebb utra nem

haladnak, bár történelmileg bebizonyítható, hogy régebben ezt is megtették. Igy 1816-ban 6000 szakaláv 250 csónakban elindult, hogy a 300 tengeri mérföldre fekvő portugál Ibo-erődöt Mozambique mellett elfoglalja s később ugyanezek utódai a szomszéd szigeteken rablásokat eszközöltek.

Mint minden félvad uralkodó faj, a hovák is, nagy súlyt fektetnek a katonaságra, azonban vitézeknek épen nem mondhatók s csak a szellemileg alacsonyabb fokon álló idegen törzsekkel szemben tudtak nagy eredményeket felmutatni. A katonaság szervezete nagyon hiányos, összesen 20 ezer főnyi, angol tisztek által begyakorlott állandó hadseregük van lovasság nélkül s alig egy pár tuczat ágyuval. Háboruk idején azonban sokkal többet mozgósítanak s különösen hiresek azok a tüntető népgyülések, melyeket a király olykor-olykor összehiv a főváros környékére, s melyeken csaknem az egész felnőtt hova nép megjelenik.

Madagaszkári pipa.

A kereskedés főtárgyai szarvasmarha, kávé, czukor s különböző gabonanemek. A szomszéd franczia szigetekről, ezenkivül Angliából, Franczia országból, sőt ujabban az amerikai Egyesült-Államokból is igen sok gyapotot, rumot, ércznemüeket hoznak be. Főkikötő helyük Tamatava, melyet távíró-huzal köt össze a fővárossal, de nincs országut európai értelemben, mivel a madagaszkáriak nem használnak kocsikat, a szállítás a teherhordók (maromita) vállain történik, kivévén egyes nagyobb folyókat, hol kivájt fákat használnak csolnakokul. Posta sincs az országban, az egyedüli postai összeköttetést a franczia és angol kormányok consulságai létesítették, bár ujabban nehány arab kereskedő is foglalkozik szállításokkal.

A sziget, mint említettük, jogilag franczia gyámság alatt áll, azonban a hovák uralma még nem szünt meg egészen s a francziák is elismerték III. Ranavalona királynőt, bár férjét, Rainilaiarivony miniszterelnököt, ki, mint három egymás után következő királynő férje, évtizedeken át a tényleges uralkodó volt, számüzték. A kormányforma a hováknál jogilag absolut monarchia, de a törvények, szokások és a főnemesek hatalma ezt nagyon korlátolja. Vannak valóságos miniszterek, kiknek vezére a leglényegesebb dolgokban önállóan intézkedik s ezenkivül nagyobb ügyekben a nép tanácsát is kikéri. Mindennek daczára jogilag a király kizárólagos tulajdonosa az egész országnak, önálló törvényhozó s igazgató; az állami költségvetés helyett az ország pénzügyeit ugy kezelik, mintha a király magánvagyona volna. Ennek következtében kincstári birtoknak tekintik az erdő s föld összes termékeit, melyeket nem szántás által nyernek, igy a mézt, viaszt, kaucsukot, épületfát. Királyi engedély nélkül egyetlen alattvaló sem távozhatik a szigetről halálos büntetés terhe alatt. Ki az adót nem fizeti, a király rabszolgája lesz; a rabszolgaságot ugyan 1877-ben ünnepiesen eltörölték, de ez csak arra vonatkozott, hogy a király nem élelmezi többé rabszolgáit, de azok ingyen tartoznak dolgozni. A király jogilag egyuttal főpap is, de ennek ma már alig van más jelentősége, mint a király előtt tett eskü fontossága. A király a franczia király ajándékából nyert koronával magamagát koronázza meg a főváros előtt levő imahasina-téren, hol a szent gránit kőre áll fel a biborba és aranyba öltözött nagyok közé s ugyanott hirdeti ki az uj törvényeket is. A király egyuttal a főhadvezér is. Minden fegyverfogható férfi katonaköteles, tetszés szerint osztják be őket kaszárnyákba s mivel rosszul fizetik, a katonák nagyon szeretik a háboruskodást, hol szabad rablásuk van. A királyi házban a trónöröklés az uralkodótól függ.

A nagyobb városok és a kikötők külön kormányzók vezetése alatt állanak, a kik közvetlenül a miniszterelnöknek felelősek. A többi községekben még a törzsfőnökök vezetik a népet, nevezetesebb alkalmakkor azonban népgyüléseket hivnak össze, melyeknek igen nagy tekintélyük van. A Bacsileoknál s más törzseknél a régi főnököket különös becsben tartja a nép, némely helyen csaknem bálványozza. Délen és délkeleten még a hováktól teljesen független törzsek is laknak, de azokat kevéssé ismerik s sem politikai, sem társadalmi jelentőségük nincs.

A hovák fővárosa *Antananarivo* igen tekintélyes hely, közép-

Antanarivo.

számítással is legalább százezer ember lakik benne. A házak lépcsőzetesen feküsznek a dombos talajon igen rendetlenül, valóságos utczák nélkül, azonban sokszor meredek lépcsőkkel kapcsolatosan. Magasan kiemelkednek közöttük a királyi épületek, melyek általában több emeletesek, bár styljuk ugyanaz, mint a többi házaké, zárt körfolyosókkal s hegyesen felemelkedő tetőzettel. Templomai hasonlóképszámosak és igen magasak. A királyi palotát és ezenkivül számos más házcsoportot külön falak környeznek. Ujabban nagyon megszaporodtak már a vályogból európai minta szerint épült házak, mig azelőtt kizárólag faházak voltak. A királyi palota sem a régi többé. Massziv kőveranda veszi körül, melynek karcsu szeglet-tornyaira angol építészek korinthiai oszlopokat alkalmaztak. A város lakói is alkalmazkodnak az európai életmódhoz s napról-napra pusztulnak sajátságos szokásaik. Van itt anglikán és római kath. püspök s több konzul. A forgalomban franczia, angol, olasz és belga pénzeket használnak.

A fővárostól délkeletre a Mangoro folyó mellett van az angol missionariusok főtanyája, *Analakely*, mely különben kis, alig három ezer lakosságu fészek, szintén domboldalt és dombtetőn. Nem messze van innen a becsileok főhelye *Fianarantsoa*, melyben közel ötezer lakos van s igy Madagaszkár bensejében, hol a nagyobb községek is csak 40—100 kunyhóból állanak s igen sok helyen a rizsföldek között 5—6 egymáshoz közel levő hely már külön falu, a nagy ritkaságok közé tartozik.

A tengerparton már nagyobb helyek vannak. A főkikötőváros a keleti tengerparton *Tamatava*, mintegy 7000 lakost mutathat fel. Bekerített hely, egykor külön vazall király székhelye, ma több konzul lakóhelye. Élénk kikötőjének forgalma meghaladja a 10 millió frankot, különösen angol és franczia hajók nagy számmal látogatják, főkép textil árukat hozva be szarvasmarhákért s más terményekért cserébe. A francziák több izben birták ezt a helyet, de azután ismét elvesztették. Kétszer ily népes, azonban kevésbé jelentékeny az északnyugati parton Iboina-tartományban levő *Majunga* kikötő város a Narenda-öböl mellett. Lakosainak jelentékeny része arab s kikötőjét is nagyobbrészt ezek látogatják, bár európai művelődésnek is vannak nyomai, igy 800 háza közül mintegy 200 kőből épült.

A szakalávok földjén jelentékenyebb helyek nincsenek, bár az egyes törzsfőnökök lakása körül nagyobb számmal fordulnak elő a kunyhók s még most is meg van fővárosuk *Mahabo*, hol szakaláv

királynő uralkodik, de hova kormányzó felügyelete alatt. E helyen laktak a jelen században a menabai királyok, kik régebben, a hovák uralmát megelőzőleg, állítólag nagyon hatalmasak voltak. A hatalom jelvénye igen sajátságosan a szent orvosságban (csini) van, melyet „király apjá"-nak neveznek. A csini az elhunyt királyok hajából, körmeiből és krokodilfogból áll. Miden meghalt királyról levágnak egy hajfürtöt, továbbá a láb és kéz egy-egy ízét a körmökkel s megszárítva odateszik a többi körömmaradékokhoz. A krokodilfog megszerzése már nehezebb. Határozott hosszas szertartások között fogják meg a hatalmas gyíkot elevenen a Fiherenga-folyóban s azután horoggal kihuzzák egy pár fogát s ismét visszabocsátják a vizbe, a fogakat pedig a király a csinihez teszi. Megjegyezzük, hogy a szakalávok lenézik uraikat, a hovákat, mint későbbi bevándorlókat s minden lehetőt megtesznek, hogy önállóságuk látszatát megőrizzék. Gyülöletük jeléül a hovákat amboalambo névvel (amboa = kutya, lambo = disznó) illetik.

A többi törzsek közül függetlenek még a barák, tanalák és sihanakák. A tanalák fővárosa *Ikongo*, több mint 300 méter magas sziklagerinczen van és a hovák bevehetetlennek tartják, mivel a tetőn is vannak források és rizsmezők, melyek nem engedik, hogy a város lakóit kiéheztessék. A barák délen laknak s félvad állapotban élnek. A sihanakák az Alaotra nagy tóban halászattal foglalkoznak, legelőikön pedig jelentékeny nyájaik s csordáik vannak. Van még egy törzs, Zofy Ibrahima, melynek neve is arab eredetre vall. Még a középkorban jöttek ide őseik, de mivel csak férfiak telepedtek le, nyelvben és szokásban összekeveredtek a bennlakókkal.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

AFRIKA SZIGETEI.

Dr. O. *Baumann:* Fernando Poo. Wien-Olmütz, 1888. — *Coello* Fr.: Islas Canarias. Madrid, 1849. — *Ellerbeck* I. H. T. A quide to the Canary islands. London, 1892. — *Decotter* N. Geographie de Maurice et de ses dépendences. Mauritius, 1891. — *Flemyng* M. Mauritius or the Isle of France. London, 1862.

Az Afrikához számított szigetek, melyeknek egy részéről az imént tárgyalt Madagaszkáron kivül is már régebben emlékeztünk meg, tulnyomólag vulkanikus eredetüek s általában ugy tünnek fel, mintha jelentékenyebb földségek töredékei volnának. Már Madagaszkárnál említettük a tudósoknak azt a nézetét, hogy Afrika és a keletindiai szigetek között egykor nagy világrész volt. Ez a nézet és a világrésznek Lemuria neve azonban még csak a könyvekben van meg. Sokkal elterjedtebb, mert a régi görögök idejéből maradt fenn, az Atlantis világrészről szóló rege, mely világrész Afrika és Amerika között feküdt volna valaha s állítólag már a történeti korszakban sülyedt a tenger alá. Költők népszerűsítették ezt a fantázia alkotásaira oly népszerű tárgyat, de a tudósok sem tagadják feltétlenül, ellenkezőleg, ma már jelentékeny irodalom van, melyben uj és uj bizonyítékot gyüjtenek össze a régi Atlantis fennállásának valószinűsége mellett. Különösen a Kanári- és Azóri-szigetek, melyek mostanában is sülyedőfélben vannak, a hajdani világrész fenmaradt részeinek tekinthetők s még élénkebben tanuskodik erről egyes szigetek állat- és növényvilága, mely a szomszéd földrészekétől lényegesen különbözik s Peschel szellemes hasonlata szerint „élő kövület"-nek látszik, az évezredek óta elveszett világ maradványainak.

Madagaszkártól északra néhány kis korall-sziget emelkedik ki a hullámokból: Aldabra, Gloriosa, Providence Farguhar és Ste

Maria, de ezek még tulajdonkép Madagaszkár submarinus lejtőjén épültek s geologiailag a főszigettel egyek. A kissé távolabb (4—7-iki szélességi fok alatt) fekvő Amiráutok (83 km²) szintén korall-szigetek Madagaszkártól északkeletre, tul rajtuk azonban a *Seychellek* tekintélyes csoportja (264 km²) már tulnyomólag granitalapzatuak, folytatása annak a tekintélyes granit-hegyláncznak, mely egész Madagaszkáron keresztül vonul. Partjaik körül azonban széles korall-zátonyok vonulnak el.

Madagaszkártól keletre, de a Seychellek csoportjával zátonyokkal összekötve, van a *Maszkarenák* csoportja: Bourbon v. Reunion és Mauritius főszigetekkel. Mindkettő határozottan vulkanikus jellegű. Reunion-szigetén délkeleten van a Piton de la Fournaise, vagy Grand Bule nevű hegy (2625 m.), mely még most is tüzokádó, sőt az Indiai Oczeán legtevékenyebb vulkánja. Környezetében lávakiömlések és felgyürüdések találhatók mindenütt s különösen a kráter nyilásánál vasasszinü kristályok csoportosulnak, melyeknek igen furcsa, olykor igen csinos növényszerű alakjuk van, némelykor kenderszöszhöz hasonló szálak, melyeket a szél elkap és a melyeket a bennszülöttek a tüzistenasszonya hajának tartanak. Csaknem havonként van kisebb-nagyobb kitörés. A legmagasabb csúcs, a Piton des Neiges (3069 m.) már kialudt vulkan, de hóval fedett, melynek elolvadt nedve sok patakot táplál s hatalmas csúcsa az itt gyakori cyclonokat is megfordítja, ezért az orkán Reunion szigetnek rendesen csak egyik oldalát pusztitja el, ha csak erejét a hegyfok megkerülésével el nem veszti. Mauritius szigete (1914 km²) egészen vulkanikus s különösen karimáján emelkednek szorosan a vulkanikus hegyek 300—500 m. magas fensíkot zárva be. Nem vulkanikus ellenben a tőle keletre emelkedő kis Rodriguez (111 km²), mely teljesen gránitszerű.

Madagaszkártól nyugatra van a *Comoro szigetcsoport* (1972 km²), mely kizárólag vulkanikus jellegű. Négy szigete van: Nagy Comoro, Mohilla (Moali), Johanna (Nsuani) és Mayotta (Maota), melyeket külön-külön korall-zátonyok zárnak el egymástól. Az elől említett legnagyobb szigeten van a Comoro nevű még ma is működő vulkan (2250 m.), melyet a bennszülöttek tüzes főző-edénynek tartanak.

Innen északra lapos parti szigetek vannak, a szárazföld elvált részei. Ezeket (Zanzibar, Mafia stb), valamint a Szomali-félsziget folytatásaként elnyuló granit-kőzetű Szokotrát s a Vörös tengerben fekvő lapos s nagyrészt jelentéktelen kis szigeteket már régebben ismertettük.

Hasonlóan régebben, részben még a déli sarkvidék ismertetésével kapcsolatban, szólottunk az Atlanti-Oczeán déli részében magánosan fekvő nagy, túlnyomólag vulkanikus jellegű szigetekről, melyek közül Afrikához csatolja a földrajzirók nagyobbrésze Szent-Ilonát, Ascensiont és Tristan de Cunchát. Határozottan ide tartoznak már a *Kapverdi* vagy Zöldfok-szigetek (3851 km²), melyek geologiailag egykor a szárazföld végső csúcsát tették s többnyire vulkanikus vagy régibb kőzetekből állanak. 14 kisebb-nagyobb sziget van itt mintegy 570 km. távolságban a szárazföldtől. A nyugati szigetek igen magasak, Sao Thiago szigeten a Sao Antonio-hegy 2260 m. magasságra emelkedik. Fogo-szigeten még nem régen működő vulkán volt.

Északra innen már egészen az Atlasz-hegység irányában terülnek el a *Kanári-szigetek* (7624 km²), 7 nagyobb és 2 kisebb sziget, melyeknek régóta hires nagy csúcsa, a Pic de Teyde avagy ismertebb nevén a Tenerifa csúcs még 1878-ban is tüzet okádott s a Lanzerote szigeten levő apróbb vulkánok is kevéssel ezelőtt nyugodtak meg. *Palma*-szigetnek alakja s a rajta levő kihalt vulkán typikus rajz a geologiai és földrajzi kézikönyvekben. Hatalmas üstje (caldera), melyet Buch a fölpuffadás és a földrétegek fölfeszülése által képződött kráter mintájának tartott, 5—6 kilométernyi közepes szélességű, körületén 300—600 m. magas lejtők emelkednek s ezek ismét megmászhatatlan kőfalakra támaszkodnak, melyeknek felső pártázatai egészben véve 1800—2000 m. magasak. Ezeknek a legmagasabb pontját, a Pico de los Muchachost a téli hat hónapon át hó borítja s noha így a sziget többi részétől nagyon különböző légköri régiókba nyulik fel, a kráter felé néző oldala annyira meredek, hogy a csúcsáról lezuhanó kőtuskók egészen az üstnek belsejébe gördülhetnek alá. Az üstpárkány körül a bazaltok és hamurétegek a legnagyobb rendben sorakoznak egymás felé s igy hosszu időn át emelték az üst nagyságát, egyesülve az esővel, mely a medencze fenekén levő salakot széles lefolyásu árokban (barranco) viszi el. Egészben véve azonban a Kanári-szigetek kőzete nem kizárólag vulkanikus. Alapja harmadkorbeli réteg, melyet azután régibb és ujabb eruptiv-kőzetek borítanak, láva, andezit és bazalt. Nagyon valószinű, hogy az egész szigetcsoport az Atlasz-hegység folytatása, melynek végső nyulványai Nun és Mogador fokok között sülyednek a tenger alá.

Szintén vulkanikus a még északibb fekvésű *Madeira* szigetcsoport (815 km²), mely 675 km. távolságra a parttól az északi szélesség 33-ik foka alatt fekszik. A csoport egy nagy s három

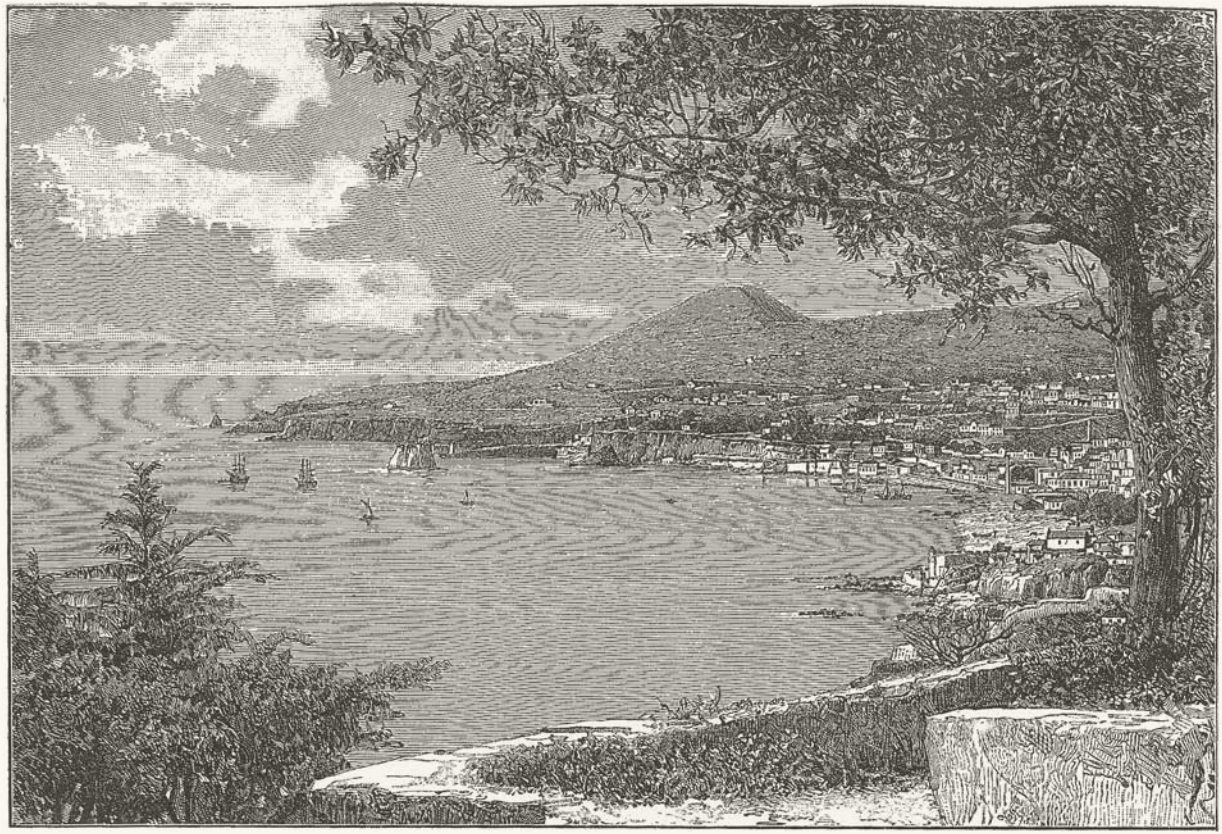
kisebb szigetből áll. A nagy sziget, melyet pompás fái miatt „faszigetnek“ is hivnak, a leghiresebb éghajlati gyógyhelyek közé tartozik s igen látogatott, különben szaggatott vulkanikus hegyei miatt is nagyon érdekes.

Egy pár kisebb parti szigetet lehetne még külön felsorolnunk. Ennyi az összes szigetvilága Afrikának, Madagaszkár kivételével alig 20—25 ezer km² területű föld, tehát jóformán annyi, mint Pest- és Bácsmegyék területe; szétszórva két nagy oczeánnak oly óriási területén, mely mellett egész Európa eltörpülne. Valóban egyetlen földrész sincs, melynek szigetvilága oly kicsinyes lenne, mint Afrikáé. Nem nagy jelentőségű, a Kanári-szigetek kivételével, azok földrajzi és néprajzi állapota sem s ezért, mivel most földrajzi fekvésük szerint felsoroltuk s nagyjából ismertettük őket, nem szólunk egyenkint mindenikről, hanem csoportosítva azon országok szerint, a melyeknek fenhatósága alá tartoznak. Portugal, spanyol, franczia és angol gyarmatokról van szó, az utóbbi kettőről is csak a még nem ismertetett szigetekre vonatkozólag.

PORTUGAL SZIGETEK.

Portugal birtokok a Mozambik és Angola parti szigetein kivül Madeira, a Kapverdi szigetek s végül a Biafra-öbölben levő Sao Thomé és Principe összesen 5746 km² területtel, melyen mintegy 300,000 ember él, legtöbb — mintegy fele — a szép Madeira-szigeten, hol az 1882-iki népszámlálás szerint 164 ember lakott egy km² területen, tehát sokkal több, mint Európa közép népsürűségű vidékein.

Madeira szigetének, miként azt már fentebb is említettük, főnevezetessége a rendkivül kedvező éghajlat. Európából évenkint százával jönnek ide a tüdőbetegek a téli idő alatt állandó 14—20° C enyhe meleget élvezni és gyógyulást keresni, nem ritkán sikerrel; gyenge mellü vagyonos angolok téli tartózkodásra tömegesen építenek villákat a fővárosban *Funchalban,* melynek épen ezen kereslet folytán 20 ezernél több lakosa volt. Tulajdonkép ez a város az egész sziget, mert a többi helyek jóformán csak tanyák. A város a San Pablo-patak torkolatánál kiválóan szép bazalt-szirtek között fekszik, tágas kikötőjében, melyet csak déli és délkeleti szelek érhetnek, évenként közel ezer hajó fordul meg; érkezésüket az Ilheo-erődről ma is előre

Funchal Madeira szigetén.

jelzik. A nagy város amfitheatrumszerüleg épült szük utczákból áll, melyek nagyobbrészt meredeken vezetnek felfelé. A házak azonban általában csinosak. Szürke vulkanikus tuffából épült falak, zöld balkonok és a téglatetők felett emelkedő toronyszobák jellemzik a bennszülöttek házait, sok közöttük az idegenek nyaralója vagy inkább telelője, rendesen igen csinos kis kertekkel, melyekben a tropikus növényzetnek legszebb példányait megtaláljuk. Vannak kiváló épületei is s ezek közé tartozik a székesegyházon kivül a bélpoklosok háza. Nevezetes az angol temető, melyben sok reményt temettek el fesledő korában. Kolumbus itt lakott ipának házát még mutogatják.

A sziget hajdan egészen erdős volt, a Madeira szó is épületfát jelent. Ma az erdők pusztulásnak indultak, valamint a hires szőlőkertek is, bár 800 m. magasságig a hegyeket még most is szőlők borítják.

A völgyekben különböző gabonákat és kereskedelmi növényeket termesztenek. Egészben véve azonban a szigeten kevés művelésre alkalmas hely van, annyira szétszaggatott és girbe-görbe. Az utazó, ki itt csak gyalog avagy lóháton mehet távolabbra, ugy érzi magát, mintha örökösen hegyromok között járna. A legmagasabb csúcsokon csaknem vizszintesen szabályos rétegek nyugosznak egymás között, melyek mindegyikét határozottan megkülönböztethetjük egymástól eltérő szinezésük következtében, de mindmegannyit keresztül-kasul szeldelik a bazalt láva erei és tellérei. Köztök ezenkivül egyes kopasz kúpok emelkednek ki, mint valami hustvesztett csontvázak avagy mesterségesen épített kőfalak. Másutt a bazalt-rétegek téglapiros széles lépcsőzeteket alkotnak, melyek alján rendesen kristálytiszta források fakadnak ki. Az egész hegység tömkeleg, különösen a tengerparton, hol a viz állandó mosása nagy üregeket és szakadékokat váj a szirtekbe, bizarr alakuvá tevén azokat.

A **Zöldfoki szigeteket,** hol 112 ezer lélek 14 szigeten oszlik szét, kevésbé ismerjük, bár egyik kikötőhelyét, Porto Grandet (2000 l.) St. Vincente szigeten, hol kőszéntelep van, a Brazilia és Európa között járó gőzösök gyakran érintik. Az egész szigetcsoport vulkanikus, eredetét a hegyek alkata és a sok meleg forrás eléggé tanusítják. Hajdan, miként neve tanusítja, sok volt itt az erdő, a portugalok ismert rablógazdasága azonban ma már kopárrá tette a hegyeket. Sokszor fordul elő szárazság és ennek következtében éhinség. Mindamellett a népesség sürű, átlag 29 ember egy km²-en, sőt a kis,

61 km² nagyságu Brava-szigeten 9013 lelket számotlak meg. Ezt a sűrű népességet a sziget kitünő levegője magyarázza meg, a miért az egész környék előkelői, köztük maga a kormányzó, előszeretettel tartózkodnak itt. A föld mindenütt jól terem. Kása, czukornád, kávé, dohány, bor, riczinus, indigo és gyapot bőven fordul elő; egy pár szigeten sót is találtak. Anyagi tekintetben elég jó helyzetük is van. A főváros a legnagyobb Santjago (Sao Thiago) szigeten van, Porto Prayenak hivják s 12 ezer lakosa van. A többi községek nem oly jelentékenyek. Említésre érdemes Ribera Grande a Sao Thiagon, mint kath. püspöki székhely s Sao Baptista, Brava-szigeten, hol csinos nyaralók vannak.

Portugal hatóság s közös kormányzat alatt állanak továbbá **Sao Thomé** és **Principe**-szigetek, melyek szintén vulkanikus talajuak, de kitünő éghajlatuk és termékeny földjük van. Sao Thoma 929 km² nagy s lakosainak száma körülbelől 20 ezer. A jelentékenyen kisebb (152 km²) Principen 2665 lelket számláltak meg. Mindkét sziget lakossága túlnyomólag néger. Tőke és értelmiség hiányában a földmívelés nagyon szerény körben mozog s igen sok a teljesen elhanyagolt terület. Főtermények: kávé, czukor, dohány, kakao. Főváros és kormányzói székhely Cidade de Sao Thomé, a hasonnevű sziget északkeleti részén. 5200 lakója van, köztük püspök is. Kikötője elég jó. Principe-szigeten a főhely Sao Antao kisebb (1300 l.), de kikötője jobb. A két szigetnek különben nagyon kevés összeköttetése van a nagy világgal.

FRANCZIA GYARMATOK.

Nehány parti apró szigeten kivül a nyugati szenegáli birtokok mellett a francziák áfrikai szigetei kizárólag Madagaszkár környékén vannak, hol a francziák már 1643-ban telepedtek le. A nagy sziget északi partján fekvő Diego Suarez, mely 1885-ben jutott a francziák birtokába, központja egy kormányzóságnak, melyhez nehány parti sziget tartozik, köztük **St. Marié.** Hosszan elnyuló sziget (165 km²) 7667 lakóval, de jelentősége kevés. Fontosabb a némileg önálló **Nossi Bé** Madagaszkár északkeleti részén. Területe 293 km² s lakosainak száma 7803. Sok időn át ez a sziget volt központja a Madagaszkár ellen intézett franczia működésnek. A sziget hegyes, nagy erdőségekkel s igen csinos hely. Termesztenek rajta rizst, tengerit, basata-

és czukornádat. Lakosai túlnyomólag madagaszkáriak és afrikaiak. Főhelye *Helleville*, szabad kikötő s igen fontos kereskedőtelep. Pompás fekvése van a koszorú alakban hegyek által környezett lapos parton, itt lakik a kormányzó, van rajta kaszárnya.

Távolabb a nagy szigettől, de az afrikai partokhoz közelebb a mozambiki csatorna északi részén vannak a **Comoro-szigetek.** Székhelyük Mayottában van, mely sziget közvetlen franczia birtok, mig a többiek 1886 óta franczia védnökség alatt állanak, de önálló apró szultánok vezetése alatt, kikből a nagy Comoro-szigeten kettő is van. Johanna-szigeten külön franczia residens kormányoz. Az egész szigetcsoportnak mintegy 65,000 lakosa van, kik tulnyomólag mohamedánok. A szigetek nagyobbrészt erdősök s igen termékenyek. Maniok, czukornád, kókusz, banán, szegfüszeg, burgonya, méz, rizs, viasz s mindenekfelett czukor és épületfa a főtermények, melyekből jelentékeny kivitel van. A legtekintélyesebb *Mayotta* kikötőnek évi kivitele másfél millió frank. A városok átlag csekély népességüek és a kikötőhelyeken kivül nem jelentékenyek.

Minden tekintetben legjelentékenyebb a Madagaszkár körül levő kisebb szigetek között a tőle keletre fekvő **Reunion** vagy Bourbon-sziget (1809—1844 közt Bonaparte-szigetnek is nevezték) az ugynevezett Maszkarinek csoportjából, melynek többi része Angliához tartozik. Jelentőségét mutatja az a tény, hogy a franczia parlamentben ezt a szigetet egy szenator és két követ képviseli már 1764 óta. A földgömbnek e félreeső pontján jól esik látni az utazónak az európai művelődés uralkodó jellegét s azt is, hogy itt európai eredetü népesség az uralkodó elem. Nem nagy, de művelt városok vannak a a partokon, a hegyekkel borított belföld nagy részébe jó utak vezetnek s az északi és nyugoti partokon St. Benoit várostól St. Pierreig 126 km. hosszu vasut vezet. Nevezetes, hogy az itt lakó európaiak 200 év óta egészen tisztán megőrizték faji jellegüket s a mulattok inkább a malájok, négerek és hinduk keverékei. 1892-ben 171,731 lélek volt a kis szigeten, melynek területe (1979 km^2) még Mosonmegyét sem éri el, ezek közt volt 23,161 keletindiai, 5617 madagaszkári, 9769 néger s 412 chinai, a többi európai vagy mulatt.

A sajátságos tojásalaku s erősen vulkanikus sziget hegyek által keresztül-kasul szeldelt fensík, némely része valóságos vadon. De a hegyek lejtőiről számos patak ömlik le s megtermékenyíti a földet, ugyen a művelt lakosok az élelmül szolgáló gabona, rizs és tengeri mellett számos kereskedelmi növényt termelnek, minők: czukornád,

vanilia, batata, kávé és más fűszerek. Kereskedelmük, különösen Francziaországgal, igen nagy, 35—40 millió frank forgalommal.

A sziget főhelye *St. Denis*, melynek különben kikötője nincs, igen csinos város 36,000 lakossal, van benne magasabb iskola, szép botanikus kert, jó kórház s számos közintézet. A város igazgatása egészen a franczia törvények és szabályrendeletek szerint történik. Nevezetes, hogy a hely, melynek különben kitünő éghajlata van, az idők folyamában igen gyakran szenvedett az itt nagyon gyakori cyclonok miatt. 1751 óta egész 1892-ig egész sereg viharos évet jegyeztek fel, midőn csaknem az egész város elpusztult. Az utóbbi évtizedek alatt csakugyan jelentékenyen versenyez vele *St. Paul*, mely a nyugati parton szebb környezetben és alkalmasabb kikötő mellett fekszik. A többi községek, mindannyi a tengerparton, kevésbé jelentékenyek.

AZ ANGOL GYARMATOK.

Reunion-sziget tőszomszédságában van az a sziget is, mely az afrikai angol szigetek közül a már ismertetett s rendkivül fontos Zanzibáron kivül a legjelentékenyebb. Hajdanában ez is franczia terület volt, 1715-ben vették át a hollandoktól, régi neve Isle de France maig megmaradt s európai lakói még most is túlnyomólag a franczia nyelvet használják otthon és a közéletben, de 1810-ben erőszakkal elvették a franczíáktól az angolok s most már külön kormányzó alatt igen jelentékeny teleppé fejlesztették.

A sziget mai neve **Mauritius.** Csaknem egyenlő nagysága Reunionnal, népessége azonban kétszer annyi, 1891-ben 371.655, ugy, hogy csaknem 200 ember jut egy km²-re, pedig ez a sziget is egészen vulkanikus és hegyes, bár hegyei nem emelkednek magasra, a legnagyobb Blackriver Hill, 830 méternyi, csaknem negyede Reunion hegyóriásának, a Piton des Neigesnek. Ez okból itt már a sziget bensejében is vannak községek s a vasuthálózat, melynek hossza 1890-ben 148 km. volt, keresztül szeli a belföld nagyrészét. A sziget éghajlata kitünő, egészséges, áprilistól novemberig a délkeleti passzát szelek nagymennyiségü esőt hoznak, szeptember és október ellenben nagyon szárazak. Sajnos, hogy a cyclonok itt még gyakoribbak, mint Reunion szigetén. Február és márczius havában, midőn a délkeleti passzát szél alacsony légnyomás mellett találkozik az északkeleti passzát széllel vagy nyugati monsunnal, állandóak s igen gyakran

rendkivül pusztitók. Az ujabbkori nagy orkánok között kiváló helyet foglal el az a vihar, mely 1892. április 29-én dühöngött itt, rommá téve Port Louis főváros nagyrészét s felkorbácsolva a tenger habjait, úgy, hogy azok a városba is behatoltak. 1200 halott s 4000 sebesült lett a vihar áldozata s több száz épület, köztük 50 templom és kápolna.

Mauritiusnak egy másik nevezetessége, mely különben a többi maszkarán szigetekkel is nagyrészt közös, a sajátságos állat- és növényvilág. A természetbuvárok paradicsoma ez. A nemrég kihalt állatok között nevezetes a Dodo (Didus ineptus), egy óriási galambfaj, mely itt szárnynélküli futó madár lett. Kigyó egyáltalán nincs, a gyikok ausztráliai jellegüek, a galambok és papagályok keletre emlékeztetnek. Nevezetesek az erdővidék felett elterülő embermagasságu bokrok és füvek, köztük sok másutt ismeretlen faj. Hiresek az itt tenyésző óriási teknősbékák is.

A szigetnek külön kormányzója van, ki 50 ezer rupia évi fizetést kap, mellette kormánytanács s 27 tagból álló képviselő testület van, melyből azonban csak 10 választó. Az alkotmány 1885-ből ered. Az iskolák kitünőek. Kereskedelme igen jelentékeny, 1893-ban csaknem 400 hajó fordult meg itt s tisztán czukorból 19·4 millió rupia értéküt vittek ki. Más fontosabb kiviteli czikkek: vanilia, aloerostok, copra, kávé, kókuszdió, rum. A lakosok közül alig 3000 európai, a többi néger, madagaszkári, chinai, keletindiai és arab. Nevezetes, hogy a férfiak száma jelentékenyen felülhaladja a nőkét, valószinűleg mivel igen sok kuli-férfiut hoznak ide Indiából. Vallás szerint 1891-ben volt 209,079 hindu, 115,438 római katholikus (külön püspökkel), 34,763 mohamedán s csak 7307 protestans. A posta forgalma $2^1/_2$ millió volt.

A sziget fővárosa *Port Louis* (70,000 l.) igen csinos és nyaralókban gazdag város az északnyugati parton. Középületei számosak, köztük gymnázium, közkönyvtár, arzenal, csillagvizsgáló, növénykert és mások. Kikötőjét Fort Adelaide és Fort George erődök védik. Jelentékeny hely továbbá a délkeleti parton *Mahébourg* (20,000 l.) és a déli parton Port Savanna vagy Souillac, mind vasuti állomások.

A harmadik Maszkarán-sziget, **Rodriguez** Reunion és Mauritius mellett jelentéktelennek mondható. Területe 111 km², lakosainak száma 2068. Jó kikötőjéből rizst, kukoriczát, czukornádat, rumot, szarvasmarhát, osztrigát visznek ki mintegy százezer rupia értékben.

Sokkal fontosabb a **Seychelle szigetcsoport,** mely innen északra

terjed, csaknem az egyenlitőig. Összesen 12 nagyobb s 18 kisebb sziget van e csoportban, melyek összesen 264 km² területet vesznek igénybe s 16,000 lakost mutatnak fel. Egyedül nevezetes köztük a 165 km² nagyságu *Mahé*, melynek hasonnevü, de Victoriának is nevezett fővárosa 1893 óta távirati összeköttetésben áll Mauritiussal és az afrikai szárazfölddel.

A Seychelle sziget-csoport a legszebb tropikus szigetek közé tartozik. Gránit-szikláit mindenütt pompás zöld növényzet boritja, az esőzés jelentékeny, az éghajlat kitünő, európaiaknak is igen egészséges. A talaj rendkivül termékeny, oly annyira, hogy a bennlakók el is szoknak a megfeszített munkától. Vadon teremnek a szigeteken a pompás gyümölcsök óriási mennyiségben, különösen kókuszdió, kenyérfa, banán, mango, narancs, karazol. A nép által tenyésztett tengeri, maniok, baseta és czukornád is jól fizet. Különösen hiresek a Praslin és Curieuse-szigeteken termő tengeri kókuszpálmák (Cocode-mér). Nevük onnan ered, hogy a fa gyümölcsét egykor, eredetét nem ismervén, a tenger termékének tekintették. Valóban csodálatos nagy gyümölcsök, 50—60 font súlyuak, kettősen összenőve. A termőfa is bámulatos, 9 láb hosszu s 7 láb széles, rendkivül szilárd levelei feltartóztatják a tropikus esőt, s házfedélnek, tányérnak s árboczvitorlának egyaránt használhatók. Ki egyszer látja a fát, nem felejtheti el többé soha — mondja Scott hires angol botanikus.

A szigetek népe nagyobb részt kreol, de a legtarkább vegyületekből. Tiszta európai nagyon kevés van. Névleg katholikusok egy püspök és 13 pap vezetése alatt, kik mellett egész sereg barát és apácza van. Hindu és khinai kereskedők a legélénkebbek. Nyelvük, az ugynevezett kreol nyelv, romlott franczia, melyet más nem ért. Külön helyi kormányuk jelentéktelen, a szigetcsoport Mauritius hatósága alatt áll s ez a hatóság nyomasztó reájuk nézve, az volt különösen régebben, míg minden vám alá eső árút először Mauritiusba kellett vinni. Megnehezíti a forgalmat a kikötők hiánya s még Mahéba is csak kisebb hajók juthatnak ke a korallzátonyok miatt, a franczia Messageries Mauritimes Compagnie hajói, melyek egyedül közvetítik Európával a forgalmat, két kilométernyi távolságban a nyilt tengeren kénytelenek horgonyozni. Ma már csak kókuszdiót, szappant és vaniliát visznek ki nagyobb mértékben. Ezért oly néptelenek ezek az áldott szigetek, melyek különben tizszer annyi népet is könnyen táplálhatnának.

A többi angol szigetek igen jelentéktelenek. Ezek közt főbbek

az *Amirantok*, 83 km² és körülbelöl 500 lakóval. Szt. Brandon vagy Cargados szigetek nagyobbrésze egyszerü homokzátony, a *Chajo* csoport, Trois Fréres vagy Eigle sziget, Cosmolado jó formán lakatlanok. Egyedül népes Diego Gracio sziget a Chago-csoportban, hol 700 ember, nagyobbrészt Mauritiusból ide küldött néger munkás él s évenként tömérdek halat s mintegy 50.000 gallon kókuszdiót küldenek ki.

A SPANYOL GYARMATOK.

Legutoljára hagytuk leirásainkban a spanyol hatóság alá tartozó afrikai szigeteket, mivel nehány csekélyebb jelnntőségü parti szigeten kivül ezekhez tartozik a nagy és jelentékeny Kanári szigetcsoport, melyről érdemesnek tartjuk bővebben is megemlékezni.

Az apróbb szigeteket, melyek közül Fernando Poo és Anno Bom a Biafra-öbölben, továbbá az Eloby és Corisco szigetek Gabuntól északra feküsznek, közös néven **Spanyol-Guïnea** névvel is jelölik. Fernando Poo kivételével, mely maga egy középszerü megye nagyságának felel meg, a többi igen csekély terjedelmü s bár meglehetős sürü népességüek, jelentőségük alig van.

Fernando Poo szigetet a spanyolok 1778-ban vették át a portugáloktól, kik itt már a XVI-ik században gyarmatot alapítottak. 1827—1895 között az angolok tulajdona volt, azután ismét visszakerült a spanyolok alá, kik azonban nem sokat gondolnak vele, mivel éghajlata rendkivül egészségtelen. Még talán leginkább türhető decz.—febr. hónapokban, midő a harmattan fuv. Komor, sziklás partjai magasak. Két hegycsúcs emelkedik ki belőle, a melyek közül a még mindig működő erdős süvegalakú Clarence-peak (3365 m.) a sziget északi részében a magasabb. A vulkáni kőzeteken nyugvó vörös agyagföld eléggé termékeny; banánát, tengerit, maniokot, jamszgyökeret, rizst, kávét, czukornádat, pamutot és dohányt termelnek rajta, de a bevitel még is jelentékenyen meghaladja a kivitelt. A bennszülött bubi négereken kivül, kik valószinűleg a bantu csoporthoz tartoznak, vannak még itt angolul beszélő négerek is, kiket az angolok hoztak ide, midőn a rabszolgakereskedés elnyomására itt telepet létesitettek. Mióta a szembefekvő Kamerunban németek nagyobb számmal telepedtek le, ide is eljött nehány német gyarmatos s különösen a Woermann czég hajói gyakrabban fordulnak meg a szigeten. Az egész szigeten, mely kerekszámmal 2000 km² területü, jelenleg

mintegy 25 ezer lakik. Egyetlen népesebb helye Santa Izabel (előbb Clarence town), a hasonnevü öböl mellékén félkörben épitve. Tulajdonkép csak itt laknak spanyolok, a többi részeken a hegyek völgyeiben s a tengerparton a bennszülöttek falvai vannak, melyek lakósai meglehetős önállóak.

Közel van Fernando Poohoz a kis *Anno Bom* (jó esztendő) sziget a déli szélesség 1°25′ alatt, területe 17 km², lakóinak száma 3000, nagyobb részt bube négerek. A sziget kúp alaku, partjait pálma erdőségek boritják s előtte két kisebb sziget van, a Turtle- és Adams-szigetek. Egyetlen faluja a part északnyugati meredek oldalán van.

Hasonlókép jelentéktelenek az *Eloby* és *Corísco* szigetek, melyek összes területe a környező szirtekkel együtt csak 15 km². Egyetlen jelentékenyebb hely Ipeié Corisco szigetén; továbbá emlitésre méltó a kis Eloly sziget elég jó kikötőjével. Nehány factoria van rajtuk s összes lakosságuk legfeljebb 2000 ember. A spanyolok a szembe eső szárazföldet is maguknak vindicalják Santa Clara foktól Kamerunig, azonban a francziák is igényt tartanak a területre s még inkább annak hátsó részére.

Áttérve már most a **Kanári szigetekre,** melyek Afrika nyugoti partjaitól 90—300 km.-nyire 556 km. hosszuságban félkör alakulag húzódnak el az északi szélesség 27° 30′ és 29° 31′ között, mindenekelőtt felemlítjük, hogy ez a csoport jelenleg Spanyol országnak egyik tartományát teszi 6 járással s nem tekintetik valóságos gyarmatnak. A szigeteket már az ókori népek ismerték, Plinius és később Ptolemaios „Insulae fortunatae“ (szerencsés szigetek) néven említik. A középkorban azonban csaknem teljesen elfeledték őket s csak annak vége felé fedezték fel ujolag a portugallok és a spanyolok s az utóbbiak 1485-ben vették uralmok alá. Őslakosai a guancsok, kiket berbereknek, Löher pedig vandaloknak tart s kiknek sziklasirjai, hieroglifbetüi s más emlékei ma is érdekes ethnográfiai talányok, ma már teljesen kivesztek s a népesség jelenleg spanyol és vegyülék. A csoport 7 nagyobb s 12 szigetből áll, mely utóbbiak azonban lakatlanok. A terület 7273 km² a lakosok összes száma 1887-ben 291.625 volt.

Világos, hogy az egész csoport egyenlő jellegü s összefüggő vulkánikus tömeg közös irányzattal. Mindamellett nagyon könnyen lehet két alcsoportot megkülönböztetni. A nyugati szigetek Gran Canariaig többé-kevésbbé erdősek s a vizdús völgyekben pompás növényzetük van, ellenben a keleti szigetek, főkép Fuerteventura és Lanzarota, csaknem teljesen kopárak és sivatagszerűek, mintha

a szemközt fekvő Szahara folytatásai lennének s csak itt-ott megközelithetlen sziklapontokon a passzátszelek irányában találunk apróbb ligeteket, melyeket főkép vadontermő olajfák alkotnak.

Egészben véve pompás ennek a szigetcsoportnak látképe. Miként más atlanti szigeteknél is éles ellentétet találunk a kopár piros vagy fekete szikla ormok, a subtropikus buja növényzetű völgyek és végül az örökzöld babérligetek között. A mindenütt látható mosolygó szinü tenger, a rendkivül világos tiszta légkör és a gondos tenyészet valódi paradicsomi képpé változtatják ezt a természetet, különösen a magasabb helyen fekvő messzelátókról nézve, hol az ellentétek az életteljes kikötő és a kopár hegyek, a természet bujasága és a távoltávolban feltünő szigetek között még jobban feltünnek. Festői a kép, midőn a vulkanikus kupok tetejéről csodálatosan kacskaringó patakok folyását nézzük, mellettük a csillogó hegyeket, a zöld növényzetet.

Hires a Kanári-szigeteknek kedvező éghajlata. Szeptember kivételével, midőn gyakran van nagy forróság, az egész éven át örök tavasz uralkodik, 17·23° C. melegséggel. A tengeri szellő enyhiti a forróságot, hó és jég ismeretlen a lakott vidéken; novembertől márcziusig van elég eső, azután csakhamar feléled a természet s egész októberig tart a szép zöld növényzet, a midőn ismét egyszerre kopár, poros és ködös lesz minden s olykor oly forróság áll be, hogy a növények feketévé lesznek, mint nálunk az éjjeli fagyok után. Az afrikai sivatag felől jövő délkeleti forró és száraz szél okozza ezt, szerencsére csak rövid időre. Hideg azonban nincs soha. 10—12° C. hőmérséklet is ritkaság.

Ezért nagyjából afrikai még a tenyészet. A hegyek alsó részein körülbelől 650 m. magasságig túlnyomó számmal vannak a datolya, tamariszk, euforbia, sárkányfa s jóval fentebb kezdődnek a borostyán és más földközi tengeri fa vidékei. Az erdők pusztítása itt is nagyon elterjedt, másrészt nem egy eset fordult elő, hogy az irtásokon csakhamar új erdő támadt. Fenyő és más örökzöld fa sem ritkaság, különösen pinus fajok s Palma-szigeten az úgynevezett kanári-czedrus (Juniperus cedrus). Teljesen fátlan 2730 méteren felül a hegycsúcs. Különös képet nyújt mindannyiszor egy-egy még fennmaradt *sárkányfa* (Dracaena Draco), mely különösen idősebb korában mindenkor határjelzőként szerepel. A fiatal fa karcsú és magas tetején egyenes lombkorona van. Mivel azonban a bimbó a tetőn nő ki, a fa gyarapodása oly módon történik, hogy az eltünő lombkorona helyén kopasz ágak keletkeznek, melyek mindegyikének végén ismét

lomb-korona van. A bizarr módon elágazó fa valóságos romnak látszik.

Kevésbbé változatos az állatvilág. Emlősök és madarak csekély számmal vannak és közel rokonok az európai fajokkal. A hires kanári madár (Serinus canarius), mely ma már háziállat lett Európában, elég gyakran előfordúl a szabadban. Az ily vad kanári himjének aranysárga homloka s szemgyürüje van, a nőstény homloka szürke, és fejtetője világos zöld, testének többi része zöld, szürke tollszegélyzettel. Eltérő szinezete daczára kellemes hangja itt is megmaradt. Igen sok a csiga és rovar s nagyon jellemző, hogy a rovarok nagyobb része nem tud repülni, még az olyanok sem, melyeknek nagyobb szárnyuk van, mint európai rokonaiknak. Kígyók és gyíkok hiányzanak. Háziállatok az európaiakon kivül a teve, a szép kanári-kecske és igen nagy fajta kutyák. Nagyban tenyésztik a méhet, selyemhernyót és a cochenillet. A Tenerifa aljában, hol a rekettyealakú dúsvirágzású retame bokrok nagy területet foglalnak el, van egy hatalmas lávatöltés, melyet viaszállomásnak (estancia de la cera) neveznek, mivel a retame virágzásakor a környék lakossága tömegesen hozza ide méhkasait s nyár végén ismét visszaszállítja a méztelt kasokat.

A termő vidéknek különben aránylag kis részét művelik. Mivel a földbirtok nagyobbára nagybirtokosok kezén van, a bérlők a nyomasztó terhek miatt nem birnak zöld ágra vergődni. A hajdan híres borok, melyek közül a malvaziai és vidogna nagyon keresettek voltak, az oidium és más szőllőbetegségek következtében ritkákká lettek, ma dohány- és czukornád termelésre fordítanak nagyobb gondot. Az ipar csekély; a lakosok selyem- és gyapjúkelméket. meg durva vásznat maguk készítenek. Az egyes szigetek között a forgalmat kisebb vitorlások közvetítik; Gran Canariát és Teneriffát Cadizból havonként kétszer egy postahajó keresi fel. A spanyol őrség száma nagyon csekély, különben a nép szelid, mértékletes, igen becsületes és vendégszerető.

A szigetek közt nagyságra és népességre (100 ezer léleknél több van rajta) legtekintélyesebb *Tenerifa,* melynek főhelye Santa Cruz de Tenerifa erődített hely s elég jó kikötővel rendelkezik. Lakossága 16,319, itt van a polgári és katonai kormányzó. Fontos még Lagune város s ennek kikötőhelye Puerto de la Paz. Ezen a szigeten, Orotava kertjében állott 1868-ig, midőn az orkán nagy részt elpusztította, a földgömb egyik leghíresebb fája, a Humboldt által

világhirűvé lett sárkányfa, mely már 1402-ből fennmaradt adatok szerint csak oly vastag és üres volt, mint századok multán és melyet az ősi guancsok szentnek tartottak. A fa törzse 18 méter kerületű volt s legalább tizezer esztendőt élt át.

Legnagyobb nevezetessége azonban a szigetnek a Pic de Teyde nevü, közönségesebben *Tenerifacsúcs*-nak nevezett hegy, mely 3720 m. magasságával az egész szigeten uralkodik s gyönyörü szabályos alakjával minden utazó bámulatát felkelti. A hegy kihalt vulkán, mely nagyobbrészt önmaga magát építette föl, minduntalan kisebb átmérőjü lávatömeget bocsátva le az alantabb fekvő rétegekre. Minden

Tenerifa csucs.

réteg csaknem teljesen világosan megkülönböztethető egymástól, a legfelső a piton vagy pan de azucar (czukorsüveg) valósággal csúcsos süvegként emelkedik fel a lábai alatt gyürüzve elhaladó fensíkon.

Nagyon sokan szoktak felmenni erre a pompás hegyre hogy a gyönyörű vidéket és a hatalmas messszelátót élvezhessék. Rendesen Orotava városkából indulnak el, melynek felső völgye önmagában is érdemes a megtekintésre. Narancs, eucalyptus, pálma és banan vidék van alant, később sűrű és árnyas erdő következik, melynek törzsei azonban fokozatosan eltörpülnek és helyettük faszerű csúcs nő néha

14 m. magasságra. Még egy darabig haladva a retame bokrok között, nagyobbrészt sárga tajtkőgörgetegen elérkezünk 2100 m. magasságban, a Tenerifa-csúcs czirkusához, (canados) mely több mint 320 méternyi bemélyedést alkot körded alakban 190 km.^{2} kiterjedéssel. Ennek a bemélyedésnek közepén volt egykor legnagyobb működésben a vulkáni erő, mely itt a hegy tetején új hegyet alkotott. A föld alatti erők működésének nyomai oly élénkek, mintha csak most végződtek volna be s az utazók önkénytelenül feltekintenek a hegycsúcsra, szintúgy keresve az óriás utolsó füstgomolját. Ezután a kőpánczélok fekete sziklái jelzik a rétegeket, éles ellentétben a világos tajtkőalappal; gallérok gyanánt övedzik körül az egészet. Itt-ott kitörési gömbölyü halmok vannak, nagyobbrészt kopárak. A tajtkőgörgeteg oly száraz és puha, hogy a lovak patkói egészen belesülyednek s a por, melyet felvernek, rögtön leszáll. Forrásviz kevés van s ezek közt is néhány szénsavat tartalmaz. Feljebb az út meredek, a pitonra, bár csak 300 m. magas, egy óráig tartó fáradsággal lehet feljutni. A tetőtől nem messze van a 65 m. mély kráter, kövekkel és görgetegekkel boritott talaján, az oldalfalakon itt-ott forró kéngőzök jönnek ki, melyek nyilásait a nép a vulkán orrlikainak nevezi. Sárga és fehér kénvirág boritja a falakat, a talaj meleg és nedves.

A csúcsról szép időben 300.000 km^2 területet lehet egyszerre megnézni s megkapó a kép, melyet innen tekintve maga a Tenerifa-sziget nyújt. Láthatók a lakosság számtalan házai, a falvak, a pajták, itt-ott nagyobb községek, jobbára a tenger közelében, végre maga a végtelen tenger, melynek karimái mintegy magasba emelkedni látszanak, úgy, hogy a néző végnélküli félgyűrűben találja magát. Úgy tünik fel az egész, mintha a Kolosszeum romjai alatt volnánk, természetesen oly Kolosszeumban, melyhez képest a római valósággal csak dióhéj. A messzelátó határának ezen sajátságos optikai csalódása ily mértékben sehol sem fordul elő s a Hawai szigetek Mauna hegyét kivéve, sehol sem lehet ily messzire ellátni.

A többi szigetekről igen röviden lehet megemlékeznünk. *Grand Canaria* csaknem oly nagy, mint Tenerifa és jelentőségét mutatja, hogy a szigetcsoport neve is innen ered. Fővárosa Palmas (24000 l.) Angliával s Amerikával áll kereskedelmi összeköttetésben, püspök s kir. helytartó lakik benne. Székesegyháza tekintélyes épület, kikötője igen jó. A sziget földje termékeny. — *Lenzarote* sziget kopár, híres vulkánairól, melyek törpe hegyek alakjában két párhuzamos sorban, katonás rendben következnek egymás mellett. Főhelye

Teguife, jelentéktelen. Kopár *Fuerteventura* sziget is, melynek székhelye St.-Maria de Bethencourt, melyet az első spanyol hóditóról neveztek el, már jelentékenyebb. Ellenben a kis *Gomera* sziget termékeny és más apróbb szigeteken is legalább az állattenyésztés figyelemre érdemes. Legismertebb e kis szigetek között Hierro vagy *Ferro*, hol szintén állattenyésztést űznek, bár szegényesen, mert a talaj szaggatott és vizszegény. Nevezetessége abban áll, hogy a földrajzirók egy része innen számítja a meridián vonalat, Páristól 20°, Greenwichtől 17° 39 '40" távolságra nyugat felé. XIII. Lajos 1634-ben jelölte ki ezt a pontot fő délkörnek abban a feltevésben, hogy Amerika felé ez a sziget esik legmesszebb nyugatra s ezért kétségtelenül kedvező is a térképkészitésnél, mely igy a két nagy földséget határozottan elkülöniti egymástól s a két földgömbről tisztább képet ad, mint a Páristól vagy Greenwichtől számitott délkörök.

TARTALOM.

	Lap
Első fejezet: Afrika általában	1
Második fejezet: Egyptom	14
Harmadik fejezet: Afrika északi része	43
Negyedik fejezet: A Szahara	81
Ötödik fejezet: Szudán	104
Hatodik fejezet: Eritrea és Abesszinia	151
Hetedik fejezet: A guineai öböl környéke	168
Nyolczadik fejezet: A Kongo állam	203
Kilenczedik fejezet: Brit-Keletafrika	249
Tizedik fejezet: Német-Keletafrika	285
Tizenegyedik fejezet: Portugál-Kelet-Afrika	316
Tizenkettedik fejezet: Zambezia	340
Tizenharmadik fejezet: Angola	370
Tizennegyedik fejezet: Német-Délnyugat-Afrika	401
Tizenötödik fejezet: A Búr államok	438
Tizenhatodik fejezet: Fokföld és Natál	456
Tizenhetedik fejezet: Madagaszkár	486
Tizennyolczadik fejezet: Afrika szigetei	503

KÉPEK JEGYZÉKE.

I. Szines mellékletek.

	Lap		Lap
Az Adriai tenger partján	7	Vásár a Kongó felső vidékén	221
Észak-Afrika lakói	73	Kongó vidék népei	230
Szaharai sivatag	84	Kelet-Afrika lakói	292
Keleti növényzet	101	Dél-Afrika lakói	384
Czölöpön épült falu	168	Dél-Afrikai állatok	407
Nyugat-Afrikai négerek	173	Fokföldi növényzet	450

II. Térképek.

Guineai öböl. Fokföld és környéke ... 169
Afrika népei ... 218

III. Egész mellékletek.

A gizehi gulák ... 27
A Nilus ... 34
Filei romok ... 40
El Kantara Algirban ... 67
Fum-el Hassan város a Szahara északnyugati részében ... 99
Umbutudi Adamauában ... 125
Növényzet a Shari mentén ... 127
Papyrus antiquorum a Felső-Niluson ... 143
Kelet-Afrikai négerek ... 148
Silluk-négerek ... 150
El-Hatmie falu Kassala mellett ... 162
Dum pálma ... 164
Az mkului misszió-épületek Masszaua mellett ... 166
A Kamerun-hegység ... 196
Fan falu az Ogove mellett ... 198
Monbuttu falu ... 228
A Kongó völgyéből ... 238
Vagandák lakomája ... 269
A Victoria Nyanza délnyugati partja ... 275
A Ruvenzori ... 277
A Kilimandzsaro csúcsa ... 299
Pálmák és hó. A Kilimandzsaro Mosi felől ... 300
Stanley és Livingstone találkozása ... 312
Welwitschia mirabilis a kalahári sivatagban ... 406
Fokváros ... 472
Ravenale madagascariensis ... 489
Antananarivo ... 501
Funchal Madeira szigetén ... 506
Teneriffa csúcs ... 517

IV. Képek a szöveg között.

	Lap
Tájkép a Nilus vidékéről	1
Parti növényzet a Nilus felső részén	5
Vad fügefa	6
Csimpánz	7
Elegáns négernő Zanzibár vidékéről	9
Afrikai állatok	13
A Nilus partja	14
Borbély Egyiptomban	17
Kairói irástudó	21
Kairói fellegvár	29
Utcza Kairóban	31
Kalifák sirja	33
Edfui templom	41
Sphynx	42
Beduin sátrak	43
Fakir	45
Mór	49
Női viselet Tripoliszban	53
Murzuk Tripoliszban	55
Tuniszi zsidók	59
A bardói palota	61
Tugurt	69
Beduin sátor Marokkóban	71
Metliti keletről nézve	73
Berberfőnök utazása	74
A szultán palotája Fezben	75
Funduk Marokkóban	76
Tanger	77
Néger rabszolganő Marokkóban	79
Marokkói duár	80
A sivatagnál	81
Szamum a Szaharában	85
Oazis vidék	87
Óáz a libyai sivatagon	91
Oroszlán vadászat	93
Egymást üdvözlő tibbuk	95
Timbuktu	97
Tuaregek	98
Agades mecset tornya	99
Bab el Cailliaud	101
Kabara, Timbuktu kikötő városa	103
Szudán	104
Majom kenyérfa	109
Termesz-boly	111
Bambarrák fejdisze	113
Fulba	115
Timbo	117
Hombori hegység	118
Niger Szagnál	119
Kano	123
Szokoto	124
Demsa-Poha	125
Bornui harczosok	129
Lovaskatona Bagirmiből	131
Nubiai	133
Nubiai ifju és gyermek	135
Korosko a nubiai sivatagban	137
Khartum	139
Tánczosnő Khartumból	140
Fur-néger	141
Bari falu	145
Bongo nő	146
Költözködő madik	147
Madi kősirok	148
Tetovált suli-néger	149
Dinka majorság	150
Gondar	151
Mensa alakok	155
Ala-Galla	156
Nola-Galla	157
Masszaua	161
Adua Tigrében	163
Galla Hararból	165
Afar leány	167
Asira nő	168
Olaj-pálma	171
Hajdiszitések a fan néger nőknél	173
Obindzsi ashira király karszékében	175
Fan néger harezosok	177
Fan falu	178
Fa fetis-szobor	179
Ewe néger törzsbeli fetis-pap	180
Freetown	181
Liberia néger	182
Kru néger uracsok	183
Faragott elefántcsont darabok	184
Asanti négerek	187
Mecset az emberáldozatok számára	192

	Lap
Szines faálarcz, dahomei készitmény	193
Loango parti főnök nejével	199
Teherhordó asira néger	201
Asira nő	202
Akka	203
Stanley Henrik	205
Majomkenyérfa a szárazság idejében	211
Vadászat vizilovakra	213
Gorilla vadászat	215
Kalodás fogoly	218
Fetis-szobor	219
Bassongo falu	221
Obongo törpék kunyhói	224
Niam-Niam	227
Mussumba, Muata Janvo székhelye	229
Csumburi király	236
Mittu	237
Moru nők	238
Lango főnök	239
Njangve	241
Manjema főnök	242
Koponyafa	243
Lunda fővárosa	244
Varua néger fejdisze	248
Kelet-Afrika	249
Baker és magyar neje	251
Zanzibár	255
Malom Zanzibárban	256
Mászai harczos	263
Rubaga, Uganda volt fővárosa	267
Mtéza király fogadó-háza	269
A vagandák csolnakjai	271
Az Ukereve-tó	275
A Ripon-zuhatagok	276
Mteza király székhelye	284
Wagga férfi	285
Keletafrikai karaván	289
Szuahélik	291
Szuahéli nő	293
Pangani	297
Dsagga falu	301
Vaniamuezi lak	305
Vanjamveziek fésűje	307
Udzsidzsi Stanley korában	311
Tembe lakás Ugogoban	315
Livingstone	316
A Viktória vizesés	319
Szövő madarak	323
Manganja leány a Shire mellől	327
Rabszolgák szállitása	329
Mtuta	331
Banána ültetvény a Zambezi torkolatánál	333
Lakodalom Tetében	335
Kókuszdió ültetvény Mozambik mellett	339
Matebele fiú	340
Matebele férfi	341
Becsuán falu	345
Orrszarvu veremben	347
Viziló vadászat	349
Barocze kunyhó	353
Barocze főnök sírja	355
A bakobák üdvözlő szertartása	361
Becsuánok tanácskozása	367
Vizhordó bakalahári nők	368
Utazás tipojában	370
San Paolo de Loanda	377
Magyar László utazása a Bimba-hegységen át	381
Magyar László a bailundáknál	383
Kimbanda király Angolában	384
Vadász diadaloszlop Bihében	387
Haláltáncz	389
Biheiek kunyhóépitése	391
Büvészek ördögi jelmezben	395
Kigyóvadászat a Diloló-mocsarakban	397
Pandanus és kuszónövények	399
Pelele	400
Hottentották	401
Angra Pequena	408
Hottentotta falu	413
Namaquák	417
Hegyi damarák	425
Heroro férfiak	426
Heroro nők	427
Damara sir	431
Herorok bőrpapucsa	433

	Lap
Busmann	437
Basuto varázsló	443
Átjáró a Drakenberge-ben	445
Barberton város	447
Ökörszekér karaván	453
Zulufőnök hadi diszben	467
Zulucsalád	469
Pondo harczos	471
Kimberleyi gyémántbányák	476
Kuruman város	477
Gyémánt vizesés Oranje mellett	478
Pondoharczos	479
D'Urban	483
Angraecum kuszó növény	489
Hovafőnök háza	495
Fogoly hova bennszülött pappal	497
Madagaszkári pipa	499
Tenerifa csucs	517

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVKÖTÉSZETE